

К.Ш. ТОКТОМАМАТОВ атындагы ЭЛ АРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТ
МЕЖДУНАРОДНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени К.Ш. ТОКТОМАМАТОВА
INTERNATIONAL UNIVERSITY named after K. SH. TOKTOMAMATOV

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE KYRGYZ REPUBLIC

К.Ш. ТОКТОМАМАТОВ АТЫНДАГЫ
ЭЛ АРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТТИН

ЖАРЧЫСЫ

ИЛИМИЙ-ПОПУЛЯРДЫК МЕЗГИЛ-МЕЗГИЛИ
МЕНЕН ЧЫГУУЧУ ЖУРНАЛ

ВЕСТНИК

МЕЖДУНАРОДНОГО УНИВЕРСИТЕТА
ИМЕНИ К.Ш. ТОКТОМАМАТОВА

НАУЧНО-ПОПУЛЯРНЫЙ ПЕРИОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

HERALD

OF INTERNATIONAL UNIVERSITY
NAMED AFTER K. SH. TOKTOMAMATOV
POPULAR SCIENCE PERIODICAL JOURNAL

ISSN 1694-5913

ЖАЛАЛ-АБАД – 2021

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF KYRGYZ REPUBLIC

Сапаттуу билим – келечекке айкын жол!

Качественное образование – гарантия будущего!

Qualitative education - guarantee of the future!

К.Ш.ТОКТОМАМАТОВ АТЫНДАГЫ ЭЛ АРАЛЫК
УНИВЕРСИТЕТТИН

ЖАРЧЫСЫ

илимий-популярдык мезгил-мезгили менен чыгуучу журнал

Научно-популярный периодический журнал

ВЕСТНИК

МЕЖДУНАРОДНОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ К.Ш.ТОКТОМАМАТОВА

HERALD

OF INTERNATIONAL UNIVERSITY NAMED AFTER
K.SH.TOKTOMAMATOV

popular science periodical journal

ISSN 1694-5913

К.Ш.ТОКТОМАМАТОВ АТЫНДАГЫ ЭЛ АРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТ

окуу-илимий-өндүрүштүк комплексинин

ЖАРЧЫСЫ

илимий-популярдык мезгил-мезгили менен чыгуучу журнал

2021-жыл, №2

Негиздөөчү: К.Ш.Токтомаматов атындагы Эл аралык университет ОИӨК. 2008-жылдан баштап басылууда.Дареги: 715613, Кыргыз Республикасы, Жалал-Абад ш., “Спутник” кичи району, Жеңи-Жок көчөсү, 30.Байланыш үчүн телефондор: +996(3722)50705, 51811, 52128; факс: +996(3722) 50705.Веб-сайты: www.mnu.kg; электрондук дареги: university_coop@hotmail.com, naukamnu@gmail.comБашкы редактор: С.А.Омурзаков – К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУнун ректору, э.и.д., профессор;Башкы редактордун орун басарлары: А.К.Кантороева – К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУнун I проректору, э.и.к., профессор; Т.Т.Омошев – К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУнун илим, эл аралык байланыштар жана инновациялык билим берүү боюнча проректору, п.и.к., профессор.Жооптуу катчы: Д.К.Сулайманова – К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУнун илим, аспирантура жана докторантура бөлүмүнүн башчысы, э.и.к., доцент.

Редакциялык коллегия:

э.и.д., проф.Г.К. Кантороева

э.и.д., проф. А.З.Зулпукаров

э.и.д., проф. Ж.С. Джаилов

э.и.д., проф. А.А. Арзыбаев

э.и.д., проф. Стефан Дырка

э.и.д., проф. А.М. Маткеримова

э.и.д., проф. М.Ж. Абдиев

ф-м.и.д., проф. К.О. Осмоналиев

ф-м.и.д., проф. А.Ж.Жусупбаев

филол.и.д., проф. К.З. Зулпукаров

филол.и.д., проф. М.В.Пименова

п.и.д., проф. С.С. Сакиева

м.и.д., проф. Б.А. Дусчанов

т.и.д., проф. Н.Ж. Эсенкулов

филос.и.д., проф. К.А. Исаков

б.и.д., проф. Б.А.Токторалиев

филол.и.к., проф. А.С.Жолдошбаев

т.и.к., проф. Ж.А. Дуйшеев

э.и.к., доц. Н.К.Токтомаматова

э.и.к., доц. Чагры Эргезер

Научно популярный периодический журнал

ВЕСТНИК

учебно-научно-производственного комплекса

МЕЖДУНАРОДНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ К.Ш.ТОКТОМАМАТОВА

№2, 2021 год

Учредитель: УНПК Международный университет имени К.Ш.Токтомаматова. Издаётся с 2008 года.Адрес: 715613, Кыргызская Республика, г.Жалал-Абад ш., микрорайон “Спутник”, ул.Жеңи-Жок, 30.Контактные телефоны: +996(3722)50705, 51811, 52128; факс: +996(3722) 50705.Веб-сайт: www.mnu.kg; электронная почта: university_coop@hotmail.com, naukamnu@gmail.comГлавный редактор: С.А.Омурзаков – ректор МНУ имени К.Ш.Токтомаматова, д.э.н., профессор;Заместители главного редактора: А.К.Кантороева – I проректор МНУ имени К.Ш.Токтомаматова, к.э.н., профессор; Т.Т.Омошев – проректор по науке, международным связям и инновационно-образовательным технологиям МНУ имени К.Ш.Токтомаматова, к.п.н., профессор.Ответственный секретарь: Д.К.Сулайманова – начальник отдела науки, аспирантуры и докторантуры МНУ имени К.Ш.Токтомаматова, к.э.н., доцент.

Редакционная коллегия

д.э.н., проф.Г.К. Кантороева

д.э.н., проф. А.З.Зулпукаров

д.э.н., проф. Ж.С. Джаилов

д.э.н., проф. А.А. Арзыбаев

д.э.н., проф. Стефан Дырка

д.э.н., проф. А.М. Маткеримова

д.э.н., проф. М.Ж. Абдиев

д.ф-м.н., проф. К.О. Осмоналиев

д.ф-м.н., проф. А.Ж.Жусупбаев

д.филол.н., проф. К.З. Зулпукаров

д.филол.н., проф. М.В.Пименова

д.п.н., проф. С.С. Сакиева

д.м.н., проф. Б.А. Дусчанов

д.и.н., проф. Н.Ж. Эсенкулов

д.филос.н., проф. К.А. Исаков

д.б.н., проф. Б.А. Токторалиев

к.филол.н., проф. А.С.Жолдошбаев

к.и.н., проф. Ж.А. Дуйшеев

к.э.н., доц. Н.К.Токтомаматова

к.э.н., доц. Чагры Эргезер

HERALD

education-research and industrial complex

INTERNATIONAL UNIVERSITY NAMED AFTER K.SH.TOKTOMAMATOV

popular science periodical journal

Founder: ERIC International university named after K.SH.Toktomamatov. Publisher 2008 year.

Address: 30 Jeni-Jok St., Jalal-Abad, 715613, Kyrgyz Republic. Tel.: +996(3722)50705, 51811, 52128;

fax: +996(3722) 50705. Web-site: www.mnu.kg; E-mail: university_coop@hotmail.com, naukamnu@gmail.com

*Воробьев А.Е., д.т.н., профессор
РУДН, г.Москва, РФ*

*Торогелдиева А.Б., к.э.н., доцент
МНУ имени К.Ш.Токтомаматова*

МЕТОДОЛОГИЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ НАУЧНО-ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВУЗОВ

Аннотация

Представлена базовая методология повышения эффективности осуществления научно-инновационной деятельности профессорско-преподавательским составом (ППС) высших учебных заведений (ВУЗов). Эта методология учитывает количество российских ВУЗов, общую численность профессорско-преподавательского состава, их острепененность и др. показатели. Раскрыты основные причины незначительности российской науки на мировом рынке научно-инновационных услуг и товаров. Показано, что пока основное внимание уделяется оценке уже осуществленных научно-исследовательских работ, и меньшее – стадии их планирования. Раскрыта необходимость постоянного проведения обучающих семинаров, служащих повышению эффективности осуществления научно-инновационной деятельности ВУЗов.

Ключевые слова: методология, эффективность научной деятельности, повышение качества.

METHODOLOGY OF INCREASING THE EFFICIENCY OF THE IMPLEMENTATION OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE ACTIVITIES OF UNIVERSITIES

Annotation

The basic methodology for increasing the efficiency of scientific and innovative activities by the teaching staff (PPP) of higher educational institutions (HEIs) is presented. This methodology takes into account the number of Russian universities, the total number of teaching staff, their degree of degree, and other indicators. The main reasons for the insignificance of Russian science in the world market of scientific and innovative services and goods are revealed. It is shown that so far the main attention is paid to the assessment of already carried out research works, and less - to the stage of their planning. The need for constant training seminars, serving to increase the efficiency of the implementation of scientific and innovative activities of universities, is revealed.

Key words: methodology, effectiveness of scientific activity, quality improvement.

Введение. Вопросы повышения эффективности системы производства научных знаний являются предметом многочисленных научных дискуссий и содержанием всё возрастающего количества принимаемых политических решений, характерных практически для всех стран мира.

Современные университеты представляют собой социально-экономические организации, на экономическое поведение которых определяющим образом влияют внешние возможности и ограничения. Одно из них являются наблюдаемые бюджетные ограничения. Однако следует признать, что определение и измерение входов и выходов в научной деятельности университетов довольно нетривиальная задача.

Показатели научного потенциала российских ВУЗов. Институт российской высшей школы имеет весьма продолжительную историю своего существования и довольно значительный научно-инновационный потенциал [12]. Так, в 2020 г. отмечалось 265 лет со дня подписания российской императрицей Елизаветой Петровной Декрета о создании первого в российской Империи университета. А в 2019 г. в России насчитывался 741 ВУЗ (рис. 1), из них 496 государственных и 245 – негосударственных учреждений.

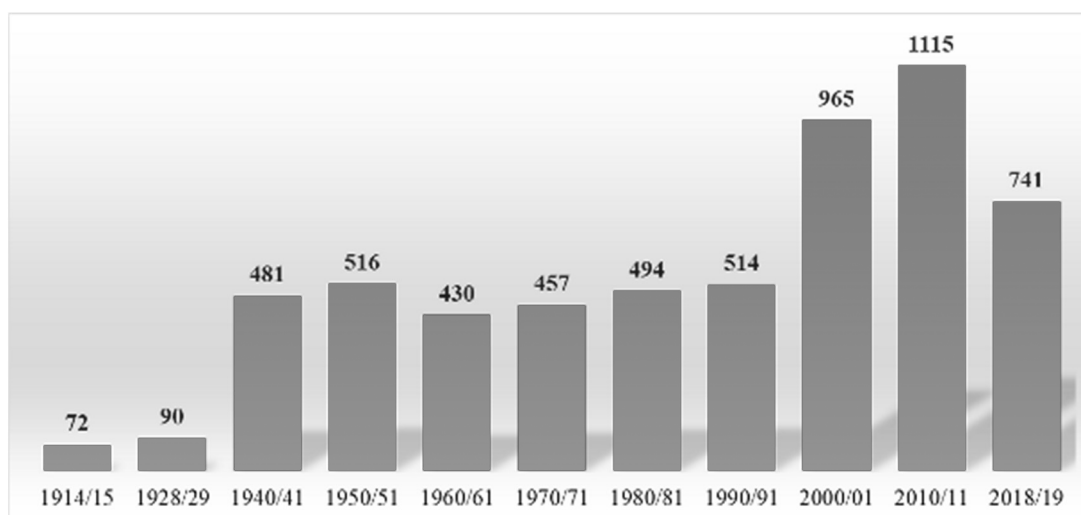

Рис. 1. Столетняя динамика количества российских ВУЗов [13]

В своей совокупности все эти ВУЗы обладают представительным научно-инновационным потенциалом [5,14]. Так, профессорско-преподавательский состав всех российских ВУЗов имеет численность, равную 229 тыс. чел. При чем 74 % ППС российских ВУЗов имеет ученую степень (доктора наук - 35,8, кандидата наук – 131,8 и PhD – 0,9 тыс. чел.). Это довольно значимое количество ученых, способных решать не только, локальные, но и весьма весомые макрозадачи. По направленности своих исследований ППС российских ВУЗов подразделяется следующим образом: 28 % - заняты в области технических наук и 44 % - в области общественных наук (экономики и менеджмента).

При этом, только 45,4 % российских вузов занимаются научными исследованиями, причем в научной работе участвует лишь 18,7 % их профессорско-преподавательского состава [26].

Методология повышения эффективности НИР. Однако, если ведущие страны мира, за счет интенсивного развития сферы национального образования, науки и техники, уже достигли довольно значительных успехов в области научно-технического прогресса (рис. 2), то российские достижения в этом направлении выглядят гораздо скромнее. Так, в национальную промышленность РФ внедряется только 2 % разработанных инноваций.

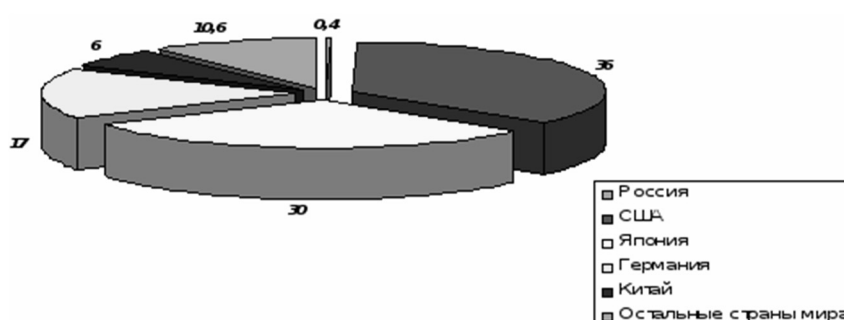

Рис. 2. Распределение рынка наукоемкой продукции, %

В чем же причина такой ситуации? Целесообразно выделить две основополагающие причины, кардинальным образом влияющих на развитие научно-технического прогресса в российских ВУЗах.

Одна из них представляет сложившуюся общеэкономическую и политическую ситуацию в России. Её с разных сторон анализируют в многочисленных публикациях, а в последнее время – и в социальных сетях. Быстро и эффективно мы на неё повлиять не можем и поэтому в данной статье не рассматриваем. Другая составляющая (на которую мы можем и должны повлиять) – это количество и качество внутривузовских исследований.

И здесь для начала необходим анализ основных факторов (табл. 1), определяющих эффективность университетских исследований.

Таблица 1. Эволюция индикаторов результативности научно-исследовательской деятельности вузов [26]

Поколение 1: индикаторы «входа» (1950-1960 гг.)	Поколение 2: индикаторы «выхода» (1970-1980 гг.)	Поколение 3: индикаторы «инновационности» (1990-е гг.)	Поколение 4: индикаторы «инновационного процесса» (2000- по н.вр.)
-Расходы на научно-исследовательскую деятельность -Объективные характеристики профессорско-преподавательского состава и научно-технических работников -Капитализация инноваций -Интенсивность развития технологий	-Патенты -Публикации -Продукты нового типа -Приращение качества продуктов и услуг	-Инновационные исследования -Учет (индексирование) результатов НИД -Разработка пороговых значений для оценки перспективности разработки	-Новые знания -Нематериальные активы -Удовлетворение социальных потребностей -Развитие кластеров -Новые управленческие техники -Риск/возврат инвестиций -Динамика развития системы НИД

Существующие на настоящее время методики осуществляют объективную оценку уже произведенного научного результата: по числу публикаций в журналах, относимых к базам данным Scopus или Web of Science, по занятию тех или иных мест в международных и национальных рейтингах [1-3,6,10], по величине финансирования НИР [4,8,9,11,16], объему инвестиций в исследовательское оборудование, цитируемости и другим критериям, и показателям (табл. 2).

Таблица 2. Показатели научной деятельности ВУЗа [20]

публикационная активность научно-педагогических работников (НИР) вуза	количество статей в научной периодике, индексируемой в системе цитирования Web of Science, в расчете на 100 НИР		количество статей в научной периодике, индексируемой в системе цитирования Scopus, в расчете на 100 НИР		количество публикации в системе цитирования РИНЦ в расчете на 100 НИР	
Цитируемость публикаций НИР вуза	количество цитирований в индексируемой системе цитирования Web of Science в расчете на 100 НИР		количество цитирований в индексируемой системе цитирования Scopus в расчете на 100 НИР		количество цитирований в системе цитирования РИНЦ в расчете на 100 НИР	
Финансовая сторона научной деятельности вуза	Общий объем НИОКР	Объем НИОКР в расчете на 1 НИР	Удельный вес доходов от НИОКР в общих доходах вуза	удельный вес средств, полученных вузом от управления объектами интеллектуальной собственности, в общих доходах вуза	удельный вес НИОКР, выполненных собственными силами (без привлечения соисполнителей) в общих доходах вуза от НИОКР	Доходы НИОКР (за исключением средств бюджетов различного уровня, включая государственных фондов поддержки науки) в расчете на 1 НИР
внешние показатели эффективности научной работы	количество лицензионных соглашений		Количество научных журналов, в том числе электронных, издаваемых ВУЗОМ		количество грантов за отчетный период в расчете на 100 НИР	

Количественные показатели НПР, осуществляющих научную работу	удельный вес численности НПР без учёной степени - до 30 лет, кандидатов наук - до 11 лет. докторов наук - до 40 лет, в общей численности НПР вуза	удельный вес численности НПР, имеющих ученую степень кандидата наук, в общей численности НПР вуза	удельный вес численности НПР, имеющих ученую степень доктора наук, в общей численности НПР вуза	удельный вес численности НПР, имеющих ученую степень кандидата и доктора наук, в общей численности НПР вуза (без совместителей и работающих по договорам гражданско-правового характера)
--	---	---	---	--

То же самое относится и оценке научной деятельности отдельных ППС. Так, при такой оценке зачастую выделяются многочисленные виды (написание статей, книг, создание карт, выступление на конференциях и т.п.) научной деятельности ППС, за которые им предоставляются определенные баллы [18,23], в дальнейшем учитываемые при начислении доплат к зарплате. Эта методика, прежде всего, учитывает количество проделанной научной работы. Но есть и другие методики, основанные на других принципах. Так, в методике МГУ главным принципом является оценка не сколько количества, сколько качества научной работы.

Однако, это все относится к уже полученным результатам, т.е. к следствиям осуществленной научной деятельности ППС ВУЗов. Поэтому необходима разработка механизма обеспечения повышения эффективности научной деятельности ППС ВУЗов, действующего еще на стадии планирования НИР, что связано с другой, не менее важной задачей — определения наиболее перспективных направлений развития научного потенциала российских ВУЗов.

Для этого необходимо учитывать, что, во-первых, все осуществляемые научно-исследовательские работы подразделяются на три больших группы [13,16,21]: фундаментальные, прикладные и поисковые. И задача научного сектора ВУЗа заключается в своевременном определении оптимального (с учетом существующих в ВУЗе научных школ, квалификации ППС, динамики развития и некоторых других факторов) их соотношения.

Также важным представляется масштаб выполняемых НИР [7,12]: оптимальным представляется следующее соотношение - **мегапроекты: крупные проекты: средние проекты: мелкие проекты**, как **1 : 5 : 15 : 35**. Необходимо отметить, что последняя очередь мегагрантов была завершена в 2017 г., но Министерство образования и науки РФ предполагает продолжить этот проект. В настоящее время программа мегагрантов для ведущих учёных запущена Российским научным фондом. В предшествующий период мегагранты обеспечили создание 200 новых лабораторий [18], где работают 6 тыс. учёных, из которых 64 % составляет молодёжь.

Но особо значимым является качество участвующих в научно-инновационных разработках ППС и их ясная мотивация. Данное обстоятельство обусловлено тем, что научно-инновационная, как в прочем и любая другая деятельность, имеет следующие основные характеристики: мотив, цель, предмет, структуру и средства [22].

Мотивом научно-инновационной деятельности является всё то, что побуждает ее, ради чего она так или иначе осуществляется. В реальности, в качестве мотива обычно выступает конкретная потребность, которая в ходе и с помощью данной деятельности удовлетворяется.

Цель научно-инновационной деятельности является основой для распознавания и выбора проблем для последующего разрешения.

Предметом научно-инновационной деятельности является существующая (выявленная) проблема, т.е. то, что является реальным противоречием, требующим своего разрешения.

При этом научно-инновационная деятельность ВУЗов имеет определенную, четко выраженную структуру. Так, в ней в качестве основных составляющих обычно выделяют некие необходимые действия и операции. При этом действием считается та часть

деятельности, которая имеет вполне самостоятельную и осознанную цель. Операцией является способ осуществления запланированного действия. При этом одно и то же действие может осуществляться при помощи совершенно различных операций.

В качестве основных средств осуществления научно-инновационной деятельности ВУЗов выступают те инструменты, которыми пользуются ППС, выполняя те или иные действия и операции.

На этом этапе анализа методологии повышения эффективности научных исследований целесообразно определиться с понятием «ученый». Наиболее приемлемое определение ученого выражает его как человека, который систематически выдвигает новые гипотезы познания окружающего мира, а затем исследует их, собирая различные доказательства, на основе которых осуществляет их объективную проверку, а также обретает понимание и знания, которыми можно поделиться с другими людьми (обществом). Все известные ученые на протяжении всей человеческой истории (от Галилея до Альберта Эйнштейна) начинали свою научную деятельность с любопытства и решимости искать ответы на возникшие вопросы.

В настоящее время сложилось так, что эффективная научно-инновационная деятельность ВУЗов предполагает от ученых в ней участвующих [25] не только наличие таланта, глубоких профессиональных знаний, некоторых личностных качеств (настойчивости, сосредоточенности и терпения), а также навыков поиска и обобщения научных данных в литературе, планирования научных исследований и обработки полученных результатов, но и выраженных способностей к продаже разработанных технологий и различных ноу-хау, т.е. практической реализации инноваций.

Хотя во всем современном мире происходит четкое разделение труда (в частности, произведенные товары продает не непосредственно промышленный производитель, а обособленный продавец или дилер) и лишь только ремесленники и зачастую ученые сами производят и сами торгуют произведенным.

Вузовская наука могла бы развиваться значительно интенсивнее и быть более эффективной, если бы перешла бы (как современное промышленное производство) на явное разделение труда. Подобное разделение труда существует в области издания художественной литературы (где имеются литагенты, договаривающиеся с издательствами и редакторы, доводящие авторский литературный труд до необходимой кондиции), спорте (например, в боксе), живописи (через различные рода выставки, салоны и галереи) и т.д.

Кроме того, необходимо периодически осуществлять обучение ППС научному творчеству и возможностям практической реализации его результатов.

Здесь необходимо отметить выраженное стремление многих российских ППС получать результаты, не отражающие те или иные запросы общества, а лежащие только лишь в аспектах своих предыдущих знаний и умений. Другими словами, зачастую имеется желание не уходить от канвы своих предыдущих исследований, хотя мировой научный мейнстрим довольно часто меняет свой вектор и открываются новые пути и возможности для осуществления весьма актуальных исследований.

Также важно учитывать особенности возможных источников финансирования научной деятельности университета, которые, в общем случае, можно разделить на 4-е основных источника: гранты; хоздоговорные работы, продажа интеллектуальной собственности и производимой мелкосерийной инновационной наукоемкой продукции. Эти источники финансирования науки резко отличаются друг от друга, что необходимо учитывать при составлении заявок и других документов на финансирование.

Имеющийся личный многолетний практический опыт научной работы в различных университетах России, Казахстана, Кыргызстана и Узбекистана, а также опыт работы аккредитованным экспертом Федеральной службы по надзору в сфере образования и науки Министерства образования и науки Российской Федерации в области проведения государственной аккредитации образовательных учреждений и научных организаций по направлениям 38.00.00, 21.00.00, показывает целесообразность осознания того, что ППС не достаточно активно работают с зарубежными научными фондами и другими

грантодержателями. Причиной этого во-многом является низкая информированность ППС ВУЗов об этих институтах (количество которых в настоящее время превышает 500). Например, научный сектор зачастую, без какого-либо предварительного реального анализа, «сбрасывает» ППС информацию о всех возможных фондах (не всегда относящихся к сфере их деятельности), иногда даже о тех мероприятиях, которые уже прошли или срок которых скоро истекает. А к началу следующего сезона объявления конкурсов информация о фондах либо теряется, либо ППС попросту о ней забывает в своей сложной ежедневной деятельности.

Также при составлении заявок на гранты необходимо осознавать, что при их выделении различными фондами учитывается не только актуальность области исследований, но и новизна предлагаемых работ. Поэтому заявителю не следует её «замельчать», например, находить что-то новое в общем-то традиционных технологиях, не меняющее их принципиальной сути.

Расширение хозяйственных работ представляет собой основу для повышения эффективности сотрудничества между университетами и реальным сектором производства. При этом университетская наука должна четко и ясно осознавать реальные потребности того или иного производства в технологиях и другой интеллектуальной собственности.

Характеристики, которые следует учитывать при выборе заинтересованного предприятия: актуальность проблемы для этого предприятия, взаимодополняющий характер ресурсов и абсорбционная способность предприятия в случае передачи университетом разработанной технологии или другой интеллектуальной собственности. Университеты и промышленность зачастую имеют разные мотивы для сотрудничества. Это варьируется от решения проблем, обмена ресурсами или доступа к информации до развития эффективности исследования. Поэтому перед совместной работой важно определить мотивацию и общие области пересечения. Здесь наиболее выигрышные позиции имеют корпоративные университеты [14], напрямую связанные с предприятиями.

Чтобы решить проблему информированности профильных предприятий о университетских исследованиях, университетам необходимо создать цифровую платформу, где должны быть представлены выработанные ими идеи и достижения.

Заключение. Повышение эффективности научных исследований определяется количеством и характеристиками участвующих в них ППС, повышением их мотивации, обеспечением всесторонней поддержки, а также использованием современной приборной базы и интеграцией в реальное производство.

Также необходимо проведение ежегодных обучающих семинаров, на которых были бы раскрыты актуальные для ППС вопросы повышения эффективности научной деятельности, а также в области увеличения активности и ответственности административного научного сектора, реальная задача которого в настоящее время во-многом заключается лишь в сборе, обобщении и составлении отчетности за научную деятельность ППС ВУЗа.

Кроме того, в университетах должна быть создана эффективная система поощрений, чтобы признавать усилия ученых, участвующих в реализованных НИР. Ожидается, что вознаграждения и стимулы будут влиять на мотивацию и уровень вовлеченности ППС, что приведет к более эффективным исследованиям.

Литература

1. Воробьев А.Е. Выбор российских ВУЗов: глобальный или национальный рейтинг? // Вестник Кыргызского Национального университета им. Жусупа Баласагына. № 4 (87). 2016. С. 181-193.
2. Воробьев А.Е. Глобальный или национальный рейтинг ВУЗов? // Современные технологии управления. № 6 (66). 2016. С. 2-16.
3. Воробьев А.Е. Национальный рейтинг как фактор эффективного развития ВУЗа // Аккредитация в образовании N1 (85). 2016. С. 31-33.
4. Воробьев А.Е. Обоснование «дорожной карты» повышения эффективности финансирования НИР вузов // ГеоИнжиниринг, №3. 2014. С. 28-36.

- 5.Воробьев А.Е. От науки институтской к науке университетской / Горняцкая смена, №2. – С. 2, 1999.
- 6.Воробьев А.Е. Приоритетность рейтингов вузов – глобальный или национальный? // Университетское управление: практика и анализ № 6 (100) 2015. С. 18-28.
- 7.Воробьев А.Е. Программа развития науки и инноваций в Атырауском университете нефти и газа. LambertAcademicPublishing. Mauritius. 2017. 130 с.
- 8.Воробьев А.Е. Пути повышения эффективности финансирования НИР ВУЗов // Альма-матер: Вестник высшей школы, №2. 2015. С. 19-26.
- 9.Воробьев А.Е. Разработка «дорожной карты» повышения эффективности финансирования НИР ВУЗов // Экономика, статистика и информатика. Вестник УМО. 2015. № 1. С. 10-17.
- 10.Вузовская наука: пути повышения эффективности // <http://www.unkniga.ru/vishee/8184-vuzovskaya-nauka-puti-povysheniya-effektivnosti.html>.
- 11.Глаголев М.В., Лапшина Е.Д. Методика расчета эффективности научной деятельности в научно-образовательном центре ДОСиГИК ЮГУ // Динамика окружающей среды и глобальные изменения климата. Т. 3. № 2(6). 2012.
- 12.Ильина В. В., Бабкин О. Э. Эффективность работы высшего учебного заведения: управление эффективностью в области научной деятельности // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 15. – С. 1071–1075.
- 13.Кирабаев Н.С., Воробьев А.Е., Каукенова А.С. Возможности участия РУДН в научно-технической программе «Эврика» // Вестник Российского университета дружбы народов, №1. 2013. С. 64-69.
- 14.Клещева И.В. Оценка эффективности научно-исследовательской деятельности студентов. – СПб: НИУ ИТМО, 2014. – 91 с.
- 15.Шарабчиев Ю.Т. Как стать ученым и добиться успеха в науке: творческая одаренность и активация научного творчества // Медицинские новости N 5. 2016. С. 23-34.

*Маткеримова А.М., э.и.д., профессор
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ
Ганыбаева У.Г., э.и.к., доцент
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ*

ЭНЕРГЕТИКА ТАРМАГЫНДАГЫ ИШКАНАЛАРДЫН АКТИВДЕРИН АУДИТТӨӨНУ УЮШТУРУУ

Аннотация

Бул макалада энергетика тармагынын ишканаларында ички аудит кызматын уюштуруу жана өнүктүрүүнүн жолдору, ошондой эле аудиттин постулаттары, принциптери, стандарттары каралган.

Түйүндүү сөздөр: энергетика тармагы, ички аудит, аудиттин постулаты, стандарттары, принциптери.

ОРГАНИЗАЦИЯ АУДИТА АКТИВОВ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ

Аннотация

В этой статье, рассмотрены пути совершенствования и организация внутреннего аудита в энергетической отрасли, а также постулаты, принципы и стандарты аудита.

Ключевые слова: энергетическая отрасль, внутренний аудит, постулаты аудита, стандарты, принципы.

ORGANIZATION OF AUDIT OF ASSETS OF ENTERPRISES IN THE ENERGY SECTOR

Annotation

In this article, the organization of the internal audit service enterprises in the energy sector and the development of ways, as well as the allocation of audit principles, standards and risk criteria.

Keywords: energy industry, internal audit, audit postulates, standards and principles.

Бухгалтердик илимдин өнүгүү учурундагы баскычта ички чарбалык көзөмөл, көп сандаган анын аспекти жана багыттары боюнча комплекстүү илимий-практикалык иштелмелердин жетишпестиги менен мүнөздөлөт. Ата мекендик экономикалык субъекттер үчүн жаңы болгон ишмердүүлүктүн түрлөрүнүн пайда болуусу, артыкчылыктардын сатуу функциясы тарабына алмашуусу өндүрүш чөйрөсүн изилдөөнүн предмети катары бир аз четке сүрүп койду. Ушуга байланыштуу өндүрүш жараянын жана анын натыйжаларын ички чарбалык көзөмөлдү уюштурууну өнүктүрүүгө багытталган илимий иштелмелер чөйрөсүндө анык бир боштук байкалат. Ошону менен бирге, кыргыз экономикасында орун алган импорттук товарлардын кескин кымбаттоосун жараткан жагдай рынокту толтуруу үчүн ата мекендик өндүрүштү өнүктүрүүнүн зарылдыгын шарттайт. Ошондуктан да чарба жүргүзүүчү субъекттердин ички чарбалык көзөмөлдүн уюштуруучулук механизмин өркүндөтмөйүнчө мүмкүн эмес болгон өндүрүштүк ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу жолдорун иштеп чыгуу боюнча маселелер кайрадан курч түрдө пайда болду.

Аудиттин актуалдуу жана дискуссиялык маселелеринин бири болуп анын постулаттарын – тескериси далилденмейинче чындык катары кабыл алынуучу аксиомалык жоболорун аныктоо саналат. Постулаттар илимдин жана илимий дисциплиналардын негизинде жатышат. Алар каалагандай илимий теорияны өнүктүрүү үчүн зарыл болгон нерсе, андан аркы логикалык курулуштар үчүн баштапкы өбөлгөлдөр жана сунуштар, база болуп саналышат. Пайдубалдык постулаттарды негиз катары кабыл алуу менен таталыраак маселелерди түшүнүүгө болот. Постулаттардын чындыгы талашсыз түрдө далилденүүсү мүмкүн болбогон учурда деле алар чындык катары болуусу керек. Каалагандай постулаттар же аксиомалар билимдин өнүгүү жараянында өзгөрүүлөргө кабылуусу мүмкүн, себеби алар акыркы инстанцияда чындык эмес болуп саналышат.

Аудитте постулаттын ролу өтө чоң. Алар аудиттик ишмердүүлүктүн багыттарын орнотуучу аудиттик стандарттардын мазмунун түшүнүүгө жардам беришет.

Аудит чөйрөсүндөгү адистердин, тактап айтканда профессорлор В.П.Суйцун, Я.В.Соколовдун, А.Д.Шереметтин, Д.А.Ендовицкийдин көз караштарын ар тараптан окуп-

үйрөнүү менен төмөнкү постулаттар энергетика тармагынын ишканалары үчүн көбүрөөк негиздүү жана туура болуп саналышат деп эсептейбиз:

1.Каржылык отчеттуулук жана каржылык маалыматтар текшерилүүсү мүмкүн.

2.Кызыкчылыктардын мүмкүн болгон кагылышуулары.

3.Верификациялоо мүмкүнчүлүгү.

4.Отчет туура эмес түзүлгөн.

5.Каржылык маалыматты текшерүү көз карандысыз ойду туюнтуу максатында жүргүзүлүп жатса, анда аудитордун ишмердүүлүгү анын өзүнүн гана ыйгарым укуктары менен регламенттелет.

6.Эч ким ката тыянактардан эркин эмес.

7.Аудитордун ою анын кызыкчылыктарынан көз каранды.

8.Отчеттук маалыматтардын объективдүүлүгү ички көзөмөлдүн натыйжалуулугуна түз пропорциялаш.

9.Ар бир кийинки текшерүү мурункусунун баалуулугун төмөндөтүүсү мүмкүн жана аз маалыматтуу.

10.Аудитордун ар бир сөзү анык бир даражадагы ишенимдүүлүккө ээ.

11.Мурунку маалыматтын баалуулугу.

12.Жалпы кабыл алынган бухгалтердик принциптердин удаалаштыгы.

Постулаттарды билүү жана аны күнүмдүк практикада колдонуу аудиттин максатын жана техникасын, аудиттик стандарттардын мазмунун жакшыраак түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берет. Аудиттик стандарттарды долбоорлоодо алардын негизине колдонулуусу энергетика тармагынын ишканаларынын аудиттик ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугуна оң тасирин тийгизүүчү так аныкталган постулаттардын тутуму коюлган болуусу керек. Аудиттин теориясы менен практикасы дегенде аудиттик процедуралардын негизги эрежелерин жана негиз салуучу принциптерин түшүнөбүз. Аудиторлордун жана аудиттик фирмалардын көпчүлүгү текшерүүнү жүргүзүүгө болгон ыктоону аныктаган стандарттардын пакетине ээ эместигин жана аны иштеп чыгууга умтулбай жаткандыгын да белгилей кетүүгө мажбурбуз. Текшерүүлөрдүн жогору сапатын камсыз кылуудагы, алардын жыйынтыктарынын натыйжалуулугун жогорулатуудагы, аудиттик иштин эмгек сыйымдуулугун азайтуудагы, аудиттик практикада текшерүүнүн жаңы технологияларын жана усулдарын колдонуудагы ички стандарттардын маанисин эсепке алуу менен энергетика тармагынын ишканаларынын ички аудитинин стандарттарын иштеп чыгуу талап кылынат.

Ички аудиттин стандарттарына коюлган негизги талаптар төмөнкүлөр:

- максатка ылайыктуулугу (стандарттарды иштеп чыгууда алардын практикалык пайдасын, актуалдуулугун жана артыкчылыктуулугун эсепке алуу керек);

- алгылыктуулугу жана карама-каршы эместиги (ички аудиттин ар бир кийинки стандарты аракеттеги стандарттарга таянган болуусу, нормативдик документтер менен макулдашуулукту жана башка ички стандарттар менен өз ара байланышты камсыз кылуусу керек);

- логикалык түзүмдүүлүк (бүтүндүүлүгү, формулировкалардын тактыгы жана баяндоонун айкындыгы);

- толуктугу жана деталдаштырылгандыгы (үйрөнүлүп жаткан бардык маанилүү маселелерин камтуунун толуктугу);

- терминдердин базасынын бирдиктүүлүгү.

1-таблица Энергетика тармагындагы ишканалар үчүн ички аудиттин стандарттары

Стандарттардын номерлери	Бөлүмдөрдүн жана стандарттардын аталышы
020-029	Жоопкерчилик
020	Аудиттин максаттары жана негизги принциптери

021	Ишкананын, филиалдарынын, бөлүмдөрүнүн жетекчилиги менен баарлашуу
022	Ишкананын ички аудитин документтештирүү
023	Аудитти өткөрүүдө нормативдик актыларды карманууну текшерүү
030-039	Энергетика тармагынын ишканаларынын каржылык ишмердүүлүгүн пландаштыруу
030	Энергетика тармагынын ишканаларынын ички аудитин пландаштыруу
031	Энергетика тармагынын ишканаларынын ички аудитинин объекттерин үйрөнүү жана баалоо
032	Энергетика тармагынын ишканаларынын ички аудитинин маанилүүлүгү жана андагы тобокелдерди баалоо
033	Маалыматтарды компьютердик иштетүү шарттарындагы аудит
050-059	Аудиттик далилдөөлөр
050	Аудиттик тандоо
051	Аудиттик далилдөөлөр
052	Ички аудиттин объекттеринде тартип бузуулар, бурмалоолор аныкталган учурдагы аудитордун иш аракеттери
053	Бзалык жана салыштырылуучу көрсөткүчтөрдүн баштапкы аудити
070-079	Ички аудиттин аягына чыгуусун стандартташтыруу
070	Ички аудиттин жыйынтыктарын сырткы аудит үчүн даярдоо
071	Аудитордун аудиттин жыйынтыгы боюнча ишкананын, филиалынын, бөлүмүнүн жетекчисине берген кат жүзүндөгү
072	Ички аудит кызматынын отчету

(Булагы: Автор тарабынан изилдөөнүн негизинде түзүлдү)

Биздин оюбузча, бул стандартты колдонуу ички аудит кызматынын кызматкерлеринин күнүмдүк милдеттерин аткаруудагы, кесиптик компетенттүүлүктүн жогорку деңгээлине болгон умтулуусундагы жоопкерчилигин жогорулатат. Энергетика тармагынын ишканаларынын ички аудит кызматынын текшерүүнүн жыйынтыгы боюнча жазылган кат жүзүндөгү отчету энергетика тармагынын ишканасынын да, анын филиалынын да, бөлүмүнүн да жетекчилигине берилүүсү керек. Белгилүү болгондой, сегменттер боюнча ички аудитти уюштуруу жана өткөрүү өзүнүн кээ бир өзгөчөлүктөрүнө ээ. Энергетика тармагынын ишканаларынын капиталын пайдалануунун ички аудитинин кээ бир спецификасына токтолуп өтсөк.

Ички стандарттар “Аудиттик уюмдардын ички стандарттарына коюлуучу талаптар” эрежесине ылайык өздөрүнүн арналуусу боюнча төмөнкү топторго бириктирилүүсү мүмкүн: аудит боюнча жалпы жоболорду камтыган стандарттар; аудитти өткөрүүнүн тартибин орнотуучу стандарттар; аудиторлордун тыянактарын жана корутундуларын түптөөнүн тартибин орнотуучу стандарттар; атайын стандарттар; аудитти коштоочу кызматтарды көрсөтүүнүн тартибин орнотуучу стандарттар; адистерге билим берүү жана аларды даярдоо боюнча стандарттар.

Маанилүү топтордун бирин аудитти өткөрүүнүн тартибин орнотуучу стандарттар билдирет. Анда аудиторлор текшерүүнү пландаштырууга, ички көзөмөлдү үйрөнүүнүн жана баалоонун тартибине, аудиттик далилдерди алууга, маанилүүлүктүн деңгээлин аныктоого, аудиттик тобокелди баалоого ж.у.с. болгон ыктоолорун тыянакташат. Аудиторлор тарабынан ички таптиптерде аныкталуусу керек болгон кээ бир маселелерге жана бул учурдагы мүмкүн болгон көйгөйлөргө токтололу. Энергетика тармагынын ишканалары аудитти пландаштырууга өзүнүн ыктоосун аныктоосу мүмкүн экендиги белгилүү. Аудитти пландаштыруунун негизги этаптары тиешелүү “Аудитти пландаштыруу” улуттук стандартында так аныкталган. Булардын катарына алдын ала пландаштыруу; аудиттин жалпы планын даярдоо жана түзүү; аудиттин программасын даярдоо жана түзүү кирет. Ички фирмалык стандартты даярдоодо аудиторлор

пандаштыруунун ар бир этабындагы, анын ичинде энергетика тармагынын ишканаларынын жалпы планы жана программаны даярдоодо да, аудитордук процедураларды түздөн-түз аткарууда да керек болгон каржылык-чарбалык ишмердүүлүгү жөнүндөгү маалыматты алууда өздөрүнүн аракеттерин так элестете алуусу керек. Аудиттик фирмага өзүнүн ички документтеринде аудиттин мүмкүн болгон планын жана программасын алдын ала даярдап алуусу жана энергетика тармагынын ишканаларынын ишмердүүлүгүнүн өзгөчөлүктөрүнөн көз каранды түрдө түзөтүү мүмкүнчүлүгүн карап коюусу максатка ылайык. План менен программада иштердин жана процедуралардын түрлөрүнүн максималдуу мүмкүн болгон тизмесин чагылдыруу менен аудиторлор анык текшерүү үчүн туура келген процедураларды гана калтырып, аларды энергетика тармагынын ишканалары үчүн гана мүнөздүү болгон уникалдуу аракеттер менен толукташат. Жалпы план менен программанын айрым жоболору энергетика тармагынын экономикалык субъектинин жетекчиси менен макулдашылуусу мүмкүн. Жалпы планга карата аны берүүнүн формасын, жалпы планын айрым жоболоруна өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө күбөлөндүрүүчү милдеттенмелерди, текшерүүнү жүргүзүүдө эске алынуучу өзгөчө маанилүү маселелердин тизмесин чагылдыруу керек. Жалпы планын өнүгүүсүнө түзүүлүүчү аудиттин программасын даярдоонун тартибин баяндоодо берүү формасынан жана өзгөртүүлөрдү киргизүү керек болгон учурлардан сырткары планы ишке ашырууда зарыл болгон анык аудиттик процедуралардын деталдуу тизмесин алдын ала кароо керек. Алар маңызы боюнча көзөмөлдөө каражаттарынын жана аудиттик процедуралардын тесттеринин программалары түрүндө түзүлөт. Мында көзөмөл каражаттарынын тесттеринин программасы клиенттин ички көзөмөлүнүн аракеттеги тутумун уюштуруудагы олуттуу кемчиликтерди аныктоого багытталып, аудитордун ал жөнүндөгү маалыматтарды чогултуу боюнча аракеттеринин жыйындысын билдирет. Маңызы боюнча аудиттик процедуралар бухгалтердик эсептегичтердин айлампарындагы жана сальдосундагы олуттуу бурмалоолордун орун алганын аныктоого арналган. Аудитордун тигил же бул учурдагы аракеттеги “аралашып кетүүсү” мүмкүн экендигин белгилей кетели, ушуга байланыштуу аудиторлор программанын мазмунун көзөмөл каражаттарынын жана маңызы боюнча аудиттик процедуралардын тесттеринин программаларына бөлбөстөн туура алдын ала көрүүсү мүмкүн. Программанын формасы анык аудиттик процедураларды, аларды өткөрүү мөөнөтүн, аткаруучуларды ж.б. зарыл болгон маалыматтарды чагылдырган таблица түрүндө болуусу мүмкүн. Аудиттик уюм программаны бирдиктүү документ түрүндө эмес, анын айрым бөлүмдөрү боюнча (негизги каражаттардын, камдоолордун ж.б. аудити) даярдоо жөнүндөгү чечимди кабыл алуу укугуна ээ. Анда аудиттин айрым бөлүктөрүндө даярдалган документтерге бул бөлүмдөр боюнча программаны тиркеп коюу керек.

Ички стандарттарда ички көзөмөл тутумун баалоонун тартибин аныктап жатып аудиторлорго этаптардын санын орнотуу зарыл, ал “Аудиттин жүрүшүндө бухгалтердик эсеп жана ички көзөмөл тутумдарын үйрөнүү жана баалоо” стандартынын талаптарына ылайык үчтөн кем эмес болот: тутум менен жалпы таанышуу, анын ишенимдүүлүгүн алгачкы баалоо жана баалоонун ишенимдүүлүгүн тастыктоо. Мында аудиторлор этаптардын мындан да көп санын колдонуу жөнүндөгү чечимди кабыл алуу укугуна ээ. Көзөмөл тутуму менен алдын ала таанышуу аудитти пландоо этабында, алгачкы баалоо – аудиттик процедураларды түздөн-түз аткарууда, ал эми баалоонун ишенимдүүлүгүн тастыктоо анын аягына чыгууда, табылган бурмалоолорду тутумдаштырууда, алардын маңыздуулугун орнотууда, аудитордун текшерүүнүн жыйынтыктары боюнча тыянактарды түптөө этабында жүргүзүлөөрүн байкоо кыйын эмес.

Ички аудитти түзүп жатып тутум жөнүндөгү жалпы ойлорду калыптандырууда анын компоненттери, б.а. бухгалтердик эсептин талап кылынган тутуму, көзөмөлдөөнүүчү чөйрө жана көзөмөлдүн айрым каражаттары эске алынаарын эсте тутуу керек. Булардын ар биринин ишенимдүүлүгүн аныктоо бүтүндөй тутумду баалоого мүмкүнчүлүк берет. Энергетика тармагынын ишканаларынын бухгалтердик эсебин баалоонун жалпы кабыл алынган критерийлери жок экендигин белгилей кетели. Аудиттик уюмдар алардын иштөөсүнүн натыйжалуулугу жөнүндөгү өз алдынча элестөөлөрүнө (буларды да ички стандартта көрсөтүү керек) таянуусу зарыл. Эгерде эсеп тутумунун маалыматтары текшерилип жаткан уюмдун

мүлкү, анын булактары, ошондой эле ишмердүүлүгүнүн каржылык натыйжалары жөнүндөгү толук жана ишенимдүү маалыматтарды бере албаса, анда ал натыйжалуу деп эсептелбөөсү керек. Аудиторлор көзөмөлдөнүүчү чөйрөнү баалоонун критерийлерин экономикалык субъекттин уюштуруучулук-башкаруучулук абалынан, анын кадр саясатынан, айрым жумушчулардын кызматтык инструкцияларынын бар экендигинен, ыйгарым укуктардын жана милдеттердин бөлүштүрүлүүсүнөн көз каранды түрдө иштеп чыгуулары мүмкүн. Эгерде көзөмөлдөнүүчү чөйрөнүн түзүүчүлөрү аларга коюлган талаптарга жооп берүү менен “иштеп жаткан болсо”, анда бул бүтүндөй ички көзөмөлдүн ишенимдүүлүгү жөнүндөгү оң тараптуу ой жөнүндө күбөлөндүрүүсү керек. Тутум менен жалпы таанышуу этабында көзөмөлдүн айрым каражаттары да баалануусу мүмкүн. Бул үчүн аудиторлор документтерди башкы бухгалтер менен жетекчинин зарыл болгон кол тамгасынын бар экендигин, документтердин номерленүүсүн, алардын бир нече экземплярда даярдалгандыгын ж.у.с. текшерүү максатында талап кылышат. Эгерде ички көзөмөл тутуму менен жалпы таанышуу анын натыйжалуу эместигин көрсөтсө, анда аудиторго көзөмөлдүк процедураларды тукандык менен деталдуу түрдө жүргүзүүсү керек болот. Аудитордик тобокелди аныктап жана аны кабыл алууга мүмкүн болгон маани менен салыштырып туруп аудиттик уюмдар клиент менен иштешүүдөн баш тартуулары мүмкүн. Ички көзөмөл тутумун баалап жатып, ага кеткен сарптоолор анын иштөөсүнөн болгон артыкчылыктардан аз болсо, анда анын ишенимдүүлүк даражасын кабыл алууга болот деп айтууга мүмкүн деп ойлойбуз. Албетте, ички көзөмөл тутуму эч качан 100% натыйжалуу болбойт. Ошондуктан аудиторлор текшерүү жараянында өздөрү каалаган учурда деле ага толугу менен таяна алышпайт. Ички көзөмөл тутуму жөнүндөгү маанилүү тыянактар энергетика тармагынын ишканаларынын бухгалтердик эсебинин ишенимдүүлүгүн баалоо аркылуу чыгарылуусу мүмкүн.

Эсепке алуу толугу менен же анын кандайдыр бир бөлүгү автоматташтырылган учурда ички көзөмөл тутумун юаалоонун кээ бир өзгөчөлүктөрү бар болгондуктан, ички фирмалык стандарттар аудиторлордун бмындай учурдагы аракеттеринин тартибин камтуусу мүмкүн. Эгерде уюмда маалыматтарды компьютердик иштетүүнүн кеңири колдонулган тутуму иштеп жатса, анда аны иштеп чыгууда кетирилген катачылыктар жоюлган экендигинин ыктымалдуу чоң. А эгерде бирдиктүү эмес, жалгыз программа иштеп жаткан болсо, анда аудитордо эсепке алууну жана көзөмөлдү уюштуруунун натыйжалуулугуна карата олуттуу күмөнсүрөө пайда болуусу мүмкүн. Маалыматтарды компьютердик иштетүү тутумун көзөмөлдүн автоматташтырылган каражаттарын ишке ашыруу аркылуу текшерүү максатка ылайык. Ички көзөмөл тутумунун баштапкы баасы аудиттин экинчи этабын аяктоодо, б.а. аудиттик процедураларды түздөн-түз аткаруу этабында тастыкталуусу мүмкүн. Бул мезгил ичинде текшерүүнүн жүрүшндө аныкталган тартип бузуулар жана каталыктар жөнүндөгү маалыматтар белгилүү болуп калат. Эгерде табылган бурмалоолор жеке түрдө же суммаланган түрдө маанилүү болуп саналса, анда ички көзөмөл тутуму натыйжалуу деп табылуусу мүмкүн эмес. Ички көзөмөл жөнүндөгү алгачкы баалоодо куралган ой ушундайча тастыкталат жана түзөтүлөт.

Адабияттар:

- 1.Касымова В.М. Основы антикризисного управления в энергетике Кыргызской Республики. -//Б.: Инсанат, 2009.
- 2.Касымова В.М., Баетов Б.И. Энергетика Кыргызстана: Состояние отрасли и перспективы межгосударственного сотрудничества. Центральная Азия и Кавказ. – Баку: 2007. - № 6(54).
- 3.Касымова В.М., Дикамбаев Ш.Б., Баетов Б.И. и др. Национальная энергетическая программа Кыргызской Республики на 2008-2010 годы и стратегия развития топливно-энергетического комплекса до 2025 года – Б.: Инсанат, 2009.
- 4.Касымова В.М., Дикамбаев Ш.Б., Баетов Б.И. Энергетическая стратегия Кыргызской Республики и перспективы партнерства в торговле электроэнергией. Сборник статей МИСИ при Президенте КР, Фонд им. Эберта. - Бишкек, 2007.
- 5.Касымова В.М., Маматов М. Государственное регулирование в электроэнергетике в условиях развития рыночных отношений. Научно- образовательный, производственный журнал «Инженер». –Б.: 201

*Маткеримова А.М., д.э.н., профессор
МНУ имени К.Ш. Токтомаматова
Кубанычбекова А.К., магистрант
МНУ имени К.Ш. Токтомаматова*

ФОРМИРОВАНИЕ И СТАНОВЛЕНИЕ РЫНКА НЕДВИЖИМОСТИ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Аннотация

Данная статья отражает формирование и становление рынка недвижимости в Кыргызстане. В период формирования рынка осуществлена активная трансформация государственной собственности в частную собственность, проведена структурная перестройка системы хозяйствования, ориентированная на изменения имущественных отношений.

Становление рынка в Кыргызстане мы разделили на три этапа, где охарактеризован каждый этап со своими особенностями.

Ключевые слова: рынок недвижимости, экономическая реформа, объекты недвижимости.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА КЫЙМЫЛСЫЗ МҮЛК РЫНОГУНУН ТҮПТӨЛҮШҮ ЖАНА КАЛЫПТАНЫШЫ

Аннотация

Бул макалада Кыргызстандагы кыймылсыз мүлк рыногунун түптөлүшү жана калыптанышы чагылдырылган. Рыноктун калыптануу мезгилинде мамлекеттик менчикти жеке менчикке активдүү трансформациялоо жүргүзүлүп, менчик мамилелеринин өзгөрүшүнө багытталган экономикалык тутумду структуралык кайра түзүү жүргүзүлдү. Кыргызстандагы рыноктун калыптанышын үч этапка бөлдүк, мында ар бир этап өзүнчө өзгөчөлүктөргө ээ.

Түйүндүү сөздөр: кыймылсыз мүлк рыногу, экономикалык реформа, кыймылсыз мүлк объектилери.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE REAL ESTATE MARKET IN THE KYRGYZ REPUBLIC

Annotation

This article reflects the formation and development of the real estate market in Kyrgyzstan. During the formation of the market, an active transformation of state property into private property was carried out, a structural reorganization of the economic system was carried out, focused on changes in property relations. We divided the formation of the market in Kyrgyzstan into three stages, where each stage with its own characteristics is characterized.

Key words: real estate market, economic reform, real estate objects.

Формирование рынка недвижимости представляет собой качественно новый для кыргызской экономики процесс, связанный с активизацией экономического роста, политических, финансовых и социальных параметров в условиях либерализации экономики.

Сочетание в его содержании различных категорий и параметров на народнохозяйственном, региональном и локальном уровнях, свидетельствует о том, что в терминологии рынка недвижимости находит отражение широкий спектр вопросов и проблем, разрешение которых предполагает использование экономических законов и научных подходов при формировании новых экономических отношений по управлению рыночной деятельностью.

В результате проводимых в Кыргызской Республике последовательных экономических реформ осуществлена активная трансформация государственной собственности в частную собственность, проведена структурная перестройка системы хозяйствования, ориентированная на изменения имущественных отношений. По состоянию на 1 июня 2000 года в ходе процесса разгосударствления и приватизации государственной собственности изменили форму собственности 6726 государственных предприятий и объектов, созданы 1202 акционерных общества и 188 обществ с ограниченной ответственностью, 2,5 тыс. объектов

приватизированы частными лицами, более 95% жилого фонда перешло в частную собственность. Общий уровень приватизации составил 67 процентов.

Близится к завершению реформа в сельском хозяйстве, где 75% всех сельскохозяйственных земель, кроме пастбищ, распределены на земельные доли гражданам.

Функционирование в республике наряду с государственной и коммунальной собственностью частной собственности заложило основы для формирования рынка недвижимого имущества.

В свою очередь, недвижимость (недвижимое имущество, включая землю) формирует центральное звено всей системы рыночных отношений и является основой национального богатства страны.

По своим свойствам недвижимое имущество - наиболее долговечный и капитальный товар из всех существующих, включающий здания, земельные участки, помещения, права на собственность которых затрагивает коренные интересы всех слоев общества. И, как товар – это основной объект сделок на рынке недвижимости (купли-продажи, дарения, залога и др.), удовлетворяющий различные, реальные и потенциальные потребности и имеющий определенные качественные и количественные характеристики. В этой связи рынок недвижимости выступает средством перераспределения земельных участков, зданий, сооружений и другого имущества между собственниками и пользователями экономическими методами на основе конкурентного спроса и предложения. С другой стороны, недвижимое имущество не только важнейший товар, но и капитал, приносящий доход.

С учетом всех этих факторов и в целях создания условий для целенаправленного и динамичного формирования рынка недвижимости Президентом Кыргызской Республики изданы указы от 13 апреля 2000 года "О некоторых мерах по дальнейшему развитию рынка недвижимости в Кыргызской Республики" и от 13 июня 2000 года "О проведении пилотных проектов по созданию рынка земли и регистрации прав на земельные участки сельскохозяйственного назначения".

Характерными особенностями этого периода для рынка недвижимости являлись:

- существенное повышение уровня спроса на объекты недвижимости в сравнении с имеющимися предложениями;
- цены на объекты недвижимости были заметно ниже мировых;
- определение цен на объекты недвижимости осуществлялось в основном по их балансовой стоимости;
- низкая активность рынка недвижимости;
- неразвитость рыночных отношений;
- неопределенность при осуществлении расчетов за объекты недвижимости, так как рублевая зона была не привлекательной, а долларовая еще не развита;
- деятельность риелторов и регистрация сделок были тоже не развиты и носили неопределенный характер.

Период с 2002 года до 2008 года можно отнести к переходной стадии, характерными чертами которой являлись динамичное развитие рынка недвижимости, изменение сущностной основы его материальной базы, а также относительное выравнивание соотношений между спросом и предложением, особенно в сегменте жилья. Среди особенностей этого периода можно выделить:

- высокий уровень роста цен на объекты недвижимости;
- динамичное развитие рыночных отношений в действиях продавцов и покупателей;
- более высокий рост цен на первичном рынке жилья, чем на вторичном, что стимулирует их рост в целом;
- снижение темпов приватизации жилья.

Третий период становления рынка недвижимости (с 2009 года) характеризуется динамичным развитием его материально – технической базы, внедрением в сферу экономической деятельности рыночных отношений, расширением его внутреннего

содержания за счет наполнения новыми элементами и функциями, обеспечивающими имплементацию отдельных его положений в мировую рыночную систему.

К наиболее значимым особенностям этого периода можно отнести:

- продолжающаяся заметная обособленность рынка недвижимости, особенно в части осуществления сделок, которые стали носить более выраженный конфиденциальный характер при одновременном сужении границ информационной сферы;
- снижение количества продавцов и покупателей при одновременном увеличении профессиональных «игроков» на рынке недвижимости;
- повышение спроса на высоколиквидные и дорогие качественные объекты недвижимости, что в определенной мере способствовало снижению уровня сбалансированности и пропорциональности осуществления сделок на рынке недвижимости;
- переориентация направленности деятельности рынка недвижимости из сферы потребностей покупателей в сферу вложения инвестиций в целях получения доходности от вложенного капитала;
- повышение уровня потребительских качеств объектов недвижимости, в том числе в зависимости от их географического положения и состояния инфраструктуры;
- усложнение юридических аспектов, связанных с оформлением сделок и появлением третьих лиц в виде посредников и посреднических услуг;
- усиление государственного регулирования деятельности рынка недвижимости посредством принятия ряда нормативно – законодательных актов и документов, регламентирующих порядок и правила работы субъектов рыночной сферы;
- повышение уровня ликвидности объектов недвижимости за счет выполнения ряда предпродажных процедур по их обслуживанию, эксплуатации и других функциональных характеристик;
- появление профессиональных структур по оценке объектов недвижимости с учетом складывающихся отношений на внутреннем и внешнем рынках;
- рост уровня транзакционных издержек при заключении сделок по купле – продаже объектов недвижимости.

В совокупности эти элементы являются составляющими структуры национальной экономики и в теоретико – методологическом плане образуют сложный симбиоз для определения характеристики рынка недвижимости, как специфического и, в тоже время, абстрактного сектора экономики – предпринимательской деятельности. В экономической литературе существуют различные терминологии и подходы определения рынка недвижимости. Дж. Фридман и П. Ордуэй в работе «Анализ и оценка приносящей доход недвижимости» определяют понятие рынка недвижимости как определенный набор механизмов, посредством которых передаются права на собственность и связанные с ней интересы, устанавливаются цены и распределяется пространство между различными конкурирующими вариантами землепользования. Другие ученые определяют рынок недвижимости как взаимосвязанную систему рыночных механизмов, обеспечивающих создание, передачу, эксплуатацию и финансирование объектов недвижимости.

Рынок недвижимости – это экономико – правовое пространство, утверждают они, в котором происходит взаимодействие спроса и предложения всех имеющихся на данный момент времени покупателей и продавцов недвижимости и где осуществляется совокупность всех текущих операций с ней. Эти и другие существующие в экономической литературе определения рынка недвижимости характеризуют его сущностное содержание с позиции оборота прав на недвижимость, распределения и перераспределения недвижимости между различными вариантами ее использования, привлечения финансового капитала, использования различных видов ресурсов и труда. Такой подход не позволяет учесть целый комплекс экономических отношений, связанных с процессами совмещения экономических интересов общества, коллективов, конкретных индивидов, а также административных норм и правил, отражающих проблемы создания новых объектов недвижимости и управление ими в ходе эксплуатации. Например, при вложении капитала в недвижимость, инвесторов в большей

мере интересуют вопросы, связанные с возможностью получения на законодательном уровне дохода, вследствие снижения издержек при эксплуатации недвижимости, чем непосредственно их права на обладание собственностью на нее.

В настоящее время достаточно распространенным определением рынка недвижимости является его отношение к одной из разновидностей инвестиционного рынка, через наделение его некоторыми идентификационными признаками, указывающими на наличие таких структурных зависимостей, к которым относят:

- получение на рынке недвижимости продавцами и покупателями объектов недвижимости дохода, идентифицированного доходу от инвестирования капитала в объекты недвижимости;
- наличие предложений на покупку объектов недвижимости по ценам и на условиях предполагаемых покупателей;
- наличие экономических и правовых отношений между продавцами и покупателями

Литература

1.Указ Президента КР от 13 апреля 2000 года "О некоторых мерах по дальнейшему развитию рынка недвижимости в Кыргызской Республики"

2.Указ Президента КР от 13 июня 2000 года "О проведении пилотных проектов по созданию рынка земли и регистрации прав на земельные участки сельскохозяйственного назначения". постановлением Правительства Кыргызской Республики от 25 апреля 2001 года N 188, ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПРОГРАММА жилищного строительства в Кыргызской Республике до 2010 года

3.Н.А.Асаул, Г.А.Гордеев, Развитие рынка жилой недвижимости как самоорганизующейся системы, Санкт-Петербург, СПбГАСУ, 2008г. <http://b-expert.kg>

*Маткеримова А.М., д.э.н., профессор
МНУ имени К.Ш. Токтомаматова
Сарбалаев Н.А., магистрант
МНУ имени К.Ш.Токтомаматова*

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ИННОВАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА В КЫРГЫЗСТАНЕ

Аннотация

В данной статье мы рассматриваем, что без государственного вмешательства инвестиции в производство и новейшие технологии были бы явно недостаточны. Проблема заключается не в том, должно ли государство быть вовлеченным в экономическую жизнь общества, а в том, каким образом это нужно сделать.

Ключевые слова: государственная политика инноваций, фундаментальные и прикладные исследования.

КЫРГЫЗСТАНДА МАМЛЕКЕТТИК ИННОВАЦИЯЛЫК САЯСАТ

Аннотация

Бул макалада биз өкмөттүн кийлигишүүсүз өндүрүшкө жана акыркы технологияларга инвестициялар жетишсиз болуп калмак деп эсептейбиз. Маселе, мамлекеттин коомдун экономикалык турмушуна катышуу-катышпашында эмес, аны кантип жасашында.

Түйүндүү сөздөр: инновациялардын мамлекеттик саясаты, фундаменталдык жана прикладдык изилдөө.

STATE INNOVATION POLICY IN KYRGYZSTAN

Annotation

In this article, we consider that without government intervention, investments in production and the latest technologies would be clearly insufficient. The problem is not whether the state should be involved in the economic life of society, but how it should be done.

Key words: state policy of innovation, fundamental and applied research.

Государство и экономика, влияние государства на экономику, очень важный вопрос, но весьма дискуссионный. В настоящее время выявились два подхода, имеющие как сторонников, так и противников, споры между которыми не затихают до сих пор. Первый подход основывается на отрицании активной роли государства в экономике, т. е. государству отводится роль «ночного сторожа» – оно следит за порядком, соблюдении законов, считая, что всё остальное делает рынок с присущей ему конкуренцией.

В определенной степени сторонники этого подхода правы. При наличии конкуренции производство становится более эффективным, менее успешные производители исчезнут и т. д. Но существуют вопросы, которые рыночное хозяйство не способно решить самостоятельно – сохранение природных ресурсов, защита окружающей среды, поддержка слабо защищенных слоёв населения и др.

Сторонники другого направления, как, например, бывший президент Всемирного Банка, профессор Дж. Стиглиц рассматривает роль государства по-иному, твердо считая вмешательство государства в экономику необходимым дополнением к рынку и не согласен с мнением, что и государство всегда менее эффективно выполняет экономические функции, чем рынки. Государство призвано играть активную роль в регулировании экономических процессов, принятии мер по социальной защите населения и его социальному обеспечению.

Без государственного вмешательства инвестиции в производство и новейшие технологии были бы явно недостаточны. Проблема заключается не в том, должно ли государство быть вовлеченным в экономическую жизнь общества, а в том, каким образом это нужно сделать. На наш взгляд, государство не может самоустраняться от регулирования экономических процессов и, соглашаясь с Дж. Стиглицем, необходимо решить, как это сделать и до какой степени такое вмешательство допустимо. Сторонники как первого, так и второго подхода ссылаются на практику США, Японии, ФРГ, Великобритании, стран ЕС, СЭВ, ЕврАзЭС.

Наблюдается два крайних состояния вмешательства государства в экономику: от тотального, когда вся экономика рассматривается как единый народно-хозяйственный механизм – это идеология и практика хозяйствования – до полного невмешательства государства в экономическую жизнь страны. Причем как первое, так и второе наблюдались в отдельных государствах. В настоящее время сложилось мнение, что полное государственное руководство, как, это было в бывшем СССР и странах социалистического лагеря, неэффективно.

Можно согласиться с этим, но с определенными оговорками. В разные периоды жизни государства руководство, координация экономики могут быть различны.

В период военной опасности, послевоенного восстановления роль государства в экономике достаточно велика. Например, в США, в период второй мировой войны был прекращен выпуск ряда товаров мирного назначения, развитие отдельных секторов экономики было приостановлено, другие получили приоритетное развитие, было введено много ограничений, все усилия государства были направлены на увеличение выпуска военной продукции.

После окончания войны были приняты меры по переводу экономики на «мирные рельсы» и вмешательство государства в экономику уменьшилось. В странах, проигравших войну (Германия, Япония, Италия), также наблюдалось в значительной степени регулирование экономики при подготовке к войне, высшая степень регулирования во время войны и достаточно жесткое регулирование экономики в период послевоенного восстановления.

Когда экономика этих стран была восстановлена, начался процесс либерализации, но при этом государство играло достаточно большую роль в экономике. Особо следует остановиться на роли государства в экономике социалистических стран. Сейчас многие сторонники как первого, так и второго подхода роли государства в экономике ссылаются на практику социалистических стран в доказательство своей правоты.

Первые доказывают недопустимость вмешательства государства в экономику, вторые – недопустимость тотального регулирования экономики. Но вмешательство государства в экономику страны, как уже указывалось выше, нельзя рассматривать вне времени, обстоятельства могут сложиться так, что степень вмешательства государства в экономику может увеличиваться или уменьшаться.

Опыт бывших социалистических стран и всего Совета Экономической Взаимопомощи нельзя оценивать только негативно. Деятельность государств, строивших социалистическую экономику, показывает, что были и положительные стороны. И никто не «обнаружил», что мы живем по-прежнему в советском доме. Всё, что у нас есть, т. е. в странах СНГ, по большей части создано в советское время. С началом рыночных преобразований, распадом СССР, образованием СНГ начался экономический кризис, который не был преодолен, на него наложился кризис 2008 – 2009 годов и, естественно, снизился объем инвестиций. Другими словами, за период рыночных преобразований построили не так уж много.

За период независимости Кыргызстан пережил три революции, что также не способствовало подъёму экономики и увеличению инвестиций. Другими словами, за период рыночных отношений построили не так уж много. Сообщение официальных органов о приросте ВВП и других макроэкономических показателей в условиях Кыргызстана говорит лишь о том, что возможно через некоторое время экономика республики достигнет уровня 1990 – 1991 годов. Только все вместе бывшие республики представляют собой супердержаву. В мире было только две супердержавы – США и СССР. Сейчас ни одно государство бывшего СССР, даже Россия, не может называться супердержавой. СССР занимал первое место в мире по выплавке чугуна, стали, производству проката, добыче нефти и газа, производству цемента и многих других продуктов. Сама экономика понималась как единый народно-хозяйственный механизм, управляемый централизованно. Достоинством или преимуществом такого рода экономик является возможность сосредоточить имеющиеся колоссальные ресурсы на решение узкого круга вопросов и их реализации в короткие сроки.

Когда была выдвинута программа жилищного строительства с целью обеспечения к 2000 году квартирой каждой советской семьи, это, на наш взгляд, не было лозунгом, популистским выступлением и т. д. Другое дело, что эти квартиры уступали по уровню комфорта, качеству строительства, площади западноевропейским и американским стандартам, но осуществить гигантскую программу жилищного строительства за 15 лет было бы вполне реально, для этого были все условия – развитая черная металлургия, цветная металлургия, промышленность строительных материалов и др.

Многие исследователи указывают на то, что в целом эффективность экономик государств, основанных на централизованном руководстве, государственной и кооперативной собственности, было ниже, чем экономики стран, придерживающихся рыночных принципов. Это всё доказано или установлено при расчете затрат сырья, материалов, топлива и энергии на единицу ВВП в странах с рыночной экономикой и странах с государственной плановой экономикой. И тем не менее, опытом СССР его планового управления экономикой пренебрегать не стоит. Чтобы реформировать экономику бывшего СССР в рыночную, на наш взгляд, требовалось больше времени, разработки более продуманной политики проводимых реформ. Президент Казахстана Н. Назарбаев не раз указывал, что при строительстве нового дома нельзя разрушать старый до окончания постройки нового. Всё, чем был силен СССР – ёмкий внутренний рынок, отсутствие внутренних границ специализации экономик союзных республик было разрушено.

И подавляющая часть крупных предприятий, за исключением работающих в добывающей промышленности, не смогли работать в новых условиях. Можно было учесть опыт приватизации предприятий и организаций и, наоборот, преобразования частных предприятий в государственные в Великобритании. Там к этим преобразованиям долго готовятся, дискутируют, рассматривают и оценивают различные варианты и, самое главное, не торопятся, а проводят последовательно, обоснованную политику, опираясь на многовековой опыт.

Естественно, что и там не все происходит гладко, допускаются ошибки, критикуются и весьма жестко правительственные программы, но тем не менее, в странах ЕС, США, Японии и других развитых странах это происходит без таких социальных потрясений, которые испытали страны СНГ в 90-х годах XX века и где глубина падения экономики была сравнительно больше, чем в годы великой депрессии (1929–1933 гг.) в США, Европе, Японии и др. странах. Другим крайним состоянием является полное невмешательство государства в экономическую жизнь.

Если экономика государства стабильно развивается, безработица находится на достаточно приемлемом уровне, государство уповает на рыночные механизмы, считая их действенными. Хотя уже доказано, что рынок решает эффективно только ряд проблем, но не может решать абсолютно всё, и государство хочет оно или нет, должно заниматься этими проблемами. Практика показывает, что современные государства, придерживающиеся рыночной модели развития экономики, находятся между двумя этими крайними значениями роли государства в экономике, описанными выше. Естественно, отсутствуют государственные планы экономического и социального развития страны, носящие характер закона, подавляющая часть имеющихся ресурсов не распределяется государством, и вообще отсутствуют многие рычаги, характерные для прежней командно-административной системы.

Вместе с тем, имеются обоснованные прогнозы развития экономики, которые учитываются при составлении государственного бюджета, расходов на оборону, социальные нужды и др. Составляются и планы, называемые индикативными, они носят рекомендательный характер и за их невыполнение не наказывают ни в административном, ни уголовном порядке. Ни одно государство не отказывается от вмешательства в экономику, это уже общепризнано, но, вместе с тем, каждое это делает, исходя из своих конкретных условий. Практика такова, что везде роль государства весьма существенна, другой вопрос, в какой период существования государства и какие инструменты оно для этого применяет. Приспособление государства к новым сложившимся решениям и усилиям и ослабление

вмешательства государства в экономику – процесс трудный, болезненный проходит не без потерь, но это должно осуществляться, ибо нельзя координировать экономику в период экстремальной ситуации инструментами, действующими в период её либерализации.

Попытку управлять рыночной экономикой также нельзя осуществлять методами командно-административной системы. Так, в экономике стран СНГ и в экономике Кыргызстана появился сектор малого и среднего предпринимательства. Этот сектор легитимен только при рыночной экономике и не характерен для командно-административной системы с её методами управления. Если в советское время насчитывалось 40–50 тыс. промышленных предприятий на самостоятельном балансе, плюс 30–40 тыс. колхозов и совхозов, плюс еще 100–150 тыс. других организаций (школы, институты, лечебные учреждения и др.), то сейчас число субъектов малого и среднего предпринимательства 71 в странах СНГ превысило несколько миллионов. Только в Кыргызстане их число перевалило за 400 тыс. Такое большое количество субъектов малого и среднего предпринимательства командно-административной системы «переварить» просто не смогла бы, она бы захлебнулась. Её мощности не позволили бы управлять всей этой массой субъектов малого и среднего предпринимательства присущими ей методами. Роль государства в развитии субъектов малого и среднего предпринимательства ограничена, но методы управления и координации должны быть совершенно иными, отличающиеся от тех, которые применялись в бытность командно-административной системы.

К примеру, нельзя приказывать субъектам малого и среднего предпринимательства, что им производить, но можно часть госзаказа передать просто или на конкурентной основе малым фирмам, руководствуясь определенными государственными интересами – развитие экономики в определенных районах и областях, повышение занятости населения, развитие отдельных отраслей и др. Нельзя субъектам малого и среднего предпринимательства приказывать инвестировать их средства в определенные отрасли и районы, но можно создать такие условия, чтобы они сами стремились инвестировать средства в важные для государства секторы экономики.

Очень проблематично принудить субъекты малого и среднего предпринимательства переместиться из одного региона в другой, руководствуясь только государственными интересами. Вряд ли из этого что получится, потому что субъекты малого и среднего бизнеса, в своем подавляющем большинстве, в своей деятельности руководствуются своими собственными интересами. Но если будет разработана система дотаций, льготных кредитов, щадящего налогообложения, лизинга, помощь в подготовке кадров на новом месте и, наоборот, в местах изменений концентрации субъектов малого и среднего предпринимательства, создание системы мер, направленной на «выталкивание» фирм и организаций в слаборазвитые регионы, то условно системой кнута и пряника, можно достичь определенных результатов.

Государство пока ещё никто не отменял и в обозримом будущем оно не исчезнет. Во всевозможных межгосударственных объединениях различных стран часть функций передается надгосударственным органам, но о полной ликвидации государства в этих странах речи пока не идет. Даже если удастся в целях окончательной глобализации объединить большинство государств планеты в каком-либо экономическом союзе, они не растворятся в этом объединении и будут, в первую очередь, отстаивать свои интересы. Поэтому утверждать, что государство не должно вообще вмешиваться в экономику, значит соглашаться с идеей, что рынок всемогущ, все сделает как полагается, что это саморегулирующий механизм и т. д.

Но самый последний мировой экономический кризис 2008–2009 годов показал, что рынок не всемогущ, государство ослабило контроль над функционированием ряда секторов в США, в частности, отступили от принципов функционирования банковской системы, установленной администрацией Ф.Д. Рузвельта в период Великой депрессии, и в настоящее время ведутся поиски действенных государственных инструментов регулирования экономики. Людвиг Эрхард, отец немецкого экономического чуда, который признавал необходимость программирования и дирижизма, не был одинок, у него были видные

последователи, расходившиеся лишь в вопросах о пределах и методах государственного вмешательства в экономику государства. Если государство в обозримом будущем будет существовать, то, естественно, оно должно проводить определенную социально-экономическую политику, частью которой является государственная инновационная политика.

Государственная инновационная политика выражает отношение государства к инновационной деятельности, определяет цели, направления, формы деятельности государственных органов в этой специфической деятельности, а именно науке, технике и внедрении достижений науки и техники.

При разработке государственной инновационной политики используется комплексный подход от фундаментальных и прикладных исследований до внедрения современной техники, прогрессивной технологии и снятия с производства устаревших машин, оборудования, приборов и др. Государственные органы совместно с соответствующими научными учреждениями должны разработать концепцию социально-экономического развития Кыргызстана на долгосрочную перспективу, куда входит и концепция государственной инновационной политики и на среднесрочную перспективу разрабатываются программы социально-экономического развития КР, куда органически входит раздел государственной инновационной политики. Как концепция, так и программа должны обсуждаться в различных организациях, конечным итогом будет являться их обсуждение и принятие в Жогорку Кенеше Кыргызской Республики и, тем самым, они приобретают не рекомендательный характер, а будут являться государственными документами, подлежащими выполнению.

Благодаря концепции и программе выстраивается система разнообразных планов как по времени их реализации, так и по направленности. Совсем не обязательно, что планы и программы будут носить название планы социально-экономического развития, планы инновационного развития, а в совокупности государственно-экономической политики, названия могут быть различными, главное появляются ориентиры на 25, 15, 10, 5 лет и взятое направление сохраняется на долгосрочную перспективу. Естественно, государственная инновационная политика КР должна формироваться на основе определенных принципов, основными из которых являются:

- признание основным направлением развития экономики
- инновационное развитие для повышения конкурентоспособности экономики, повышение уровня благосостояния и экономической безопасности;
- безусловное государственное регулирование и координация всех секторов инновационной деятельности;
- обеспечение эффективного функционирования механизма конкуренции во всех секторах инновационной деятельности;
- обеспечение условий для дальнейшего развития рыночных отношений в сфере инновационной деятельности;
- обеспечение благоприятного инвестиционного климата в сфере инновационной деятельности;
- обеспечение активного международного сотрудничества Кыргызской Республики в сфере инновационной деятельности;
- как результат активной инновационной деятельности обеспечение национальной безопасности Кыргызской Республики.

Инновационная политика должна иметь:

- четко определенные цели;
- приоритетные цели инновационной сферы деятельности;
- органы координации планирования, управления;
- информационную базу для возможной координации;
- различные инструменты регулирования и управления для субъектов инновационной сферы. Переход Кыргызстана к инновационному пути развития экономики – это не один из вариантов развития, а единственный, это возможность сделать республику

конкурентоспособной и стать полноправным членом мировых сообществ. В настоящее время в бескомпромиссной конкурентной борьбе выигрывает то государство, которое не только быстрее и качественнее производит новые знания и технологии, но и то, которое быстрее сможет преобразовать их в определенный продукт или услугу на соответствующие рынки. И в этой цепи от создания новых знаний до введения товара на рынок необходимы последовательные действия, а именно, разработка социально-экономической политики, составной частью которой является государственная инновационная политика. Государственная инновационная политика во всех странах преследует примерно одни и те же цели, это: – национальная безопасность; – сохранение и защита окружающей среды; – повышение производительности труда; – повышение иностранных инвестиций; – повышение уровня и качества жизни. Но в целом государственная инновационная политика стран существенно различается между собой, и, во-первых, нельзя полностью копировать инновационную политику одной страны для использования другой, и во-вторых, как следствие появляется необходимость разработки государственной инновационной политики Кыргызской Республики.

Литература

1. Закон Кыргызской Республики «Об инновационной деятельности». - Бишкек, от 26 ноября 1999 года № 128.
2. Концепция научно-инновационного развития Кыргызской Республики на период до 2022 года (КНИР 2022), Бишкек 2015г.
3. Концепция развития Национальной инновационной системы Кыргызской Республики, постановление Правительства КР 2017г.
4. Аксенова Т. Н., Болдырева С. Б. Инновационные основы устойчивого развития экономики//Экономический журнал. – Москва, 2012 - № 2/том 26. - С.75-83.
5. Стиглиц Д.Ю. Люди, власть и прибыль Изд-во Альпина Диджитал, 2019г.
6. Шумпетер Й.А. История экономического анализа: 3т. [От истоков до 1790 г.] /Пер. с англ. под ред. В.С. Автономова. - СПб.: Высшая школа экономики: «СПбГУЭФ», 2004. – с. 275.

Омошев Т.Т., п.и.к., профессор
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ
Куваков Ж., доцент
Б.Осмонов атындагы ЖАМУ

ЭСЕПТӨӨ-ЛОГИКАЛЫК ОЙ ЖҮГҮРТҮҮНҮН ГИМНАСТИКАСЫ

Аннотация

Эсептөөсүз турмушту бүгүнкү күндө элестетүү кыйын. Мына ушу көйгөйдү чечүүнүн рационалдуу жолун кароого аракеттендик. Бир мисалдын чыгарылышын бир нече жолдорун көрсөтсөк, окуучу сөзсүз түрдө бир чыгарылышын кабылдап калаарын байкадык. Муну практикадан теорияга өтүү жолу аркылуу ишке ашырууга боло тургандыгын жазылган макалада толук баяндадык.

Түйүндүү сөздөр: эсептөө, логика, ой жүгүртүү, гимнастика.

ВЫЧИСЛЕНИЕ - ГИМНАСТИКА ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ

Аннотация

Сегодня сложно представить жизнь без него. Мы постарались найти рациональный способ решения этой проблемы. Мы видели, что если мы покажем несколько способов создания примера, ученик неизбежно примет одну версию. В статье мы подробно объяснили, что это можно сделать путем перехода от практики к теории.

Ключевые слова: арифметика, логика, рассуждение, гимнастика.

CALCULATION - GYMNASTICS OF LOGICAL THINKING

Annotation

Today it is difficult to imagine life without him. We tried to find a rational way to solve this problem. We have seen that if we show several ways to create an example, the student will inevitably accept one version. In the article, we explained in detail that this can be done by moving from practice to theory.

Key words: arithmetic, logic, reasoning, gymnastics.

Эсептөө дегенде сандар менен амалдарды түшүнөбүз б.а. кошуу, кемитүү, көбөйтүү, бөлүү ж.у.с. Эсептөөсүз бүгүнкү турмушту элестетүү өтө кыйын. Эсептөө илимдин бардык тармагында, турмушта колдонору анык. Бүгүнкү күндө эсептөө маданияты окуу процессинде кандайча ишке ашырылып жатат? Окуучуларыбыз эсептөөнү кандай өздөштүрүүдө? деген суроолорго чийки жооп алабыз. Анткени калькуляторду колдонушуп ойлоо сезимдеринин өсүүсү начар. Ошондуктан бул проблема азыркы учурдун негизги маселелеринин бири десек болот.

Ушулардын айтуусунда 60-жылдары 4-классты бүткөн окуучу колхоздо табелчи, бригадир болуп ишти алып кетиптир. Азыр ЖОЖдун бухгалтердик эсеп адистигин бүтүргөндөр ошол ишти иштей алабы? деген күмөнсүрөө пайда болот. Мына ушундай ойлордон математиканын башаты болгон арифметиканы терең жеткиликтүү окутуу башкы проблемалардан болуп аны ишке ашыруу жолдорун издөө башталгыч жана математика мугалимдеринин негизги милдети болууга тийиш.

Айтылган маселени чечмелөөнүн биз көбөйтүүгө байланышкан эсептөө жолдоруна басым жасамакчыбыз. Көбөйтүү бул бирдей кошулуучулардын кыска мазмунда жазылуусу б.а. эсептелүүсү эмеспи.

Мисалы: $24+24+24=24*3=72$

Көп орундуу сандарды көбөйтүүдө окуучуларды мамыча түрүндө окутуп келебиз. Эсептөө жазуу жана оозеки түрүндө жүргүзүлөт.

Адегенде жазуу маданиятын жеткиликтүү билсек, анан оозеки эсептөөгө өтүү туура жол. Анткени эсептөө эрежелерин, усулдарын, технологияларын билүү, теорияга негиздөө ката кетирбөөгө өбөлгө болот эмеспи. Окуучуларга мамыча түрдө көбөйтүүдө: ондугун көбөйтүүдө бир орунга, жүздүгүн көбөйтүүдө эки орунга жылдырып жазуунун маанисин ачуудан баштасак.

Мисалы: $987*654$

[illegible]

$$\begin{array}{r} 1) \quad \begin{array}{r} 9 \ 8 \ 7 \\ \times \quad \quad 4 \\ \hline 3 \ 9 \ 4 \ 8 \end{array} \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 2) \quad \begin{array}{r} 987 \\ \times \quad 50 \\ \hline 49350 \end{array} \end{array}$$

$$\begin{array}{r} \text{3) } \\ \quad \times \quad 9 \ 8 \ 7 \\ \hline 5 \ 9 \ 2 \ 2 \ 0 \ 0 \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 4) \quad \begin{array}{r} 3948 \\ + 49350 \\ \hline 592200 \\ 645498 \end{array} \end{array}$$

$$987 \times 654 = 987(600 + 50 + 4) = 987 \times 600 + 987 \times 50 + 987 \times 4 = 592200 + 49350 + 3948 = 645498$$

Муну разряддык кошулуучуларга ажыратуу жолу менен аткардык б.а. көбөйтүүнүн бөлүштүрүү законунун негизинде же бир мүчөнү көп мүчөгө көбөйтүү эрежесине таяндык. Көп орундуу сандарды көбөйтүүдө бири ойдо, экиси эсте деп окуучуларыбыз эсептөөдө көп жаңылыштык кетиришүүдө. Туура калыптандырууда төмөндөгүдөй мисалды карайлы жана чечмелейли.

Мисалы:

	x	3	4	5
		<u>6</u>	<u>7</u>	<u>8</u>
			4	0
		3	2	
		3	5	
	2	4		
	2	8		
	3	0		
2	1			
2	4			
1	8			
2	3	3	9	1 0

$$\begin{array}{rcll}
1) & 5 & * & 8 = 4 \ 0 \\
2) & 4 & 0 & * 8 = 3 \ 2 \ 0 \\
3) & 5 & * & 7 \ 0 = 3 \ 5 \ 0 \\
4) & 3 & 0 & 0 * 8 = 2 \ 4 \ 0 \ 0 \\
5) & 4 & 0 & * 7 = 2 \ 8 \ 0 \ 0 \\
6) & 5 & * & 6 \ 0 \ 0 = 3 \ 0 \ 0 \ 0 \\
7) & 3 & 0 & 0 * 7 \ 0 = 2 \ 1 \ 0 \ 0 \ 0 \\
8) & 4 & 0 & * 6 \ 0 \ 0 = 2 \ 4 \ 0 \ 0 \ 0 \\
9) & 3 & 0 & 0 * 6 \ 0 \ 0 = 1 \ 8 \ 0 \ 0 \ 0 \ 0 \\
\\
& & & + 4 \ 0 \\
& & & + 3 \ 2 \ 0 \\
& & & 3 \ 5 \ 0 \\
& + & 2 \ 4 \ 0 \ 0 \\
& & 2 \ 8 \ 0 \ 0 \\
+ & & 3 \ 0 \ 0 \ 0 \\
& & 2 \ 1 \ 0 \ 0 \ 0 \\
+ & & 2 \ 4 \ 0 \ 0 \ 0 \\
& & 1 \ 8 \ 0 \ 0 \ 0 \ 0 \\
\hline
& & 2 \ 3 \ 3 \ 9 \ 1 \ 0
\end{array}$$

Көбөйтүүнүн мындай ыкмасын толук өздөштүргөн соң кийинки этапка б.а. көбөйтүүнүн кыска жазуу технологиясына түшүрүү менен маани берели. Анткени мурдагыны өздөштүрбөсө төмөнкүнү түшүнүү кыйынчылыкты жаратат.

Мисалы: $345*678$

			x	3	4	5
				6	7	8
1	8	8	2	4	0	
		4	5	6	7	
2	3	3	9	1	0	

Көрсөтүлөн чыгарылыштын чечмеленишин:

$$\begin{array}{l}
 1) \begin{array}{r} 5 \\ x \ 8 \\ \hline 4 \ 0 \end{array} \quad 2) \begin{array}{r} 2 \ 4 \ 0 \ 0 \\ + \ 2 \ 8 \ 0 \ 0 \\ \hline 3 \ 0 \ 0 \ 0 \\ 8 \ 2 \ 0 \ 0 \end{array} \quad 3) \begin{array}{r} 3 \ 0 \ 0 \\ x \ 6 \ 0 \ 0 \\ \hline 1 \ 8 \ 0 \ 0 \ 0 \ 0 \end{array} \quad 4) \begin{array}{r} 4 \ 0 \\ + \ 8 \ 2 \ 0 \ 0 \\ \hline 1 \ 8 \ 0 \ 0 \ 0 \ 0 \\ 1 \ 8 \ 8 \ 2 \ 4 \ 0 \end{array} \\
 5) \begin{array}{r} 3 \ 2 \ 0 \\ + \ 3 \ 5 \ 0 \\ \hline 6 \ 7 \ 0 \end{array} \quad 6) \begin{array}{r} 2 \ 1 \ 0 \ 0 \ 0 \\ + \ 2 \ 4 \ 0 \ 0 \ 0 \\ \hline 4 \ 5 \ 0 \ 0 \ 0 \end{array} \quad 7) \begin{array}{r} 6 \ 7 \ 0 \\ + \ 4 \ 5 \ 0 \ 0 \ 0 \\ \hline 4 \ 5 \ 6 \ 7 \ 0 \end{array} \quad 8) \begin{array}{r} 1 \ 8 \ 8 \ 2 \ 4 \ 0 \\ + \ 4 \ 5 \ 6 \ 7 \ 0 \\ \hline 2 \ 3 \ 3 \ 9 \ 1 \ 0 \end{array}
 \end{array}$$

Биздин максат туура, тез көбөйтүүнү аткарууну үйрөтүү. Көбөйтүүнүн ыкмаларына көңүл буралы.

1.Эки орундуу санды бир орундуу санга көбөйтүүнүн жолдору.

Мисалы: $35 \cdot 9$

а) $35 \cdot 9 = 35(10-1) = 350 - 35 = 315$

б) $35 \cdot 9 = (35+5) \cdot 9 = 270 + 45 = 315$

в) $35 \cdot 9 = (35+5) \cdot (10-1) = 300 - 30 + 50 - 5 = 315$

Ушул эле ыкма менен көп орундуу сандарды көбөйтүүнү аткара алабыз.

Мисалы: $167 \cdot 29$

2.Эселенүү жолу: $123 \cdot 16 = 246 \cdot 8 = 492 \cdot 4 = 986 \cdot 2 = 1968$

3.Жыйырмадан кичине болгон эки орундуу сандарда көбөйтүү:

4.Жүзгө жакын эки орундуу сандарды көбөйтүү:

$$(100-a)(100-b) = 10^4 - 100(a+b) + ab$$

$$96 \cdot 98 = (100-4)(100-2) = 10000 - 800 + 8 = 9408$$

5.Миңге жакын үч орундуу сандарды көбөйтүү:

$$(1000-a)(1000-b) = 10^6 - 10^3b - 10^3a + ab = 10^3[10^3 - (a+b)] + ab$$

$$997 \cdot 989 = (1000-3)(1000-11) = 10^3[10^3 - 14] + 33 = 986033$$

6.Ондук разряддары дал келип, бирдиктеринин суммасы он болгон шартты канааттандырса $(10a+b)(10a+c) = 100a^2 + 10a(b+c) + bc = 100a^2 + 100a + bc = 100a(a+1) + bc$

$$82 \cdot 88 = 100 \cdot 8(8+1) + 2 \cdot 8 = 7216$$

7.Аягы 5 менен аяктаган эки орундуу сандарды көбөйтүү:

$$(10a+5)(10b+5) = 100ab + 50a + 50b + 25 = 100ab + 100a - 50a + 50b + 25 = 100[a(b+1)] + \frac{b-a}{2} \cdot 100 + 25$$

$$85 \cdot 95 = 100[8(9+1)] + \frac{9-8}{2} \cdot 100 + 25 = 8075$$

8.Аягы бир менен аяктаган сандарды көбөйтүү

Адабияттар

1.Бекбоев И., Геометрия 7-9-класс. Бишкек. «Педагогика» 2002.

2.Бекбоев И., Абдиев А., Айылчиев А., Салыков С. Геометрияны 7-9-класстарда окутуу. Бишкек. «Педагогика» 2003.

3.А.Н.Колмогоров, А.Ф.Семенов, Р.Ч.Черкасов

4.Геометрия 6-8. Фрунзе «Мектеп» Учпедгиз 1964

5.Н.Н.Никитин Геометрия учебник для 6-8 классов

6.В.А.Гусев Геометрияны 7 – класста окутуу. Мектеп басмасы Фрунзе – 1977

7.Иоланта Прокопенко Сакралная геометрия

Омошев Т.Т., к.п.н., профессор
МНУ имени К.Ш.Токтомаматова
Сулайманова Д.К., к.э.н., доцент
МНУ имени К.Ш.Токтомаматова

ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА ЮЖНОГО РЕГИОНА КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы повышения экономической эффективности растениеводства и животноводства сельского хозяйства Южного региона Кыргызской Республики. А также важнейшие факторы повышения эффективности производства, повышение результативности работы по укреплению кадрового потенциала сельского хозяйства. Научно обоснованное распределение фондов минеральных удобрений как основных факторов роста эффективности их использования.

Ключевые слова: повышения, эффективность, растениеводство, животноводство, сельское хозяйство, технология, развития, производство.

АЗЫРКЫ УЧУРДА КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ТҮШТҮК РЕГИОНУНУН АЙЫЛ ЧАРБАСЫНЫН ЭКОНОМИКАЛЫК ЭФФЕКТИВДҮҮЛҮГҮН ЖОГОРУЛАТУУ

Аннотация

Макалада Кыргыз Республикасынын түштүк регионунда эгин жана мал чарбачылыгынын экономикалык эффективдүүлүгүн жогорулатуу маселелери талкууланат. Ошондой эле өндүрүштүн эффективдүүлүгүн жогорулатуунун, айыл чарбасынын кадрдык потенциалын күчөтүү боюнча иштин эффективдүүлүгүн жогорулатуунун эң маанилүү факторлору. Минералдык жер семирткичтердин каражаттарын илимий негизде бөлүштүрүү аларды пайдалануунун эффективдүүлүгүнүн өсүшүнүн негизги факторлору катары.

Түйүндүү сөздөр: жогорулатуу, эффективдүүлүк, өсүмдүк өстүрүү, мал чарбасы, дыйканчылык, технология, өнүгүү, өндүрүш.

INCREASING THE ECONOMIC EFFICIENCY OF AGRICULTURE IN THE SOUTH REGION OF THE KYRGYZ REPUBLIC IN MODERN CONDITIONS

Annotation

The article discusses the issues of increasing the economic efficiency of crop and livestock farming in the southern region of the Kyrgyz Republic. As well as the most important factors for increasing production efficiency, increasing the effectiveness of work to strengthen the human resources of agriculture. Scientifically grounded distribution of mineral fertilizers funds as the main factors for the growth of the efficiency of their use.

Key words: increase, efficiency, crop production, animal husbandry, agriculture, technology, development, production.

Переход к рыночным отношениям требует глубоких сдвигов в экономике - решающей сфере человеческой деятельности. Необходимо осуществить крутой поворот к интенсификации производства, переориентировать каждое предприятие, организацию, фирму на полное и первоочередное использование качественных факторов экономического роста. Должен быть обеспечен переход к экономике высшей организации и эффективности со всесторонне развитыми производительными силами и производственными отношениями, хорошо отлаженным хозяйственным механизмом. В значительной степени необходимые условия для этого создает рыночная экономика [1]. При обосновании и анализе всех показателей экономической эффективности учитываются факторы повышения эффективности производства по основным направлениям развития и совершенствования производства. Эти направления охватывают комплексы технических, организационных и социально-экономических мер, на основе которых достигается экономия живого труда, затрат и ресурсов, повышение качества и конкурентоспособности продукции. Важнейшими факторами повышения эффективности производства здесь выступают:

1.ускорение научно-технического прогресса, повышение технического уровня производства, производимой и осваиваемой продукции (повышение ее качества), инновационная политика;

2.структурная перестройка экономики, ее ориентация на производство товаров народного потребления, конверсия оборонных предприятий и отраслей, совершенствование воспроизводственной структуры капитальных вложений (приоритет реконструкции и технического перевооружения действующих предприятий), ускоренное развитие наукоемких, высокотехнологичных отраслей;

3.совершенствование развития диверсификации, специализации и кооперирования, комбинирования и территориальной организации производства, совершенствование организации производства и труда на предприятиях и в объединениях;

4.разгосударствление и приватизация экономики, совершенствование государственного регулирования, хозяйственного расчета и системы мотивации к труду;

5.усиление социально-психологических факторов, активизация человеческого фактора на основе демократизации и децентрализации управления, повышения ответственности и творческой инициативы работников, всестороннего развития личности, усиления социальной направленности в развитии производства (повышение общеобразовательного и профессионального уровня работников, улучшение условий труда и техники безопасности, повышение культуры производства, улучшение экологии).

В зависимости от места и сферы реализации пути повышения экономической эффективности подразделяются на общенациональные (государственные), отраслевые, территориальные и внутрипроизводственные. В экономической науке стран с развитыми рыночными отношениями эти пути подразделяются на две группы: -внутрипроизводственные и внешние или факторы, воздействующие на изменение прибыли и контролируемые со стороны фирмы; -неконтролируемые факторы, к которым фирма может только подстроиться.

Вторая группа факторов - это конкретные рыночные условия, цены на продукцию, сырье, материалы, энергию, курсы валют, банковский процент, система госзаказов, налогообложение, льготы по налогам и т.д. Наиболее многообразна группа внутрипроизводственных факторов в масштабе предприятия, объединения, фирмы. Их количество и содержание специфичны для каждого предприятия в зависимости от его специализации, структуры, времени функционирования, текущих и перспективных задач. Они не могут быть унифицированы и едины для всех предприятий.

Количественная оценка внутрипроизводственных факторов дается в плане технического и организационного совершенствования производства - снижение трудоемкости и рост производительности труда, уменьшение материалоемкости и экономия материальных ресурсов, экономия от снижения издержек производства и прирост прибыли и рентабельности, прирост производственных мощностей и выпуска продукции, экономический эффект от реализации мероприятий, а также конкретные размеры капитальных затрат и сроки реализации мероприятий [4].

Управление эффективностью и рентабельностью производства в условиях рынка предполагает, как разработку и реализацию текущих планов, так и разработку прогнозов, контроль и анализ их реализации. При этом важно учитывать фактор времени: время, которое необходимо, чтобы новый продукт или услуги вышли на рынок; время, необходимое для освоения и реализации новых идей, изобретений и рационализаторских предложений, освоения производства новой продукции и ее снятие с производства и замены новой или существенно модернизированной продукцией [1]. Переход к рыночной экономике вносит ряд существенных корректив в теорию и практику оценки экономической эффективности, отбора и реализации оптимальных вариантов производственно-хозяйственных решений. Во-первых, существенно повышается экономическая ответственность за принимаемые производственно-хозяйственные решения по сравнению с обоснованием эффективности принимаемых решений в условиях тотального огосударствления экономики, когда преобладало безвозмездное финансирование капитальных вложений и предприятия по существу не несли материальной

ответственности за достоверность оценки и фактическую эффективность технических и организационных мероприятий, соответствие проектной и фактической эффективности. Совершенно другое положение в условиях рыночной экономики, когда собственник средств несет полную материальную ответственность за конечные финансовые результаты производственной деятельности, т.е. происходит персонализация материальной и финансовой ответственности. В этих условиях расчеты и обоснование экономической эффективности уже не носят формального характера, как это имело место в централизованно управляемой экономике, когда, как правило, проектная и фактическая эффективность принимаемых решений не совпадали. Во-вторых, усиление ответственности за принимаемые решения тесно связано и с повышением степени риска в инвестиционной деятельности и развитии производства, когда регулятором производства главным образом выступают рыночные отношения, здесь уже необходима целая система страхования, независимой экспертизы проектов, использование услуг консультативных фирм. В-третьих, учитывая динамичность производства и инвестиций, усиливается значение оценки фактора времени при обосновании и достижении финансовых результатов на основе дисконтирования (формулы сложных процентов). В-четвертых, в отличие от командно-административной системы управления в условиях рыночных отношений и многообразия форм собственности взамен единых, централизованно утверждаемых экономических норм и нормативов эффективности, применяются индивидуальные нормативы, формирующиеся под влиянием рынка. При этом индивидуальные нормы весьма динамичны, они изменяются во времени под влиянием рынка. Они и учитываются при экономическом обосновании эффективности принимаемых решений (нормы прибыли по предприятиям, нормы амортизации, нормы расхода сырья и материалов) [2].

Главным фактором повышения экономической эффективности является НТП, совершенствование техники и технологии производства, осуществление крупных народнохозяйственных научно-технических программ при максимальной заинтересованности предприятий в использовании этих результатов, в этом отношении большие изменения к лучшему сулит переход к рынку. В результате этого сформируется регулируемое, цивилизованное рыночное хозяйство, которое явится действенным средством, стимулирующим рост производительности труда, повышение эффективности всего общественного производства, приумножение общественного богатства в интересах повышения благосостояния народа. Уровень экономической эффективности деятельности предприятия зависит от многих факторов и условий. Эти факторы в реальности действуют не изолированно, в чистом виде, а чаще пересекаются. Часть из них зависит от деятельности предприятия в целом, другие связаны с технологией и организацией производства, а еще некоторые обусловлены уровнем использования производственных ресурсов и научно-технического прогресса. Эффективность растениеводства и животноводства имеет свою систему факторов. Например, эффективность растениеводства зависит от следующих факторов, повышающих эффективность инновационных процессов в отрасли: агробиологические, технические, организационно-экономические и социальные. Технические факторы – это система машин для обработки почвы и уборки урожая. Организационно-экономические факторы – это оптимальная организация человеческих ресурсов, материальное стимулирование труда и государственное регулирование занятости. Эти факторы характеризуют условия производства, а его результативность показывает уровень повышения урожайности, выход валовой продукции, производительность труда, рентабельность и др. Эти тесно взаимосвязанные факторы повышают эффективность инновационных процессов, используя производственные ресурсы и внедряя достижения научно-технического прогресса.

Технические и агробиологические факторы имеют важное значение при использовании перспективных, научно-разработанных сортов и гибридов растениеводческих культур, применении научно обоснованной и высокоэффективной системы обработки почвы и проведении системы мер по защите от болезней и борьбе с вредителями. Так, например, в

последние годы из-за различных болезней нет полноценного урожая хлопка, поэтому государству необходимо оказывать помощь крестьянам при обработке хлопчатника.

Экономическую эффективность сельскохозяйственного производства можно определить в основном двумя группами факторов: внутренними и внешними. К внутренним факторам можно отнести продуктивность животных, урожайность сельскохозяйственных культур, технологию и организацию производства, себестоимость продукции, степень специализации и т.д. Внешними факторами, определяющими экономическую эффективность сельскохозяйственного производства, являются ценообразование, инфляционные процессы, налогообложение, аграрное законодательство, кредитование, дотации и компенсации и др. Одними из ведущих факторов по обеспечению производственного процесса сельскохозяйственной продукции и экономического роста являются производственные фонды, трудовые и природные ресурсы.

Рост экономической эффективности производства способствует увеличению доходов хозяйств, получению дополнительных средств для оплаты труда и улучшению социальных условий, это выгодно как государству в целом, так и отдельным хозяйствам и непосредственно работникам. Производственный потенциал аграрных предприятий является основой для проведения экономической работы в сельском хозяйстве.

Трудовые ресурсы сельского хозяйства – это часть населения республики, принимающего участие в сельскохозяйственном производстве. Трудовые ресурсы и их использование имеют важнейшее значение при разработке и размещении аграрного производства. На трудовые ресурсы сельского хозяйства оказывает влияние численность не только трудоспособных работников, но и работающих пенсионеров, на долю которых в структуре занятых приходится от 10 до 15% в зависимости от районов и областей. Трудовые ресурсы оцениваются путем умножения значения среднегодовой численности работников, занятых в сельскохозяйственном производстве, на норму компенсации выбытия одного работника производственными фондами.

Материально-технические ресурсы определяются суммой среднегодовой стоимости основных производственных фондов сельскохозяйственного назначения и оборотных материальных средств, взятых из годового отчета. Суммированием денежных оценок земельных, трудовых и материально-технических ресурсов вычисляется показатель совокупной оценки ресурсов. С развитием научно-технического прогресса необходимо существенно менять состав работников сельского хозяйства: сокращать численность рабочих, занятых физическим, ручным трудом, и увеличивать количество механизаторов и других групп квалифицированных работников. Одним из факторов повышения экономической эффективности сельскохозяйственного производства является обеспечение его высококвалифицированными специалистами, вооруженными знаниями по новым информационным технологиям, в частности, умением использовать компьютерные технологии при моделировании процессов аграрного сектора.

С целью реализации основных направлений агропродовольственной политики Кыргызской Республики необходимо разработать новые подходы для решения вопросов кадрового обеспечения аграрного производства. Низкий уровень подготовки менеджеров, специалистов, недостаточная гибкость к рыночным реформам не позволяет им оперативно адаптироваться к новым условиям хозяйствования, что приводит к серьезным негативным последствиям. Для эффективной работы по укреплению кадрового потенциала необходимо осуществлять следующее:

- организацию повышения квалификации кадров в районном и областном масштабах;
- отбор и направление молодежи на учебу, выработку мер по закреплению специалистов на производстве;
- подготовку руководителей предприятия, являющуюся важнейшей составной частью региональных программ кадрового обеспечения аграрного сектора. В этой связи особый акцент приобретает необходимость формирования действенного резерва руководящих кадров.

Этот вопрос должен решаться в учебных заведениях переподготовкой специалистов и дополнительным профессиональным образованием;

- переподготовку и повышение квалификации в области внедрения новых информационных технологий при заготовке, реализации и переработке сельскохозяйственной продукции;

- создание информационно-консультативной службы, являющейся эффективным механизмом доведения до сельхозпроизводителей рыночной, научной и технологической информации и оказывающей серьезное влияние на повышение эффективности сельскохозяйственного производства. Услугами консультационных служб должны активно пользоваться работники, занятые в крестьянских хозяйствах.

Все перечисленные факторы позволят значительно повысить результативность работы по укреплению кадрового потенциала сельского хозяйства. Одним из важнейших условий рациональной организации производства в крестьянском (фермерском) хозяйстве является достижение более полного и равномерного использования имеющихся трудовых ресурсов в период всего года. В результате повышения занятости инновационного типа из года в год растет производительность труда, а также заработная плата, что обеспечивает эффективное производство продукции сельского хозяйства.

Для обеспечения рабочей силой крестьянского (фермерского) хозяйства необходимо:

- определить потребность в затратах труда на выполнение работ по содержанию скота, возделыванию сельскохозяйственных культур, ремонту техники и т.п., а также работ управленческого характера;

- предусмотреть более полную отдачу труда всех членов крестьянского (фермерского) хозяйства;

- рассчитать потребность в численности наемной рабочей силы и продолжительность найма работников со стороны, исходя из конкретных условий деятельности данного хозяйства.

Главным критерием совершенствования работы крестьянских (фермерских) хозяйств является осуществление эффективного производства и достижение качественной продукции. В условиях научно-технической революции особую значимость приобретает квалификация и востребованность рабочей силы. Последовательный переход к использованию интенсивных факторов развития сельского хозяйства требует приведения в действие имеющихся экстенсивных резервов рабочей силы.

За счет совершенствования процесса труда можно повысить урожайность сельскохозяйственных культур и угодий, а также продуктивность скота и птицы.

Умелое использование технических средств обуславливает уровень механизации производства, что позволяет обеспечить повышение производительности труда и снижение производственных издержек, особенно уменьшение затрат рабочей силы.

Успешное применение комплексной механизации, автоматизации и электрификации аграрного производства, а также умелое применение минеральных удобрений, химизации и прогрессивных технологий уменьшают влияние природных факторов и фактора трудовых ресурсов на развитие и размещение аграрного производства.

Основным фактором повышения экономической эффективности сельскохозяйственных культур является комплексная механизация. Механизация, как фактор интенсификации, предполагает применение экономически обоснованной и технически совершенной системы машин и технологии производимых процессов, представляющих основу комплексной механизации. Специализация и рациональное сочетание методов, способов, приемов обработки почвы при производстве сельскохозяйственной продукции невозможны без дальнейшей интенсификации сельского хозяйства путем механизации, химизации, ирригации, мелиорации.

Совершенствование повышения эффективности аграрного производства на основании применения минеральных удобрений позволяет повысить урожайность основных

сельскохозяйственных культур. Фактическая и расчетная (прогнозируемая) эффективность применения удобрений может определяться:

- в крестьянском (фермерском) хозяйстве и районе – хозяйственной эффективностью;
- в регионе и в республике по сельскому хозяйству в целом – отраслевой эффективностью;
- в народном хозяйстве – народнохозяйственной эффективностью.

Эффективность хозяйства определяется разницей результатов производства с обработкой удобрений и других химических средств, и результатов производства без их использования, основываясь на следующих показателях:

- производительность труда;
- выход продукции с единицы используемой земельной площади на единицу примененных химических средств;
- себестоимость продукции;
- чистый доход и рентабельность производства.

Кроме этого учитывается экономическая эффективность дополнительных затрат на удобрения и другие химические средства, на уборку урожая и его реализацию.

С учетом области определяется отраслевая эффективность. Ее величина характеризуется размером вклада агропромышленной отрасли в рост совокупности общественного продукта и национального дохода, и, соответственно, в повышение народнохозяйственной эффективности. Стоимость продукции, производственные затраты и чистый доход положены в основу расчета экономической эффективности применения удобрений и пестицидов в сельском хозяйстве. Их применение требует улучшения использования всех средств производства: земли, рабочей силы, производственных фондов. Экономическая эффективность применения химических продуктов оценивается отдельно по культурам или группам культур в целом, по севообороту и хозяйству. В свою очередь, общая и стоимость дополнительно полученной продукции от применения химических средств определяется в крестьянском хозяйстве, районе, области, республике по фактическим ценам реализации нахождением деления суммы выручки на объем реализации.

По разнице в стоимости продукции и издержек при использовании химикатов и без них определяется чистый доход и рентабельность применения продуктов химии.

Расчет экономической эффективности использования средств химизации должен сопровождаться конкретным анализом соотношения между объемом применения этих средств в сельскохозяйственном производстве и материально-техническими и экономическими условиями, способствующими повышению их эффективности. Экономическая эффективность минеральных и органических удобрений на перспективу рассчитывается на основе планируемых показателей урожайности, технологических карт возделывания и уборки сельскохозяйственных культур, норм внесения минеральных удобрений в год и эффекта от их использования.

Фактическая экономическая эффективность использования средств химизации определяется на основе следующих показателей:

- рост урожайности и размера добавочной продукции (прибавка урожая) в натуральном выражении и стоимостном в расчете на гектар и всю посевную площадь на единицу органических и неорганических веществ и 1 сом затрат, связанных с применением минеральных удобрений и других химических средств;
- повышение производительности труда, выраженного ростом выхода продукции в расчете на 1 чел./час или сокращение количества трудозатрат на единицу продукции;
- снижение себестоимости и экономия производственных затрат от уменьшения себестоимости на единицу сельскохозяйственной продукции на всю использованную площадь или на всю производственную продукцию (сом);
- чистый доход (стоимость продукции минус затраты), полученный в результате использования средств химизации в сельскохозяйственном производстве в расчете на 1 га или на всю площадь на единицу органических или неорганических веществ и на 1 сом затрат.

Эффективность применения средств химизации в зависимости от поставленной задачи может быть выражена ограниченным числом показателей.

Так, при установлении экономически обоснованных норм внесения минеральных удобрений учитывается выход дополнительной продукции на единицу питательных веществ или на 1 сом затрат, связанных с применением удобрений и величины чистого дохода с 1 га удобряемой площади.

Рассмотрим следующие случаи, обеспечивающие прирост урожайности от применения химизации, определяющей эффективность:

1. Урожайность растениеводческой культуры растет более быстрыми темпами, чем затраты. Это осуществляется увеличением производительности труда, снижением себестоимости продукции и ростом рентабельности производства.

2. Темпы роста урожайности и затрат совпадают. В этом случае производительность труда, себестоимость продукции и рентабельность производства продукции не изменяются, а увеличение осуществляется благодаря увеличению суммы дополнительного чистого дохода. В этом случае темпы роста урожайности отстают от темпов увеличения затрат, что приводит к снижению эффективности химизации.

Размер прибавки урожая с 1 га определяется с помощью следующей формулы:

$$Y_{yd} = Y_{\phi} \cdot D_y / 100, \quad (1.01.)$$

где Y_{ϕ} – фактический урожай в хозяйстве, ц/га, D_y – средняя доля участия удобрений во всех урожаях, определенная в среднем по многолетним данным полевых опытов с удобрениями.

При правильном использовании удобрений с учетом требований в питательных веществах различной культуры, особенностей почв и свойств самих удобрений не только повышается урожай, но улучшается его качество при значительном снижении себестоимости продукции, увеличивается зимостойкость растений и их сопротивляемость болезням.

Высокий эффект от удобрений можно получить лишь при выполнении всего комплекса передовой агротехники: своевременной и правильной обработки почвы, посевов сельскохозяйственных культур в оптимальные сроки, осуществлении надлежащих мер по борьбе с сорняками, современной уборки урожая без потерь и т.д. Эффективное применение минеральных удобрений – одна из важных сторон высокой культуры земледелия.

Научно обоснованное распределение фондов минеральных удобрений является одним из основных факторов роста эффективности их использования.

Планирование и распределение минеральных удобрений осуществляется в два этапа:

1. Определение научно обоснованной потребности;

2. Распределение выделенных фондов минеральных удобрений с учетом потребности в них.

Потребность сельскохозяйственных культур в минеральных удобрениях определяется по формуле:

$$П = 0,001 \cdot V \cdot H_3, \quad (1.2)$$

где $П$ – потребность в удобрениях, питательных веществах тыс. т., V – валовая продукция, тыс. т., H_3 – затраты удобрений, кг/га.

При проведении коренного улучшения сенокосов пастбищ, закладок садов и ягодников, под неплодоносящие многолетние насаждения, картофель, овощебахчевые, сахарную свеклу, кормовые корнеплоды потребность в минеральных удобрениях определяют по формуле:

$$П = 0,001 \cdot S \cdot D_{opt}, \quad (1.3)$$

где $П$ – потребность в минеральных удобрениях, тыс. т., D_{opt} – оптимальная доза N , P_2O_5 , K_2O по нормативам, кг/га, S – расчетная площадь, тыс. га.

Фонды минеральных удобрений распределяются с учетом следующего:

1.Повышения эффективности использования удобрений (выделение удобрений под интенсивные технологии, возделывание сельскохозяйственных культур, на орошение земли, для легкого вынесения и др.);

2.Охраны окружающей среды.

Распределение фондов минеральных удобрений осуществляет по видам, начиная с фосфорных удобрений, которые находятся в первом минимуме.

Расчет объемов удобрений, выделяемых под сельскохозяйственные культуры, проводится по формуле:

$$P_1 = 0,01 \cdot П \cdot K_1, \quad (1.4)$$

где P_1 – рассчитанные на первом этапе объемы удобрений, в тоннах; $П$ – потребность в удобрениях, в тоннах; K_1 – уровень обеспеченности удобрений на первом этапе.

Если рассчитанное на первом этапе количество удобрения окажется больше имеющихся фондов фосфорных удобрений, оно переходит ко второму и, при необходимости, к последующим этапам распределения, снижая объемы удобрения, определенные на первом этапе на 10%.

Рассмотрим теперь экономическую эффективность азотных удобрений. Азотные удобрения на староорошаемых сероземах являются наиболее эффективными, повышающими урожайность сельскохозяйственных культур на 10 – 12% и более. При распределении по 140 – 160 кг/га азота на юге республики получена прибавка 3,5 ц/га хлопка-сырца.

Дальнейшее увеличение нормы азота в полтора и два раза способствовало формированию дополнительного урожая 0,8 ц/га. При внесении полной нормы азота, т.е. 140 – 160 кг/га, 1 сом окупает 3,5 сом. С повышением норм азотных туков окупаемость снижается на 0,7 сом.

Таким образом, наиболее выгодно применить азотные туки в дозе 140 -160 кг/га. Однако, учитывая необходимость создания положительного баланса азота в системе почва – растение, а также для повышения плодородия почвы экономически оправданной является норма азота 210 – 240 на фоне фосфора 80 – 100 кг/га и калия 60 кг/га [3].

В настоящее время одним из факторов повышения экономической эффективности является создание новых сортов растений, пород сельскохозяйственных животных и технологий. Отечественными учеными выведены более 30 сортов озимой и яровой пшеницы, 18 сортов ячменя, 4 вида кукурузы, 5 пород овец и коз, 2 вида крупного рогатого скота. Новые породы лошадей, кур, получившие повсеместное распространение, дают продукцию и кормят население республики.

В настоящее время ученые-аграрники работают над созданием нового поколения генетических ресурсов растений и животных. Разрабатывается теоретически обоснованная методика по улучшению высокопродуктивного сорта сельскохозяйственных культур, создаются новые сорта пшеницы, ячменя и других культур с высоким качеством зерна, устойчивых к жаре, полеганию, болезням и вредителям.

Учеными республики разрабатываются технологии, направленные на повышение плодородия почвы, предотвращение ее от засоления, эрозированности и опустынивания. Это также является одним из факторов поднятия экономики республики, дающих гарантии обеспечения её безопасной продовольственной и сырьевой базой.

Показатели экономической эффективности производства продукции аграрного сектора можно разделить на частные и обобщающие.

К частным относят количество продукции, производительность труда, земле отдачу, фондоотдачу, материалоотдачу, издержки производства продукции и т.д. Вторым показателем может быть представлено не только количество произведенной продукции, но и другие объемные показатели в зависимости от поставленных целей, к примеру, прибыль (убытки), рентабельность.

Систему показателей эффективности целесообразно построить следующим образом:

1.Обобщающие показатели – соотношение всей чистой продукции, созданной в сельском хозяйстве, в том числе в отраслях растениеводства и животноводства, к полным общественным издержкам производства. Они выражаются через объем национального дохода в абсолютном выражении или в расчете на душу населения. Такие показатели оценки эффективности народного хозяйства исходят из конечной цели производства. Это и называется удовлетворением потребностей общества в материальных благах. В свою очередь, национальный доход используется на потребление и накопление. Таким образом, к обобщающим показателям можно отнести такие показатели, как степень удовлетворения потребностей населения отдельными видами продуктов в расчете на душу населения, объем валовой продукции, объем валового и чистого дохода в расчете на единицу производственных ресурсов, степень окупаемости капитальных вложений и производственных затрат и др.

2.Частные показатели – соотношение чистой продукции по отдельным видам, а также продукции в натуральном выражении к полным общественным издержкам, совокупным затратам и овеществленному труду по её производству.

Оптимизационную модель народного хозяйства можно рассматривать как одно из основных моделируемых теоретических представлений в экономике на основании анализа оптимизационной микромодел. Рассмотрим следующие предложения:

- существование критериев оптимальности для народного хозяйства в целом и возможности его математической формализации;
- наличие нескольких допустимых альтернатив развития народного хозяйства;
- ограниченность возможностей производства в народном хозяйстве в определенный момент и любой промежуток времени.

Таким образом, проблема оптимизации народного хозяйства имеет общие черты с задачами математического программирования.

Литература:

- 1.Турдубаев С.К. Инновационные модели занятости нового типа в развитии растениеводства и животноводства. Интернет-журнал ВАК КР <http://nakkr.org:81/jurnal/>. №2, 2012 г.
- 2.Фатхудинов Р.А. Инновационный менеджмент как система повышения конкурентоспособности //Управление персоналом. – 2018 г. – №1.
- 3.Организация инновационного развития сельского бизнеса в регионе /Под ред. В.В. Козлова. -М.: МСХ РФ, 2018 г.
- 4.Ушачев И.Г. Научное обеспечение стратегии социально-экономического развития АПК России // АПК: экономика, управление. – 2017 г. – №3.
- 5.Сулайманова Д.К., Омошев Т.Т. Совершенствование и оптимизация продовольственной безопасности на основе животноводческой продукции. [Текст] /Сулайманова Д.К., Омошев Т.Т.// Научно-методический журнал «Наука, техника и образование». Февраль 2016, 2 (20) Москва, 2016. –С. 93-100.
- 6.Сулайманова Д.К. Совершенствование продовольственной безопасности на основе интеграционных процессов в агропромышленном комплексе региона.[Текст] /Сулайманова Д.К.// Проблемы науки. 2016. № 1 (2). С. 6-11.
- 7.Сельское хозяйство Кыргызской Республики 2015-2019, Бишкек 2020.
- 8.Кыргызстан в цифрах, Бишкек, 2020.

*Хамрабаев А.А., э.и.к., профессор,
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ
Хасанова Б.А., окутуучу
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ
Абдираимов Р.А., магистрант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ*

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН АГРОӨНӨРЖАЙ КОМПЛЕКСИНДЕГИ ИННОВАЦИЯЛЫК ПРОЦЕССТЕР: КӨЙГӨЙЛӨР ЖАНА ЧЕЧҮҮ ЖОЛДОРУ

Аннотация

Макалада Кыргызстандын агроөнөр жай комплексинде жүрүп жаткан инновациялык процесстерге жалпы назар салынып, бул боюнча автордук көз караштан алгандагы жыйынтыктар чыгарылды. Инновация термини жөнүндөгү окумуштуулардын пикирлери жалпыланды. АӨК төгү инновациялык жараяндардын маңызы изилденип, алардын түрлөрү классификацияланды. Негизги инновациялык көйгөйлөрдүн бири болуп АӨК төгү илимий-изилдөөлөрдүн баркынын төмөндөгөндүгү белгиленди. Айыл чарба өндүрүшүндө наноматериалдарды жана нанотехнологияларды колдонуунун зарылдыгы негизделди.

Түйүндүү сөздөр: агроөнөр жай комплекси, инновация, иновациялык жараян, илимий изилдөөлөр, наноматериалдар, нанотехнологиялар, инновациялык технологиялар.

ИННОВАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В АГРОПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ

Аннотация

В статье изучены инновационные процессы, происходящие в агропромышленном комплексе Кыргызской Республики, подведены авторские итоги об их состоянии. Обобщены мнения ученых о термине инновация. Исследована сущность инновационных процессов в АПК, классифицированы их типы. Отмечено, что одним из основных инновационных проблем является обесценение научных исследований в АПК. Обоснована необходимость применения наноматериалов и нанотехнологий в сельскохозяйственном производстве.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, инновация, инновационный процесс, научные исследования, наноматериалы, нанотехнологии, инновационные технологии.

INNOVATIVE PROCESSES IN THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX OF THE KYRGYZ REPUBLIC: PROBLEMS AND SOLUTIONS

Annotation

The article studies the innovative processes taking place in the agro-industrial complex of the Kyrgyz Republic, summarizes the author's results on their state. The opinions of scientists about the term innovation are summarized. The essence of innovation processes in the agro-industrial complex is investigated, classified from types. It is noted that one of the main innovative problems is the devaluation of scientific research in the agro-industrial complex. The necessity of using nanomaterials and nanotechnologies in agricultural production is substantiated.

Key words: agro-industrial complex, innovation, innovation process, scientific research, nanomaterials, nanotechnology, innovative technologies.

Дүйнөлүк экономикалык адабияттарда "инновация" термини жаңы өнүмдөрдө жана технологияларда камтылган потенциалдуу илимий-техникалык прогрессти реалдуу көрүнүшкө айлантуу деп түшүнүлөт. "Инновация" термини Кыргызстандын өткөөл экономикасында өз алдынча жана ага байланыштуу бир катар түшүнүктөрдү белгилөө үчүн активдүү колдонула баштады: "инновациялык иш", "инновациялык процесс", "инновациялык өнүгүү" ж.б. Инновациялык өнүгүү өндүрүштү көбөйтүү гана эмес, ресурстарды үнөмдөө, экономикалык коопсуздукту камсыз кылуу маселелерин чечүүгө мүмкүндүк берген ресурстарды үнөмдөөчү технологиялар. Инновация - жаңы талаасына киришүү негизинде технология ишин уюштуруу жана башкаруу. Илим жана мыкты тажрыйбаларды mations, сапаттык өсүшү натыйжалуулугун камсыз кылуу - өндүрүш системасын жана сапатын чам. Инновациялык процесс - бул фундаменталдык жана прикладдык изилдөөлөр, дизайн иштеп чыгуу, маркетинг, өндүрүү жана сатуу баскычтарынан өтүп, идеяны өнүмгө ырааттуу өзгөртүү процесси.

Агроөнөржайындагы инновация дегенде өсүмдүктөрдүн сортторун өнүктүрүү, жаныбарлардын тукумдарын, жаңы же жакшыртуу тамак-аш азыктарын, айыл чарбасындагы, мал чарбасындагы жана колдогон иштетүү боюнча жаңы технологияларды - өндүрүштүн натыйжалуулугун жогорулатуу иштерин түшүнөбүз. АӨКтөгү илимий жана илимий-техникалык прогресс жана, атап айтканда, новатордук жараяндар артыкчылыктуу болуп саналат - жылга мамлекеттик Айыл чарбасын өнүктүрүүнүн багыттары жана үзгүлтүксүз жакшыртуу, жакшыртуу жана manufactur өнүктүрүүнү колдоого мүмкүнчүлүк берүү үчүн анын натыйжалуулугун жогорулатуу аралдары илимдин, техниканын жана техниканын жетишкендиктерине негизделген. Агроөнөр жай комплексиндеги инновациялардын бардык комплексин 4 топко топтоого болот (1-таблица).

1-таблица. Агроөнөр жай комплексиндеги инновациялардын түрлөрүнүн классификациясы

Асылдандыруу генетикалык	Өндүрүш технологиялык	Уюштуруучулук башкаруучу	Экономика экологиялык
айыл чарба өсүмдүктөрүнүн жаңы сорттору жана гибриддери	Жаңы техниканы колдонуу. Мал чарбасындагы жана талаачылыктагы заманбап индустриалдык технологиялар	Кооперацияны өнүктүрүү жана АӨКтө интеграцияланган түзүмдөрдү түптөө	АӨКтү илимий-техникалык камсыздоочу адистердин тутумун түптөө
Жаныбарлардын жаңы породадары жана канаттуулардын кроссу	Талаачылыктын жана мал чарбачылыктын илимий негизделген тутумдары. Жаңы жер семирткичтер жана алардын тутумдары. Өсүмдүктөрдү коргоонун жаңы тутумдары	АӨКтү техникалык тейлөөнүн жана ресурстар менен камсыздоонун жаңы формалары	Иштөө шарттарын, саламаттык сактоо маселесин жакшыртуу, чечүү - айылдык жумушчулардын калыптандыруу жана маданиятын өстүрүү
Ооруларга жана зыянкечтерге, айлана-чөйрөнүн жагымсыз факторлоруна туруктуу өсүмдүктөр менен жаныбарларды жаратуу	Айыл чарбасын биологиялаштыруу жана экологиялаштыруу. Тамак-аштын керектөө наркын жогорулатууга багытталган тамак-аш азыктарын өндүрүү жана сактоо боюнча ресурстарды үнөмдөөчү жаңы технологиялар	Маркетинг инновациясы. Илимий-техникалык жана инновациялык иш чөйрөсүндө инновациялык жана консультациялык тутумдарды түзүү. Чечимдерди кабыл алуунун түшүнүктөрү, ыкмалары. Инновациялык өнүгүүнүн формалары жана механизмдери	Айлана чөйрөнү жакшыртуу жана сапатын жакшыртуу. Калктын жашоосу, эмгеги жана эс алуусу үчүн жагымдуу экологиялык шарттарды камсыз кылуу

Агроөнөр жай комплекси салттуу түрдө Кыргыз Республикасынын экономикасынын социалдык маанилүү тармагы болуп саналат. Акыркы жылдары айыл чарба өндүрүшүнүн көлөмү көбөйүп, айыл чарба ишканаларынын каржылык абалы жакшырды. Бирок, айыл чарба өндүрүүчүлөрүнүн жалпы абалы бир топ татаал бойдон калууда. Катаал атаандаштыктын заманбап шарттарында, республиканын айыл чарба ишканаларынын экономикалык өсүшү

жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу үчүн, инновациялык процесстерди өндүрүшкө киргизүү зарыл. Бирок, бул процесс төмөнкү көйгөйлөр менен татаалдашат [3]: агроөнөр жай комплексин мамлекеттик колдоону кыскартуу жана илимий-техникалык программаларды каржылоо; инновациялык инфраструктуранын жана мамлекеттик инновациялык саясаттын жана стратегиянын жоктугу; айыл чарба ишканаларынын кайтарымдуулугунун төмөндүгү; илим менен бизнестин натыйжалуу өз ара аракеттенүүсүнүн жоктугу; агроөнөр жай комплекси уюмдарынын кадрларын даярдоонун төмөн деңгээли.

Мындай кырдаалдын негизги себептеринин бири - агроөнөр жай комплексиндеги прикладдык илимий изилдөөлөрдүн баасынын бир кыйла төмөндөшү. 1990-жылга салыштырганда агроөнөр жай комплексиндеги илимий изилдөөлөрдүн баасы 2 эседен ашыкка төмөндөдү (айыл чарба жерлеринин гектарына). Өнүккөн технологиялар жана жабдуулар болжол менен 1,5% ири айыл чарба ишканаларында жана 0,5% дан азыраак дыйкан чарбаларында бар. Адистердин изилдөөлөрүнүн практикалык кайтарымы өтө төмөн - жылдык өнүгүүлөрдүн 60% чейин талап кылынбай калууда [2]. Өнүккөн өлкөлөрдүн тажрыйбасы көрсөткөндөй, айыл чарба илими күндөн-күнгө өсүп келе жаткан каржылоосуз натыйжалуу иштей албайт.

Наноөнүгүүлөр - наноматериалдар жана нанотехнологиялар буга чейин айыл чарбасынын дээрлик бардык тармактарында кездешет: өсүмдүк өстүрүү, мал чарбачылыгы, ветеринария, кайра иштетүү өнөр жайы, айыл чарба техникаларын өндүрүү ж.б. Мисалы, нанопрепараттар өсүмдүктөрдү өстүрүүдө микроэлементтүү жер семирткичтер катары колдонулат. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, аларды колдонуу буудайдын түшүмдүүлүгүн 15,5% дан бир жарым эсеге, картошканы - 32% га чейин, капуста - 22% га чейин ж.б. Мындан тышкары, мындай жер семирткичтерди колдонуу уруктандырууга кеткен чыгымдын төмөндүгүнө байланыштуу продукциянын өздүк наркын төмөндөтүүгө мүмкүндүк берет, ошондой эле өсүмдүктөрдүн климаттык жагымсыз факторлорго жана ооруларга туруштук берүүсүн жогорулатат. Мал чарбачылыгында биоциддик тоскоолдуктар ийгиликтүү колдонулуп, патогендик микрофлоранын бир жаныбардан экинчи жаныбарга өтүшүнө жол бербейт жана тазаланган беттерге бактерициддик таасирди узак мезгил берет.

Келтирилген мисалдар инновациялык технологияларды колдонуу менен ата мекендик айыл чарба өндүрүүчүсүнө ачылган мүмкүнчүлүктөрдүн бир аз гана бөлүгү. Ата мекендик агроөнөр жай комплексинин атаандаштыкка туруштук бере алган агроөнөр жай комплексинде жана ага байланыштуу тармактарда инновациялык процесстерди киргизүү болуп жаткандай сезилет. Бул үчүн төмөнкү шарттар аткарылышы керек. 1. Өндүрүштүн бүткүл технологиялык процесси талаптарга, көрсөтмөлөргө жана жөнгө салуучу параметрлерге ылайык курулушу керек. 2. Продукцияны алдыга жылдыруунун бүткүл тизмеги боюнча өндүрүштү техникалык жана технологиялык жактан кайра жабдуу - чийки заттарды алгандан баштап, даяр продукцияны сатууга чейин. 3. Алынган акыркы продукциянын ассортиментин системалуу түрдө жаңыртуу, базардагы суроо-талаптын өзгөрүүсүн эске алуу менен даяр тамак-аштын сапатын жана керектөө касиеттерин жогорулатуу. 4. Ар кандай категориядагы керектөөчүлөр үчүн айыл чарба продукцияларынын жана даяр тамак-аш азыктарынын өз баасында жана баасында болушун камсыз кылуу. 5. Республиканын агроөнөр жай өндүрүшү бардык түрлөрүндө, типтеринде жана багыттарында, дүйнөдө жалпыга таанылган маркетингдин жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүктүн бардык маанилүү критерийлерин жана көрсөткүчтөрүн эске алуу менен экспорттун так жана өзгөрүлбөс багытына ээ болууга тийиш.

Агроөнөр жай комплексиндеги инновациялык процесстердин өнүгүшү үчүн инновациялык процесстин бардык этаптары колдоого алынышы керек экендигин белгилей кетүү керек. Бул процесс өз ара аракеттенүүнү жана ошол эле учурда синергетикалык натыйжага жетишүү үчүн технологиялык, экономикалык жана социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдү өркүндөтүүнү камтыйт. Инновациялык өнүгүү стратегиясын ишке ашыруу үчүн юридикалык, экономикалык жана башкаруучулук параметрлерин эске алуу керек. Агроөнөр жай комплексинин ишканалары илимий мекемелер менен тыгыз байланышта иштеши керек;

келечектүү жана инновациялык концепциясында аларды өндүрүү концепциясындагы мүмкүн болгон өзгөрүүлөр жөнүндө консультациялык маалыматты алуу.

Инновациялык технологияларды (нанотехнология, наноматериалдар) айыл чарба ишканаларына киргизүү айыл чарба өндүрүшүнүн экономикалык натыйжалуулугун жогорулатууга жардам берет. Кыргызстандын айыл чарба өндүрүүчүлөрү тарабынан RUSNANO каталогунда сунуш кылынган нанотехнологияларды колдонуу продукциянын өздүк наркын төмөндөтөт жана ошого жараша ички рынокто өз атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатат. Келечекте ири инвестициялар жана компетенттүү башкаруу менен, эл аралык рынокко чыгууну камсыз кылуу керек.

Адабияттар:

1.Камилова И. К. Стратегия экономического развития Республики Дагестан до 2020 года: учеб.пособ./И. К. Камилова. - Махачкала: ГУП «Типография ДНЦРАН», 2012. - 121 с.

2.Новиков, В. М. Организационно-экономический механизм государственного регулирования инновационных процессов в сельском хозяйстве / В. М. Новиков. - Смоленск : Смоленская городская типография, 2010. - 284 с.

3.Юнусова, П. С. Формирование активной инновационной политики в АПК / П. С. Юнусова, З. Ю. Юнусова // Региональные проблемы преобразования экономики: междисциплинарный подход к формированию механизма стимулирования развития. - Материалы III Всерос. науч.-практ. конф. - Махачкала : Наука- Дагестан, 2012. - С. 452-458.

*Хамрабаев А.А., э.и.к., профессор,
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ
Маматова А.Б., окутуучу
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ
Абдираимов Р.А., магистрант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ*

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН АГРОӨНӨР ЖАЙ КОМПЛЕКСИН УЧУРДАГЫ ШАРТТАРДА ИННОВАЦИЯЛЫК ӨНҮКТҮРҮҮ

Аннотация

Макалада өлкөбүздүн агроөнөржай комплексин инновациялык өнүктүрүүнүн жолдорун аныктоо боюнча изилдөөлөрдүн жыйынтыктары берилген. Аймактык АӨК төгү инновациялык жараяндарды өнүктүрүүнүн артыкчылыктуу багыттары белгиленген. АӨК тү инновациялык өнүктүрүүдөгү көйгөйлөр аныкталып, аларды чечүүнүн жолдору сунушталган.

Түйүндүү сөздөр: агроөнөржай комплекси, инновациялык өнүктүрүү, инновациялык артыкчылыктуу багыттар, инновациялык потенциал, илимий-техникалык жетишкендиктер.

ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация

В статье приведены результаты исследований по определению путей инновационного развития агропромышленного комплекса страны. Отмечены приоритетные направления развития инновационных процессов в АПК. Выявлены проблемы в инновационном развитии АПК и предложены пути их решения.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, инновационное развитие, инновационные приоритетные направления, инновационный потенциал, научно-технические достижения.

INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX OF THE KYRGYZ REPUBLIC IN MODERN CONDITIONS

Annotation

The article presents the results of studies to determine the ways of innovative development of the country's agro-industrial complex. The priority directions of the development of innovative processes in the agro-industrial complex are marked. The problems in the innovative development of the agro-industrial complex are identified and the ways of their solution are proposed.

Key words: agro-industrial complex, innovative development, innovative priority areas, innovative potential, scientific and technical achievements.

Агрардык экономиканы өнүктүрүүнүн инновациялык түрүн эске алганда, ал негизинен мамлекеттин илимий-техникалык саясаты, инновациялык механизмди калыптандыруу менен аныкталат деп белгилей кетүү керек. Субъекттер кризиске каршы программаны ишке ашырууда селекциялык-генетикалык, технологиялык, уюштуруучулук-башкаруучулук жана социалдык типтеги инновацияларды колдонуп, маанилүү ролду ойношот.

Аймактык агроөнөр жай комплексиндеги инновациялык процесстерди өнүктүрүүнүн артыкчылыктуу багыттарына төмөнкүлөр кирет:

- комплекстин уюмдарын технологиялык жактан кайра жабдуу;
- айыл чарба продукциясын өндүрүү, сактоо жана кайра иштетүү боюнча энергияны жана ресурстарды үнөмдөөчү технологиялар;
- топурактын асылдуулугун көбөйтүү, алардын деградациялануусунун бардык түрлөрүнүн алдын алуу, агроэкосистемалар жана айыл чарба ландшафттары үчүн адаптациялык технологияларды иштеп чыгуу;
- органикалык айыл чарба продукциясын өндүрүүнү өнүктүрүү;
- агроөнөр жай комплексиндеги инновацияларды маалыматтык-инфраструктуралык колдоонун заманбап тутумун түзүү;

- өнүктүрүүнүн мамлекеттик, маалыматтык саясат жана прогрессивдүү технологиялык структураларды түзүү боюнча республикалык жана регионалдык деңгээлде, зарыл мезгилде стратегиясы;

- инновациялык негизде агроөнөр жай комплексинин иштешинин уюштуруу-экономикалык механизмдин калыптандыруу;

- бекемдөө башкаруу ролун жетишкендиги жогорулатуу, уюмдар;

- агроөнөр жай комплексин өнүктүрүүнүн региондук инновациялык программаларын иштеп чыгуу;

- инновация жаатында кадрларды даярдоо тутумун өркүндөтүү, уюмдардын инновациялык активдүүлүгүнүн жогорулашын камсыз кылуу жана илимий изилдөөлөрдүн натыйжаларын коммерциялаштыруу.

Агроөнөр жай комплексин инновациялык өнүктүрүүдөгү төмөнкү көйгөйлөрдү карап көрүнүз. Негизги маселе коммерциялаштырууда: идеяларды кантип коммерциялаштырууну эч ким түшүнбөйт. Ысрайылда, алар жөн гана бардыгын патенттештирип, келечекте инвесторлордун / өнөр жайдын мүмкүн болгон кызыгуусун байкап турушат. Экинчи жагынан, жакшы идеялар кошумча изилдөөлөрдү талап кылат, аны айыл чарба технологияларын трансферттөө жана коммерциялаштыруу борбору каржылабайт.

Дагы бир белгилүү көйгөй – илимпоздор менен ишкерлердин түз байланышынын жоктугу.

Агроөнөр жай комплексинин инновациялык өнүгүүсүн камсыз кылуу эки блоктон турат – ресурстук жана институционалдык. Ресурстук блок каржылык, кадрдык, материалдык-техникалык, маалыматтык камсыздоону камтыйт. Институционалдык блок өзүнө уюштуруучулук-экономикалык жана инфраструктуралык, ченемдик укуктук колдоону камтыйт; ошол эле топко инновациялык багыттагы башкаруунун түрлөрүн өнүктүрүү кирет.

Белгилей кетүүчү нерсе, инновациялык өнүгүүнүн жогорулаган мааниси жана ага байланыштуу талап кылынган натыйжаларды алгылыктуу мөөнөттө алуу күтүүлөрү агроөнөр жай комплексинин азыркы инновациялык тутумуна гана таянууга жол бербейт, ал заманбап түрүндө эмес ыкмаларды колдонуу жөндөмдүү ичинде жалпыга маалымдоо боюнча иш менен айыл чарба өндүрүшүнүн жайып масштабы жана жетиштүү темп. Экономиканын агрардык секторундагы кризистик көрүнүштөрдүн механизмдин негизи реформа мезгилинде болгон жана учурда агроөнөр жай комплексин инновациялык өнүктүрүү боюнча иш-чараларды камсыз кылууга байланыштуу деструктивдүү саясат менен аныкталат.

Агроөнөр жай комплексинин инновациялык өнүгүүсү өз максатына жетиши жана жакынкы келечекте ага болгон үмүттөрдү актоосу үчүн, бул процессти толук жана ар тараптуу колдоо талап кылынат, бул анын өзгөчөлүктөрүн жеңүүгө мүмкүндүк берет анын инерциялык, адатта токтоп турган жана ал тургай регрессивдүү мүнөзү. Бул агроөнөр жай комплексинин инновациялык өнүгүүсүн камсыз кылуунун бардык тармактарына тиешелүү.

Агроөнөр жай комплексинин инновациялык тутумун өркүндөтүүнүн негизги маселелеринин бири - айыл чарбасынын инновациялык потенциалын жогорулатуу. Ал агроөнөр жай комплексин инновациялык жаңыртуу үчүн тынымсыз көбөйүп турган мүмкүнчүлүктөрдүн туруктуу толукталып жана жаңыланып туруучу булагы катары агроөнөр жай өндүрүшү үчүн илимий-техникалык иштеп чыгууларга негизделген. Илимий-техникалык жетишкендиктер көбүнчө агроөнөр жай комплексин туруктуу өнүктүрүүгө өтүү мүмкүнчүлүгүн аныктайт, ал эми инновациялык тутумдун камсыздоо чараларын ишке ашыруу мындай өтүү канчалык тез ишке ашаарынан көз каранды.

Учурда айыл чарба өндүрүшүнүн иш жүзүндөгү натыйжалары илимдин жана техниканын жетишкендиктерин толук жана туура пайдалануу менен алуу мүмкүнчүлүктөрүнөн артта калууда. Мисалы, өсүмдүктөрдүн жана жаныбарлардын өндүрүмдүүлүк потенциалы генетикалык жактан аныкталган 35-40% дан ашпаган деңгээлде ишке ашырылат. Топурактын асылдуулугун жогорулатуунун мүмкүнчүлүктөрү бирдей деңгээлде колдонулат. Бул илимий изилдөөлөрдүн өнүгүшү менен катар, бардык башка тармактарда инновациялык потенциалды жогорулатууну, бар жана келечекте күтүлүп жаткан

илимий-техникалык жетишкендиктерди кеңири жана натыйжалуу пайдалануу мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүнү талап кылат.

Ошентип, агроөнөр жай комплексинин инновациялык тутумунун колдоочу блокторунун негизги милдеттеринин бири болуп, алынган натыйжалардын ортосундагы болгон айырмачылыктарды текшилөө менен бирге инновациялардын фондусун түзүү жана аларды өндүрүштө өнүктүрүү болуп саналат. керектөөчүлөргө жеткиликтүү инновациялардын канчалык деңгээлде жана сандык топтомун, ошондой эле аларды өндүрүштүк, экономикалык жана башка көрсөткүчтөрүн жакшыртуу мүмкүнчүлүгүн эске алуу менен илимий-техникалык иштеп чыгуулардын потенциалы.

Жакын ички системасы менен байланышы жана Көз эске алуу менен, ал үчүн зарыл болгон ар тараптуу агро-өнөр-жай комплекси туура шайкеш жана анын курамы кыйынчылыктар жок кылуу боюнча ыкма системасын өркүндөтүү.

Агроөнөр жай комплексинин инновациялык тутумунун өлкөнүн, региондордун жана чарбалык субъектилердин деңгээлинде өнүгүү деңгээлин баалоо өзүнө мүнөздүү өзгөчөлүктөргө ээ:

-улуттук деңгээлде инновациялык ишмердүүлүктү, ошондой эле айыл чарба илимин каржылык, кадрдык жана материалдык-техникалык жактан камсыз кылууну укуктук жана ченемдик жактан колдоо өзгөчө мааниге ээ;

-регионалдык деңгээлде, улуттук баалоонун критерийлеринин жогорку маанисин сактоо менен катар, агроөнөр жай комплексинин инновациялык өнүгүүсүн маалыматтык, инфраструктуралык, уюштуруучулук жана экономикалык жактан камсыздоонун ролу жогорулоодо;

-ишкердик субъекттеринин деңгээлинде заманбап шарттарда инновациялык өнүгүүнүн чектөөчү факторлору болуп финансылык, кадрдык жана материалдык-техникалык камсыздоо эсептелет. Мунун бардыгы бардык иерархиялык деңгээлдерде инновациялык ишмердүүлүктү башкаруунун мазмунуна жана өзгөчөлүктөрүнө ылайык агроөнөр жай комплексинин инновациялык өнүгүүсүн камсыз кылуучу көп деңгээлдүү тутумду курууну талап кылат.

Агроөнөр жай комплексинин инновациялык ишине мониторинг жүргүзүү жана стимулдаштыруу механизмин иштеп чыгуу, региондун инновациялык инфраструктурасында агроөнөр жай ишканаларын инновациялык өнүктүрүүнүн натыйжалуулугун баалоо зарыл.

Агроөнөр жай комплексинин инновациялык өнүгүүсүнүн натыйжалуулугун баалоо менен анын негизги факторлору төмөнкүлөрдү белгилей кетүү керек: максатка жетүү, инновациялык иш-аракет (иштөө сапаты), инновациялык өзгөрүүлөрдүн рационалдуулугу (натыйжалуулук); агроөнөр жай өндүрүшүнүн техникалык - технологиялык негиздеринин өзгөрүшү; жумушчу күчүнүн сапатынын өзгөрүшү; тышкы социалдык-экономикалык шарттар. Региондук агроөнөр жай комплексинин инновациялык өнүгүүсүнүн натыйжалуулугун баалоого байланыштуу чечимдердин сапатынын конкреттүү көрсөткүчтөрү болуп төмөнкүлөр саналат: чечим кабыл алуу процессиндеги убакыттын артта калуусу; чечимдердин зарылдыгын аныктоонун өз убагында; чечимдердин маанилүүлүгүнүн актуалдуулугун талдоо; баштапкы маалыматтардын деталдары жана тактыгы; чечим кабыл алуу процессинде резервдердин болушу.

Белгилей кетүүчү нерсе, агроөнөр жай комплексиндеги инновацияларды мамлекеттик башкаруунун өз ара аракеттенүүсүнүн маңызы, экинчи жагынан, экономикалык жана экономикалык жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу, мамлекет инновациялык өнүгүүнүн натыйжалуулугун жөнгө салат уюштуруу, укуктук жана экономикалык ченемдерди белгилөө менен агроөнөр жай комплексинин, анын алкагында экономикалык жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары агроөнөр жайынын инновациялык ишин стимулдаштыруунун конкреттүү түрүн тандоо жөнүндө чечим кабыл алууга укуктуу аймактагы ишканалар. Жалпы ыкма мамлекеттик, чарбалык, экономикалык жана жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу боюнча агро-өнөр-жай комплексинин агро өнөр жай ишканаларын органдары түздөн-түз алардын менчигинин түрүнө гана алкагында агро өнөр жай ишканаларын ыкма жараянын башкаруу болуп саналат.

Ошентип, инновациялык региондук агроөнөр жай комплексинин методдорун жана механизмдерин сапаттуу жана сандык жактан өркүндөтүү мүмкүнчүлүктөрү ишке ашууда. Агроөнөр жай комплексин инновациялык өнүктүрүүнүн методдорун жана механизмдерин сапаттык жана сандык жактан өркүндөтүүнүн негизги багыттары катары төмөнкү бешөө кабыл алынды:

- регионалдык агроөнөр жай комплексиндеги ишканаларды инновациялык өнүктүрүү стратегиясын түзүү;

- жергиликтүү өз алдынча башкаруунун деңгээлинде региондук агроөнөр жай комплексинин ишканаларын инновациялык өнүктүрүүнүн методдорун жана механизмдерин сапаттуу жана сандык жактан өркүндөтүү маселелерин чечүүдө кызматташуу жана интеграция тенденциясын күчөтүү;

- Регионалдык айыл чарбасынын азык-түлүк субкомплекстеринде инновациялардын интеграциясын ишке ашыруу, анын инновациялык дараметинин өсүшүнө шарт түзүү;

- агроөнөр жай комплексинин ишканаларында инновациялык иштеп чыгууларды колдонуунун натыйжалуулугун жогорулатуу;

- агроөнөр жай комплексин инновациялык өнүктүрүү тутумун маалыматтык, кадрдык, финансылык жана укуктук камсыздоону иштеп чыгуу.

АТКнын илимий колдоосун анализдөө көрсөткөндөй, аяктаган кардарлардын жана колдонууга сунуш кылынган, изилдөөлөрдү жана тажрыйбаларды колдонууну сунуш кылган жалпы саны 2 - 3% гана, 4-5% - бир же эки чарба жана тагдыр 60 - 2-3 жыл ичиндеги 70% өнүгүүлөр кардар тарабынан дагы, иштеп чыгуучу тарабынан дагы, илимий-техникалык продукциянын керектөөчүлөрү тарабынан дагы белгисиз болгон.

Бул жагдай агроөнөр жай комплекси уюмдарынын каржылык абалынын олуттуу начарлашынын кесепети. Акыркы жылдарда илимий-прикладдык изилдөөлөргө каражат бөлүүнүн кескин кыскаруусу байкалууда, алар 2 эсе, 1990-жылдагыга салыштырганда, алда канча азайды. Ошол эле учурда, акыркы үч он жылдыкта дүйнөнүн 18 өнүккөн өлкөсүндө алар айыл чарбасына туура келген ИДПнын 0,96дан 2,2% га чейин, анын ичинде АКШда 1,32 ден 2,2% га чейин өстү. Ал эми Австралияда, көрсөтүлгөн мезгилде айыл чарбасын изилдөө чыгымдары тармакта 1,5тен 4,42% га чейин, Түштүк Африка Республикасында 1,39дан 2,59% га чейин, ал эми Африканын 17 өлкөсүндө ИДПга карата 0,42 ден 0,58% га чейин.

Көрсө, дүйнө жүзү айыл чарбасын изилдөөгө кеткен чыгымдарды көбөйтүп жатса, бизде төмөндөтүп жатышат. Бул кырдаалды кантип түшүндүрсө болот? Агроөнөр жай комплексинде ондогон жылдар бою топтолгон кубаттуу илимий-техникалык потенциалды кандайча иштөөгө болот? Агроөнөр жай комплексинин натыйжалуу инновациялык өнүгүүсүн калыптандыруудагы начар звено инновацияга болгон суроо-талапты изилдөө болуп саналат. Маркетинг илимий-изилдөө жана тажрыйбалык-конструктордук иштерге буйруктарды түзүүнүн ажырагыс бөлүгү боло элек. Эреже боюнча, долбоорлорду тандоодо терең экономикалык экспертиза жүргүзүлбөйт, натыйжалуулуктун жана тобокелдиктердин көрсөткүчтөрү бааланбайт, өндүрүштө алынган натыйжаларды илгерилетүү схемалары иштелип чыкпайт. Бул, буга чейин айтылгандай, көптөгөн инновациялык иштеп чыгуулар инновациялык өнүмгө айланбай калгандыгына алып келет.

Ошентип, агроөнөр жай комплексин инновациялык өнүктүрүү татаал жана татаал көйгөй болуп саналат. Агроөнөр жай комплексиндеги инновацияларды мамлекеттик колдоо кыйыр түрдө, анын өнүгүшү үчүн жагымдуу шарттарды түзүү түрүндө жана мамлекеттин түздөн-түз катышуусу менен жүзөгө ашырылышы мүмкүн жана болушу керек.

Адабияттар:

1.Конькова М.А. Методы инновационного развития регионального агропромышленного комплекса // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. - www.gasis.ru.-М., 2018.

2.Есполов Т.И., Сейфуллин Ж.Т., Сейтказина Г.Ж. Экономико-правовой механизм управления земельными ресурсами. - Алматы, 2016.

3.Есентугелов А.Е., Марзилович О.А., Марков В.Д. Есть ли перспективы у легкой и пищевой промышленности? (О программе импортозамещения) // Пищевая и перерабатывающая промышленность Казахстана. - 2010. -№1.

Токтомаматова Н.К., к.э.н., доцент
МНУ имени К.Ш.Токтомаматова

БАНКОВСКИЕ КАРТЫ И ИХ РАЗВИТИЕ В КЫРГЫЗСТАНЕ

Аннотация

В статье рассмотрены проблемы и предложены пути улучшения банковских карт в Кыргызской Республике.

Ключевые слова: банковские карты, безналичные платежи, банкомат, инфраструктура, карт-счета.

БАНК КАРТАЛАРЫ ЖАНА АЛАРДЫН КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ӨНҮГҮҮСҮ

Аннотация

Макалада Кыргыз Республикасында банк карттарын колдонуудагы көйгөйлөр талкууланат жана аны жакшыртуунун жолдору сунушталат.

Түйүндүү сөздөр: банк карталары, накталай эмес төлөмдөр, банкомат, инфраструктура, карт эсептери.

BANK CARDS AND THEIR DEVELOPMENT IN KYRGYZSTAN

Annotation

The article discusses the problems and suggests ways to improve bank cards in the Kyrgyz Republic.

Key words: bank cards, non-cash payments, ATM, infrastructure, card accounts.

Как утверждают сами экономисты: «Будущее банковских услуг - за пластиковыми картами».

Банковские карточки – это платежные инструменты, эмитентами которых являются банки. Они обеспечивают доступ к вашему банковскому счету и позволяют оплачивать в безналичной форме товары и услуги, получать наличные деньги и совершать другие операции.

Когда же возникли банковские карты?

«Первая банковская карта была выпущена в 1951 г. маленьким Нью-Йоркским банком Long Island Bank (впоследствии он был поглощен конкурентами), и с тех пор началось бурное развитие этого вида банковских услуг».

«В 60-е годы металлические карты заменили карты на пластиковых носителях. В 1969 году появились широко распространенные ныне карты с магнитной полосой, на которой записывалась определенная информация».

Первые пластиковые карты появились в Кыргызстане более 17 лет назад. По состоянию на 1 октября 2014 года в стране в обращении находились более 850 000 карт различных платежных систем.

На конец 2015 года платежными картами в Кыргызстане в среднем пользовался каждый пятый кыргызстанец. Общее число карт в обращении составило 1 млн 198 тыс. штук. Но нужно учитывать, что часто один человек пользуется сразу несколькими картами. В стране распространены международные карты Visa, Mastercard, Золотая Корона, Union Pay и национальная карта Элкарт. Больше всего кыргызстанцы используют Золотую Корону. В обращении 477 тыс. 180 карт российской платежной системы, тем самым она занимает 39,8 процента рынка. Всемирная система Visa по популярности в Кыргызстане стоит на втором месте – 32,7 процента. Всего в стране 391 тыс. 976 «визовых» карт. Национальных карт Элкарт насчитывается 307 тыс. 332, которые занимают четверть рынка банковских карт – 25,6 процента.

Основная доля всех операций с картами приходится на обналичивание денег – свыше 95 процентов. Менее 5 процентов – это операции по оплате за товары и услуги через терминалы в торгово-сервисных предприятиях. Можно сказать, что платежные карты применяются в основном для снятия наличных денег и последующих платежей, и расчетов в наличной форме.

Рассматривая банковскую пластиковую карту как платежный инструмент нужно выделить основные ее достоинства и преимущества:

Начнем с граждан. Для них карта – это, прежде всего, возможность «дистанционного» доступа к банковскому счету без посредников.

При условии хорошо развитой карточной инфраструктуры (банкоматы, терминалы в торговых центрах) существенно экономится время и снижается риск безвозвратной утери средств. Почему? Все просто: при утере пластиковой карты вы можете тут же обратиться в банк, который ее вам выдал. Банк незамедлительно вносит карту в стоп-лист и после этого момента операции по ней невозможны.

Также с помощью банкоматов можно произвести оплату за коммунальные услуги, осуществить денежный перевод с карты на карту, пополнить свою карту наличными, воспользовавшись терминалом, установленном в филиалах либо в сберкассах банков.

Каковы же преимущества с точки зрения государства?

В первую очередь, банковская пластиковая карта – это эффективный инструмент реализации денежно-кредитной политики государства. По сути, пластиковые карточки обеспечивают дополнительное привлечение средств населения в банковский сектор: средства, хранящиеся на карт-счетах, до момента их востребования клиентом банк может использовать и использует в своих активных операциях. То есть деньги не оседают на руках, в чулках и под подушками, а работают, при чем не только на банк, но и на нас с вами. Чем быстрее деньги обращаются в экономике, тем меньше их надо, соответственно, снижаются издержки на выпуск дополнительных денежных знаков (банкнот, монет) и их обращение.

Безналичные расчеты носят адресный характер: средства перечисляются с одного (принадлежащего конкретному лицу!) счета на другой, что позволяет контролировать их правильность и правомерность. А это интересует не только государство и налоговые службы, но и владельцев карт-счетов.

Запросив выписку движения средств по карт-счету, вы легко можете отследить, откуда приходили и куда уходили ваши деньги.

Таким образом, преимуществ использования «пластиковых денег» достаточно много. Именно поэтому пластиковые карты стали основным инструментом безналичных расчетов населения в нашей республике.

Но есть и некоторые проблемы применения пластиковых карточек

По нашему мнению, главной причиной является отсутствие широкой распространенной инфраструктуры по их приему.

Не стоит забывать и об элементарной финансовой неграмотности населения. Некоторые клиенты до сих пор опасаются пользоваться пластиковыми картами, так как по тем или иным причинам считают это небезопасным. Многие не уверены, что смогут научиться пользоваться картой или банкоматом и др. Еще не все точки торговли и сервиса имеют терминалы для оплаты банковской карточкой. Некоторые банки имеют ограниченное количество банкоматов, не всегда они расположены в месте, удобном для владельца карточки. Если воспользоваться терминалом «чужого» банка, снимается определенный процент комиссионных. Существует контингент граждан (чаще всего это пожилые люди), которым тяжело разобраться в особенностях пользования банкоматом, оплате товаров банковской карточкой.

Для стимулирования использования пластиковых карт для осуществления платежей за товары и услуги необходимо ввести соответствующую законодательную базу. Нужно подготовить законопроект, с предложением предоставить право субъектам Республики обязывать торговые точки устанавливать терминалы для работы с пластиковыми карточками при достижении определенного ежемесячного торгового оборота.

По нашему мнению, такой законопроект, в сочетании с административными мерами и налоговыми льготами, позволит значительно повысить темпы распространения и использования в КР банковских пластиковых карточек.

В Кыргызстане развитие рынка пластиковых карт, казалось бы, должно быть поставлено в ряд государственных задач. Но пока эту область больше осваивают коммерческие банки и технологические компании. Среди ряда основных факторов, сдерживающих развитие рынка, стоит отметить:

- низкий уровень доходов населения в целом по стране;
- недоверие населения к банкам во многом из-за отсутствия государственных законодательно-правовых гарантий сохранности банковских вкладов;
- низкая степень развитости инфраструктуры обслуживания пластиковых карт в целом, а также отсутствие культуры пользования пластиковыми картами среди большинства населения.

В этой ситуации для популяризации использования пластиковых карт среди широких слоев населения необходимо на практике показать, насколько действительно удобно пользоваться этим платежным инструментом, а для этого необходимо создать определенные условия. Сегодня у населения Кыргызстана, в отличие от юридических лиц, пока не формировалась массовая культура пользования банковскими услугами. Удобство в пластиковых картах заключается в разнообразном сервисе, позволяющем доступными способами оперативно управлять средствами карт-счета клиента, в том числе оплачивать потребительские расходы.

Говоря о перспективах развития и совершенствования рынка пластиковых карт, можно сказать о том, что Государственная программа по увеличению доли безналичных платежей и расчетов в КР на 2012 – 2017 годы направлена на повышение уровня проникновения банковских и платежных услуг путем увеличения доли безналичных платежей и расчетов.

Системный подход необходим для решения еще одной большой проблемы рынка пластиковых карт в республике – преодоление регионального разрыва. Как я уже отмечала выше, очень слабо развита инфраструктура обслуживания в регионах, и тем более в сельской местности. Поэтому важной задачей является привлечение к обслуживанию новых торгово – сервисных точек, а также расширение функциональных возможностей банкоматов. Причем при расширении количества точек обслуживания, необходимо в первую очередь исходить из принципа «шаговой» доступности, повышая возможности применения карточек в точках повседневного обслуживания.

Таким образом, рассмотрев все проблемы, связанные с обращением пластиковых карт в КР, можно предложить следующий механизм их решения:

Банку следует разрабатывать системные подходы к рекламной политике, сделать ее эффективным инструментом формирования клиентской базы. Каждое конкурентное преимущество банка, каждый новый продукт, предлагаемый к продаже, должны быть известны и понятны клиентам, легко сравнимы и выгодно отличаться от предложений конкурентов.

В последние несколько лет рынок платежных карт в Кыргызстане демонстрирует рекордные темпы роста, и международными платежными системами признается наиболее перспективным.

Можно смело заявить, что отечественный рынок пластиковых карт динамично развивается. Спрос вынуждает банки страны подключаться к системам международных карт, внедрять новые услуги, понижать комиссии в обслуживании, запускать акции по выдаче бесплатных карт. Таким образом, карта становится доступной для большего количества населения страны, что безусловно – не может не радовать.

Литература:

1. Баканов М.И., Шеремет А.Д. Теория экономического анализа: Учебник. - 4-е изд. - М.: 1997.
2. Банки и банковские операции. Под редакцией Жукова Е.Ф. - М.: Банки и биржи, 1997.
3. Банковское дело. Под редакцией Колесникова В.И., Кроливецкой Л.П. - М.: Финансы и статистика, 1996..
4. Егизарян Ш. Понятие электронных денег. // Банки и технологии. 1999. №3.
5. <http://www.nbkr.kg/>
6. www.cbk.kg/ru/consumer/cards/visa
7. www.akchabar.kg/article/cards/plastikovy-e-karty-v-kyrgyzstane/
8. www.bankir.kg/ru/plastik

*Атаканов Б.К., к.э.н., доцент,
МНУ имени К.Ш. Токтомаматова
Тургунбаев Н.А., магистрант,
МНУ имени К.Ш. Токтомаматова*

РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ КООПЕРАЦИИ КАК ОСНОВЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ РЕСУРСОВ

Аннотация

Становление рыночных отношений крайне негативно сказалось на развитии аграрного сектора экономики Кыргызской Республики, вследствие неэффективного использования земельных, трудовых ресурсов, практически полного физического и морального износа основных средств и отсутствия оборотного капитала для развития сельскохозяйственной отрасли.

Сложное экономическое положение сельскохозяйственных товаропроизводителей обуславливает необходимость поиска способов и методов организации производства, позволяющих обеспечить стабилизацию и последовательное повышение эффективности аграрного сектора. В этой связи, важное значение приобретают анализ экономической ситуации в отрасли и разработка научно обоснованной системы мер по повышению эффективности сельскохозяйственного производства

Ключевые слова: устойчивое развитие, сельское хозяйство, эффективность производства, производительность труда, агропроизводства, кооперация, рентабельность.

АЙЫЛ ЧАРБА КООПЕРАЦИЯ НЕГИЗИ КАТАРЫ ӨНҮКТҮРҮҮ ЭКОНОМИКАЛЫК НАТЫЙЖАЛУУЛУКТУ ЖОГОРУЛАТУУНУ, ӨНДҮРҮШТҮК РЕСУРСТАРДЫ

Аннотация

Рыноктук мамилелердин калыптанышы Кыргыз Республикасынын экономикасынын агрардык секторунун өнүгүшүнө жерди жана эмгек ресурстарын натыйжасыз пайдалануудан, негизги фонддордун физикалык жана моралдык жактан дээрлик толук эскиришинен жана жүгүртүү каражаттарынын жетишсиздигинен улам айыл чарба тармагын өнүктүрүү үчүн өтө терс таасирин тийгизди.

Айыл чарба өндүрүүчүлөрүнүн оор экономикалык абалы, агрардык сектордун туруктуулугун жана натыйжалуулугун жогорулатууну камсыз кыла турган өндүрүштү уюштуруунун жолдорун жана ыкмаларын издөөнү талап кылат. Ушуга байланыштуу тармактын экономикалык абалын талдоо жана айыл чарба өндүрүшүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу боюнча иш-чаралардын илимий негизделген тутумун иштеп чыгуу чоң мааниге ээ.

Түйүндүү сөздөр: туруктуу өнүгүү, айыл чарбасы, өндүрүштүн натыйжалуулугу, эмгек өндүрүмдүүлүгү, агроондурум, кооперация, рентабелдүүлүк.

В начале 90-х годов XX века Кыргызская Республика вступила на путь рыночных преобразований. Быстрыми темпами в стране проходили разгосударствление сельскохозяйственных предприятий, их приватизация, была ликвидирована государственная монополия на землю.

Но аграрно-земельная реформа проводилась в условиях отсутствия опыта и соответствующей законодательной базы. Она сопровождалась отменой государственной поддержки сельского хозяйства. Устойчивую систему ведения сельского хозяйства реформаторы нарушили перераспределением земель и передачей их в частную собственность, эти шаги стали главным тормозом дальнейшего развития аграрного сектора. Все это привело к ухудшению условий в аграрном производстве и, соответственно, к снижению его эффективности. Если до 90-х годов прошлого века основными «игроками» в отрасли являлись крупные сельскохозяйственные товаропроизводители, на долю которых приходилось почти 45% валовой продукции, то к концу 2015 года их удельный вес снизился до 12,6%. Это обстоятельство привело к доминированию на селе мелкотоварных крестьянских и фермерских хозяйств, которые в большей своей части ведут натуральное хозяйство и на большие доходы не могут рассчитывать в принципе. К тому же мелкие хозяйства, как мы уже отмечали ранее, практически не могут обеспечить себя необходимыми материально-техническими ресурсами, качественными семенами и племенным материалом.

В этой связи только и именно кооперация в сельском хозяйстве является антимонопольным экономическим рычагом и одним из факторов выживания мелкотоварных крестьянских (фермерских) хозяйств в условиях жесткой рыночной конкуренции.

Кооперативное движение зародилось и сформировалось в середине 18 века в европейских странах. Эволюционное развитие сельского хозяйства показало преимущества крупного производства перед мелким.

Безусловно, магистральным путем развития сельскохозяйственного производства в Кыргызстане может и должна стать концентрация агропроизводства именно через развитие кооперации. Но на осуществление капиталистической концентрации производства через поглощение несостоятельных хозяйств потребуется много времени. Поэтому в республике был выбран более простой и быстрый путь – ускорение фермерской кооперации, поддержанное правительственными инициативами в сфере аграрной политики в лице Минсельхоза КР. Однако хорошая политика без конкретного экономического механизма ее реализации останется декларацией. Эта аксиома хорошо подтверждается на примере развития аграрной отрасли в Кыргызстане.

За годы самостоятельного, суверенного развития страны в аграрной отрасли инициировалось много реформ. К сожалению, результативность их во многих случаях была весьма низкой, поскольку механизм их реализации отсутствовал или приводил к незначительному эффекту. Неоднократно за минувшие четверть века правительство страны в лице профильного министерства – МСХ КР - постоянно призывало крестьян к кооперированию их деятельности. Однако количество кооперативов за последние пять лет нестабильно и имеет тенденцию к сокращению, аналогичное положение сохраняется по объему производства валовой продукции сельского хозяйства и посевной площади (см табл.1.).

Таблица 1. Число кооперативов в сельском хозяйстве КР и их доля в общем производстве продукции отрасли и в структуре посевной площади за 2011-2015 гг.

годы	Число кооперативов, единиц	Их доля в общем производстве, %	Их доля в структуре посевной площади, %
2011	556	2,0	4,7
2012	525	2,0	4,4
2013	497	2,0	4,0
2014	513	1,6	3,7
2015	516	1,5	3,4

Как показывает пройденный страной опыт, декларативный призыв сельских товаропроизводителей к кооперированию без решения вопросов инвестирования их деятельности не дает желаемого результата. Нет научно обоснованного механизма, стимулирующего процесс кооперирования и минимальный размер сельскохозяйственного кооператива.

Нами разработана модель сельскохозяйственного кооператива на примере конкретного аграрного хозяйства в Ноокатском районе Ошской области КР. Сущность предлагаемой модели кооператива заключается в том, что в условиях данного района он должен иметь не менее 200 га поливной пашни. При этом структура посевной площади определена на уровне района.

Тогда годовое валовое производство данного хозяйства составит 29,5 млн. сомов (см. табл. 2). Выход продукции и затраты рассчитаны в ценах 2015 года. По нашим расчетам, в будущем кооператив получит прибыль 1760 тыс. сомов в год. Этому кооперативу нужна техника с набором прицепных машин на сумму 7120,5 тыс. сомов. Если правительство предоставит кредит на приобретение техники на 10 лет с процентной ставкой 7%, то кооператив вполне может рассчитаться с кредитом своевременно.

Таблица 2. Структура посевной площади модельного сельскохозяйственного кооператива в Ноокатском районе и его валовая продукция

Продукция	Посевная площадь, га	Валовой сбор, ц	Валовая продукция, тыс. сомов
Зерновые культуры	113	3390	5429,5
Табак	1,0	22	167,5
Картофель	15	2550	2482,8
Овощи	8	1600	3816,3
Кормовые культуры	63	6930	333,7
Посевные площади, всего	200		12229,9
Многолетние насаждения (под плоды и ягоды)	20		2820
Продукция растениеводства			15049,9
Продукция животноводства			14459,7
Годовое валовое производство			29509,6

Без реализации экономического механизма для создания сельскохозяйственного кооператива декларативные лозунги останутся только на бумаге.

Нами рассчитано ориентировочное количество кооперативов и потребность в инвестициях для укрепления их технической базы. Ноокатский район входит в зону интенсивного земледелия и минимальный размер поливной пашни для кооператива нами предложен в размере 200 га. В горных районах, по нашим расчетам, она будет больше и составит примерно 300 га. В республике имеются 865100 га поливной пашни, тогда в масштабе республики следовало бы создать около 3460 кооперативов. На их создание потребуется много времени и средств. Поэтому целесообразно, на наш взгляд, подготовить и принять в Кыргызстане масштабную, на уровне всех регионов республики, государственную программу «Сельскохозяйственная кооперация».

Если государство ежегодно будет оказывать государственную поддержку 10 процентам кооперативов, то в течение 10 лет можно реально завершить процесс кооперирования сельскохозяйственного производства. Наши расчеты показывают, что для технического оснащения новых образуемых кооперативов потребуется около 24,6 млрд. сомов, или 2,5 млрд. сомов в год, что составляет 1,8% бюджета по расходам бюджета страны на 2015 год. Если учесть то, что часть бюджетного кредита возвращается ежегодно, с той же периодичностью растет и сумма ВВП, и размер республиканского бюджета, то сумма расхода на техоснащение кооперативов в структуре бюджета будет ниже, чем расчетные 1,8%.

Посевная площадь, закрепленная за крестьянскими (фермерскими) хозяйствами страны, по данным 2015 года, составляла 1037,2 тыс. га, а в расчете на одно хозяйство – 2,6 га. В них показатели урожайности полей и продуктивности животных низкие. Если при преобладании крупного производства, после завершения процесса кооперирования, качественные показатели сельского хозяйства смогут приблизиться к уровню 1986-1987 годов (в эти годы сельское хозяйство республики показало наиболее высокие показатели по урожайности), то объем производства зерна может, в отсутствие форс-мажоров, составить более 2900 тыс. тонн, с ростом на 160%, аналогичный рост будет вероятен и по другим культурам (табл. 3).

Таблица 3. Расчет валового производства продукции растениеводства в КР при достижении урожайности 1986-1987 гг.

	Площадь, 2015 г., тыс.га	Урожайность, ц/га		Валовой сбор, тыс. тонн		
		факт 2015	факт 1986	2015	По урожаю 1986	в %
Пшеница	297,3	23,7	30	704,6	891,9	126,6
Ячмень	173,9	21,3	27	370,4	469,3	126,8
Овес	2,5	27,2	28	6,8	7,0	102,9
Кукуруза на зерно	102,3	61,6	140	630,2	1432,2	227,3
Зернобобовые	57,3	16,8	20	96,3	114,6	119
Прочие зерновые	8,6	34,7	50	29,8	43	144,1
Всего	641,9	28,9	46,1	1838,1	2958,2	160,9

Дискуссионным является вопрос, нужен ли Кыргызстану такой объем производства зерна? Приведем критерий ФАО, где одним из важнейших показателей продовольственной безопасности страны определен среднедушевой объем производства зерна. Снижение его уровня ниже 600 кг в год на человека считается общим нижним предельным показателем продовольственной безопасности любой страны. Поэтому производимый в республике фактический объем зерна, если основываться на международных критериях, недостаточен для обеспечения продовольственной безопасности. Кроме того, следует учитывать, что зерно - не только продукт питания, но и ценнейший корм для животноводства и птицеводства. Вследствие малой обеспеченности белком поголовья скота и птицы, их продуктивность в стране крайне низкая. Произведённые нами аналогичные расчеты по животноводству (взято в основу поголовье 2015 года) показывают, что рост производства молока составит 150,4%, яиц – 146,0%, мяса - 100% (табл. 5.6). Расчет по производству шерсти оставлен нами на уровне 2015 года по причине того, что вряд ли кооперирование за короткий срок в корне изменит породный состав выращиваемого поголовья овец. Для объективности подсчета объем производства мяса также оставлен нами на текущем уровне.

Таблица 4. Расчет валового производства продукции животноводства при достижении продуктивности 1986-1987 гг.

	2015 поголовье, тыс. голов	Продуктивность		Валовое производство, тыс. тонн		
		факт 2015	факт 1986	по прод-ции 2015	по прод-ции 1986	в %
Молоко	757,4 дойные коровы	1955,5	3000 кг	1481,1	2227,2	150,4
Яйца	3831,0 куры-несушки	113	165 штук	432,9 млн. штук	623,1 млн. штук	146,0
Шерсть	5929,5 овцы			12085	12085 тонн	100,0
Мясо	2312 условных голов скота в расчете на корову	88,1	88,1	208,3	208,3	100,0

Валовое производство продукции сельского хозяйства в 2015 году составило 192242,7 млн. сомов, в т.ч. продукции растениеводства - 97532,2 млн., животноводства – 94710,5 млн. сомов. При достижении показателей по продуктивности полей и животных 1987 года валовое производство в перспективе (в 2025 году) в ценах 2015 года, составит 238027 млн. сомов, по

растениеводству и животноводству - 126685,3 и 111341,6 млн. сомов, соответственно. В целом рост может превысить 45784 млн. сомов. Мы полагаем, что основной целью кооперирования сельскохозяйственного производства является достижение высоких показателей отдачи при имеющихся ресурсах. На каждый сом государственного финансирования прирост валовой продукции сельского хозяйства в среднем, по нашим расчетам, составит более двух сомов.

Литература:

- 1.Об управлении землями сельскохозяйственного назначения (по состоянию на 19 июня 2012) [Текст]: Закон Кырг. Респ. от 11 янв. 2001 г. № 4.
- 2.О сельскохозяйственной переписи [Текст]: Закон Кырг. Респ. от 29 сент. 2000 г. № 80.
- 3.О крестьянском (фермерском) хозяйстве (по состоянию на 19 окт. 2009). [Текст]: Закон Кырг. Респ. от 3 июня 1999 г. № 47.
- 4.О введении в действие Земельного кодекса Кыргызской Республики (по состоянию на 9 июня 2012). [Текст]: Закон Кырг. Респ. от 2 июня 1999 г. № 46.
- 5.О Национальной стратегии устойчивого развития Кыргызской Республики на период 2013-2017 гг. [Текст]: указ Президента Кырг. Респ. от 21 янв. 2013 г. № 11.
- 6.Проект «Финансирование сельского хозяйства-3» [Текст]: постановление Правительства Кыргызской Республики от 11 марта 2015 г. № 113.
- 7.Андрийчук, В. Г. Эффективность использования ресурсного потенциала сельского хозяйства [Текст] / В. Г. Андрийчук. – М.: «Экономика», 1983. – 208 с.
- 8.Абдымаликов, К. Экономика сельского хозяйства [Текст]: учеб. / К. Абдымаликов, Ж. Жумабаев. – Бишкек, 2012. – С. 316, 328, 336-342
- 9.Акенева, Ж. А. Роль природных ресурсов в формировании основ земель сельскохозяйственного назначения Кыргызской Республики [Текст] / Ж.

*Кокуева Э.С., э.и.к., доцент
К.Ш. Токтомаматов атындагы ЭАУ,
Алымкулов Э.Н., магистрант
К.Ш. Токтомаматов атындагы ЭАУ*

ПОСТСОВЕТТИК МЕЙКИНДИКТЕГИ ИНТЕГРАЦИЯЛЫК БИРИКМЕЛЕРДИН АЛКАГЫНДА РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯСЫНДАГЫ УЧУРДАГЫ КЫРДААЛДЫ ТАЛДОО

Аннотация

Макалада постсоветтик мейкиндиктеги интегралдык бөлүмдөрдүн ишмердүүлүгү талданып, ага Россиянын катышуу ролу аныкталган. Темага ылайык, товардык биржа форматындагы эл аралык экономикалык мамилелер, тышкы сооданын көрсөткүчтөрү, КМШ өлкөлөрүнүн экспорту менен импортунун товардык түзүмү талданат. Жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн негизинде биз бардык интеграциялык топтордо Россия алдыңкы орунду ээлейт деген бүтүмгө келебиз. Дүйнөдөгү жана Россиянын экономикасына таасир эткен акыркы окуяларды эске алып, Россия ЕАЭБдин алкагында мамилелерди өнүктүрүүгө ниеттенүүдө. Жакында КМШнын ыдырагандыгына карабастан, Россия Шериктештик өлкөлөрү менен соода саясатын дагы улантууда.

Түйүндүү сөздөр: интеграциялык бирикмелер, КМШ, товар жүгүртүү, товар алмашуу форматы, экономикалык суверендүүлүк, импортту алмаштыруу саясаты, интеграция процесси, постсоветтик мейкиндик.

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО ПОЛОЖЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ В РАМКАХ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ОБЪЕДИНЕНИЙ В ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Аннотация

В данной статье проанализирована деятельность интеграционных объединений на постсоветском пространстве и определена роль участия России в них. В соответствии с тематикой рассмотрены межнациональные экономические связи в товарообменном формате, проанализированы внешнеторговые показатели, товарная структура экспорта и импорта стран СНГ. На основе проведенного исследования мы приходим к выводу, что во всех интеграционных группировках Россия занимает позицию лидера. В свете последних событий, произошедших в мире и повлиявших на экономику России, Россия намерена развивать взаимосвязи в рамках ЕАЭС. Несмотря на дезинтеграцию в последнее время СНГ, Россия также продолжает товарную политику со странами Содружества.

Ключевые слова: интеграционные объединения, СНГ, торговый оборот, товарообменный формат, экономический суверенитет, политика импортозамещения, интеграционный процесс, постсоветское пространство.

ANALYSIS OF THE CURRENT SITUATION OF THE RUSSIAN FEDERATION IN THE FRAMEWORK OF INTEGRATION ASSOCIATIONS IN THE POST-SOVIET SPACE

Annotation

This article analyzes the activities of integration associations in the post-Soviet space and defines the role of Russia's participation in them. In accordance with the topic, interethnic economic relations in a commodity exchange format are considered, foreign trade indicators, commodity structure of exports and imports of the Commonwealth of Independent States countries are analyzed. On the basis of the conducted research, we come to the conclusion that in all integration groups, Russia occupies a leading position. In the light of recent events in the world and affecting the Russian economy, Russia intends to develop relationships within the EAEU. Despite the recent disintegration of the Commonwealth of Independent States, Russia also continues its trade policy with the Commonwealth countries.

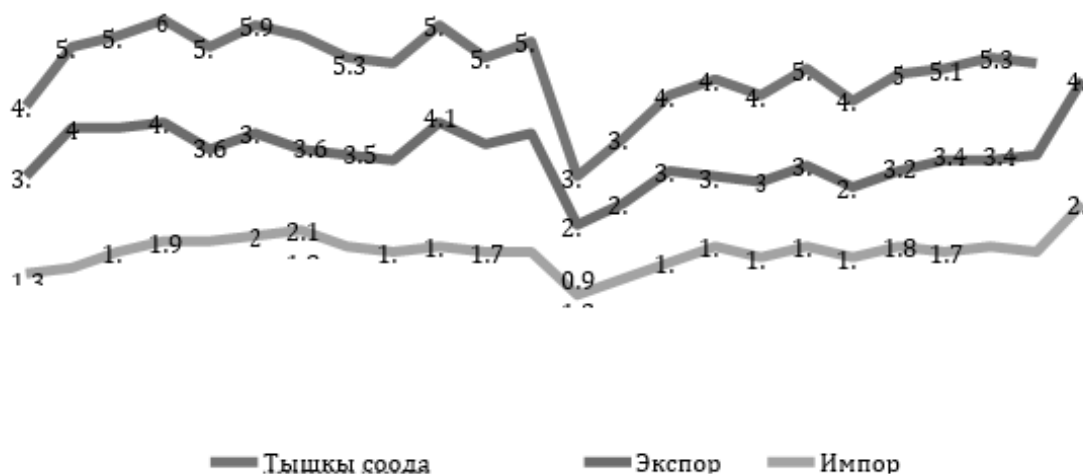
Keywords: integration associations, Commonwealth of Independent States, trade turnover, commodity exchange format, economic sovereignty, import substitution policy, integration process, post-Soviet space.

Россия өзүнүн катышуусу менен интеграциялык топторду түзүү жана кеңейтүү аркылуу постсоветтик мейкиндиктеги интеграциялык процесстерди өнүктүрүүгө катышууда чагылдырылган эл аралык экономикалык интеграция тутумундагы олуттуу позициясын ээледі. СССР кулагандан кийин, өлкөлөр Россияга да таасир эткен экономикалык жана саясий кризистин токтоосуз башталышына туш болушту. Көпчүлүк өлкөлөр үчүн саясий жана экономикалык эгемендүүлүк артыкчылыктуу болуп калды, ал эми интеграция маселелери экинчи планга чыкты.

Бирок, мурда айтылгандай, СССР кулагандан кийин, өлкөлөр Көзкарандысыз Мамлекеттер Шериктештиги сунуш кылган интеграциялык биригүү аракетин кабыл алышты. Бирок, белгилүү болгондой, бул интеграция жетиштүү натыйжалуу болгон жок, анткени ал экономикалык биримдиктин максатын көздөгөн жок.

Россия Федерациясынын Президенти В.В. Путин Шериктештик "гуманитардык жана экономикалык мүнөздөгү көйгөйлөр боюнча мамлекеттердин башчыларынын көз караштарын аныктоо үчүн пайдалуу клуб" функциясын барган сайын көбүрөөк аткарып жатат деген пикирин билдирди. Азыркы учурда КМШдагы интеграциялык процесстер иш жүзүндө тоңуп калган, башкача айтканда, ыдыроо жүрүп жатат деп ишенимдүү айта алабыз.

Буга карабастан, этностор аралык экономикалык байланыштар, айрыкча товар алмашуу форматында дагы өнүгүп жатат. КМШ өлкөлөрүнүн үлүшү, экономикалык байланыштары жакшы жолго коюлгандыгына карабастан, алыскы чет өлкөлөргө салыштырмалуу кыйла аз. 2016-жылы ал 12,1% түзүп, 2015-жылга салыштырмалуу 0,5% га бир аз азайган. 2016-жылы ата мекендик компаниялар 56,7 миллиард долларлык товарларды КМШга экспорттошкон (-14,2%), ал эми 19,3 миллиард долларлык товарларды импорттогон (-8,1%) (1-сүрөт).

Сүрөт. 1. Россиянын КМШ өлкөлөрү менен болгон тышкы соода динамикасы, USA миллиард. доллар

Россиянын экономикасына жакын көз карандылыктан улам, мунай заттын баасынын төмөндөшү орус рублинин девальвациясын гана эмес, Шериктештик өлкөлөрүндө улуттук валюталардын курстарынын төмөндөшүн шарттады. Баарынан да Өзбек суммасы (-17,5%) жана Азербайжандын манаты арзандады. Мындан тышкары, көптөгөн өлкөлөрдө өндүрүштүн рецессиясы болуп, тышкы рынокто товарларга суроо-талаптын жана сунуштун төмөндөшүнө алып келген.

Тышкы соода өнөктөштөрүнүн ичинен Беларуссия дагы деле болсо алдыда. Бул жалпы соода жүгүртүүнүн дээрлик жарымын түзөт. 2019-жылдын жыйынтыгы боюнча, анын көлөмү 5% га төмөндөп, 26,3 миллиард долларды түздү. Жылдын акырындагы төмөндөө, биринчи кезекте, баа факторлору менен шартталган, натыйжада көмүртек суутектери, металлдар жана машина куруу продуктыларынын соода көрсөткүчтөрү төмөндөгөн.

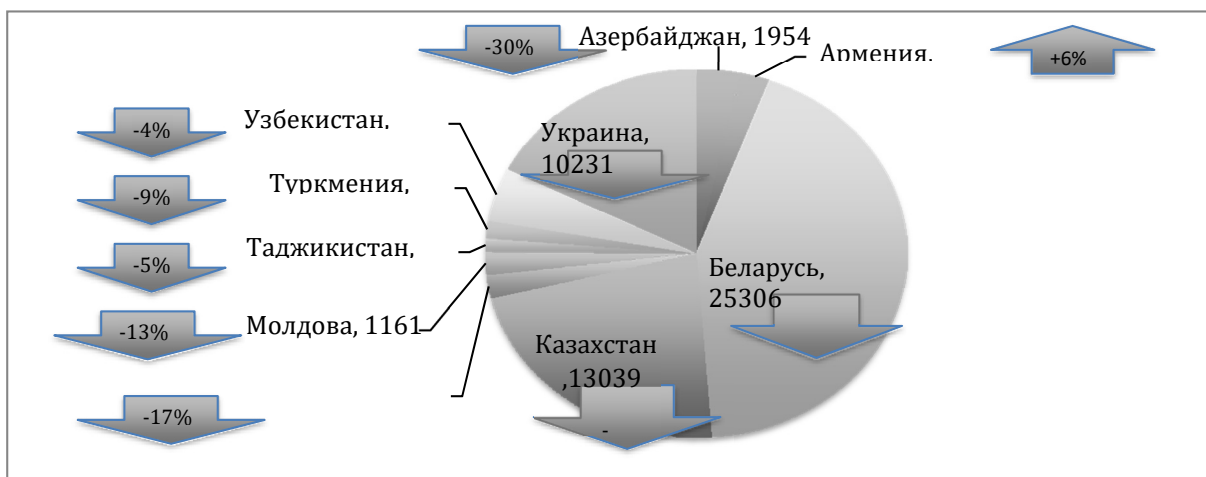
Ошол эле учурда, Беларуссия Россияга азык-түлүк - эт жана канаттуулар, сүт азыктары, жер-жемиштер менен камсыздоону кыйла көбөйттү. Азык-түлүк менен камсыздоонун жалпы көлөмү 2 миллиард долларга бааланган. Ошого карабастан, Россельхознадзор Беларуссия аркылуу Россияга ошондой эле суб-санкцияланган товарлар алынат.

Мунай продуктуларына, автоунааларга жана кара металлдарга болгон сунуштун азайышынан улам Казакстан менен соода жүгүртүү 16,3% га кыскарып, 13,04 млрд.долларды тузгон. 2019-жылы Казакстан импортту алмаштыруу саясатын жигердүү жайылтты жана ишканалар сатып алууларды кыскартышты. Мисалы, 2019-жылы бензиндин жана дизелдик

отундун импорту өзүнүн өндүрүшүнүн көбөйүшүнөн улам 20 миң тоннадан ашыкка кыскарган.

Эң чоң төмөндөө Украина менен болгон соода менен байкалган - тышкы соода жүгүртүү өз ара санкциялардын жана соода чектөөлөрүнүн кесепетинен бир нече жыл катары менен төмөндөп, үчтөн бир бөлүгүнө кыскарган. Мындан тышкары, төмөндөө Россиянын өлкөгө газ берүүнү токтотконуна байланыштуу болгон.

КМШ өлкөлөрүнүн ичинен Армения гана тышкы соода көрсөткүчтөрүн жогорулатты - жеткирүүлөрдүн көлөмү 6% га көбөйүп, 1,34 миллиард долларды түздү. ЕАЭБге киргенден кийин, өлкө балык, мөмө-жемиштер, спирт ичимдиктери, текстиль жана бут кийим менен камсыздоону туруктуу көбөйтүүдө. Жалпысынан, КМШ өлкөлөрү менен тышкы сооданын түзүмү 2-сүрөттө көрсөтүлөт.

Сүрөт. 2. 2019-жылы КМШ өлкөлөрүнүн Россиянын тышкы соода түзүмү, млн АКШ доллары менен

Россиянын КМШ өлкөлөрүнө экспорттоосунун товардык түзүмүндө отун-энергетикалык продуктулар басымдуулук кылат - алар 32,6% түзөт. Көмүрсутектерге баанын төмөндөшүнөн, ошондой эле Украинага жана Беларуссияга газ жана мунай жеткирүүнүн азайышынан улам, ушул товарлардын экспорту наркы жана физикалык көлөмү тиешелүүлүгүнө жараша 31,2% жана 8,7% га төмөндөгөн. Ошол эле учурда, электр энергиясы менен камсыздоо 34,5% га, жаратылыш менен камсыздоо 16,6% га, нефть продуктулары 3,8% га кыскарган.

КМШ өлкөлөрүнөн товарлардын импортунун товардык түзүмү (3-сүрөт) акыркы жылдары өзгөрүлө баштады - жыл сайын азык-түлүк товарларынын үлүшү өсүп жатат. Декабрь айында 23,3% га чейин жогорулады, бирок 2018-жылы 20,8% ды түздү. Россия тарабынан киргизилген азык-түлүк эмбаргосу өлкөлөрдү башка өлкөлөрдөн камсыздоочуларды издөөгө мажбурласа, логистикалык ыңгайлуулук жана арзан баалар КМШ өлкөлөрүнө артыкчылыктарды берет. Жылдын жыйынтыгы боюнча, эң ири өсүш 7,4% га, ал эми май 2,7% га көбөйүп, быштак жана быштак менен камсыз болгон. Ошол эле учурда, чочконун эти африкалык чочко тумоосунун чыгып кетишинен улам келип чыккан Россельхознадзордун чектөөлөрүнөн улам 83,6% га кыскарган.

3-сүрөт. КМШ өлкөлөрүнөн импорттун товардык түзүмү, 2019,%

Экспорттун көлөмү боюнча экинчи орунда турган машиналардын жана жабдуулардын берүүлөрү КМШ өлкөлөрүндө суроо-талаптын төмөндөшүнөн улам төмөндөгөн - алардын экспорту нарктык маанисинде 15,8% га төмөндөгөн.

Ошол эле учурда, темир жолдон тышкары, кургактык транспорту менен камсыздоонун кыйла төмөндөшү байкалган. Алар 43,7% га төмөндөгөн. Металлдарды берүүнүн көлөмү дагы кыскарган - алардын экспорттун жалпы көлөмүндөгү салыштырма салмагы 11,7% түзгөн, ал эми нарк көлөмү дүйнөлүк баанын төмөндүгүнөн 9,8% га, ал эми физикалык көлөмү 7,8% га төмөндөгөн. Ошол эле учурда, түстүү металлдар, тескерисинче, өсүш көрсөткөн - жездин жана жез эритмелеринин экспорту 6,3% га көбөйгөн.

Химиялык продуктулар менен камсыздоо, өз кезегинде, көбөйгөн - физикалык мааниде, экспорт 9,4% га көбөйгөн, ал эми нарктык мааниде алганда, алар 4% га төмөндөгөн. Ошол эле учурда, товарлардын ушул тобун камсыздоонун арстандык үлүшүн түзгөн жер семирткичтер 20,8% га жогорулагандыгын көрсөттү, бул алардын өлкө ичинде өндүрүшүнүн көбөйүшүнө жана КМШ өлкөлөрүнүн айыл чарба муктаждыктарына болгон талабына байланыштуу.

Жыйынтыгында Россиянын тышкы саясатынын идеяларына ылайык, ЕАЭБ постсоветтик мейкиндиктеги экономикалык байланыштарды катышуучу өлкөлөрдүн ар бири үчүн максималдуу артыкчылыкка пайдалануу максатында гана эмес, ошондой эле келечектин экономикалык модели болуу үчүн түзүлгөн мурдагы СССРдин өлкөлөрү, алар башка өлкөлөр үчүн дагы ачык болот. Бул биримдик Европа менен учурда жигердүү өнүгүп келе жаткан Азия-Тынч океанынын ортосундагы байланыштыруучу көпүрө болуп эсептелет.

Жыйынтыктап айтканда, постсоветтик мейкиндиктеги интеграциялык процесстердин өнүгүшүндө Россиянын ролу талашсыз деп жыйынтык чыгарсак болот. Бардык интеграциялык топтордо Россия алдыңкы орунду ээлейт жана Шанхай Кызматташтык Уюмунда гана бул жерди Кытай менен бөлүшөт. Дүйнөдө болуп өткөн жана Россиянын экономикасына таасир эткен окуяларды эске алуу менен, Россия ЕАЭБдин алкагында мамилелерди өнүктүрүүгө ниеттенүүдө. Жакында КМШнын ыдырагандыгына карабастан, Россия Шериктештик өлкөлөрү менен соода саясатын дагы улантууда.

Адабияттар

1. Евразийская экономическая перспектива: Материалы международного форума: Санкт-Петербург, 11.04. 2013. М.: Издание Государственной Думы, 2013. 160 с.

2. Соглашение о партнерстве и сотрудничестве Российской Федерации и Европейским сообществом: 1997. – 24-26 с.

3. Мантусов В.Б. Международная экономическая интеграция в современных мирохозяйственных отношениях: учебное пособие/ М: Юнити-Дана, 2012. – 113 с.

4. Пономарева Е.С., Кривенцова Л.А., Томилов П.С. Мировая экономика и международные экономические отношения: учебное пособие/ М.: Юнити-Дана, 2012. – 168 с.

5. Петров А.В. Страны постсоветского пространства: учеб.-метод. пособие/ Иркутск: Изд-во ИГУ, 2012 – 172 с.

6. Макроэкономические показатели, определяющие степень интеграции государств – членов Евразийского экономического союза (за 2015 – II квартал 2019 гг.) [Электронный ресурс]/ Евразийская экономическая комиссия. – Официальный сайт Евразийской экономической комиссии. URL: <http://www.eurasiancommission.org> (дата обращения 13.12.2017).

*Кокуева Э.С., э.и.к., доцент
К.Ш. Токтомаматов атындагы ЭАУ
Токтобаева Д.А., магистрант
К.Ш. Токтомаматов атындагы ЭАУ*

ФИНАНСЫЛЫК ОТЧЕТТУУЛУК ИШКАНАНЫ БАШКАРУУ ҮЧҮН МААЛЫМАТТЫК БАЗА КАТАРЫ

Аннотация

Бул макала коммерциялык ишкананын каржылык абалын талдоонун негизи катары каржылык отчеттуулуктун маңызын жана мазмунун ачып берүүгө арналган. Изилдөө бизге каржылык отчеттуулуктун талдоосун бекитүүгө мүмкүндүк берет, бул ишкананын каржылык абалын чындоого багытталган башкаруу чечимдерин кабыл алуунун негизги куралы.

Түйүндүү сөздөр: маалымат базасы, каржылык отчет, ишкананын финансылык абалы, каржылык талдоо.

ФИНАНСОВАЯ ОТЧЕТНОСТЬ КАК БАЗА ДАННЫХ ДЛЯ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ

Аннотация

Данная статья посвящена раскрытию сущности и содержания финансовой отчетности как основы проведения анализа финансового состояния коммерческого предприятия. Проведенное исследование позволяет утверждать анализ финансовой отчетности является ключевым инструментом в цели принятия управленческих решений, направленных на укрепление финансового положения предприятия.

Ключевые слова: информационная база, финансовая отчетность, финансовое состояние предприятия, финансовый анализ.

FINANCIAL STATEMENTS AS A BASIS FOR THE MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE

Annotation

This article is devoted to the disclosure of the essence and content of financial statements as the basis for analyzing the financial condition of a commercial enterprise. The conducted research allows us to assert that the analysis of financial statements is a key tool in the purpose of making management decisions aimed at strengthening the financial position of the enterprise.

Keywords: financial analysis, financial condition of the enterprise, financial reporting, information nay base.

Ишкананын бухгалтердик (финансылык) отчеттуулугу анын финансы-чарбалык иши тууралуу маалыматтын негизги булагы катары кызмат кылат. Отчеттуу ар тараптуу жана кылдаттык менен изилдөө, жетишилген ийгиликтердин себептерин, ошондой эле ишкананын ишиндеги кемчиликтерди ачып берет, анын ишин жакшыртуунун жолдорун белгилөөгө жардам берет. Отчеттуулукту мындай талдоо ээлерине же акционерлерине, ошондой эле тийиштүү башкаруу чечимдерин кабыл алуу үчүн ишкананын администрациясына керек.

Кыргыз Республикасынын 2002-жылдын 29-апрелиндеги №76 "Бухгалтердик эсеп жөнүндө" Мыйзамына ылайык, финансылык отчеттуулуктун төмөнкү формалары колдонулат:

- баланс (форма-1);
- финансылык натыйжалар жөнүндө отчет (форма-2);
- капиталдын кыймылы жөнүндө отчет (форма-3);
- акча каражаттарынын кыймылы жөнүндө отчет (форма-4);
- каражаттарды максаттуу пайдалануу жөнүндө отчет;
- отчеттуулук формалары боюнча түшүндүрмөлөр [1].

Жылдык каржылык отчеттуулук компаниянын каржылык-чарбалык иши жөнүндө түшүнүк берет жана жылдык каржы планын түзүүнүн башталышы болуп саналат. Бухгалтердик отчеттуу финансылык отчеттуулукка которуу, ишкананын каржылык талдоосунун максаттарына ылайык бухгалтердик отчеттуулуктагы түзөтүүлөрдүн натыйжасында ишке ашат. Каржылык анализдин ата мекендик тажрыйбасында финансылык отчеттуулуктун аналитикалык формалары колдонулгандыгын белгилей кетүү

керек. Финансылык менеджменттин контекстинде финансылык отчеттуулукту окуу бухгалтердик эсептин формаларын окуп, отчеттуулукту колдонуучулар тарабынан негизделген башкаруу чечимдерин кабыл алуу дегенди билдирет.

Компаниянын бухгалтердик (финансылык) отчеттуулугун тышкы колдонуучулардын катарына төмөнкүлөр кирет:

1) ишкана менен чарбалык келишимдердин ишенимдүүлүгүнүн деңгээлин аныктаган акционерлер, кредиторлор, сатып алуучулар жана жеткирүүчүлөр (поставщиктер);

2) ишкананын отчеттуулугун изилдөө жана салык төлөөчүнүн бюджеттин алдындагы милдеттенмелеринин аткарылышына текшерүү жүргүзүү жана салык жаатындагы ийкемдүү саясатты иштеп чыгуу үчүн салык органдары;

3) потенциалдуу инвесторлорду коргоо максатында отчеттуулук эрежелеринин сакталышын текшерүүчү аудит кызматы [5, 96 б.].

Бухгалтердик (финансылык) отчеттуулуктун негизги ички колдонуучуларына ишкананын ээлери жана башкаруу персоналы кирет, алар ушул отчетторду колдонуп төмөнкүлөрдү аткарышат:

1) компаниянын финансылык ресурстарга муктаждыгын баалоо;

2) инвестициялык чечимдердин тууралыгын жана капиталдык түзүмдүн натыйжалуулугун баалоо;

3) дивиденддик саясаттын негизги багыттарын аныктоо;

4) финансылык отчеттуулуктун болжолдуу формаларын түзүү жана алдыдагы отчеттук мезгилдерге финансылык көрсөткүчтөрдү божомолдоо;

5) башка ишкана (фирма) менен биригүү же аны алуу, компанияны структуралык кайра түзүү мүмкүнчүлүгүн баалоо [6, 266.].

Бухгалтердик (финансылык) отчеттуулуктун формаларында ачыкка чыгарылган маалыматтардын тунуктугу, тууралыгы жана ишенимдүүлүгү башкаруучулук чечимдердин туура кабыл алынышына жана ишкананын келечектеги мезгилине божомолдоого өбөлгө түзөт.

Отчеттуулуктун негизги милдети - финансылык отчетто көрсөтүлгөн маалыматтарды потенциалдуу колдонуучулардын кызыкчылыктарын канааттандыруу. Бул милдет жалпы кабыл алынган максаттар тутумуна жана терминологияга ылайык кабыл алынган стандарттардын ырааттуулугунун жана концептуалдык негиздеринде турушу керек. Финансылык отчеттуулук көз карашынан алганда, мындай түшүнүк бухгалтердик маалыматты пайдалануучулардын максаттары менен маалыматтык керектөөлөрүнүн ортосундагы байланыш көз карашынан каралышы керек, маалыматтын сапатына, анын принциптерине, маалыматтарды түзүүгө болгон мамилелерге, ошондой эле аны иштетүүнүн техникалык ыкмаларына жана талаптарды калыптандыруу үчүн негиз болуп саналат.

Учурдагы бухгалтердик эсептин тутумуна ылайык, бухгалтердик (финансылык) отчеттуулуктун негизги милдеттери:

1) уюмдун иши жана анын мүлктүк абалы жөнүндө толук жана ишенимдүү маалыматтарды калыптандыруу, бул маалыматтарды каржылык отчеттун ички колдонуучуларына берүү;

2) маалыматтын ички жана тышкы колдонуучуларына керектүү маалыматтарды (билдирүүлөрдү) берүү;

3) уюмдун финансылык-чарбалык ишинин терс натыйжаларын алдын алуу жана анын финансылык туруктуулугун камсыз кылуу максатында ички резервдерди аныктоо [3, 154 б.].

Финансылык отчеттуулукту колдонуучуларга маалымат берүү милдети өзгөчө мааниге ээ, анткени үч негизги компонентке негизделген отчеттуулук элементтерин таанууда ишеним каттарын керектөөчүлөрдүн суроо-талаптары негизги ролду ойнойт:

1) маалыматтын сапаттык мүнөздөмөсү - түзүлгөн маалыматтардын сапатына карата талаптарды аныктоо боюнча анын маалыматтарынын натыйжасында бухгалтердик маалыматты пайдалануучулардын кызыкчылыктарын коргоонун кепилдиги;

2)бухгалтердик эсеп методологиясынын негизи болгон жана финансылык отчеттуулуктун элементтерин аныктоого, таанууга жана баалоого багытталган жалпы принциптер;

3)уюмдун каржылык абалын жана анын ишинин натыйжалуулугун аныктоочу, жалпы принциптерге негизделген жана баштапкы документтерде жөнгө салынган маалыматтарды атайын шаймандар аркылуу маалымат тутумуна киргизүүгө көмөктөш болгон техникалык эсепке алуу аппаратын чагылдырган техникалык ыкмалар [4,122б.].

Ошентип, бухгалтердик (финансылык) отчеттуулуктун негизги максаты концепциянын жана отчеттуулуктун негизинде жатат, маалыматтарды түзүүметодологиясын жана методикасын алдын-ала аныктайт, аларды өркүндөтүү бухгалтердик (каржылык) отчеттуулукту пайдалануучулардын кызыкчылыктарынын призмасы аркылуу жүргүзүлүшү керек.

Финансылык отчеттуулук - бул белгиленген формада Кыргыз Республикасынын бухгалтердик мыйзамдарына ылайык бухгалтердик маалыматтын негизинде уюмдун мүлкү жана каржылык абалы жана анын финансылык-чарбалык ишинин натыйжалары жөнүндө маалыматтардын бирдиктүү тутуму.

Уюмдун каржылык талдоосун жүргүзүү үчүн маалыматтык база так финансылык отчеттуулук болуп саналат, анткени классикалык мааниде каржылык талдоо уюмдун каржылык отчетунун маалыматтарын талдоо болуп саналат.Каржылык талдоо ар кандай болушу мүмкүн, анткени ал коюлган милдеттерден көз каранды.

Уюмдун каржылык талдоосу төмөнкүлөрдү жасай алат:

- уюмдун өндүрүштүк-чарбалык ишиндеги башкаруу көйгөйлөрүн аныктоодо колдонулат;

- уюмдун каржылык-чарбалык ишин башкаруунун ишин баалоо үчүн негиз болууга;

- капиталдык салымдардын багыттарын алуу үчүн колдонулат;

- уюмдун ишинин айрым көрсөткүчтөрүн божомолдоонун куралы катары колдонулат [2, б. 68].

Уюмдун каржылык талдоосунун мазмуну анын максаттарын, объектилерин жана изилдөө предметин аныктоого негизделген.Бухгалтердик (финансылык) отчеттуулукту талдоонун негизги максаты - объективдүү баалоону чагылдырган негизги (эң маалыматтуу) параметрлерди алуу жана уюмдун каржылык абалын жана анын ишинин натыйжаларын башкарууну жүзөгө ашыруу үчүн эң так чечимдерди чагылдыруу.

Бухгалтердик (финансылык) отчеттуулукту талдоонун негизги милдеттери:

- менчиктин түзүмүн жана аны түзүү булактарын баалоо;

- материалдык жана финансылык ресурстардын баланстуулугун баалоо;

- өздүк жана зайымдык каражаттардын түзүмүн жана кыймылын баалоо;

- акча каражаттарынын колдонулушун баалоо;

- уюмдун ишмердүүлүгүнө жана активдерди пайдалануунун натыйжалуулугуна фактордук талдоо жүргүзүү;

- финансылык агымдардын кыймылын контролдоо [8, 52б.].

Финансылык отчеттуулукту талдоо уюмду башкаруунун куралы болуп саналат, анын жардамы менен капиталдык салымдар үчүн багыттарды тандоо жана жеке натыйжалуулук көрсөткүчтөрүн алдын-ала божомолдоо максатында ишкананын каржы-чарбалык ишин башкаруунун негизги көйгөйлөрү аныкталат.Бухгалтердик (финансылык) отчеттуулук - бул ишкана менен азыркы базар мамилелеринин субъектилеринин ортосундагы байланыштыруучу звено.Бухгалтердик (финансылык) отчеттордо ачыкка чыкпаган маалыматтардын жоктугу уюмдун ишинин өнүгүшүнө олуттуу кемчилик жана тоскоолдук болуп калышы мүмкүн, б.а. уюмдун ишин кеңейтүү үчүн кошумча каражаттардын келип түшүүсүн болжолдоодо. Анализдин натыйжаларынын ишенимдүүлүгү, биринчи кезекте, отчеттуулуктагы маалыматтын ишенимдүүлүгүнөн көз каранды, отчетто канчалык толук маалымат берилсе, анализ ошончолук толук болот.

Уюмдун бухгалтердик маалыматын потенциалдуу колдонуучулардын саны дайыма өзгөрүп турат. Бул, биринчиден, уюмдун отчеттук маалыматтарынын кызыкчылыгы ар дайым туруктуу экендигине карабастан, конкреттүү экономикалык шарттарга байланыштуу.

Уюмдун бухгалтердик эсебинин абалы негизинен башкаруучулук эсепти уюштуруу деңгээлинен көз каранды, анткени ички отчеттуулуктун бардык түрлөрү башкаруу маселелерин чечүү жана башкаруу чечимдерин кабыл алуу үчүн талап кылынат. Мындай документтер отчетторду түзүүнүн негизи болуп саналат, ал өз кезегинде уюмдун каржылык-чарбалык ишин талдоо үчүн негиз болот.

Айрым көрсөткүчтөрү бухгалтердик баланскка жана салык органдары көрсөткөн финансылык натыйжалар жөнүндө отчетто камтылган уюмдун мамлекеттик ички отчеттук динамикасынын жана уюмдун чыгымдарынын талдоосун калыптандыруу үчүн негиз болуп саналат, анын маалыматтары отчеттуулук формаларында дайыма эле чагылдырылбайт.

Уюмдагы аудиттин сапаты бухгалтердик (финансылык) отчетто чагылдырылган көрсөткүчтөрдүн сапатынан көз каранды. Эскерте кетүүчү нерсе, аудит жүргүзүү үчүн негиз болгон ченемдик документтердин саны канчалык көп болсо, аудиттин сапаттуу жүргүзүлүшү жана финансылык отчетто жана бухгалтердик эсеп регистрлеринде чагылдырылган маалыматтар чындыкка дал келүү ыктымалдыгы жогорулайт.

Уюмдун каржылык талдоосу ишкананын экономикалык стратегиясын иштеп чыгуунун негизи болуп саналат. Талдоо аралык жана жылдык каржылык отчеттуулуктун көрсөткүчтөрүнө негизделген. Алдын-ала талдоо бухгалтердик (финансылык) отчеттуулук даярдалганга чейин жүргүзүлүшү керек. Уюмдун иш-аракетинин бардык багыттарынын өнүгүшү жана анын тандалышынын тууралыгы уюмдун каржылык абалын жана анын ишин талдоонун натыйжаларынан көз каранды. Башкаруу чечимдерин кабыл алуунун натыйжалуулугу, анын негизин ишкананын финансылык абалына талдоо жүргүзүү бухгалтердик (финансылык) отчеттордо чагылдырылган маалыматтардын ишенимдүүлүгүнө жана толуктугуна байланыштуу. Анализдин сапаты колдонулган методдорго, бухгалтердик (финансылык) отчеттуулуктун толуктугуна жана ишенимдүүлүгүнө, ошондой эле адамдын компетенттүүлүгүнө, каржылык талдоонун натыйжалары боюнча кабыл алынган башкаруу чечимине байланыштуу [7, 10 б.].

Уюмдун каржылык-чарбалык ишин талдоодо бухгалтердик (финансылык) отчеттуулуктун негизги максаты - ишкананын каржылык абалы жана анын өзгөрүүлөрү жөнүндө маалыматты ишенимдүү жана толук чагылдыруу.

Колдонуучулар тарабынан финансылык отчеттуулукту финансылык анализдин булагы катары таануунун негизги факторлору төмөнкүлөр:

- толуктук;
- маанилүүлүк;
- актуалдуулук;
- түшүнүктүүлүк;
- өз убагында;
- чындык;
- божомолдоо максатында колдонула тургандыгы;
- кыраакылык [5, 28 б.]

1) Толуктук. Финансылык отчетто уюмдун каржылык абалы, анын ишинин натыйжалары жана анын финансылык абалына байланыштуу бардык өзгөрүүлөр жөнүндө толук маалымат берилиши керек. Толуктугу бухгалтердик эсептин формаларынын бирдиктүүлүгү жана тийиштүү кошумча маалыматтар менен камсыздалат.

2) Маанилүүлүк. Финансылык отчет олуттуу көрсөткүчтөрдү чагылдырышы керек, анткени аларды ачып берүү бул маалыматты потенциалдуу колдонуучулардын экономикалык чечимдерине таасир этет. Финансылык отчеттуулуктун маанилүүлүгү сапаттык жана сандык факторлордун айкалышы менен аныкталат.

3) Актуалдуулук. Финансылык отчетто чагылдырылган маалыматтар өткөн, азыркы жана келечектеги окуяларды баалоону жана ушул маалыматты колдонуучулар тарабынан чечим

кабыл алууну жеңилдетиши керек. Финансылык отчетто чагылдырылган маалыматтын финансылык-чарбалык ишти талдоо үчүн актуалдуулугу уюмдун ишинин мүнөзү жана өзгөчөлүгү менен аныкталат.

4)Түшүнүктүүлүк. Финансылык отчетто көрсөтүлгөн маалыматтын түшүнүктүүлүгү уюмдун каржылык абалы жана иши жөнүндө маалыматты так чагылдыруудан турушу керек.

5)Өз убагында. Финансылык отчеттуулуктун өз убагында берилиши алардын мыйзамда белгиленген мөөнөттөрдө потенциалдуу колдонуучуларга маалыматтарды даярдоодо жана берүүдө турат.

6)Чындык. Берилген маалыматтын максатын туура түшүнүү үчүн баалоо жана эсепке алуу жол-жобосунун так көрсөтүлүшү финансылык отчеттуулуктун чындыгы. Отчеттун чындыгы каржылык отчетто олуттуу каталардын жана четтөөлөрдүн жоктугун болжолдойт. Финансылык отчеттуулуктагы маалыматтын аныктыгы документалдык далилдерге негизделет, б.а. отчеттуулуктагы маалыматтын ишенимдүүлүгүн жана чындыгын тастыктаган аудитордук корутундунун негизинде [5, 296.].

7)Божомолдоо максатында колдонула тургандыгы. Болжолдоо максатында отчеттуулуктун колдонулушу финансылык отчеттогу маалымат башкаруу чечимдерин аныктоодо так көрсөтмө болуп кызмат кылышы керектигин билдирет. Мындай учурда, отчеттуулук көрсөткүчтөрү талдоонун жүрүшүндө уюмдун бардык терс жактарын жана ишкананын финансылык абалына терс таасирин тийгизген олуттуу факторлорду башкаруу чечимдерин аныктоо жана анын каржылык абалын чыңдоо стратегиясын иштеп чыгуу үчүн толугу менен чагылдырышы керек деп түшүнүлөт.

8)Кыраакылык. Финансылык отчеттуулуктун кыраакылыгы деп, активдүүлүккө жана кирешеге ашыкча баа берилбей, ал эми милдеттенмелер менен чыгашалар төмөндөтүлбөшү үчүн, белгисиздик шарттарында кесипкөй чечимдерди калыптандыруу процессине белгилүү бир деңгээлде этияттык киргизүү деп түшүнүлөт [5, 316.].

Бухгалтердик (финансылык) отчетто маалыматты ачууда ушул факторлор эске алынышы керек. Ушул талаптардын бардыгын сактоо отчеттуулукту уюмдун финансылык анализинин негизги булагы катары таанууга өбөлгө түзөт. Бул, биринчи кезекте, уюмдун каржылык абалына жана ишине терс таасирин тийгизген негизги терс факторлорду түптөөгө жана аныктоого өбөлгө түзөт. Отчеттун потенциалдуу колдонуучусу аны финансылык талдоонун негизги булагы катары тааныган факторлорду эске алганда, мындай отчеттуулук ачык-айкын болуп эсептелет.

Ошентип, отчеттуулуктун ачыктыгынан улам, талдоонун натыйжалары уюмдун финансылык абалын чыңдоо максатында башкаруу чечимдерин туура кабыл алууга көмөктөшүп, уюмдун каржылык абалынын сүрөтүн толук жана ишенимдүү ачып берет деп эсептейбиз.

Колдонулган адабияттар:

- 1.Кыргыз Республикасынын 2002-жылдын 29-апрелиндеги №76 "Бухгалтердик эсеп жөнүндө" мыйзамы;
- 2.Донцова Л.В. Анализ бухгалтерской отчетности. – М.: ДИС, 2011.
- 3.Бердникова Т.Б. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия – М.: Инфра – М, 2009.
- 4.Ефимова О.В. Финансовый анализ. – М.: Бухгалтерский учет, 2010.
- 5.Ковалева В.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. – М.: Проспект, 2012.
- 6.Остапенко В.М., Мешков В.С. Финансовое состояние предприятия: оценки и пути улучшения // Экономист. 2012. №3.
- 7.Палий В.Ф. Финансово-экономический анализ предприятия. – М.: Финансы и статистика, 2011.

Капарова Г.Т., доцент
МНУ имени К.Ш.Токтомаматова

ЭМИССИЯ БЕЗНАЛИЧНЫХ ДЕНЕЖНЫХ СРЕДСТВ: ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Аннотация

В публикации затрагивается тема эмиссии безналичных денежных средств и анализ динамики и структуры денежных агрегатов. А также проблемы правового регулирования денежных средств. Табличный анализ количества пользователей электронными деньгами.

Ключевые слова: эмиссия, деньги, правовое регулирование.

ISSUES OF CASHLESS CASH: PROBLEMS OF LEGAL REGULATION

Annotation

The publication touches upon the issue of non-cash funds and an analysis of the dynamics and structure of monetary aggregates. As well as the problems of legal regulation of funds. Tabular analysis of the number of users of electronic money.

Key words: emissia, money, legal regulation

В современных условиях существуют различные формы и виды эмиссии.

В соответствии от возможности влияния со стороны Национального банка на динамику денежного оборота бывает организованная и неорганизованная эмиссия денег.

С учетом соотношения структуры денежной массы потребностям экономики различают стабилизирующую и дестабилизирующую формы денежной эмиссии.

Выделяют эмиссию безналичных денег и эмиссию наличных денег в зависимости от форм денег.

Бюджетная эмиссия денег представляет собой выпуск денег на покрытие дефицита государственного бюджета, государственных расходов путем приобретения Национальным банком государственных ценных бумаг при их первичном размещении или размещение на вторичном рынке.

Депозитная эмиссия денег - это выдача ссуд Национальным банком КР, повышающие остатки на депозитных счетах кредитных организаций.

Банкнотная эмиссия денег представляет собой эмиссию банкнот и монет, которая осуществляется Национальным банком.

Казначейская эмиссия денег – это эмиссия казначейских билетов и монет, непосредственно осуществляемая казначействами, которые обладают эмиссионным правом.

Важно понимать различие понятия «эмиссия денег» и «выпуск денег в хозяйственный оборот». Выпуск денег в современных условиях формируется как поступление денег в хозяйственный оборот. Выпуск денег представляет собой распределение платежных средств, с помощью кредитных организаций между участниками хозяйственного оборота, которые испытывают потребность в деньгах. При стабильном выпуске платежных средств с учетом их возврата наблюдается тенденция к увеличению денежной массы. Однако выпуск денег в хозяйственный оборот происходит непрерывно и может не сопровождаться ростом денежной массы.

Аспектам правового контроля эмиссии безналичных денежных средств выделяется необоснованно мало места в финансовом праве. Но эта проблема весьма актуальна по следующим причинам. Для начала, эмиссия денежных средств – составная часть денежной системы Кыргызской Республики. Правовые элементы денежной системы – часть финансового права как отрасли права, науки, учебной дисциплины и отрасли законодательства. Финансово-правовые исследования до настоящего времени анализировала только вопросы, которые связаны с эмиссией наличных денег. Свидетельством неполной исследованности финансовым правом вопросов безналичной эмиссии можно считать следующий факт. По финансовому праву в учебниках в разделе, которые посвящены

проблемам денежного обращения и денежной системы, при исследовании денежной эмиссии вопрос о безналичной денежной эмиссии даже не упоминается или информация казана лишь несколькими фразами. Данная информация доступно в широком формате лишь в интернет источниках и в основном на английском языке.

Следующий факт говорит о том, что денежный оборот в Кыргызской Республике в подавляющем своем большинстве – это безналичный оборот. Кроме того, «в Кыргызстане с развитой денежной системой наличные деньги могут в любое время, обращены в безналичные деньги и наоборот». Как заявляют специалисты, Кыргызстан и все мировое сообщество стоят на стадии денежной революции, который характеризуется переходом к электронным деньгам, исключительно только безналичному денежному обращению, а также отказу от использования бумажных денег, хотя многие специалисты утверждают, что мир без наличных денег никуда. Но в условиях утраты силы наличных денег — это отсутствие комплексных исследований, и конечно же важные пробелы и противоречия в правовой регламентации безналичной эмиссии требуют особого внимания законодателя.

Еще один факт показывает в настоящее время опыт США, безграничная эмиссия безналичных денег банками в процессе кредитования юридических и физических лиц может повлечь за собой экономические и финансовые кризисы. Скажем, по мнению большинства специалистов, главной причиной экономического кризиса США последних лет послужило повышения объема безналичных денежных средств, в процессе выдачи кредитов, что сделало возможным при отсутствии грамотного законодательного ограничения эмиссии безналичных денежных средств. В целях анализа вопроса о коллизиях правового регулирования безналичной эмиссии денежных средств в Кыргызской Республике, для начала необходимо обратиться к вопросу, что такое эмиссия? В основе правового регулирования различают 3 вида эмиссии.

Простая эмиссия – производство денежных средств за счет увеличения счетов финансовых лиц, в качестве примера министерства финансов. Подобная эмиссия означает простое увеличение денежной массы при отсутствии каких-либо обязательств.

Кредитная эмиссия – выпуск новых денег под процент и на определенный срок в форме кредита. Данный кредит погашается по завершении срока, т.е. предоставления нового кредита, чтобы погасить предыдущий кредит. И это неограниченное число раз. Кредитная эмиссия пользуется большим спросом в США. Многие экономисты считают ее замаскированной формой эмиссии.

Заемная эмиссия – наиболее рискованный вид эмиссии. Она реализуется с помощью выпуска временных заемных обязательств, с процентами, погашающимися новыми заемными обязательствами. Часть этих заемных обязательств, скупает на вторичном рынке центральный банк (в Соединенных штатах Америки это Федеральная резервная банковская система) основная цель, которого поддержать спрос на эмиссионные деньги.

Цель данного государственного правового регулирования – Закон «О банках и банковской деятельности в Кыргызской Республике» и Закон «О платежной системе Кыргызской Республики» введение их в соответствие.

Регулирование деятельности по эмиссии электронных денег эмитентами (банками) Кыргызской Республики:

Получение дополнительной лицензии на выпуск электронных денег. Выдача дополнительной лицензии позволит обеспечить контроль и тем, способствуя оптимизации эмиссии денежных средств:

- контроль над объемом эмитированных электронных денег, которые, однако, обязаны быть поддержаны реальными деньгами на расчетном счете по учету электронных денег у эмитента.

- проводится проверка с помощью инспекторских проверок с вероятностью получения доступа к банковским выпискам по счету и также необходимым документам эмитента, которые должны предоставить, соответствующие отчеты в надзорный орган за определенные промежутки времени;

- за выполнением финансовых требований к эмитенту, оператору и агенту, предоставление соответствующих механизмов по контролю рисками при работе с системой электронных денег.

Национальный Банк КР установил следующий способ регулирования:

Пруденциальный надзор за коммерческими банками. Один из различных видов банковского надзора со стороны Национального банка Кыргызской Республики - надзор за соблюдением стандартов стабильности кредитных организаций, в т.ч. обязательных экономических нормативов.

Принятие данного надзора позволит:

-уменьшить риски финансовых потерь и сформировать способы регулирования рисками в сфере с электронными деньгами;

-Реализовывать конкурентные условия для всех эмитентов системы электронных денег в Кыргызской Республике;

-Создать условия для выполнения требований по наличию резервных средств на резервном счете эмитента для того чтобы обеспечить гарантии оплаты;

-Внедрить население при работе с новыми технологиями управления деньгами и проведения платежей;

Экономический анализ

Уровень теневой экономики в Кыргызской Республике в настоящее время составляет около 39 процентов ВВП по данным министерства экономики, а по расчётам специалистов этот показатель доходит до 60 процентов. По оценкам отечественных финансовых институтов, объем теневой экономики в развитых странах невысок - около 9-10процентов ВВП (к примеру, это Великобритания, США и Швейцария), но в развивающихся странах он достигает уровня в 40-50 процентов ВВП и даже больше и если судить по этим данным для Кыргызстана уровень теневой экономики стабильный. С образованием электронных денежных средств необходимо провести дополнительный анализ и учет по обращению денежной массы в республике. Также с улучшением компьютерных устройств, то есть мобильных телефонов, начали пользоваться спросом электронные деньги для покупки и продажи товаров и услуг, осуществляющихся моментально и дистанционно.

С помощью электронных денег можно облегчить и расширить доступ населения к банковским услугам, таких как денежные переводы денег, платежи и другие. В частности в отдаленных айылных округах и населенных пунктах, где отсутствуют филиалы коммерческих банков ну или банковская инфраструктура в целом, т.е. платежные терминалы, банкоматы, POS – терминалы, в связи их нерентабельностью.

К 2018 году лицензии Национального банка для осуществления операций по выпуску, распространению и процессинг электронных денег получили 5 коммерческих банка. По состоянию на 1 января 2018 года банками представлены отчеты в соответствии с требованиями Национального банка, согласно которым в таблице 4 приведены следующие показатели.

Таблица 1. Количество пользователей электронными деньгами

Физические лица	Юридические лица
Количество пользователей – 274 215	Количество пользователей – 2 515
Оплата за товары и услуги: Количество транзакций – 1 403 878	Количество транзакций – 612 531
Пополнение электронных кошельков: Количество транзакций – 247 680	Пополнение электронных кошельков: Количество транзакций – 34 573

К концу 2018 году общее количество пользователей электронных денег составляет - 276 730 человек.

По результатам исследования Национального Банка КР к концу 2020 года каждый 5 гражданин пользуется электронными деньгами. По их мнению, к 2030 годам практически весь мир перейдет к Безналичному расчету.

Литература:

- 1.Закон «О банках и банковской деятельности в Кыргызской Республике» и Закон «О платежной системе Кыргызской Республики»
- 2.Влияние денежно-кредитной политики государства на развитие экономики Кыргызской Республики:монография/Д.Ч. Бектенова, Н.У. Атабаев. Бишкек: Изд-во КРСУ 2014 – 131с.
- 3.Монетарная политика Кыргызской Республики: результаты двадцатилетней эволюции- А.Ю.Краснов: Вестник КРСУ.2016.Том 16 № 2
- 4.Положение о безналичных расчетах в Кыргызской Республике: письмо НБКР
- 5.<https://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=137&lang=RUS> – бюллетень НБКР

*Ажиматова Н.М., окутуучу
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ*

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН СУУ РЕСУРСТАРЫНЫН АЗЫРКЫ АБАЛЫН ЭКОНОМИКАЛЫК ЖАКТАН БААЛОО

Аннотация

Суу ресурстарын изилдөөнүн жыйынтыктары көрсөтүп жаткандай, региондордо айыл чарбасын натыйжалуу тармакка айландырууда сууну пайдалануу тармагындагы ишканалардын ролу жана орду эбегейсиз. Ошондой эле кызмат көрсөтүү жана социалдык тармактардын экономикалык багыттарын башкарууда сууну пайдалануу тармагындагы ишканаларды уюштуруу маанилүү роль ойноодо. Ушул эле учурда сууну пайдалануу тармагындагы ишканалардын ишмердүүлүгүн эффективдүү уюштурууда алардын натыйжалуулугуна жетишүүдө, рынок мамилелерине шайкеш келе турган механизмдердин бири катары алардын ишин оптимизациялоо деп эсептейбиз. Экономикалык божомолдоо пландоо менен бирге жалпы милдеттерди чечүүгө – мына ушул процесстин же кубулуштун бир кыйла натыйжалуу өнүгүү жолдорун аныктоого багытталат.

Түйүндүү сөздөр: Мамлекет, аймак, ресурстар, экономика, чарба жана коом.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Аннотация

Результаты исследования водных ресурсов показывают, что роль и место предприятий в сфере водопользования в превращении сельского хозяйства в эффективную отрасль в регионах огромны. Также важную роль в управлении экономическими направлениями сферы услуг и социальной сферы играет организация предприятий в сфере водопользования. При этом одним из механизмов достижения эффективности в организации деятельности предприятий в сфере водопользования, в соответствии с рыночными отношениями, считаем оптимизацию их деятельности. Экономическое прогнозирование наряду с планированием направлено на решение общих задач – определение путей наиболее эффективного развития данного процесса или явления.

Ключевые слова: Государства, регион, ресурсы, экономика, хозяйство и общества.

ECONOMIC ASSESSMENT OF THE CURRENT STATE OF WATER RESOURCES OF THE KYRGYZ REPUBLIC

Annotation

The results of the study of water resources show that the role and place of enterprises in the field of water use in turning agriculture into an effective industry in the regions is huge. The organization of enterprises in the field of water use also plays an important role in the management of the economic directions of the service sector and the social sphere. At the same time, one of the mechanisms for achieving efficiency in the organization of enterprises in the field of water use, in accordance with market relations, is the optimization of their activities. Economic forecasting, along with planning, is aimed at solving common problems – determining the ways of the most effective development of a given process or phenomenon.

Key words: States, region, resources, economy, economy and societies.

Суу пайдалануу жана сууну керектоо системасында чарбалар аралык жана мамлекеттер ортосунда суу мамилелери мыйзам жүзүндө бекитилген жана Кыргыз Республикасынын 1994-жылы 14-январда кабыл алып, 1995-жылы өзгөртүүлөр киргизилген «Суу жөнүндөгү» мыйзамы иштеп жатат. Анын башкы артыкчылыгы белгиленген лимиттин деңгээлинде жерди пайдалануу боюнча акы төлөө укугу, ошондой эле суу объектилерине жана булгоочу заттар чогулган суу курулмаларына суу жеткирүү жана суу берүү кызматтары көрсөтүлгөн.

Эреже катары кайсы гана мамлекет болбосун андагы системанын саясий, экономикалык жана социалдык жактан кескин өзгөрүшү, андагы өндүрүштүк-чарбалык байланыштардын бузулушу, такыр башкача жаңы шартка даярдыксыздык өндүрүштүн төмөндөшүнө, финансынын тартыштыгына жана башка негативдүү кубулуштар коштогон кыйынчылыктарга алып келет. Мына ушундай объективдүү себебептер экономиканын башка тармактарындай эле суу чарбасын өткөөл мезгилдин алгачкы жылдарында эң татаал шартта иштөөгө алып келди.

Мамлекет тарабынан болгон жардам, чет өлкөлүк инвестициялар жана башка суу чарба өндүрүшүндө болгон аракеттер плотина, суу сактагыч, насостук станцияларда жана башка курулмаларда, машина, механизм жана жабдуулардын иштешинде ар кандай бузулууларды, кырсыктарды болтурбай коюуга жардам берди. Ошол эле убакта суу пайдалануучу өндүрүш жана ведомстволордо акыркы жылдарда гана стабилдештируу башталды. Мамлекеттин ичинде жана мамлекеттердин ортосунда экономика жана калктын жыргалчылыгы эске алынып, суу пайдалануу азыркы стандартка ылайыкташтырышып камсыз кылууга багыт алды.

Мамлекеттик суу фондунун (МСФ) курамына мөңгү, суу, көл, артезиан бассейндери жана аларда жайгашкан суу ресурстары кирет. МСФ Кыргыз Республикасынын экономикасынын жана социалдык саясатынын башкы негизи, калктын өтө баалуу байлыгы болуп эсептелет. МСФга бардык ным сактоочу токой, режимди жөнгө салуучу жана нук сактоочу плотина, суу сактагыч, курулуш жана курулмалар, ошондой эле кар жана суу ченөөчү станциялар, посттор, байланыш каражаттары кирет. Жалпы суу ресурстарынын ичинен калыбына келе турган агын жана жер астындагы суулар бир кыйла маанилүү орунду ээлейт. Кыргызстандын аймагынын 4%ин азыркы мөңгүлөр ээлеп, аянты 750—800 миң га же 7,5—8,0 миң км², анын ичинде Сары-Жаз, Какшаал сууларынын алабында —3,5 км², Нарын, Кара-Дарыя жана башка Сыр-Дарыянын куймаларынын алабында —2,4 км², Чүй, Талас жана Ысык-Көлдө —1,5 км². Республиканын аймагынын 87%ин суу куралуу облусу ээлеп, анын жылдык орточо чондугу 47 млрд м³ түзөт. Негизги артезиан бассейндериндеги жыл сайын калыбына келүүчү жер астындагы суу ресурстарынын өлчөмү 250 м³/сек же 7,7 млрд м³.

Жер үстүндөгү жана жер астындагы суулар сугат дыйканчылыгын, гидроэнергетика, коммуналдык-тиричиликти, ичүүчү суу менен камсыз кылууну, тамак-аш жана иштетүүчү өнөр жайды, балык чарбасын жана башка экономиканын суу талап кылуучу тармактарын камсыз кылуучу башкы жана жападан жалгыз булак болуп эсептелет. Агын сууларды бир кыйла рационалдуу пайдалануу максатында биринчи кезекте сугат дыйканчылыгы жана гидроэнергетика учун суулардын агымдарын жөнгө салуучу суу сактагычтар курулган. Алардын эн ириси Нарын дарыясындагы Токтогул суу сактагычы, сыйымдуулугу 19,5 млрд м³, Талас суусундагы Киров —570 млн м³, Чүйдөгү Орто-Токой —470 млн м³, Ак-Буурадагы Папан — 260 млн м³ ж.б. Жер устундегу суулардын көпчүлүк бөлүгү (80%ке чейин) мамлекеттик чек арадан өтүп сыртка чыгат да аны коншу өлкөлөр пайдаланышат.

Кыргызстан көптөгөн тоо сууларынын куралуу аймагында жайгашып, анын 1/5 бөлүгүн гана пайдаланат. Бирок суу ташкындаганда, көчкү жүргөндө дарыя, суу, өзөндөр нугунан чыгып кетип, жээктериндеги айыл-кыштактарга, курулуштарга, курулмаларга жана башкаларга зыян келтиргендиктен, чон чыгымдарды тартып, бир кыйла олуттуу кыйынчылыктарга дуушарланууда. Көптөгөн жылдар бою калктын өсүү темпин эске алуу менен бирге, анын жашоо-турмушун жакшыртуу максатында айыл чарбанын өнүгүшүнө, тактап айтканда сугат дыйканчылыгында эски канал жана курулмаларды кайра куруу жана техникалык жактан жакшыртуу максатында бир кыйла чоң каражаттар бөлүнүп турган.

Айыл чарба министрлигинин суу чарба уюмдарынын балансында 632 сугат системасы бар, алар 1066 га жерге суу жеткирет. Инженердик системалар 430 миң га сугат жерин тейлей алат.

Жарым-жартылай инженердик системалар 368 миң га жерге суу жеткирип, суу жыйноочу инженердик курулмалардан турат, каналдардын бир бөлүгү капталган жана айрымдары суу бөлүштүрүүчү курулмалар менен жабдылган. Инженердик эмес системалардын инженердик суу жыйноочу курулмалары жок, каналдар болсо дээрлик суу бөлүштүрүүчү курулмалар менен жабдылган эмес жана суу сарыгып кетүүгө каршы каптооч материалдар менен капталган эмес, алардан 222,5 миң га жер сугарылат. Магистралдык жана бөлүштүрүүчү каналдардын жалпы узундугу 6,2 миң км, аларда көп сандагы суу пайдаланууну жөнгө салуучу курулмалар, көпүрөлөр, гидрометеорологиялык посттор, селден коргоочу курулмалар жайгашкан. Суу чарба департамента сугат аянты 51,7 миң га келген 62 насостук станцияны пайдаланып иштетет. 34 ирригациялык суу сактагыч жана жалпы сыйымдуулугу 2

млрдм³ келген, сууну суткасына жана декадасына жөнгө салып туруучу 400дей бассейни бар. Аянты 149,9 миң га келген сугат жерди жер астындагы ашыкча суулардан арылтыш учун 636 км чарбалар аралык (мамлекеттик) коллектор жана ички чарбалык 4,8 миң км коллектор-дренаж тармактары бар. Алардын ичинен 3,1 миң км ачык, 2,3 миң км жабык типте. Өткөөл мезгилдин биринчи жарымындагы кыйынчылыктар МСФнын бардык системасындагы курулмалардын канаатандырырлык эмес абалга алып келген. Бир кыйла татаал абал ири суу сактагычтарды пайдаланууда болууда. Алардын көбү эл аралык стандарт боюнча 4-эң чоң жана 3- коркунучтагы категорияга кирет. Ошондуктан тез аранын ичинде затворлорду, электр-механикалык жабдууларды, контролдоп-өлчөөчү приборлорду, автоматика каражаттарын алмаштыруу, плотина жана суу чыгаруучу механизмдерди бекемдеп ремонттоо-калыбына келтирүү иштери талап кылынган.

Суу ресурстарын пайдалануу ар кандай көлөмдөгү суу сактагычтарды куруу менен байланышкан. Республикада 200дөн ашык жасалма көлмөлөр менен суу сактагычтар бар. Алар ар кандай максатта пайдаланылат. Суу көлөмү 1 млн м³ ден 10 млн м³ге чейин суу сыйган суу сактагычтар 7, ал эми 10 млн м³ден ашык суу сыйгандары 12. Суу сактагычтардын эң чоңу — Токтогул суу сактагычы (1974-жылы курулган). Деңгээлинин кадимки кезиндеги аянты 284,3 км², суусунун көлөмү 19,5 млрд м³, узундугу 65 км, эң жазы жери 12 км, байламтасынын жанындагы тереңдиги 215 м, байламтасынын узундугу 292 м, калыңдыгы 43 м, бийиктиги 215 м. Электр энергиясын алуу жана сугатка пайдалануу учун курулган.

Жалаң гана сугатка пайдалануу учун курулган суу сактагычтар: Орто-Токой, Төрт-Күл, Папан, Кара-Буура ж.б. Орто-Токой суу сактагычы 1957-жылы курулган Чуй дарыясынын агымын жонго салып турат. Чуй облусунда 180 миң га, Жамбыл облусунун (Казакстан) 40 миң га жерин сугарат. Суу сактагычтын гидротехникалык курулмаларынын абалы канаатандырырлык эмес. Папан суу сактагычы 1981- жылы курулган. Ош облусунун 37 миң га, Өзбекстандын 8 миң га жерин суу менен камсыз кылат.

Кара-Буура суу сактагычы 1975-жылы курулган. Бийиктиги 84 м келген уникалдык бетон, контрфорстук плотинасы бар. 105 миң га Талас облусунун, 60 миң га Казакстандын жерин сугарууга суу чыгарат.

Сугат каналдары. Сугат каналдар системасынын 675 чарбалар аралык каналдары бар. Узундугу 6,2 миң км, анын ичинде бетон жана темир-бетон менен капталган каналдардын узундугу 2,5 миң км. Узак жылдар бою пайдаланылып, техникалык абалы начарлап кеткендиктен 1,4 миң км канал капиталдык ремонтту жана тазалоону талап кылат. Бардык каналдар боюнча алардын суммардык долбоорлук өткөрүү жөндөмдүүлүгү 2528 м³/сек, бирок каналдарга ылай толуп, ошондой эле каптаган материалдар сынып талкалангандыктан алар секундасына 2067 м³сууну же 467 м³/сек аз өткөрө алат. Алардын пайдалуу аракет коэффициенти 1990-жылга салыштырганда 0,82ден 0,76га азайган, натыйжада суунун топуракка сиңип кетүүсү жана жөн эле талаага кетип жаткан суу 600 млн³ көбөйгөн. Каналдардын өткөрүү жөндөмдүүлүгүнүн кыскарышынан сугат аянттарына 1 млрд м³ суу аз келүүдө. Адистердин эсептөөсү боюнча сугат жерлерине суунун жакшы жетпегендигинен талаачылык 20% продукциясын жоготуп отурат.

Насос станцияларынын саны 61ге жетип, 51,7 миңга жерге суу чыгарат. Жылдык керектеген электр энергиясы 190 млн кВт. Бул насос станциялардын көпчүлүгү айыл-кыштактарда, шаарларда сугат жана тиричилик менен камсыз кылуучу бирден бир булак болуп эсептелет.

Чарбалар аралык коллекторлор. Узундугу 636 км келген коллекторлор 21,6 миң га сугат жеринен дренаждык сууларды алып кетүүнү камсыз кылат. Коллекторлордун кыйласы талаптагыдай тазаланган эмес, мунун натыйжасында мелиорациялык абал начарлап, жер астындагы суулардын деңгээли көтөрүлүп жана топурактын шордуулугу көбөйгөн, бул болсо айыл чарба өсүмдүктөрүнүн түшүмдүүлүгүнүн азайышын алып келген.

Сугат системасынын бул түрүнүн жалпы узундугу 19,2 миң км, анын ичинен бетон жана темир-бетон менен капталганы 4,9 миң км, анын 3,5 миң км ноо тармактары. Бул

каналдар аянты 500—800 га болгон которуштуруп айдоочу массивдерди сугаруу үчүн жасалган, ар бири 40—60 га жерди сугарууга ылайыкталган. Ар бир сугарылуучу талаага бирден туруктуу канал бөлүнгөн, андан убактылуу суу тармактарына бөлүнүп талаа сугарылган. Сугат жерлерин фермер жана дыйкан чарбаларга бөлгөндөн кийин (2—10 га чейин) чарбанын ичиндеги эң кичине канал эле ондогон майда участкаларды тейлеп калды. Топурактан жасалган көптөгөн каналдар (14 миң км ашык) ылайга толуп, талаптагыдай суу өткөрбөйт. Мунун натыйжасында жылына 700 млн м³ суу топуракка сиңип же жөн эле талаага кетип жатат. Бул суу менен 500 миң га жерди сугарууга болмок.

Кыргызстан эгемендүүлүктү алгандан кийин Союз убагында кабыл алынган жоболорго башка мамиле болуп калды. Борбордук Азия мамлекеттер ортосунда суу пайдалануу боюнча жаңы мамилелерди түзүү боюнча иштер болуп жатат.

Суу тармактарынын пайда болушуна республиканын аймагынын орографиялык түзүлүшү, климаттык шартынын жана монгулердун мааниси зор. Кыргызстандын батыш, түндүк-батыш жана түндүгүндөгү тоолор нымдуу аба массасынын таралышына тосколдук кылгандыктан, алардын батыш, түндүк-батыш жана түндүк капталдары чыгыш, түштүк-чыгыш жана түштүк капталдарына караганда нымдуу келет. Атмосфералык жаан-чачындын жана суулардын аймак боюнча таралышы нымдуу аба массаларынын ал аймактын айрым бөлүктөрүнө жетишине жана бийиктик алкактуулук закон ченемине байланыштуу. Агын суулардын көбү Арал деңизинин алабына кирип, Борбордук Азиядагы ири дарыялардын (Сыр-Дарыя, Аму-Дарыя) гидрографиялык системасына тийиштүү. Ал эми Чүй, Талас дарыяларынын жана Ысык-Көлдүн алаптары республиканын түндүгүндөгү туюк гидрографиялык системаларды түзөт. Республиканын түштүк-чыгышындагы суулар Таримдин, чыгыштагы Каркыра суусу болсо Балкаш колунун алабына кирет. Суу балансынын багытына жана агын суулардын генезисине жараша республиканын аймагын гидрологиялык 2 облуска — агын суулардын куралуу жана таралуу облустарына бөлүүгө болот. Куралуу облусуна суунун оң балансы мүнөздүү; мындай аймактарга антропогендик факторлор анча таасир этпеген тоолор жана тоо капталдары кирет. Мында чогулган суу чыгымдалган суудан көп болгондуктан агын суулардын пайда болушуна шарт түзүлөт. Суу агымынын таралуу облусу куралуу облусунан төмөн жайгашып, тоо этектерин, шлейфтерди жана түздүктөрдү ээлейт. Мында жаан-чачын азыраак жаап, буулануу көбүрөөк болгондуктан агын суулар пайда болбойт. Ал эми тоодон агып түшкөн суулардын кыйласы бул аймактагы шиленди конустарга сиңип кетет, же болбосо сугатка пайдаланылат. Тоо этектеринде жайгашкан түздүктөрдөгү жер астындагы суулардын «жер бетине сарыгып чыгуу» зонасында грунт суулары жер бетине жакындайт. Натыйжада бул зонада дарыялар кыртыш суулары менен толукталат. Мындай жерлерде кобунчо «кара суулар», б.а. кыртыш сууларынан куралган өзөндөр пайда болот.

Кыргызстандагы суулардын ташкындап кириши кардын тез эриши менен нөшөрлөгөн жаанга байланыштуу. Көгарт, Кара-Кулжа жана Чаткалдын куймаларында жаан-чачын сууларынан ташкындап кириши мүмкүн. Жайында кар менен мөңгүнүн тез эрип кетишинен, бийик тоо көлдөрүнүн байламтасын жырып агышынан, жазындагы нөшөрлөгөн жаандан кийин максималдык агым белгиленет. Максималдык агымдын модулу 300—400 л/сек-км². Мындан көп болсо селдин жүрүшү күтүлөт. Сел коркунучу Фергана өрөөндөрүндөгү майда сууларга жана Ысык-Көлдүн батышына мүнөздүү.

Суулардын ылайылуулугу республиканын аймагында 10 г/м³дан 2000 г/м³ге чейин жетет. Эң ылайлуу суулар Фергана өрөөнүн айланасында, өзгөчө Фергана кырка тоосунун түштүк-батыш капталында.

Кыргызстандагы эн ири суу — Нарын дарыясы. Арал деңизинин алабына кирет, Сыр-Дарыянын оң түзүүчүсү. Республиканын чегиндеги узундугу 535 км, алабынын аянты 53,7 км². Чоң жана Кичи-Нарын суулары кошулган жерден баштап (Нарын шаарынан 44 км чыгышта) Нарын дарыясы деп аталат. Башаты — Кум-Төр суусу. Кум-Төр Ара-Бел суусу менен кошулуп, Тарагайды (Жаак-Таш), ал эми Тарагай менен Кара-Сай кошулуп, Чоң-Нарынды түзөт. Кичи-Нарындын башаты — Буркан суусу. Ал Тескей Ала-Тоонун түштүк тармагындагы Чымчык тоосундагы мөңгүлөрдөн башталат да кууш өрөөн аркылуу батышты

карай агып, Арчалы суусу менен кошулуп, Балгартты, Балгарт Жылаңач суусу менен кошулуп, Кичи-Нарынды түзөп, Чон-Нарынга куят. Нарын дарыясы Орто-Нарын, Тогуз-Торо жана Кетмен-Төбө өрөөндөрүн, Фергана кырка тоосун кесип өтүп, Фергана ойдуңуна чыккандан кийин Кара-Дарыя менен кошулуп, Сыр-Дарыяны түзөт. Нарындын ири куймалары: Он-Арча, Кажырты, Көкөмерен, Ат-Башы, Чычкан, Узун-Акмат, Кара-Суу, Алабу-га, Көк-Ирим ж.б.

Нарын жана анын куймалары негизинен кар жана мөңгү сууларынан куралат, жай айларында кирип, кышкысын тартылат.

Кара-Дарыя Тар жана Кара-Кулжа сууларынын кошулушунан башталат. Узундугу (Тар менен кошо) 177 км, алабынын аянты 12,4 миң км²(республиканын аймагында). Ири куймалары: Жазы, Көгарт, Кара-Үңкүр (Тентек-Сай), Куршаб, Ак-Буура, Араван-Сай ж.б. Нарын дарыясы менен кошулуп Сыр-Дарыяны түзөт. Сыр-Дарыянын алабына Фергана өрөөнүн курчаган кырка тоолордон агып түшкөн көп суулар кирет. Сугат ишине пайдаланылгандыктан алардын көбү негизги өзөнгө жетпей соолуп калат. Ал суулардын ирилери Алай жана Түркстан кырка тоолорунан башталган Исфайрам-Сай, Сох, Исфара, Кожо-Бакырган, Ак-Суу (Сардала); Чаткал кырка тоосунун түштүк капталынан башталган Гава-Сай, Пачата, Касан-Сай ж.б. Чаткал суусу Чаткал кырка тоосунун түндүк-батыш капталынан башталып, Чырчык суусуна куят.

Фергана өрөөнүндөгү суулар кар-жаан жана кар-мөңгү суусунан куралып, жаз-жай айларында кирет. Алай жана Түркстан кырка тоолорунан агып түшкөн сууларга жазгы-жайкы ташкын мүнөздүү. Чаткал кырка тоосунун түштүк-чыгышынан агып тушкен суулар кардын эрүүсүнөн куралгандыктан, май айында кирип, июндун аягында тартылат, кээ бир майда суулар соолуп калат. Фергана өрөөнүндөгү бөксө тоолор менен адырларда мезгил-мезгили менен пайда болуучу агын суулардын нуктары бар. Алар жаз айлары гана сууга толот, катуу жамгырдан улам сел жүрүп турат.

Кыргызстанда аянты боюнча 2-орунду Соң-Көл ээлейт. Молдо-Тоо, Соңкөл жана Боор-Албас кырка тоолорунун аралыгындагы бийик аймактагы тектоникалык чуңкурдан орун алган. Деңиз деңгээлинен 3016 м бийикте жайгашкан. Суу бетинин аянты 270 км², эң терең жери 22 м, орточо тереңдиги 9,2 м, узундугу 29 км, эң жазы жери 18 км, орточо жазылыгы 9,6 км, суусунун көлөмү 2,64 км³, жээк сызыгынын узундугу 96 км. Соң - Көл — Кыргызстандагы таза суулуу көлдөрдүн эң чоңу. Ага 18 майда агын суу куят, Кажырты суусу агып чыгат. Суусунун деңгээли туруктуу, минералдуулугу 0,3—0,4 г/л. Октябрдын аягында — ноябрдын башында тоңуп, апрелдин аягында музу эрий баштайт. Температуранын жылдык өзгөрүүсүнүн амплитудасы 120°Сге жетет (0°Сден 12°Сге чейин). Жылуулугу боюнча Соң-Көл мээлуун алкактагы көл тибине кирет. Канаттуулардын 66 түрү мекендейт, алардын көпчүлүгү келгин куштар. Соң-Көл — индия казынын тукумдай турган жайы. Өзүнүн балыгы жок, 1959-жылы пелядь, сиг, көк чаар ж.б. балыктар байырлаштырылган.

Аянты боюнча 3-орунда Чатыр-Көл турат. Ак-Сай өрөөнүнүн батыш жагында. Ат-Башы кырка тоосу менен Торугарт-Тоонун ортосунан орун алган. Деңиз деңгээлинен 3500 м бийикте, суу бетинин аянты 161,1 км², эң терең жери 19 м, узундугу 22,8 км, эң жазы жери 10,5 км, орточо жазылыгы 7,4 км, суусунун көлөмү 0,85 км³, жээк сызыгынын узундугу 58,5 км, алабынын аянты 1050 км². Көлгө 24 майда суу куят. Алардын ириси — Көк-Айгыр. Көлдөн суу агып чыкпайт, минералдуулугу 2 г/лге жакын. Кийинки 100 жылдын ичинде суусу болжол менен 4 метрге төмөндөгөн. Октябрдан апрелге чейин тоңот, музунун калыңдыгы 1,5 метрге жетет. Балык жок. Жайкысын келгин куштар мекендешет.

Сары-Челек — көлдөрдүн ичинен эң көрктүүсү. Чаткал кырка тоосунун түштүк-чыгыш капталында, Кожо-Ата суусунун алабында, деңиз деңгээлинен 1878 м бийиктикте. Аянты 4,29 км², узундугу 7,5 км, орточо жазылыгы 650 м (эң жазы жери 2280 м), орточо тереңдиги 98 м (эң терең жери 234 м). Окумуштуулардын маалыматы боюнча көл болжол менен 10 миң жыл илгери тоо урап, Сары-Челек өрөөнүн богон калышынан пайда болгон. Жээктери тик, көп булуң-буйткалуу. Жээк сызыгынын узундугу 12 км, Сары-Челек суусу куят. Тоскоол суусу агып чыгат. Суусу эң жогорку деңгээлге май айында жетип, декабрда эң төмөнкү деңгээлге түшөт. Айырмасы 40—50 см жетет. Декабрдын аягында тоңуп, апрелде эрийт.

Жайкы температурасы 19,8°Cге жетет, кышкысы 0°Cдин тегерегинде. Суусунун минералдуулугу 200—500 мг/л. Көлдөгү балыктар: сазан, каңылтыр жана маринка. Сары-Челек көлүнүн айланасындагы жердин кооздугун, табигый шартынын ар түрдүүлүгүн, байлыгын, дүйнөнүн башка жеринде болбогон өсүмдүктөрдүн, айбанаттардын, алардын чарбалык жана илимий жактан баалуулугун эске алып, бул аймактын табиятын мындан ары сактоо учун 1959-жылы Сары-Челек биосфера коругу уюшулган. Туризм өнүккөн.

Түндүк Эңилчек мөңгүсүнүн этегинен орун алып, Түштүк Эңилчектин музу менен тосулган Мерцбахер көлү (Кептештин көлү) суу балансынын режими жана суу деңгээлинин өзгөчөлүгү менен айырмаланат. Суусу жыл сайын мөңгүдөн пайда болгон жаракалар аркылуу агып чыгып, көл соолуп калат, бирок ал кайра жыйналып, экинчи жылдын жай айларына чейин мурунку деңгээлине кайра жетет. Суу 5-8 күндө соолот, ал август айына, кээде сентябрга туура келет. Көлдүн суу деңгээли 3304 м, узундугу 4 км, туурасы 1 км, суу бетинин аянты 4,5 км².

Мөңгүлөрү. Кыргызстан тоо мөңгүлөрү боюнча жер шарындагы өзгөчө аймак болуп саналат. Республиканын аймагындагы тоолордун дээрлик бардыгында кар, мөңгү жатат. Табигый байлыктардын ичинен мөңгүдөгү таза суу маанилүү орунду ээлейт. Анын запасы 650 млрд м³. Бул көрсөткүч боюнча КМШнын өлкөлөрүнүн ичинен Тажикстандагы Тоолуу Бадакшан Автономия облусу гана теңдеше алат. Мөңгү суулары кайрадан калыбына келип туруучу байлыктардын туруно кирет. Жайында эрип, агып кеткен мөңгү суусунун ордун жыл бою жааган кар толуктап турат.

Теңир-Тоонун аймагында мөңгүлөрдүн бардык формалары — өрөөн, төр, асылма, төр-өрөөн татаал-өрөөн (бир нече өрөөн, төр жана асылма мөңгүлөрдөн турган), ошондой эле башка тоо системаларда сейрек кездешчү жалпак чоку мөңгүлөрү бар. Мөңгүлүү аймактарда муздун негизги массасы бийик тоо аралык өрөөндөрдүн, капчыгайлардын таманында жатат. Андагы мөңгүлөр жааган кардан, ошондой эле тоо боорунан бороон учуруп келген кардан жана кар көчкүдөн да толукталат. Мөңгүнүн башкы көрсөткүчү болуп куралуу аймагынын чеги (кар чеги) саналат. Кар чеги кышында кар көп жааган кырка тоолордогу мөңгүлөрдө төмөн (3200—3400 м бийикте) жатат. Ички кырка тоолордо кар чеги 4400-4600 м бийикке чейин жогорулайт. Кыргызстандын тоолорунда кар чегинин түндүк-батыштан түштүк-чыгышты карай жалпы жогорулоо мый- зам ченеми байкалат. Бирок гидротерм шарттарынын өзгөрүүсүнө жараша ар башка жылда ар түрдүү болушу мүмкүн.

Мөңгүлөрдөн көлөмүнө, куралуу режимине, алган ордунун жантайынкылыгына ж.б. өзгөчөлүктөрүнө жараша муздун ордунан жылышуу ылдамдыгы кескин өзгөрүп турат. Өрөөн мөңгүлөрүнүн суткалык кыймылынын ылдамдыгы төмөнкү зонасында 2 см ден — фирн сызыгына жакын 3—3,5 см ге, жылдык ылдамдыгы төмөнкү бөлүгүндө 5—7 метрден жогорку бөлүгүндө 11-12 метрге чейин жетет.

Кыргызстандын аймагындагы мөңгүлөргө 20-кылымдын 20-жылдарынан бери жалпысынан чегинуу мүнөздүү. Алардын айрымдары кылымдын башталышына салыштырганда 800—1000 метрге чейин чегинген. Узак убакыт бою байкоо жүргүзгөн Кара-Баткак, Абрамов, Ак-Сай ж.б. мөңгүлөрү кийинки жылдардын ичинде чегинген. Бир катар мөңгүлөрдүн көлөмү өзгөргөн эмес, ага Теңир-Тоодогу эң ири мөңгү Түштүк Эңилчек мисал боло алат. Айрым мөңгүлөр Мушкетов, Кайыңды ж.б. ылдыйлап, чоңоюуда. 1956-57 жылдарында Сары-Жаз дарыясынын башталышындагы Мушкетов мөңгүсү 2,5 кмге төмөн жылып, 70 - жылдарда кайра чегине баштаган. Кескин жылышуу Кайыңды, Түндүк Кара-Сай, Борду, Чомой, Ак-Суу, Абрамов ж.б. мөңгүлөргө мүнөздүү. Жалпысынан Теңир-Тоо аймагына азыркы мезгилде мөңгүлөрдү деградацияга алып келүүчү заттардын терс балансы мүнөздүү.

Мөңгүдөн эриген суу айрым дарыялардын жылдык агымынын 30—35%ин түзөт. Мөңгүлөр жана кар суулары жай айларында тоолуу аймак-тардагы дарыя сууларынын негизги бөлүгүн (60— 80%ин) түзүп, сугатчылыкта мааниси чоң.

Суу тармагы боюнча иштин көзүн жеткиликтүү билген адистер чогултулган маалыматтарды илимий негизде бир нукка салып, келечекте тиги же бул фирманы базар

алкагында кандай жагдай күтө тургандыгын так, айкын аныктоого жетишет. Ушул эле методду сууну пайдалануу тармагындагы бизнестин Кыргызстандагы өнүгүү келечегин башкы багыттарынын көрсөткүчтөрүн дагы аныктоого мүмкүнчүлүк түзүлөт. Модель түзүү ыкмасын колдонуу божомолдоо ишинде тигил же бул өндүрүштүн статистикалык көрсөткүчтөрдүн өзгөрүлүшүн аныктоого, бышыктоого мүмкүнчүлүк түзөт. Жумушту аткарууда божомолдоого байланыштуу көптөгөн чиймелер, графиктер даярдалат. Бул үчүн маалымат арбын талап кылынат. Бул метод көпчүлүк учурда көзөмөлдөө жана экстропалиция ыкмалары менен эриш-аркактыкта жүргүзүлөт. Анткени статистикалык материалдарды ишти аткарууга пайдаланууга чейин талдоодон толук өткөрүп туруп, соңунан божомолдоону негиздөөгө керектелет. Ошону менен бир катарда, тактап айтсак сууну пайдалануу тармагындагы ишканалардын регионалдык экономикага тийгизген таасири аларды натыйжалуулугун өлчөө көрсөткүчтөрүнүн аныкталышы ж.б. суроолор биздин илимпоздордун жумуштарында жетишсиз денгээлде каралган. Ал эми сууну пайдалануу тармагындагы ишканалардын экономикалык башкаруусунун механизмдери, ыкмалары, кээ бир көрсөткүчтөрү, мисалы, статистикада чарба отчетторунда ишканалардын экономикалык натыйжалуулугунун эң негизги көрсөткүчтөрүнүн бири аталган эмгектин өндүрүмдүүлүгү көрсөткүчү изилденбей жана каралбай, таптакыр жоголуп кетүү денгээлинде турат.

Ошондой шартта сууну пайдалануу тармагындагы ишканалардын ишин оптимизациялоо маселеси биринчи орунга чыгышы шексиз. Сууну пайдалануу тармагындагы ишканаларды башкарууда моделдик же моделирование ыкмалары менен иш алып баруунун методологиялык негиздери диссертациялык жумуштун бир багыты болуп саналат жана аны баалоо боюнча иш-чараны 3 багыт боюнча ишке ашыруу сунушталган: 1) сууну пайдалануу тармагындагы ишканалаорды башкаруунун методологиясын иштеп чыгуу; 2) башкаруу системасынын элементтерин модель жолу менен аныктоо; 3) компьютердин жардамы менен маалыматтардын моделин тузуу. Илимде моделдин алдынкы ыкмалары тизмегинде башкаруу системасын иштеп чыгуу жолу кенири колдонулат. Диссертацияда Улуттук статистикалык башкарманын маалыматтарына таянып, Кыргыз Республикасынын Жалал-Абад облусундагы сууну пайдалануу тармагындагы ишканаларынын акыркы 5 жылдык ишин оптимизациялык абалын аныктаганбыз. Аны 1 таблицанын маалыматында чагылдыргам:

Таблица 1.

	2016	2017	2018	2019	2020
Кыргыз Республикасы боюнча					
Жалал-Абад облусу сууну пайдалануу тармагындагы ишканалардын жасаган кызматы жана саткан продукциясы, млн.com	70,1	89,2	91,6	94,3	98,6

(Булагы: Автор тарабынан изилдөөнүн негизинде түзүлдү)

Жыйынтыктап айтканда жер ресурстарын өнүкүрүүдө суунун ролу эбегейсиз чоң. Кыргызстанга сырттан суу агып кирбегени менен, мөңгүлөрдөн агып түшкөн сууларды туура пайдаланып, келечекте экономикабыздын өнүгүшүнө салым кошуу максатында агрардык секторду жогорку денгээлге жеткирүүбүз абзел.

Адабияттар

- 1.Законы Кыргызской Республики. Б., Изд. «Учкун» Б.: 2020 г..
- 2.Кыргызстан в цифрах 1991-2020 году: Краткий сборник. Б., Изд. «Учкун» Б.: 2021 г..
- 3.Стат. ежегодник Кырг. Респ. Б., 2014-2021 гг.
- 4.Национальный отчет Кыргызской Республики по человеческому развитию за 2015-2019 гг. Б., 2020 г.
- 5.Кыргызстан на рубеже веков: Цифры и факты. 1990-2000гг. Б., 2000.
- 6.Кыргызстан – на пути к новой модели социального развития в XXI в. Б., 2000.
- 7.Социально-экономическое положение: Стат. сборник. Б., 2009.
- 8.Независимый Кыргызстан за 30 лет. Цифры и факты. Б., 2021

9.Купуев П.К. Руководство по малому и среднему бизнесу. – Ош, 1995.

10.Култаев Т.Ч., Мусакожоев Ш.М. Прогноз обеспечения продовольственной безопасности в Кыргызской Республике.//Экономический Вестник, № 2. – Бишкек, 2011. - С.3-17.

11.Мусакожоев Ш.М. Государственное регулирование национальной экономики. – Б.: 2009.-228с.

12.К.Койчуев. Социально-экономическое развитие Кыргызской Республики

13.С.А.Омурзаков Рынок шартында агрардык ондурушту башкаруу механизмн оркундотуу. Бишкек-2012жж.

14.С.А.Омурзаков Айыл чарба продукцияларын кайра иштетуудо инестицияларды пайдалануунун экономикалык натыйжалуулугу. Бишкек-2014жж.

15.Ташкулова Гульзат Кантороевна. Пути улучшения инвестиционного процесса в Кыргызской Республике. Бишкек 21.04.2015

*Кудайбердиева Ж.А., ага окутуучу
К.Ш.Токтомаматова атындагы ЭАУ*

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ САЛЫК КӨЗӨМӨЛҮ

Аннотация

Бул макалада Кыргызстандагы салык көзөмөлү салык көзөмөлүнүн социалдык өнүгүүгө тийгизген таасири, салык көзөмөлүндөгү көйгөйлөр жана көйгөйлөрдү жоюуга багытталган.

Түйүндүү сөздөр: Бюджет, салык, салык көзөмөлү, мамлекеттик салык кызматы, көйгөйлөр, инновация, техника.

НАЛОГОВЫЙ КОНТРОЛЬ В КЫРГЫЗСТАНЕ

Аннотация

В этой статье рассмотрены налоговый контроль в Кыргызстане, влияние налогового контроля на социальное развитие, проблемы налогового контроля и пути их решения.

Ключевые слова: Бюджет, налог, налоговый контроль, государственная налоговая служба, проблемы, инновация, техника.

TAX CONTROL IN KYRGYZSTAN

Annotation

The report examined the tax audits in the Kyrgyz Republic, the impact of tax control on social development, the problems of tax control and their solutions.

Key words: Budget, tax, tax control, state taxation service, problems, innovation, technology.

Өкмөттүн экономикага болгон көз карашы бир нече фразада туюнтулушу мүмкүн: Эгерде бир нерсе иштеп жатса – салык сал, эгерде ал иштөөнү улантып жатса – жөнгө сал, ал эми токтоп калса каржыла!

(Рональд Рейган)

Кыргызстанда жашаган калктын баардыгы салык төлөөчүлөр деп эсептелинет. Салыктын көлөмү ар кандай болуп, кээ бир учурда салык кирешенин же маянанын кандайдыр бир пайызы болсо, кээ бир учурларда өлчөнгөн салык болот. Баардык өлкөлөрдө мамлекеттик бюджетти толтуруучу болуп салык төлөмдөр эсептелинет. Ошондуктан мамлекеттин негизги багуучусу салык төлөмдөр десек болот. Салыктын тарыхын карап көрсөк, илгерки замандарда мамлекет пайда болору менен мамлекеттик кызматкерлерди жана аскерлерди багуу үчүн каражат керектелчү. Ошондуктан салыкты ойлоп табышып, кийинчерээк салыктын ар кандай түрлөрү пайда болгон. Ошентип кылымдардын өтүшү менен мамлекеттин киреше бөлүгүнүн көбүн салык төлөмдөрү түзүп, ар бир мамлекет саясий түзүлүшүнө жараша чогулган каражаттарды каалагандай сарпташкан. Бирок, кээ бир мамлекеттер бул акчаны рационалдуу колдоно албагандыктан, өлкөдө социалдык-экономикалык абал начарлап, элдин нааразычылыктары пайда боло баштаган. Бул жогорудагы айтылгандар менен мамлекетибизде социалдык абал өтө кейитээрлик даражада деп, айтуудан алысбыз. Бирок, көйгөйлөр жок эмес.

Кыргыз Республикасында салык системасы, жалпы мамлекеттик салыктар жана жергиликтүү салыктар болуп бөлүнөт. Жалпы мамлекеттик салыктар болуп, Кыргыз Республикасынын баардык аймагында төлөөгө милдеттүү салыктар эсептелет. Салыктардын жалпы мамлекеттик түрүнө төмөнкүлөр кирет:

- киреше салыгы;
- пайдага салык;
- кошумча наркка салык;
- акциздик салык;
- жер казынасын пайдаланууга салык;
- сатууларга салык.

Ал эми жергиликтүү салыктарга томонкулор кирет:

- жер салыгы
- мүлккө салык

Бардык жумушта көзөмөл болбосо, ошол иштин жакшы жыйынтыгын көрбөйбүз. Ошол себептен да салык салууда да салык көзөмөлдөөчүлөр бар. Салык кызматкерлеринин эн негизги милдети болуп юридикалык жана физикалык жактардын салыкты туура жана так, оз убагында төлөнүүсүн камсыздоо, бир гана салык кодексинде көрсөтүлгөн мыйзам ченемдери менен иштөө. Эгерде салык көзөмөлүн туура, так оз убагында аткарбасак ар түрдүү көйгөйлөргө кабылышыбыз мүмкүн.

Салык кызматкерлеринин жаап-жашыруусунун жана өзүнүн кызыкчылыгын ойлогондугуна таасир этүүчү факторлор:

1.Паракорчулук

Салык көзөмөлүндөгү көйгөйлөрдүн бири - бул дале болсо актуалдуу болуп жургон паракорчулук маселеси жана мыйзамда көрсөтүлгөн ченемдерден толук аткарбоо же болбосо чектен чыгуу. 2020-жылдын жыйынтыгы боюнча Мамлекеттик салык кызматынын коллегиясынын чечимдерин аткаруу максатында бир катар салык органынын жетекчилик курамына тартип жазасы берилди. Тийиштүү буйрукка мамлекеттик салык кызматынын төрагасы К.К.Абдалиев кол койду.

Алсак, катуу сөгүш 33 начальникке жана начальниктердин орун басарларына жарыяланса, 19у сөгүш алып, 7 эскертүү берилди. Тартип жазасы 2020-жылдын жыйынтыгы боюнча мамлекеттик бюджеттин болжолдук көрсөткүчтөрүн аткарбагандыктары, салык карызын өндүрүү боюнча начар иштери ж.б. үчүн берилди.

Мамлекттик салык кызматынын жетекчилиги салык органдарынын начальниктерине жана алардын орун басарларына ар бир айдын жыйынтыгы боюнча мамлекеттик бюджеттин болжолдук көрсөткүчтөрүн аткарбаган учурда ээлеген кызматынан бошотууга чейинки тартип жазалары берилээрин эскертти.

2.Айлык маянанын аздыгы

Депутаттар салыкчылардын маянасын көтөрбөсө коррупция көбөйүп, иштин сапатына кызыгуу да жоголорун айтышты. Мамлекеттик салык кызматынан жетекчисинин айтымында, тармакта 2 миң 256 адам иштейт, анын 77%ы катардагы кызматкерлер.

Жогорку Кеңештин жыйынында КР мамлекеттик салык кызматы тууралуу мыйзам каралууда. Анда, депутаттар аталган кызматтын кызматкерлеринин айлык маянасынын өлчөмүнө кызыгышты.

“Жетекчинин орун басары 19 миң 500 сом алат, ал эми катардагы кызматкерлер 6 жарым 7 миң сомдон маяна алышат. Алар ар жыл сайын Мамлекеттик кадр кызматына кирешеси тууралуу декларация толтурушат. Анын негизинде, кызматкерлердин 50%ы жеке менчик турак-жайы жок жүрүшкөнү маалым болду”

Айтымында, бул боюнча мэрияга, ипотекалык компанияга кызматкерлерине ипотекага үй берүү маселеси менен кайрылышкан.

Депутат Кенжебек Бокоев эгер тармактын кызматкерлеринин айлык маянасын көтөрбөсө кызматтан кетип калышарын белгиледи.

“Мындай айлык менен арыз да жазбай иштен кетип калуулары мүмкүн. Анда биз бюджетти толуктоо планын кантип аткарабыз?” - деген депутат кызматкерлерди өз ишине болгон кызыгуусун жаратуу үчүн алгач айлык маселесин чечүү керектигин айтты.

Бир катар депутаттар да кесиптешинин билдирүүсүн колдоого алып салык тармагынын кызматкерлеринин маянасы аз болсо, коррупцияга оңой аралашып, оз ишинин сапатына кызыкдар болбой турганын белгилешти.

3.Инновациондук салык төлөө методун киргизүү.

Азыркы учурда салык төлөөчү, салыкты банк системасы аркылуу төлөө мүмкүн болуп калды. Ошол себептен салыкты, толумдорду ишке бат ашыруу учун альтернативдүү төлөө формасын иштеп чыгуу. Бүгүнкү күндө Кыргызстандагы 25 коммерциялык банктардын арасында 15 коммерциялык банк ушундай (толоо терминалдары жана Интернет Банкинг) кызмат көрсөтөт. Тарифтер 500 сомго чейин жетет. Эгер юридикалык жак интернет-банкинг

кызматына туташайын десе, ага атайын программа орнотулат жана төлөмдөр ай сайын алынып турат, эгер жеке жак туташайын десе ага эсеп-картасына кирүүгө мүмкүндүк берилет, ошондо кардарга интернет-банкинг кошумча тейлөө катары бекер бериле баштайт. Бул методко өтүү үчүн биз биринчи салык төлөөчүлөргө жеткиликтүү маалымат берүүбүз керек.

Кандайдыр бир операцияны тез, өз убагында, эффективдүү кылыш үчүн, биринчиден, салык кызматкери абдан билимдүү болуусу жана эн негизгиси талапка ылайыктуу техника керек болот. Көзөмөлдөөчү-кассалык машиналарды фискалдаштыруу боюнча пилоттук долбоор ишке киргизилди. КРнын Мамлекеттик салык кызматы тарабынан Салык кызматына маалыматтарды онлайн функциясы менен бериле турган контролдук-кассалык машиналарды фискалдаштыруу боюнча пилоттук долбоор ишке киргизилди, бул тууралуу аталган мекемеден билдирди.

Онлайн режиминде маалымат берүү функциясы менен көзөмөлдөөчү-кассалык машиналарды убактылуу колдонуу пилоттук механизмдин киргизүү август айынан тартып Бишкек шаарынын жана Чүй облусунун аймагында өткөрүлүп жатат.

“Көзөмөлдөөчү-кассалык машина онлайн режими” долбооруна ыктыярдуу негизде ишкердиктин 35 субъектиси – ишмердиктин ар кандай түрлөрүнүн өкүлдөрү, анын ичинде супермаркеттер, дарыканалар, медициналык лабораториялар, диагностикалык борборлор, кафелер, дүкөндөр жана мейманканалар катышууда. 35 субъекттин 46 көзөмөлдөөчү-кассалык машиналары орнотулуп, муну менен пилоттук долбоор жүрүп жаткан мезгил ичинде бардыгы болуп 43 миң 996 чек урулган. Эскерте кетсек, мамлекеттик салык кызматы Кыргызстанда көзөмөлдөөчү-кассалык машиналарды фискалдаштыруу аркылуу акча каражаттарын эсепке алуу боюнча көзөмөлдүн ишенимдүү системасын жайылтууда. Ал эми бул болсо, салыктарды туура жана толугу менен эсептөөдө, салыктарды тескеп башкарууда контролдун натыйжалуу жүргүзүлүшүнө мүмкүндүк берет. Анын үстүнө, салык кызматынын маалымат базасына онлайн режиминде маалымат берүү фискалдык орнотмолор аркылуу ишке ашырылат.

Долбоорду ишке ашыруу мамлекетке гана эмес, ошондой эле абийирдүү салык төлөөчүлөргө да олуттуу пайда келтирет. Акча жүгүртүүлөрдү легалдаштыруунун эсебинен салык жыйымдары көбөйөт, айкын фискалдык система түзүлөт, салык төлөөчүлөр үчүн атаандаштык чөйрөсү түзүлөт, ошондой эле абийирдүү субъекттерге карата көзөмөлдүн ар кандай формалары (рейдик, хронометраждык) кыскартылат.

Жыйынтык

Жогорудагыны эске алып төмөнкүдөй жыйынтыкка келдик. Паракорчулук, маяна маселеси, салык төлөөнүн өнүккөн методун киргизүү (Интернет банкинг жана төлөө терминалдары), баса белгилеп айтсак, көзөмөлдөөчү-кассалык машиналарды айрым салык объекттерине сөзсүз түрдө киргизүү боюнча иш-чараларды күчөтүп салыкты көзөмөлдөөчү кызматкерлеринен өзүбүз күткөн жакшы жыйынтык келип чыгат. Эгерде биз салыкты өз убагында, көйгөйсүз төгүп турсак, мамлекетибиздин бюджетинин кирешесин көбөйтөбүз, жана ошол кирешени өзүбүздүн эле социалдык маселелерибизди чечүүгө иштетебиз. Мисалы:

- Билим берүү мекемелеринин абалын жакшыртуу же жаны куруу
- Мамлекеттик кызматкерлердин айлык акысын көтөрүү.
- Медициналык мекемелерди жакшыртуу жана башка тазалык, жол, таза суу, электр энергия маселелери чечиле баштайт.

Адабияттар:

- 1.Бектенова Д.Ч. "Финансы, денежное обращение и кредит", Бишкек, 2008
- 2."КОР - стратегия развития Кыргызстана", Бишкек, 2007
- 3."Экономика", том 1-ый, Кемпбелл Р. Макконнелл, Стэнли Л. Брю, М., 1992
- 4.Wikipedia.com
- 5.www.stat.kg
6. <http://bibliofond.ru/>
- 7.www.vb.kg
- 8.www.kabar.kg
- 9.www.24.kg
- 10.ru.sputnik.kg

*Кудайбердиева Ж.А., ст.преподаватель
МНУ имени К.Ш.Токтомаматова
Карагулова А.И., преподаватель
МНУ имени К.Ш.Токтомаматова*

БЕЗРАБОТИЦА СРЕДИ МОЛОДЕЖИ КЫРГЫЗСТАНА И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ГОСУДАРСТВЕННЫЙ БЮДЖЕТ

Аннотация

Безработица - это болезнь в экономике, она была, есть и будет. Современная экономическая политика основывается на том, чтобы какой-то процент безработицы должен быть. Что нужно сделать чтобы найти работу в условиях безработицы? Надо стать качественным товаром.

Ключевые слова: Безработица, государственный бюджет, налоги, молодежь Кыргызстана.

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ЖАШТАРДЫН АРАСЫНДАГЫ ЖУМУШТУН ЖАНА МАМЛЕКЕТТИК БЮДЖЕТТЕГИ ТААСИРИ

Аннотация

Жумушсуздук бул экономикалык оору, ал болгон, бар жана болуп келет. Заманбап экономикалык саясат жумушсуздуктун кандайдыр бир пайызы болушу керек дейт. Азыркы жумушсуздук шартында жумуш табуу учун эмне кылуу керек? Сапаттуу товар болуу зарыл.

Түйүндүү сөздөр: жумушсуздук, мамлекеттик бюджет, салыктар, Кыргызстандын жаштары.

UNEMPLOYMENT AMONG YOUTH IN KYRGYZSTAN AND ITS IMPACT ON THE STATE BUDGET

Annotation

Unemployment is a disease of the economy, it has been and it will be. Modern economic policy is based on the fact that there should be a certain percentage of unemployment. What is needed to find a work in the conditions of unemployment? We need to be a qualitative product.

Key words: unemployment, state budget, taxes, youth of Kyrgyzstan.

Ведущую роль в формировании и развитии экономической структуры любого современного общества играет государственное регулирование, осуществляемое в рамках избранной властью экономической политики. Одним из наиболее важных механизмов, позволяющих государству осуществлять экономическое и социальное регулирование, является финансовый механизм - финансовая система общества, главным звеном которой является государственный бюджет. Именно посредством финансовой системы государство образует централизованные и воздействует на формирование децентрализованных фондов денежных средств, обеспечивая возможность выполнения возложенных на государственные органы функций.

Государственный бюджет, являясь главным средством мобилизации и расходования ресурсов государства, дает политической власти реальную возможность воздействовать на экономику, финансировать ее структурную перестройку, стимулировать развитие приоритетных секторов экономики, обеспечивать социальную поддержку наименее защищенным слоям населения. Бюджет - важная предпосылка и средство осуществления воспроизводственного процесса. С его помощью создаются условия для реализации социальных программ, обеспечения сохранности окружающей среды, стимулирования научно-технического прогресса, поддержания обороноспособности, выполнения иных государственных функций.

В течении последних пятнадцати лет нельзя сказать о стабильной социально-экономической ситуации в Кыргызстане. В числе проблем, требующих скорейшего разрешения, входят высокий дефицит государственного бюджета и низкий уровень жизни граждан, что может вызвать новую волну протестов. А также дефицит бюджета создает

плодородную почву для роста государственного долга. На 2020 год внешний долг Кыргызстана составил 488746000 долларов, это 40-45% к ВВП и внутренний долг составляет 669млн. долларов. По словам министра финансов Кыргызской Республики Бактыгул Жээнбаевой госдолг такого масштаба является допустимым, так как в достаточно развитых странах допустимый порог составляет и по 70%.

На мой взгляд, с министром финансов Кыргызской Республики можно поспорить о допустимой сумме государственного долга, так как Кыргызстан не входит в состав развитых стран, можно сказать больше, в нашей стране промышленность не развивается и основные поступления в бюджет идут от налогов с торговли, доходов населения и налога на добавочную стоимость импортируемых товаров.

Одной из основных проблем является невозврат кредитов. Например, западные кредиторы дают деньги под выполнение Кыргызстаном каких-либо условий. Например, Всемирный банк предоставляет льготные кредиты для преодоления кризисной ситуации. Начиная с 1992 года общий объем финансовой помощи, оказанной Всемирным банком Кыргызской Республике в виде грантов и льготных кредитов, превысил 1 миллиард долларов США.

Для увеличения доходов в бюджет нужно повышать налоги и тарифы на коммунальные услуги, либо вводить новые акцизы. Но с увеличением налогового бремени проявляются риски связанные с недовольством общества, а доходы действующего бизнеса падают.

Кыргызской Республике присущи такие проблемы как:

-Прощается коррупция и хищения из бюджета страны.

Большая часть экономики находится в тени или даже в темноте, что можно заниматься любым видом предпринимательства, оплачивая определенную мзду инспектору мимо бюджета. И предприниматель уходит в тень не по собственному желанию, а из-за существующей контролирующей системы.

Малая степень достоверности статистических данных.

Далекие от совершенства налоговая, таможенная и соц.защитная системы. Например, предприятия с миллионными оборотами откупаются от налоговиков покупкой патента на 1000 сом в месяц, а разница в отчетах о внешней торговле с соседними странами превышает десятки раз.

Наша проблема - это не существующая дыра в бюджете, а система, не позволяющая увеличить бюджет, и в особенности, его доходную часть. Она призвана управлять денежными потоками и направлять средства на пополнение бюджета, которая на самом деле уводит эти деньги от нее, и чаще всего в карманы руководителей отдельных структур и их приближенных. Нужно скорее искоренить сложившуюся систему и установить новые, прогрессивные рыночные механизмы и правила. И тогда не нужно будет задаваться вопросом откуда достать нужные средства для бюджета.

И как я ранее отметил гос.бюджет также не в малой степени зависит от подоходного налога. Этот налог напрямую берется от зарплаты. А большинство нашей молодежи ходят безработными. На сегодняшний день в службах занятости состоят 87,6тыс. человек. Из них официальный статус безработного имеют 56,0 тыс. человек. При этом 463 человека получают пособие по безработице, это на 20,5% больше аналогичного периода прошлого года. И при всем этом за год в службу занятости обращаются 206,5 тыс. человек. Не внушающая ли эта цифра? Если брать численность населения на 1 января 2015 года (5 895 062), то эта цифра 3,5%, в то время, когда уровень официальной безработицы на то же время составил 2,4%. Стоит отметить, что данный показатель является одним из самых важных с точки зрения социально-экономического развития страны. По уровне безработицы со средней номинальной зарплатой, определяется благосостояние населения. Но в нашем случае этот показатель довольно-таки искажен.

Безработица – это социально-экономическое явление, при котором часть рабочей силы (экономически активного населения) не занята в производстве товаров и услуг. Безработные наряду с занятыми формируют рабочую силу страны. В реальной экономической жизни

безработица выступает как превышение предложения рабочей силы над спросом на нее. На различных этапах развития человеческого общества эффективность использования рабочей силы была различной. Первобытному обществу свойственны были полная занятость всего трудоспособного населения общины и одновременно перенаселение отдельных территорий; отсюда постоянная борьба племен за территорию. При рабстве имела место полная занятость всех рабов и относительное перенаселение свободных граждан, часть которых становилась колонистами или воинами, их основным назначением было пополнение армии рабов. При феодализме и азиатском способе производства имело место абсолютное и относительное аграрное перенаселение, часть людей была скрыто излишней, некоторые из них уходили в отхожие промыслы, другие пополняли армию, назначение которой было в захватывании новых земель. В условиях чистого капитализма на индустриальной стадии его развития, при господстве рыночных отношений возникло новое социально-экономическое явление – армия безработных. Безработица — это болезнь в экономике, она была, есть и будет. Современная экономическая политика основывается на том, чтобы какой-то процент безработицы должен быть, т.е. это своего рода запас кадров на случай если появится внезапный спрос. Потому что спрогнозировать спрос на рынке труда можно, но довольно сложно, это должен быть пятилетний прогноз, т.е. какие отрасли будут развиваться и при появлении спроса они должны обеспечиваться этими кадрами, т.е. за счет безработицы.

Нынешняя наша ситуация в Кыргызстане по безработице проявляется из объективных экономических причин, когда предложение на рынке труда превышает над спросом, но в некоторых отраслях экономики у нас наблюдается дефицит кадров, т.е. когда предложения меньше чем спрос. Например: рынок труда в педагогике. Сейчас в Кыргызстане не хватает преподавателей, потому что спрос постоянный, а предложений мало, так как заработная плата маленькая. При уменьшении предложения и увеличении спроса не шло повышение заработной платы.

Что нужно сделать чтобы найти работу в условиях безработицы? Надо стать качественным товаром. Почему? Потому что конкуренция большая. Те люди, которые создают спрос на рынке труда всегда будут выбирать только качественный товар и соответственно молодежь должна стать этим качеством. Когда они выпускаются они должны отвечать всем требованиям именно для конкретной сферы деятельности и плюс дополнительные навыки, например, если ты экономист, то ты должен:

- Быть профессионально подготовленным.
- Иметь набор знаний и навыков.
- Знание языков.
- Личностные навыки (коммуникативность, ответственность и т.д.)
- Бухгалтерский учет.
- Экономический анализ.
- Навыки менеджмента (т.е. управление персоналом).

Но получается сейчас у нас на рынке труда много дешевого и некачественного товара и большинство из них не отвечают требованиям работодателя и если даже работодатель возьмет этот кадр ему необходимо вложить усилие, время и деньги, чтобы довести этого сотрудника до уровня, но не один работодатель не хочет себе лишних расходов и поэтому он будет стараться брать качественный товар и товар, который он знает. Поэтому молодежь должна создавать контакты, работать, практиковаться с целью того что тот даст ему рекомендательное письмо туда где он далее будет устраиваться, т.е. с пакетом документов.

Будущее Кыргызстана – молодежь. А если она будет уезжать за рубеж и трудиться на другую страну, как Кыргызстан будет развиваться? Например, если уедут умные и сильные люди, то через 10-20 лет стране будет трудно. Работу не находят по своей вине, потому что не стараются. А если постараться, то каждому молодому человеку найдется работа. Если не быть расторопней, то работа сама не придет. Одна из проблем молодежи в поисках работы это то, что они ищут работу с высокооплачиваемой зарплатой, хотят все и сразу.

Безработицу как правило делят на 3 вида:

-Циклическая – вызывается повторяющимися спадами производства в стране или регионе.

-Структурная – обусловленная изменениями в структуре спроса на труд, когда образуется несовпадение между квалификацией и требованием рабочих мест.

-Фрикционная – связана с затратами времени на поисках новой работы.

Из этих трех в нашей республике более развита структурная безработица. Так как на сегодняшний день большая часть молодежи поступает в ВУЗы с целью стать экономистом, юристом, банкиром, менеджером. Соответственно на рынке труда в сфере экономистов, юристов и менеджеров конкуренция большая и безработных с этим образованием много. А в это время мало хороших агрономов, ветеринаров, преподавателей как я ранее отметил и т.д. Я думаю надо кардинально ввести реформу в образовательной сфере.

По состоянию на 22 января 2020 года количество вакантных мест составило 55,3 тыс. единиц. Остались не востребованными 6,2тыс. рабочих мест. Это говорит о том, что в некоторых сферах просто не хватает нужных, качественных кадров.

Как говорил английский философ, историк и политик Фрэнсис Бэкон «Три вещи делают нацию великой и благоденствующей: плодородная почва, деятельная промышленность и легкость передвижения людей».

Сейчас люди винят государство говоря, что оно не обеспечивает их рабочими местами и т.п., но как говорится «Людские ссоры не длились бы так долго, если бы вина была на одной стороне», мы ищем вину со стороны государства не столько, сколько, со своей стороны.

В конце хочу сделать такой вывод, мы молодежь Кыргызстана должны получить должное образование и двигать экономику страны вперед, мы новое поколение и в наших руках судьба Кыргызстана.

Литература:

- 1.Бектенова Д.Ч. "Финансы, денежное обращение и кредит", Бишкек, 2008
- 2."КОР - стратегия развития Кыргызстана", Бишкек, 2007
- 3."Экономика", том 1-ый, Кемпбелл Р. Макконнелл, Стэнли Л. Брю, М., 1992
- 4.Wikipedia.com
- 5.www.stat.kg
6. <http://bibliofond.ru/>
- 7.www.vb.kg
- 8.www.kabar.kg
- 9.www.24.kg
- 10.ru.sputnik.kg

Карбекова М.Ж., магистрант
МНУ имени К.Ш. Токтомаматова

АНАЛИЗ ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ В КЫРГЫЗСТАНЕ

Аннотация

Процесс ипотечного кредитования в Кыргызстане

Ключевые слова: ипотечное кредитование, депозит, процентная ставка, заемщик, основной доход, кредит.

ANALYSIS OF MORTGAGE LENDING IN KYRGYZSTAN

Annotation

The process of mortgage lending in Kyrgyzstan

Keywords: mortgage lending, deposit, interest rate, borrower, basic income, loan

В Кыргызстане ипотечное кредитование регулируется законами Кыргызской Республики, в частности Закон КР «об ипотеке» от 29 мая 1999-года №41 и Закон КР «о залоге» от 12 марта 2005-года №49.

В нашей стране ипотечным кредитованием в основном занимаются банки, Государственная Ипотечная Компания и в меньшей степени ссудо-сберегательные жилищно-строительные кассы.

Банком в Кыргызской Республике является финансово-кредитное учреждение, созданное для привлечения депозитов юридических и физических лиц и других денежных средств и размещения их от своего имени на условиях возвратности, платности, срочности, а также для осуществления расчетов по поручениям клиентов. [1]

Национальный банк Кыргызской Республики выдает лицензии и ведет реестр ссудно-сберегательных жилищно-строительных касс. Лицензия выдается на неограниченный срок, является именной и не подлежит передаче третьим лицам. [2]

Согласно данным НБКР (Национальный Банк Кыргызской Республики) в стране осуществляют свою деятельность 23 коммерческих банка и 1 некоммерческий, сам НБКР, об ипотечном кредитовании данных организаций в основном и пойдет речь в этом разделе.

Современное состояние ипотечного кредитования в Кыргызстане находится на стадии эволюции и совершенствования. Уже сейчас социально уязвимый слой населения, нуждающийся в жилье, мало по малу обеспечивается жильем с помощью ипотечного кредитования. Если сравнить ситуацию по ипотечному кредитованию в стране несколькими годами ранее и сейчас, то мы непременно увидим улучшения в количестве и объеме выдаваемых ипотечных кредитов (таблица 1.1). Данные взяты с сайта Национального статистического комитета КР с 2017 по март 2020 годов. [3]

Таблица 1.1. Объем выдаваемых ипотечных кредитов в Кыргызстане.

№	Наименование	2017	2018	2019	Март 2020
1	Остатки ссуд по ипотечным кредитам (млн. сомов)	10 407,1	12 283,1	15304,1	15 912,2

Исходя из таблицы можно сделать вывод, с каждым годом объемы ипотечного кредитования увеличиваются, значит увеличивается и спрос на данный продукт.

На данный момент в нашей стране есть несколько ипотечных продуктов: ипотечное кредитование на условиях банка (собственное ипотечное кредитование); ипотечное кредитование, с накоплением первоначального взноса в качестве депозита; ипотека, выдаваемая Государственной Ипотечной Компанией (далее ГИК) госслужащим.

Ипотечный продукт банков, у всех банков она своя, как правило, имеют определенную схожесть, и различаются по всем параметрам лишь на несколько пунктов.

Срок, на который выдается кредит в основном колеблется от одного года до семи лет. Проценты по ипотечным кредитам составляют от 17% и до 26%. Первоначальный взнос 30% от стоимости жилья. Во многих банках есть порог от трех до 6 миллионов сомов, непосредственно выделяемых под ипотечный кредит, [4] в залог берется приобретаемое жилье. Первоначальный взнос в размере 30% или залог другого недвижимого имущества. Данные в таблице 1.2.

Таблица 1.2. Основные показатели банковского ипотечного кредита.

№	Показатели	Значения
1	Срок выдачи ипотечного кредита	1-7 лет
2	Объем ипотечного кредита	0,1-6 млн. сомов
3	Первоначальный взнос	30%
4	Процентная ставка	17-26%
5	Залог	Приобретаемая недвижимость
6	Комиссия за рассмотрение кредита	1-2%

Разумеется, воссоздать реальную картину сложно, каждый клиент банка индивидуален, но полагаясь данным Национального статистического комитета КР мы сможем увидеть общую картину для среднестатистического заемщика. Проведем расчет ипотечного кредита при условиях данной программы. Для начала выясним среднюю стоимость жилья (таблица 1.3).

Таблица 1.3. Средняя стоимость жилья.

Показатели	1-комн.квартира	2-комн.квартира	3-комн.квартира
Площадь (м ²)	33	50	63
Среднерыночная стоимость 1 м ² .	545\$	545\$	545\$
Сред. цена за жилье (м ²)	1 330 890	2 016 500	2 540 790

1 доллар = 74 сома по курсу НБКР.

Средняя заработная плата по городу Жалал-Абад составляет 14 384 сом, прожиточный минимум 6371 сом. Остаток после расходов в месяц составит 8013 сом. Если учесть, что обзавестись собственным жильем хочет молодая семья, у которой нет еще ребенка, в остатке будет 16026 сом, при этом, сумма платежей по кредиту не должна превышать 50% всех доходов. Получается платежи должны составлять не больше **14 384** сомов. Возьмем показатели по ипотечному кредиту, максимально выгодные заемщику (таблица 1.4).

Таблица 1.4. Расчет ипотечного кредита по банковской программе.

Показатели	1-ком.квартира	2-ком.квартира	3-ком.квартира
Срок выдачи ипотечного кредита (месяцев)	74	74	74
Первоначальный взнос (сом)	399 267	604 950	762 237
Процентная ставка%	23	22	21
Объем ипотечного кредита (сом)	931 623	1 411 550	1 778 553
Ежемесячный платеж (сом)	22 403	33 067	39 495

Максимальный платеж по кредиту не может превышать 50% доходов, то есть 14 384 сома. Исходя из расчетов, данная семья не сможет позволить себе купить ни один из предлагаемых квартир. Для того чтобы позволить себе приобрести жилье по данной

программе, нужно либо заплатить больше 30% стоимости жилья в виде первоначального взноса, либо нужно иметь больше доходов.

Второй продукт ипотечного кредитования, возможность получения ипотечного кредита с накоплением первоначального взноса на депозитном счете непосредственно в банке, в котором приобретается кредит под ипотеку. Это работает как сберегательная касса. В данном виде кредита процентная ставка как правило меньше, чем в обычном банковском. Потенциальный заемщик открывает депозитный счет в банке с доходностью 2-4% годовых, сроки обычно колеблются от двух до четырех лет. Процентная ставка за пользование кредитными средствами в данном случае ниже обычного, 14-16%. Пока заемщик копит деньги на своем счету, банк может пустить их в оборот и получить дополнительную прибыль, а во время выдачи ипотечного кредита предоставить скидку в виде пониженного процента, сумма которого составляет не больше дохода, полученного от использования депозитных средств заемщика. Этот механизм выдачи ипотечного кредита был введен относительно недавно, и проявил себя неплохо. Для людей, нуждающихся в жилье, и не имеющих на руках первоначального взноса в размере 30% от стоимости жилья, это отличное решения их проблем. По условиям данного вида кредитования, заемщик обязательно должен накопить первоначальный взнос в течение 2-4 лет, просто единовременный платеж первоначального взноса здесь не предусмотрен. Здесь отлично проработана возможность привлечения средств. И этот продукт больше ориентирован на широкий сегмент. Данные в таблице 1.5.

Таблица 1.5. Показатели ипотечного кредита типа сберегательная касса.

№	Наименование	Показатели
1	Срок выдачи ипотечного кредита	1-10 лет
2	Объем ипотечного кредита	до 7 млн. сомов
3	Первоначальный взнос	30%
4	Процентная ставка по кредиту	от 14%
5	Залог	приобретаемое жилье
6	Срок накопления первоначального взноса	2-4 года
7	Процентная ставка по депозиту	3-5%
8	Мин. Сумма депозита	От 105 тысяч сом
9	Комиссия за рассмотрение кредита	1-2 %

Те же расчеты, но по другой программе в таблице 1.6.

Таблица 1.3. Средняя стоимость жилья.

Показатели	1-комн.квартира	2-комн.квартира	3-комн.квартира
Площадь	33	50	63
Среднерыночная стоимость 1 м ² .	545\$	545\$	545\$
Среднерыночная цена за квартиру	1 330 890	2 016 500	2 540 790

Максимально возможный платеж так же **14 384** сом.

Таблица 1.6. Расчеты ипотечного кредита типа сберегательная касса.

Показатели	1-ком.квартира	2-ком.квартира	3-ком.квартира
Срок выдачи ипотечного кредита (месяцев)	120	120	120
Первоначальный взнос (сом)	399 267	604 950	762 237
Процентная ставка%	14	14	14
Объем ипотечного кредита (сом)	931 623	1 411 550	1 778 553
Ежемесячный платеж (сом)	14 465	21 917	27 615

По данной программе так же придется совершить первоначальный взнос больше, чем 30%, но ситуация уже более благоприятная, и на однокомнатную квартиру почти хватает.

Государство понимало, что ипотечное кредитование развивается, но недостаточными темпами, и что возможности коммерческих банков по выдаче ипотечных кредитов по как можно выгодным процентным ставкам и на более долгий срок ограничены привлекаемыми ими депозитами.

С целью создать надежную и долгосрочную систему жилищного кредитования в 2005 году, НБКР изучил зарубежный опыт модели социального ипотечного кредитования, и разработала свою. [5] Из-за ограниченности государственного бюджета, на начальных этапах создания данного проекта помощь в виде ипотечного кредитования на льготных условиях могла быть оказана не всем. В условиях, социально ориентированной рыночной экономики, данный вопрос решался двумя способами:

- адресная поддержка тех, кто несостоятелен в вопросе приобретения жилья самостоятельными усилиями;
- создание механизма, обеспечивающая всему населению эффективный способ улучшения и приобретения жилья с учетом их доходов и финансового сектора.

Реализация первого направления была возложена на гос. органы управления, решение которого должно основываться на эффективном использовании бюджетных средств.

Для реализации второго направления необходимо было ввести новый механизм, который финансировал бы жилье на основе ипотечного кредитования, отвечал современным требованиям рынка и соответствовал возможностям заемщиков. НБКР предложила модель ипотечного кредитования с использованием потенциала коммерческих банков и введение нового финансового инструмента, позволяющего не тратить средства на создание нового банка и использовать мультипликационный эффект, многократно увеличивающий начальные инвестиции в ипотечное кредитование. Ипотечные ценные бумаги (англ. Mortgage-Backed securities – MBS) – долговые ценные бумаги, рефинансируемые с помощью обязательств по одному или нескольким ипотечным кредитам. Процентные выплаты и выплаты по основной сумме долга по таким ценным бумагам производятся из средств, полученных по обеспечивающим кредитам. В данной модели ипотечного кредитования ипотечные кредиты должны выдаваться в соответствии стандартам Ипотечной компании. При этом ГИК могла устанавливать сроки и проценты кредитов, более ориентированные на население. При создании данного проекта выдача ипотечных кредитов предусматривалась под процентные ставки в 12-14% со сроком выдачи до 15 лет. Подразумевался 7-9% доход инвестора, 2% спред ГИК и остальные 3% спред коммерческого банка.

Данный механизм работает следующим образом.

Коммерческие банки выдают ипотечные кредиты и формируют закладные на их основе. ГИК выкупает закладные и на их основе выпускает долговые ипотечные ценные бумаги, которые реализуются инвесторам. Вырученные средства снова направляются для выдачи новых ипотечных кредитов. Таким образом создается механизм рефинансирования.

Показатели ипотечного продукта ГИК в настоящее время даны в таблице 1.7.

Таблица 1.7. Показатели льготного ипотечного кредита (ГИК).

№	Показатели	Значения
1	Срок выдачи ипотечного кредита	от 3 до 15 лет
2	Объем ипотечного кредита	до 3 млн. сомов
3	Первоначальный взнос	от 10%
4	Процентная ставка	При взносе 10-20% от стоимости жилья, 8%
		При взносе 20-30% от стоимости жилья, 7%
		При взносе больше 30% от стоимости жилья, 6%
5	Комиссия за выдачу кредита	0%

Государственная ипотечная компания как раз-таки нацелена на граждан, работающих на гос. работе и имеющих один основной доход, в виде заработной платы.

Таблица 1.8 Средняя стоимость жилья.

Показатели	1-комн.квартира	2-комн.квартира	3-комн.квартира
Площадь	33	50	63
Среднерыночная стоимость 1 м ² .	545\$	545\$	545\$
Среднерыночная цена за квартиру	1 330 890	2 016 500	2 540 790

Максимально возможный платеж **14 384** сом. Так как в данной программе процент может меняться в зависимости от первоначального взноса, рассмотрим все возможные результаты. Первоначальный взнос в размере 30% (таблица 1.9).

Таблица 1.9 Расчеты ипотечного кредита ГИК при пер-ном взносе 30%.

Показатели	1-ком.квартира	2-ком.квартира	3-ком.квартира
Срок выдачи ипотечного кредита (месяцев)	180	180	180
Первоначальный взнос (сом)	399 267	604 950	762 237
Процентная ставка%	6	6	6
Объем ипотечного кредита (сом)	931 623	1 411 550	1 778 553
Ежемесячный платеж (сом)	7 862	11 911	15 008

Данная программа льготного кредитования может предоставить возможность приобретения как однокомнатной, так и двухкомнатной квартир, с возможностью совершать вклады в виде депозита на разницу между платежом и остатком. Если приобрести двухкомнатную квартиру и совершать ежемесячный платеж в размере 12 687 сом по ипотечному кредиту, $16\,026 - 11\,911 = 4\,115$ сом остается в месяц после уплаты платежа и расходов в месяц. Эту сумму каждый месяц можно будет класть на счет в депозит, и в последующем закрыть кредит раньше обозначенного срока.

Рассмотрим случай, когда у заемщика нет необходимой суммы в 30% от стоимости жилья, и он готов внести лишь 20% первоначального взноса (таблица 1.9).

Таблица 1.10. Расчеты ипотечного кредита ГИК при пер-ном взносе 20%.

Показатели	1-ком.квартира	2-ком.квартира	3-ком.квартира
Срок выдачи ипотеч. кредита (мес.)	180	180	180
Первоначальный взнос (сом)	266 178	403 300	508 158
Процентная ставка%	7	7	7
Объем ипотечного кредита (сом)	1 064 712	1 613 200	2 032 632
Ежемес. платеж (сом)	9 570	14 500	18 270

При меньшем первом взносе мы видим, что однокомнатная квартира может быть куплена такой семьей и чуть-чуть не хватает на двухкомнатную, и при этом остается достаточно денег на поддержание уровня жизни на стабильно хорошем уровне, или для планирования собственных инвестиций.

Последний возможный эпизод, это когда у заемщика очень мало сбережений, в районе 10% от стоимости жилья (таблица 1.11).

Таблица 1.11. Расчеты ипотечного кредита ГИК при пер-ном взносе 10%.

Показатели	1-ком.квартира	2-ком.квартира	3-ком.квартира
Срок выдачи ипотечного кредита (мес.)	180	180	180
Первоначальный взнос (сом)	133 089	201 650	254 079
Процентная ставка%	8	8	8
Объем ипотечного кредита (сом)	1 197 801	1 814 850	2 286 711
Ежемесячный платеж (сом)	11 447	17 344	21 853

Стоит отметить, что ГИК кредитует только государственных служащих. Критериями отбора в список потенциальных заемщиков также являются:

- общий стаж работы не менее трех лет;
- стаж работы на последнем рабочем месте не менее года;
- отсутствие жилья у заемщика, супруга/супруги и несовершеннолетних детей;
- отсутствие за последние три года любых операций, связанных с куплей-продажей жилья.

Как мы могли заметить, проценты по ипотечным кредитам, назначаемые коммерческими банками Кыргызстана очень высокие, сроки слишком короткие. Многие кыргызстанцы в силу неплатежеспособности не берут ипотечный кредит, а часто живут, арендуя жилье. В данный момент ситуация усугубляется еще и тем, что более состоятельные люди скупают строящиеся квартиры еще в момент строительства домов, преимущественно на стадии разработки проекта или закладки котлована. На этой стадии квартиры можно приобрести по цене до 40% ниже, чем при вводе квартир уже в эксплуатацию. Скупаются они с целью получения прибыли либо от перепродажи данного жилья, либо от сдачи ее в аренду. В совокупности этих двух факторов приобретение жилья в ипотеку для среднестатистического гражданина представляется невозможным и напрямую влияет на количество и качество выдаваемых ипотечных кредитов. На помощь в данной ситуации приходит государственная ипотечная программа по выдаче ипотечных кредитов госслужащим, но и она узконаправлена и не всегда может помочь приобрести большое жилье достаточного для большой семьи.

Если сравнивать процентные ставки по ипотечным кредитам и их сроки с другими развитыми странами, мы приходим к выводу, что ипотечное кредитование в Кыргызстане только в начале своего пути становления как механизм, решающий вопрос с жильем уязвимого в экономическом плане слоя населения. Проведя сравнительный анализ ипотечных программ Кыргызстана и развитых стран можно смело утверждать, что при условии ставок и сроков ипотечных кредитов на уровне развитых стран, ипотечные кредиты в Кыргызстане получили бы второе дыхание. Люди смогли бы получить возможность приобретения даже 3-х комнатных квартир при их среднем доходе, количество и объемы выдаваемых ипотечных кредитов возросли бы в разы, и, подавляющая часть проблем отсеклась бы сама собой. Некоторые из них возможно даже и не пришлось бы решать, ведь основная проблема состоит в несоответствии размеров платежей по ипотечному кредиту и доходов заемщиков.

Ипотечные программы развитых стран и расчеты по ним показаны в ПРИЛОЖЕНИИ А.

В Кыргызстане на данный момент выдано ипотечных кредитов на общую сумму 15 912,2 млн сомов, из них 13 107,9 (82,3%) млн сом в национальной валюте и 2 804,3 млн сом в иностранной. Несмотря на то, что ипотечные кредиты в национальной валюте выдаются под больший процент чем в иностранной (17-26% против долларовых от 14%), внушительная часть выдается именно в национальной валюте. Это связано с тем, что национальная валюта очень зависима от иностранных. Как правило инвалюта всегда дорожает по отношению к национальному, и при малейших изменениях в курсе валют заемщикам придется платить

больше, чем ожидалось во время заключения ипотечного кредитного договора. Расчеты в таблице 1.12.

Таблица 1.12. Расчет изменения суммы кредита при изменении курса валют.

№	Показатели	Февраль 2020	Июнь 2020
1	Объем ипотечного кредита (в долларах)	20 000	20 000
2	Курс доллара к сому	69,9	74
3	Сумма ипотечного кредита (в сомах)	1 398 000	1 480 000

Если бы заемщик получал доход в долларах, то ситуация для него не изменилась бы. Так как подавляющая часть населения получает доход в сомах, для платежа по ипотечному кредиту в долларах, заемщику придется сперва конвертировать сомы в доллары, и только потом совершать платеж. Получается сумма кредита остается прежней, но заемщику придется переплачивать.

Это основные программы по кредитованию в Кыргызстане. Все они в той или иной мере имеют общую структуру и последовательность действий, при выдаче кредита.

Когда потенциальный заемщик приходит в банк и дает знать о своей нужде, сперва происходит общее описание продуктов банка (в нашем случае виды и условия ипотечного кредитования) кредитными специалистами. Если заемщика устраивают условия ипотечного кредитования, с этого момента и начинается процесс его кредитования.

Все начинается с подготовки документов, удостоверяющих личность заемщика, такие как: паспорт, ЗАГС, семейная справка с места жительства.

Если все документы в порядке, собираются документы на доход. Справка о заработной плате, копия трудовой книжки, заверенной уполномоченным лицом по месту работы, справка, подтверждающая действительность того, что он там работает. Если заемщик работает на основе заработной платы. Если же заемщик имеет доход иного рода, чем система начисления заработной платы, ему необходимо предоставить документы о получаемых доходах, имеющих юридическую силу. Здесь есть маленький нюанс, любой вид дохода, который заемщик не сможет доказать (документами, имеющими силу), не будет учтен. Бывают случаи, когда в банк обращаются таксисты, торговцы, работающие без патентов, ввиду невозможности предоставить доказательства получения доходов по нормам банка, такие клиенты не могут получить кредиты.

Происходит анализ истории ранее полученных кредитов по кредитно-информационному бюро «Ишеним» (КИБ), если у клиента банка имеется много просрочек или неуплата кредита, он автоматически лишается возможности получения кредита.

Подготовка документов на приобретаемое жилье, такие как:

- договор купли-продажи, дарения, решения, постановления;
- если приобретаемое жилье – дом, с земельным участком, требуется так же гос. акт;
- технический паспорт;
- акт приема в эксплуатацию, опять-таки, если объектом является дом с земельным участком (на земельном участке).

Параллельно идет подготовка документов продавца жилья, по сути те же документы, удостоверяющие личность что и у заемщика.

Далее идет анализ жилья и его оценка. Если в банке есть квалифицированный специалист по оценке недвижимости, это может значительно сократить время и расходы. Если же нет, необходима помощь таковых специалистов.

После оценки жилья картина начнет виднеться целиком, можно будет рассчитать точный платеж в месяц по кредиту, относительно доходов и величины платежа выбрать кредитный срок. Есть железное правило в кредитовании, платеж по кредиту не должен превышать 50% общих доходов заемщика в месяц. Если предположим доходы 10 тысяч сомов, а платежи по кредиту составляют 6 000 сом, такой кредит считается очень рискованным и в большинстве

случаев не имеет места быть, кроме случаев, когда это по определенным причинам оправдано или инициатором сделки выступает банк, предлагая большие проценты по кредиту за повышенные риски.

Наконец, когда вся документальная составляющая готова, все документы тщательно проверяются юристами банка и составляется юридическое заключение, в котором указывается полное соответствие или несоответствие определенных документов нормам.

При соответствии всех документов осуществляется выдача ипотечного кредита. Осуществляется купля-продажа между заемщиком и продавцом дома, составляется кредитный договор и ипотеки (залога), заверяется государственным нотариусом, регистрируется в государственной регистратуре об обременении данной недвижимости залогом.

Подписывается график выплаты по кредиту.

Составляется ипотечная закладная и также, заверяется и регистрируется.

После необходимо застраховать недвижимость.

Процесс ипотечного кредитования завершен, заемщику остается только наслаждаться жильем и вовремя совершать платеж по кредиту.

Экономические условия в стране меняются, как и возможности людей, нуждающихся в обеспечении жильем. В Кыргызстане есть много разновидностей программ ипотечного кредитования. Главное не стоять на месте, менять ипотечные программы исходя из возможностей большинства и быть клиентоориентированным.

Литература:

1.Закон Кыргызской Республики «О Национальном банке КР, банках и банковской деятельности» от 16.12.2016. №206

2.Закон КР «об ипотеке» от 29 мая 1999-года №41

3.Национальный статистический комитет Кыргызской Республики. Сайт stat.kg [Электронный ресурс].- <http://stat.kg/ru/publications/>

4.Финансовый портал akchabar.kg [Электронный ресурс].- <https://www.akchabar.kg/ru/loans/ipoteka/>

5.Модель создания и внедрения ипотечного кредитования в Кыргызской Республике 2005-г [Электронный ресурс]. nbkr.kg/index1.jsp?item=1383&lang=RUS

6.socfond.kg [Электронный ресурс].- <http://socfond.kg/ru/payers/snzInfo/>

7.flatfy.kg [Электронный ресурс].- <https://flatfy.kg/продажа-квартир-джалал-абад>

8.ru.wikipedia.org определения терминов [Электронный ресурс].- <https://ru.wikipedia.org/wiki/>

9.Numbeo.com рейтинг стран с самыми низкими процентами по ипотечным кредитам. [Электронный ресурс].- <https://www.numbeo.com/cost-of-living/country-price-rankings?-itemId=106>

*Карбекова М.Ж., магистрант
МНУ имени К.Ш. Токтомаматова*

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ В ОАО ЖАФ «ОПТИМА БАНК»

Аннотация

Совершенствования механизмов ипотечного кредитования в Кыргызстане

Ключевые слова: жилье, ипотечное кредитование, проценты, инфляция, кредит, банк

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF MORTGAGE LENDING IN JSC JAF "OPTIMA BANK"

Annotation

Improving the mechanisms of mortgage lending in Kyrgyzstan

Keywords: housing, mortgage lending, interest, inflation, credit, bank

Во-первых, есть проблема дороговизны жилья. Состоятельные люди с течением времени становятся богаче, неимущие же со временем только беднеют. Отчасти это зависит от их финансовой грамотности или неграмотности, насколько они подкованы в этом плане. Но загвоздка состоит в том, что строительная промышленность, это тоже сфера бизнеса. Большинство домов скупаются еще на стадии проектирования или закладки котлована, когда цена квартир ниже ее аналога при сдаче в эксплуатацию до 40%. Предприимчивые и состоятельные люди скупают их подешевле, с целью перепродажи или сдачи в аренду после введения в эксплуатацию. С одной стороны, строительная промышленность растет и развивается, с другой же, увеличение количества готового жилья не решает вопрос населения по их обеспечению жильем. Так как мы выяснили, что часть скупаемого жилья идет на сдачу в аренду, а часть перепродается за дорого. Из-за чего цены на жилье высокие, ипотечный кредит приходится брать на большую сумму чем требовалось при покупке от первых рук, и такой кредит непосилен среднестатистическому человеку ввиду его суммы. Возможности заемщика не соответствуют платежам по ипотечному кредиту, потенциал теряется.

Для того, чтобы понять откуда берутся средства на ипотечное кредитование, откуда берется процент по кредиту, почему вообще выдают кредиты, предлагаю взглянуть на картину целиком.

Итак, сперва хотелось бы отметить, что банк – это предприятие, преследующее коммерческие цели, то есть прибыль. Прибыль она в основном получает от выдачи кредитов своим заемщикам, в частности от ипотечных кредитов. Так как деньги заемщик возвращает с наценкой (процент по кредиту), этот процент от кредита и есть прибыль банка. Но не спешите, не весь процент. Наценка на кредит формируется исходя из нескольких факторов.

А именно:

- процент по депозиту;
- риск кредита (риск невозврата);
- расходы банка по выдаче и обслуживанию кредита;
- маржа.

Вот как раз маржа, это и есть прибыль банка (после уплаты налогов). Приведу обычный пример для наглядности. У нас есть банк «Оптима Банк», допустим он выдает кредит по 17%. Откуда мы взяли эти проценты?

У банка есть собственные средства, но их недостаточно для выдачи кредитов всем заемщикам. «Оптима Банк» принимает вклады в депозит по 10% годовых. 10% это сумма уровня инфляции + ожидаемый доход вкладчиков. Допустим уровень инфляции 5%, ожидаемый доход 5%.

При выдаче кредита всегда есть риск невозврата кредита (даже если минимальный). Чем менее рискованнее сделка, тем меньше показатель процента риска. В ипотечном кредитовании риск минимален, по отношению к другим видам кредитов. Банк оценивает этот риск в 2%.

Далее, для того чтобы выдать кредит, банк арендует здание, оплачивает заработную плату работников банка, операционные расходы и тому подобные вещи. Эти расходы не заканчиваются сразу после того, как кредит был выдан. В течении всего времени, пока заемщик не выплатит последний платеж по кредиту, банк будет платить заработную плату сотрудникам и оплачивать аренду и прочие расходы, ведь надо чтобы заемщик пришел в офис, а его платеж кто-то зарегистрировал. Чем больше банк и его инфраструктура, тем меньше процент расходов, чем больше сумма кредита, тем меньше процент расходов, и наоборот. Соответственно, расходы 2%.

И последнее, за успешную организацию данной системы и данной работы банк получает прибыль, в нашем случае 3 %. Так формируется процент по кредиту. К чему это я? Да к тому, что есть две основные проблемы при выдаче ипотечного кредита, а точнее следствия проблем. Большая часть потенциальных клиентов по ипотечному кредитованию не могут получить удовлетворение своих потребностей:

- а) из-за разницы, между доходом заемщика и выплатами по кредиту в месяц;
- б) из-за плохой кредитной истории.

Выплаты по ипотечному кредиту непосильны многим заемщикам, так как проценты высокие, суммы большие, и срок кредитования маленький (вне зависимости от срока по отношению к другим видам кредитов). Вопрос понижения процентной ставки по кредиту решаем, не здесь и не сейчас, и не на нашем с вами уровне, но решаем. В большей степени решение данной проблемы требует участия государства. Привлечение ресурсов под меньшие проценты, привлечение более долгосрочных ресурсов, защита субъектов вторичного рынка ипотечного кредитования и кредитных портфелей и т.д.

Обращаясь к пункту б), в Кыргызстане существует кредитно-информационное бюро «Ишеним» (далее КИБ). В нем регистрируются все кредитные операции заемщиков и отражены такие показатели как: дата получения кредита, сумма, период, количество дней просрочек. Вне зависимости от рода кредитного учреждения, банки, микро-кредитные финансовые учреждения и др. Если по данным КИБ заемщик не устраивает банк (частые просрочки, неуплата кредита), он автоматически лишается возможности получения кредита. Всем не безызвестно, что кыргызы (в большинстве) такой народ, не ходят к зубному пока зуб нельзя будет спасти и надо будет его вырывать, не пойдут к врачу пока болезнь не дойдет до последней стадии. Это я к тому, что есть тенденция беспечности к определенным вещам, и, надо работать над осознанием. Многие думают, что просрочка по кредиту в несколько дней ничего не решает. Берут суммы большие, чем нужно или чем смогут оплачивать в месяц и проявляют халатное отношение. Между тем как раз это и может повлиять в будущем на возможность получения кредита в очередной раз, когда это нужно будет, ведь никто не застрахован.

Так же есть проблема отсутствия финансирования льготных ипотечных продуктов. ГИК выдается не всегда, а только тогда, когда есть ресурсы. ГИК само по себе является узконаправленным продуктом, и не все могут им воспользоваться, а отсутствие возможности воспользоваться ею сегментированному населению и вовсе сводит ее эффективность к минимуму.

Конечно же не все так плачевно, как могло показаться на первый взгляд. Проблемы были, есть и будут. На государственном уровне применяются меры по улучшению в данном направлении, требующие больше времени на реализацию. Я хотела бы внести свою лепту в решении данной проблемы и на основе тех теоретических данных, которые я вам привела как пример до этого, и, на основе проведенного мною анализа, предложить свои разработки по улучшению и развитию ипотечного кредитования в Кыргызстане.

Следует рассматривать ипотечное кредитование ни как отношения между кредитором и заемщиком, а как огромную систему, в котором все взаимосвязано. Кредитор, заемщик,

условия кредитования, показатели ипотечного кредита, государство, инвесторы, факторы влияющие на систему ценообразования жилья, строительная промышленность. Все это система ипотечного кредитования. Развитие системы ипотечного кредитования хотя бы для одного субъекта этих отношений в результате даст толчок к совершенствованию ипотечного кредитования в Кыргызстане.

Необходимо создать контроль над количеством приобретаемого жилья на одного человека или систему, учитывающая последние операции с куплей-продажей жилья людей в Кыргызстане. Так же система должна идентифицировать и учитывать людей, нуждающихся в жилье и при строительстве нового дома ограничивать возможности по купле-продаже лиц, у которых имеются за последние годы множество операций по таковым. Таким образом удастся удержать цены на квартиры от спекулятивной составляющей, в связи с чем ипотечные кредиты станут более подходить под финансовые возможности заемщиков. Уведомлять нуждающихся о перспективе приобретения жилья. Государство будет регулировать спекуляцию перепродажи жилья и создаст условия, где обычные люди, которые действительно нуждаются в жилье, смогут иметь возможность приобретения жилья дешевле, вследствие чего смогут позволить себе взять ипотечный кредит, так как сумма необходимая для покупки квартиры уже не будет столь большая.

Самая большая проблема выдачи ипотечных кредитов, это отсутствие качественных ресурсов. Под качественными я имею ввиду под меньшие проценты и на более долгий срок.

Как правило инвесторов привлекает доходность и безопасность того или иного вклада. Самый простой вид инвестиций – депозит. Инвестор вкладывает деньги в банк, ожидая прибыли через некоторое время, которое заключается в проценте. Процент депозита состоит из уровня инфляции + чистая доходность вкладываемых ресурсов. Если мы предлагаем вклады инвесторам под 4% годовых, а уровень инфляции в стране стабильно достигает 5, мы никогда не сможем привлечь средства. Ведь мало того, что вкладчик ничего не заработает, он еще и потеряет на вкладе. Темпы инфляции за последние годы в нашей стране немного стабилизировались, но все равно остаются на высоком уровне по сравнению с развитыми странами. Высокая инфляция, как всем известно, верный признак зависимости экономики страны от внешних факторов, импорта и слабого внутреннего производства. Нужно на государственном уровне принимать комплексные меры по укреплению и стабилизации экономики. Сравнивая ставки по депозитам в 10% и в 8% я бы положил деньги под 8%, зная, что инфляция в первом случае 5%, а втором 1%, так как во втором случае моя прибыль составит на два пункта больше ($10-5=5$, $8-1=7$). Если удастся сдерживать инфляцию на уровне не более 2%, даже при снижении депозитных процентов, желающих вкладывать деньги будет много, ведь инвесторы в первую очередь нацелены на процент чистой доходности. Инфляция – повышение общего уровня цен на товары и услуги на длительный срок. При инфляции на одну и ту же сумму денег по прошествии некоторого времени можно будет купить меньше товаров и услуг, чем прежде. В 2020 году в КР ожидается инфляция на уровне 5,6%. [1] Недавно мы были очевидцами, как из-за коронавирусной пандемии цены на продукты внезапно выросли. Цены на муку за день поднялись с 1300 до 1800 сомов за мешок (38%). Люди, опасаясь обесценивания национальной валюты начали забирать вклады из банков, менять их на иностранную валюту или скупать товары. Государство должно учитывать все возможные варианты развития событий и быть готовыми к худшим из них, готовясь заблаговременно и тщательно. Не допускать подобных случаев краткосрочной инфляции и при необходимости принимать строжайшие меры по их сдерживанию как в краткосрочной, так и в долгосрочной перспективах.

Второй фактор качественных ресурсов – долгий срок вкладов. Деньги в банках в основном это вклады сроком до одного года, или счета до востребования. Общий объем депозитов в коммерческих банках 161 546,7 млн. сомов, 38% из которых в иностранной валюте. Из них лишь 19807,9 млн. сомов (12,2%) вклады сроком более 1 года. Из всего объема ипотечных кредитов 82,4 % выдается в национальной валюте. [2] Это значит, что нужно привлекать внутренние инвестирования на более долгие сроки. Одним из методов выхода из

данного положения может быть секьюритизация ипотечных кредитных портфелей. Секьюритизация – одна из форм привлечения финансирования путем выпуска ценных бумаг. Таким образом банки смогут привлечь средства на более долгие сроки. Покупатели же ценных бумаг смогут продать их и вернуть деньги тогда, когда захотят. Подобный механизм был запущен ГИК в 2018 году, но она не в полной мере может решить задачи, возложенные на нее и подлежит еще многим доработкам и совершенствованиям.

Требуется развивать инфраструктуру внутренних инвестиций. В развитых странах и в США благодаря развитой инфраструктуре внутренних инвестиций банки имеют большее предложение по депозитам, нежели у нас в стране. Для того, чтобы выдать кредит требуется принять депозит. В условиях, где предложение инвесторов столь велико, что учреждения по выдаче ипотечных кредитов не могут реализовать все полученные депозиты, то есть приняли 1000, а выдали 800, они не могут позволить себе принять все депозиты, ведь с 800 долларов прибыль будет учтена, а с 200 нереализованных будут потери, так как по истечении срока депозита средства нужно будет вернуть с процентами, которых не будет. Таким образом они более свободны в выборе у кого принять средства и под какой процент. Идет перенасыщение средствами учреждений по выдаче кредитов и появляется конкуренция между инвесторами. Где волей-неволей процент по депозитам выходит низким, а сроки по вкладам долгосрочными. С более низкими ставками и долгими сроками депозитов, эти же показатели по выдаваемым ипотечным кредитам крайне приемлемы для большинства заемщиков в развитых странах, из-за чего они могут позволить себе приобретение жилья за счет ипотечных средств. Таким образом, средний годовой процент по депозитам согласно данным Market Rates Insight в США 1% годовых, средний процент по ипотечным кредитам 3,12% годовых сроком до 15 лет и 3,63% годовых сроком до 30 лет. [3] В Европе ипотечные кредиты выдаются еще по более приемлемым ставкам.

То есть, по сути, ипотечное кредитование, это огромная система взаимоотношений, и не только заемщика и кредитора, а система затрагивающая целые отрасли, инвесторов, государство и многих других. И для того чтобы привести эту систему к вершине её эволюции, где все субъекты ипотечного кредитования смогут стопроцентно доверять друг другу, а все операции уже на уровне планирования и обдумывания будут чистыми и прозрачными, нужно принятие комплексных мер государства, экономических отраслей, заемщиков. Это не недельная или месячная проблема, это проблема годов и даже десятилетий. Рынок ипотечных кредитов США и Европы развивается вот уже десятилетиями. На данный момент работает стабильно, намного стабильнее чем в нашей стране. И для того, чтобы через какое-то время прийти к развитию ипотечных кредитов уровня США и Европы, нужно начинать делать шаги уже сейчас. Не важно маленькие или большие, нужно лишь сделать шаг, а дорога появиться сама. Ведь проблемы сами по себе не решаются, а население страны увеличивается с каждым днем, увеличивая и количество людей, нуждающихся в жилье, и в решении сопутствующих по приобретению их проблем. Необходимо развивать сферу ипотечного кредитования, учитывая и перенимая опыт успешных стран в этом плане. Прививать нововведения, приспособливая и корректируя их под экономику нашей страны, возможности и потребности населения.

Не во всех банках Кыргызстана, в частности и в ОАО «Оптим Банк», предусмотрены такие программы ипотечного кредитования, как льготный ипотечный кредит от ГИК и сберегательные кассы. Прибыль от этих программ меньше, чем в обычном ипотечном кредите, но это не значит, что от них нужно отказываться. Приведу такую аналогию. Если у человека есть бизнес в виде ресторана, от которого идет 90% дохода и маленький магазин, который предоставляет остальные 10%, не нужно отказываться от магазина и закрывать его. Можно быть ориентированным на ресторан и при этом иметь дополнительный доход от магазина.

Точно так же, можно и нужно прививать все программы ипотечных кредитов не только в «Оптим Банке», но и во всех. Ипотека для госслужащих есть не во всех банках, практику сберегательных касс используют тоже единицы. Использование данных программ во всех банках приведет к притоку дополнительного дохода для банков, а население будет более

информировано в разных способах решения их проблем с приобретением недвижимости. Дополнительно ко всему, это приведет к здоровой конкуренции среди банков, что явится неперенным катализатором еще большего улучшения качества обслуживания клиентов банка и условий предоставления ипотечных кредитов, увеличению разновидностей ипотечных программ.

Многие недооценивают ипотечное кредитование методом сберегательных касс.

Во-первых, это привлечение более долгосрочных депозитов. Как я уже отмечала ранее, многие депозитные счета, это счета до востребования, расчетные счета и срочные депозиты сроком до одного года. В сберегательной кассе необходимым условием является накопление первоначального взноса на депозитном счету банка, что в определенной мере решает вопрос с привлечением средств на более долгие сроки.

Во-вторых, это депозит на счету банка с процентностью ниже обычных, как правило на несколько пунктов (3-4%), пуск в оборот которого принесет доход банку.

В-третьих, это доход для банка от выдачи ипотечного кредита.

В-четвертых, увеличение количества потенциальных клиентов банка. Так как процент ипотечного кредитования по данной программе начинается от 14% годовых, что само по себе ниже, чем в обычном ипотечном кредите банка, число заемщиков, которые смогут позволить себе приобретение жилья увеличится.

Развитие ипотечного кредитования в Кыргызстане затрагивает все субъекты данной отрасли. Это стабилизация экономики страны, применение мер по предотвращению инфляционных недугов, секьюритизация кредитных портфелей. Внедрение широкого спектра программ по выдаче ипотечных кредитов, создание здоровой конкуренции среди банков, нацеленность на доход, даже самых маленьких. Со стороны населения требуется информированность в решении их проблемы, финансовая грамотность и умение распоряжаться средствами, большая ответственность и в некотором понятии дальновидность.

Литература:

1. Интернет издание, освещающее сферу бизнеса и экономики в КР. www.tazabek.kg
2. Национальный статистический комитет Кыргызской Республики. Сайт stat.kg [Электронный ресурс].- <http://stat.kg/ru/publications/mirprocentov.ru>
3. Studme.org формы залога [Электронный ресурс].- https://studme.org/242177/pravo/formy_zaloga_fidutsiya_pignus_ipoteka
4. Закон КР «О залоге» от 12.03.2005-г. №49
5. socfond.kg [Электронный ресурс].- <http://socfond.kg/ru/payers/snzInfo/>
6. flatfy.kg [Электронный ресурс].- <https://flatfy.kg/продажа-квартир-джалал-абад>
7. ru.wikipedia.org определения терминов [Электронный ресурс].- <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
8. Модель создания и внедрения ипотечного кредитования в Кыргызской Республике 2005-г [Электронный ресурс]. nbkr.kg/index1.jsp?item=1383&lang=RUS
9. Numbeo.com рейтинг стран с самыми низкими процентами по ипотечным кредитам. [Электронный ресурс].- <https://www.numbeo.com/cost-of-living/countrypricerankings?itemId106>
10. Интернет издание, освещающее сферу бизнеса и экономики в КР. www.tazabek.kg

*Авакьян М.В., студентка
МНУ имени К.Ш. Токтомаматова
Сариева Н.Т., ст.преподаватель
МНУ имени К.Ш. Токтомаматова*

РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА НА ТЕРРИТОРИИ ЮЖНОГО РЕГИОНА КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Аннотация

Туристическая отрасль является одной из крупнейших, высокодоходных и наиболее динамичных отраслей мировой экономики. Успешное развитие туризма оказывает влияние на такие ключевые сектора экономики, как транспорт и связь, торговля, строительство, сельское хозяйство, производство товаров народного потребления и др., а создание развитой туристской индустрии имеет важное значение и как одно из эффективных направлений структурной перестройки экономики КР. В силу того, что южная область республики располагает уникальными природными и историко-культурными ресурсами, в статье будет рассмотрено развитие туризма в данной области, его проблемы и пути решения.

Ключевые слова: туристический рынок Кыргызстана, туризм, инфраструктура, тенденции развития.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ТҮШТҮК АЙМАГЫНДА ТУРИЗМДИН ӨНҮГҮҮСҮ

Аннотация

Туризм индустриясы дүйнөлүк экономиканын эң ири, кирешелүү жана динамикалуу тармактарынын бири. Туризмдин ийгиликтүү өнүгүшү экономиканын транспорт жана байланыш, соода, курулуш, айыл-чарба, эл керектөөчү товарларды өндүрүү сыяктуу негизги тармактарына таасирин тийгизет, ошондой эле өнүккөн туристтик индустрияны түзүү натыйжалуу тармактардын бири катары маанилүү. Кыргыз Республикасынын экономикасын кайра куруу багыттары. Республиканын түштүк аймагы уникалдуу жаратылыш, тарыхый жана маданий ресурстарга ээ болгондуктан, макалада бул аймакта туризмди өнүктүрүү, анын көйгөйлөрү жана чечүү жолдору каралат.

Түйүндүү сөздөр: Кыргызстандын туристтик базары, туризм, инфраструктура, өнүгүү тенденциясы.

DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE TERRITORY OF THE SOUTH REGION OF THE KYRGYZ REPUBLIC

Annotation

The tourism industry is one of the largest, most profitable and most dynamic industries in the world economy. The successful development of tourism has an impact on such key sectors of the economy as transport and communications, trade, construction, agriculture, production of consumer goods, etc., and the creation of a developed tourism industry is also important as one of the effective directions of restructuring the economy of the Kyrgyz Republic. Due to the fact that the southern region of the republic has unique natural, historical and cultural resources, the article will consider the development of tourism in this area, its problems and solutions.

Key words: tourism market of Kyrgyzstan, tourism, infrastructure, development trends.

Отрасль туризма является одной из крупнейших и быстро растущих в мире и дает больше всего рабочих мест. Во многих развивающихся странах отрасль туризма находится в числе лидеров по генерируемому доходу. Туризм традиционно включается в повестку дня при разработке стратегий развития во многих странах, включая развивающиеся страны, страны, недавно обретшие независимость. В настоящее время туристическая индустрия растет быстрыми темпами и считается одной из приоритетных отраслей экономики республики.

Кыргызстан обладает значительным туристическим - рекреационным потенциалом и имеет большие возможности для развития туризма, как внутреннего, так и международного. Для Кыргызской Республики первоочередной задачей является достижение устойчивого экономического роста как основы благосостояния народа. В Постановлении Правительства Кыргызской Республики от 31 января 2019 года была утверждена программа развития сферы туризма на 2019-2023 года, где выделено 47 мероприятий по реализации данной программы.

На данный момент туризм признан одним из приоритетных направлений экономики. Мировая туристическая индустрия в условиях растущей глобализации представляет приоритетный интерес и большие перспективы для Кыргызской Республики, а особенно – для южного региона.

Поскольку большую часть территории Кыргызстана занимают горы, то именно они являются наиболее привлекательным ресурсом для туристов дальнего зарубежья. Приключенческий туризм пользуется высоким спросом на мировом туристическом рынке. С учетом тенденций развития мирового рынка выделяют 2 основных вида туризма в Кыргызстане. Одним из них является приключенческий туризм: альпинизм, треккинг, рафтинг, рыболовные туры, а второй вид – это курортно-рекреационный туризм или отдых в пансионатах, санаториях и домах отдыха в основном на Иссык-Кульском побережье, либо на территории Жалал-Абадского региона.

Курортно-рекреационный туризм. Основными целями туристических поездок на данном рынке являются отдых, рекреация, здоровье и спорт. Самое главное – наличие великолепной первозданной природы, озер, пляжей, чистого горного воздуха. Приключенческий туризм имеет более продолжительный сезон, чем курортно-рекреационный. Такого рода туризм имеет достаточно устойчивый рост и в случае благоприятного развития в регионе будет расти опережающими темпами.

Как уже было сказано, туристический сектор, это один из наиболее востребованных секторов, поэтому большинство предпринимателей ведут свою деятельность именно в этом секторе. С целью поддержания устойчивости туристического сектора, его подразделили на такие виды как, альтернативный туризм, экотуризм, природный туризм и зеленый туризм. Южном регион Кыргызстана имеет большой потенциал для развития туризма благодаря своим природным и историческим особенностям. Самыми важными населенными пунктами на юге Кыргызстана можно назвать Джалал-Абад, Узген, Баткен, Токтогул, Ала-Бука, Таш-Кумур, Ош.

Джалал-Абадский регион

Джалал-Абад – третий по величине город в Кыргызстане, находящийся у подножья небольших гор Аюб -Тоо, на берегу реки Когарта. Джалал-Абад является одним из старейших поселений на Шелковом пути. В этом регионе сельское хозяйство находится на переднем плане и имеются большое количество деревьев (леса) грецкого ореха. Арсланбоб – горное село в Базар-Коргонском районе, Джалал-Абадской области. В Арсланбобской долине встречаются самые старые и большие ореховые деревья. Лес Арсланбоб (также Арстанбап) — это крупный ореховый лес, располагающийся в горах Ферганского и Чаткальского хребтов, в Джалал-Абадской области, на высоте в 1700 метров. Это самый большой ореховый лес в мире и одно из самых удивительных мест Кыргызстана.

Лес Арсланбоб — это естественный лес, возникший в далекой древности. Ученые утверждают, что его возраст может превышать 50 миллионов лет. Площадь Арсланбоба составляет 700 000 гектар, и на этой огромной территории растут многочисленные деревья грецкого ореха, фисташки, миндаля, алычи, груши и многие другие. Общее число наименований произрастающих здесь растений превышает 130. Есть здесь и несколько водопадов, самыми примечательными из которых являются Большой Арсланбобский (80 метров) и Малый Арсланбобский (35 метров). Также на территории заповедника есть несколько озер, одно из которых является священным и называется Кель-Мазар. Возвышающийся в этом месте пик Бабаш-Ата, высотой в 4436 метров, также считается священным среди жителей этого места. Арсланбоб со своей чудесной природой и водопадами с точки зрения экотуризма, прогулки на природе является кандидатом в наиболее важные центры. При желании в Джалал-Абадской области можно организовать все виды туризма, даже нетрадиционные. Например, прыжки с водопадов или дайвинг – тур на озере Сары-Челек.

Ала-Бука

Аксы́йский район Джалал-Абадской области расположен на северо-западе в 300 км от областного центра города Джалал-Абада, на границе Узбекистана.

В данном регионе вблизи села Авлетим (Эфлатун) находятся заповедник Падыша-Ата и священный мазар Падыша-Ата, лесные лагеря которых представляют огромный потенциал с точки зрения природного туризма и которые имеют так же важное религиозное значение.

Падыша - Ата приобрел статус заповедника в 2003 году, на его территории обитают 54 видов птиц, 14 видов млекопитающих, более 800 видов флоры.

Также на территории этой области находится Мавзолей Шах-Фазиль, который является уникальным памятником среднеазиатского зодчества и относится к эпохе караханидов, т.е. X-XII вв. нашей эры. Мавзолей находится в селе Гулистан, вблизи города Кербен в Джалал-Абадской области Кыргызстана, входит в список культурного наследия ЮНЕСКО.

Вообще, Шах-Фазиль — это целый этнокультурный комплекс, включающий в себя множество достопримечательностей. Помимо самого мавзолея Шах-Фазиль в комплекс входит священная гора Арча-Мазар, мавзолей Аламбердара, пещера святого отшельника, место казни 2700 мусульманских воинов, мечеть XVII века, вертикально установленный камень, а также мавзолей Сафед-Булан, датируемый XIX веком. Реставрационные работы проводились в 1980-е, затем повторно в 2003 году.

Сары Челек

Озеро Сары-Челек привлекает своей глубиной, которая достигает 234 метра. Сары-Челек – третье по глубине озеро Средней Азии и второе по глубине в Кыргызстане. Озеро Сары-Челек оправдывает свое название осенью, когда листва деревьев окрашивается в желто-красный цвет, и озеро начинает напоминать ковш с медом. Сары-Челек с точки зрения экотуризма и горного туризма является уникальным местом. Заповедник Сары-Челек, привлекающее внимание своей природной красотой является предпочитаемым местом местных и зарубежных туристов.

Баткен

Баткен расположен на юго-западной части Кыргызстана. Самой важной особенностью Баткена является Цветок Айгуль (*Fritillaria eduardii* Regel), который растет на склонах гор Баткена и считается эндемиком, так как такой цветок не встречается больше нигде на земном шаре. В апреле месяце каждый год приезжают местные жители и туристы с соседних стран, чтобы увидеть красивые цветочки оранжевого цвета, так как именно в апреле бутоны цветка открываются и расцветают. Похожие на Айгуль цветы, являющиеся так называемым эндемиком растут также на определенной территории Афганистана.

В этом контексте Баткенская область с точки зрения природного и экотуризма станет важным центром.

Токтогул

Здесь находятся крупнейшие гидроэлектростанции, которые удовлетворяют 70% потребности энергии страны. В регионе имеется большое количество шахт и гидроэлектростанций. Токтогул и его окрестности славятся конными прогулками и рыбами реки Нарын. Цвет реки Нарын следует обязательно посмотреть.

Река Нарын, обладающая достаточной скоростью потока и водными барьерами, оптимальных для рафтинга, столь востребованного среди европейских туристов, заполняет ряд регионов, имеющих большой потенциал для экстремального туризма, особенно развивающегося в последние годы Токтогул – одно из красивейших мест, где можно проводить природный туризм.

Ошская область

Водопад Абшыр-Ата

Выехав из Оша, Вы направитесь в урочище Абшир-Сай. Дно этого ущелья лежит на высоте от 1500 до 2500 метров над уровнем моря.

По прибытии в урочище перед глазами туристов предстает водопад Абшыр-Ата. Из отверстия круглой формы диаметром около двух метров в отвесной скале высотой 35 метров

с шумом вырывается окутанный клубами водяной пыли поток чистой воды. Водопад является устьем подземной реки и своим образованием обязан карстовым явлениям, вода слабо минерализована.

Недалеко от водопада имеется родник Котур-Булак с кристально чистой прохладной водой. Он находится внутри огромного карстового грота на левом обрыве каньона. Вода бьет из-под скалы и считается целебной. В долине Абшир-Сай можно встретить наскальные рисунки. Одна группа находится в 5 км к югу от с. Кок-Джар, другая - в 20 км к югу от Абшир-Сайского водопада, у истоков реки.

В десяти километрах от водопада находится озеро завального происхождения. Вода в нем очень холодная. Выше озера можно найти штольни, где в пятидесятые годы добывали флюорит, плавленый шпат, который представляет собой красивые кубические кристаллы разных цветов. Используется флюсовый материал в металлургии, в химической промышленности и в оптике. Абшир-Сай – живописное каньоно-образное ущелье. Дно ущелья лежит на высоте от 1500 до 2500 метров над уровнем моря. Растут здесь эфемерные растения, арча.

Водопад из пещеры диаметром 1,5 м, который вытекает из источника "Котур-Булак". Высота водопада 12-15 м. Пещера Хурхыз, Чиллякана. Скала Дулдул Ата является священным местом.

Со своей многообразной красотой Южная часть Кыргызстана привлекает туристов такими особенностями как охотничий туризм, верховая езда, экологические виды, горный туризм, горные озера, которые богаты рыбой.

Горный туризм и природный туризм на юге страны реализации пансионатов, несущих в себе подлинные следы семейной культуры должны быть поддержаны государственными органами и НПО. Горный туризм, то есть туризм джайлоо, успешно применяющийся на севере страны, гостеприимный прием туристов в традиционных юртах кыргызов, ознакомление с национальными блюдами, с такими традиционными напитками как жарма, кумыс, из кыргызских традиций охота с беркутом и конные прогулки станут интересным развлечением с точки зрения туристов экотуризма. Применение данного опыта и на пастбищах Южного Кыргызстана ускорит процесс усвоения экотуризма местными жителями. Для эффективного использования всех этих преимуществ экотуризма, необходимо развить инфраструктуру данных регионов, улучшить условия приема гостей путем предоставления местному населению налоговых льгот, соответствующих кредитов и поддержки, обучать местное население относительно туризма и прилагать усилия для развития предпринимательства экотуризма. В особенности поддержка женщин предпринимателей данного региона государством и неправительственными организациями в сфере местного рукоделия, местного производства и культурных мероприятий станет важным шагом с точки зрения предпринимательства.

Закключение

Разнообразие географической структуры Кыргызстана и природные красоты являются важным преимуществом с точки зрения туризма. Девственная природа, обладающая огромным потенциалом для экотуризма в особенности при учете низкого уровня жизни населения, проживающего на горных, лесных, исторических местностях в южной части страны развитие экотуризма может стать видом туризма, которое будет способствовать уменьшению различий в прибыли социальных слоев населения и различий межрегионального развития. В связи с этим оказание материальной поддержки данного региона вложит большой вклад в увеличение прибыли страны с точки зрения туризма и в прославление Кыргызстана во всем мире.

Охота, верховая езда, экологические виды туризма, горный туризм, горные озера, богатые рыбой, природные парки на юге страны, обладающие необыкновенной красотой, притягивают к себе туристов. На большинстве территории Кыргызстана природа нетронута и девственна, особенно эндемические виды, флора и фауна обладают редкой необыкновенной

красотой. Если к этому добавить еще и культурные и традиционные ценности, Кыргызстан является потенциальным раем с точки зрения экотуризма.

Реализация предпринимательства экотуризма в сельских местностях и его развитие обеспечит молодых людей работой. В связи с чем поддержка предпринимательства экотуризма остановит внутреннюю миграцию в города и наряду с трудоустройством молодежи возрастет региональное благосостояние благодаря уменьшению внутренней миграции.

Для эффективного использования всех этих преимуществ экотуризма, необходимо развить инфраструктуру данных регионов, улучшить условия приема гостей путем предоставления местному населению налоговых льгот, соответствующих кредитов и поддержки, обучать местное население относительно туризма и прилагать усилия для развития предпринимательства экотуризма. Соответствующие министерства и инстанции должны осуществлять необходимые организационные работы, проводить программы сертификации по направлению работа гида в горах и на природе, в первую очередь установить регионы, подходящие для экотуризма и его виды. При этом в регионе следует провести реставрацию ранее построенных туристических объектов, придать и обеспечить условия, соответствующие новым трендам туризма. В частности, для приобретения известности страны и региона следует прибегнуть к помощи средств массовой информации и совместно с ними использовать рекламные каналы, ознакомительные видео. Для увеличения числа туристов, которое уменьшилось в связи с конфликтными ситуациями внутри страны, отсутствия стабильности за последние годы, государству, местным органам власти и неправительственным организациям выпадает ответственная обязанность для исправления данной ситуации. Оказание поддержки предпринимательской деятельности со стороны государства, предоставление местному населению налоговых льгот, соответствующих кредитов и поддержки, обучение местного населения относительно экотуризма и местной культуры вложит большой вклад усилий для развития экотуризма. В особенности введение государством упрощенного визового режима и организация международных мероприятий тоже один из эффективных методов, который стоит поддерживать.

Все эти работы вложат огромный вклад для приобретения Кыргызстаном статуса страны, обладающей несравненной природой, заслуженного им положения с точки зрения экотуризма.

Литература:

1. Арасланов Т.Н. Маркетинг услуг.
2. Песоцкая Е.В. Маркетинг услуг: Учебное пособие, Питер, 2010
3. Стаханов В.Н. Маркетинг сферы услуг-М, 2011
4. Абдымаликов К. Экономика Кыргызстана- Бишкек, 2010
5. Закиров А. З. Региональная экономика Кыргызстана-Бишкек, 2012
6. <https://cyberleninka.ru/article/n/predprinimatelstvo-ekoturizma-kak-strategicheskoe-sredstvo-v-yuzhnom-regione-kyrgyzstana>
7. www.too.kg
8. www.turmush.kg
9. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/12942?cl=ru-ru>

*Хурбаева Ч.Г., магистрант
К.Ш.Токтомаматова атындагы ЭАУ
Артылбекова Ж.М., магистрант
К.Ш.Токтомаматова атындагы ЭАУ*

ЭЛ ЧАРБАСЫНДАГЫ СТРУКТУРАЛЫК КАЙРА КУРУУЛАРДЫН МАМЛЕКЕТТИК БАШКАРУУНУН ЫКМАЛАРЫ

Аннотация

Заманбап базар шартында өлкөнүн улуттук экономикасынын башкы милдети - туруктуу жана максатка багытталган социалдык өнүгүүнү камсыз кылуу маселеси турат. Бул көйгөйдү чечүү үчүн, бир жагынан, кубаттуу экономикалык негиздин болушу, экинчи жагынан, натыйжалуу жана максатка багытталган мамлекеттик башкаруу талап кылынат, ал зарыл болгон институционалдык шарттарды гана камсыз кылбастан, экономикалык өнүгүүнү максималдуу түрдө өркүндөтүшү керек. мамилелер. Мамлекеттин экономикага тийгизген таасири мамлекеттик сектор аркылуу дагы, экономиканы мамлекеттик жөнгө салууну чагылдырган ар кандай экономикалык процесстерди, ыкмаларды жана куралдарды колдонуу менен жеке сектордун ишине таасир этүү жолу менен да жүзөгө ашырылышы мүмкүн. Рыноктук механизмдин иштеши үчүн талап кылынган шарттарды камсыз кылуу үчүн мамлекеттин субъекттердин ишине жана рыноктук конъюнктурага мамлекеттин таасиринин ушул өзгөчө формасынын максатка ылайыктуулугу жана зарылдыгы бир нече жолу тастыкталуу зарыл.

Түйүндүү сөздөр: мамлекет, базар экономикасы, таасири, структура, маселе, чечим, шарттар, форма, маани, салым.

METHODS OF PUBLIC ADMINISTRATION OF STRUCTURAL REFORMS IN THE ECONOMY

Annotation

The main task of the national economy of the country in modern market conditions is to ensure sustainable and purposeful social development. The solution of this problem requires, on the one hand, the presence of a powerful economic basis, and, on the other hand, effective and purposeful public administration, which should not only provide the necessary institutional conditions, but also maximize the development of economic relations. State influence on the economy can be carried out both through the public sector and by influencing the functioning of the private sector using a variety of economic processes, methods and tools, which together represent state regulation of the economy. The expediency and necessity of this particular form of state influence of the state on the activities of subjects and market conditions to ensure the required conditions for the functioning of the market mechanism has been repeatedly confirmed.

Key words: state, market economy, influence, structure, problem, solution, conditions, form, value, investment.

Мамлекеттик башкаруу жалпысынан 19-кылымдын аягында гана илимий билимдин көзкарандысыз чөйрөсү катары пайда болгон азыркы коомдук-саясий жана социалдык-экономикалык ой-пикирдин салыштырмалуу жаңы багыты болуп саналат. Акыркы он жылдыктарда бул илимдеги жетишкендиктерге практикалык кызыгуу тездик менен жогорулады, анткени мамлекеттик башкаруунун конкреттүү формалары, ыкмалары жана механизмдери коомдук өнүгүүнүн көптөгөн социалдык-экономикалык процесстеринин натыйжалуулугуна түздөн-түз таасир этет. Мамлекеттик башкаруу теориясынын көйгөйлөрүнө адистешкен көптөгөн авторлордун баалоолорун, ой-пикирлерин жана чечимдерин талдоо бүгүнкү күндө теориялык өнүгүүлөрдүн мазмунун жана багытын бирдиктүү, бир калыпта түшүнүү жок деген тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет. Бул негизинен "мамлекет" жана "өкмөт" терминдеринин түшүнүксүздүгүнөн жана эклектизмден жана ошого жараша ар кандай ыкмалардын жана аларды чечмелөө жолдорунун болушунан келип чыгат. Ошол эле учурда илимдин ар кайсы тармактарындагы окумуштуулар жана адистер теориялык жактан мамлекеттик башкарууну, эреже катары, мамлекеттин ишинин ажырагыс, салыштырмалуу өз алдынча чөйрөсү жана ага ылайыктуу социалдык жана социалдык-экономикалык мамилелер тутуму катары карашат. Изилдөөнүн объектиси көптөгөн илимдердин, анын ичинде саясат таануунун, саясий социологиянын, саясий экономиянын, экономикалык теориянын, мамлекет жана укук теориясынын, социалдык башкаруу теориясынын ж.б. Мындан тышкары, мамлекеттик башкаруу информатика, экономикалык география, демография жана бир катар прикладдык илимдердин (анын ичинде

менеджменттин) маалыматтарын колдонот. Жалпысынан бул илимдердин бардыгы коомдук-саясий жана социалдык-экономикалык процесстерди жана мамилелерди жөнгө салуучу жалпы мыйзамдарды түшүнүү процессине өбөлгө түзөт. Мамлекеттик башкаруу илимий билимдин объектиси катары көп кырдуу билим берүү болуп саналат. Бул дисциплинанын артында турган түшүнүк саясаттын, мыйзамдын, башкаруунун жана бийликтин байланышына негизделген. Батыштын саясий ой-пикиринде акыркы мезгилге чейин үстөмдүк кылып келген "саясий-административдик дихотомиянын" либералдык парадигмасына карама-каршы келет. Парадигмага ылайык, саясатты мамлекеттик башкаруудан бөлүү жана алардын бири-бирине каршы турушу теория боюнча эки тараптуу мамилени пайда кылды: а) мамлекеттик башкаруу - бул башкаруу илиминин бир тармагы, б.а. экономикалык башкаруу; б) мамлекеттик башкаруу - бул саясий илим [2]. Ошентип, мамлекеттик башкаруунун заманбап теориясы - илимий ой жүгүртүүнүн саясий-укуктук жана социалдык-экономикалык багыттарынын негизинде түзүлгөн татаал илимий дисциплина. Теориянын негиздерин билүү, аны мамлекеттик башкаруу иш-аракеттеринин практикасын изилдөөгө, мамлекеттик башкаруу аппаратынын чечиши керек болгон татаал маселелерди түшүнүүгө колдонууга мүмкүндүк берет. Мамлекеттик башкаруу теориясынын мазмуну анын методологиясынын негизин түзгөн тиешелүү мыйзамдарга, принциптерге жана ыкмаларга негизделген. Методология объективдүү чындыкты түшүнүүнү камсыз кылат, эгерде ал конкреттештирилип, чындыкты сүрөттөө жана түшүндүрүү үчүн адекваттуу илимий методдордо жана технологияларда жүзөгө ашырылса. Илимий билимдин конкреттүү чөйрөлөрүндө колдонулган ар кандай методологиянын критерийи болуп объективдүү чындыкка жетүү мүмкүнчүлүгү жана алынган билимди ишке ашыруунун негизинде практикалык иш-аракеттердин натыйжалуулугу эсептелет. Зеркин Д.П. жана Игнатов В.Г. саясий жана административдик процесстерди билүүнү мүнөздөөчү төмөнкү белгилерге көңүл бурунуз [3]:

1. мамлекеттик башкаруу процесстерин талдоо субъективдүү, ал эми саясий илимдерде объективдүү чындык, башкаларга караганда, субъективдүү формада чагылдырылат;

2. саясий (анын ичинде штатты) башкаруу теориясы тарыхый тажрыйбага негизделген жана "анын өнүгүүсүнүн белгилүү бир этабында белгилүү бир мамлекетке мүнөздүү болгон онтологиялык картага кайрылбастан, саясий субъекттердин касиеттерин орто эсеп менен гана объективдүү чечмелөөгө болбойт"

3. талданган теориянын чагылдыруу объектиси - келечектеги белгисиз келечеги бар заманбап динамикалык, татаал жана негизинен карама-каршы саясий жана социалдык чындык.

Мамлекеттик башкаруунун натыйжалуулугунун эң маанилүү мүнөздөмөсү анын натыйжалуулугу. Мамлекеттик башкаруунун "натыйжалуулук критерийи" түшүнүгү бир тутумду же белгилердин жыйындысын билдирет, анын негизинде жалпы башкаруу тутумдарынын натыйжалуулугу бааланат. Бул түшүнүктүн негизги элементи болуп "баалоо" термини эсептелет, анын конкреттүү мааниси адамдар тарабынан башкаруучу субъекттин бир эле иш-аракеттеринин жана чечимдеринин натыйжаларын жана кесепеттерин баалоо жол-жобосунун так эместиги менен аныкталат [3].

Адабияттар:

1. Василенко, И. А. Административно - государственное управление в странах Запада [Текст]: Учебное пособие. Изд. 2-е, перераб. и доп.— М.: Издательская корпорация «Логос», 2001. -200 с.

2. Государственное управление: основы теории и организации. Учебник [Текст] / Под. ред. В.А. Козбаненко // М. - «Статут». -2000. - 102 с.

3. Зеркин, Д.П. Основы теории государственного управления. Курс лекций [Текст] / Д.П. Зеркин, В.Г. Игнатов // Ростов - на - Дону. - 2004. - С. 21 - 23.

4. Африканская интеграция: социально - политическое измерение [Текст] // М. -Изд - во Института Африки РАН. -2003. - с. 85 - 100.

5. Ашин, Г.А. Социология политики. Сравнительный анализ российских и американских политических реалий [Текст] / Г.А. Ашин, С.А. Кравченко, Э.Д. Ло-занский // М. - 2001. - 286 с.

*Артылбекова Ж.М., магистрант
К.Ш.Токтомаматова атындагы ЭАУ
Хурбаева Ч.Г., магистрант
К.Ш.Токтомаматова атындагы ЭАУ*

ӨЛКӨДӨГҮ МЕДИЦИНА ТАРМАГЫНЫН ИННОВАЦИЯЛЫК ӨНҮГҮҮСҮНҮН КӨЙГӨЙЛӨРҮ ЖАНА КЕЛЕЧЕГИ

Аннотация

Калктын ден-соолугу салттуу түрдө Кыргыз Республикасында мамлекеттик саясаттын артыкчылыктуу багыты болуп келген. Калктын ден-соолугу - бул өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн көрсөткүчтөрүнүн бири. 1991-жылы эгемендүүлүктү алган экономикалык өзгөрүүлөр мезгилинде Кыргыз Республикасынын саламаттыкты сактоо тутуму каржылык жетишсиздикти башынан кечирди. Ички дүң өнүмдүн (мындан ары - ИДП) жана мамлекеттик сектордун кирешелеринин иш жүзүндөгү деңгээли 1990-жылдардын ортосуна карата эки эсеге төмөндөп, андан кийин акырындап калыбына келтирүү процессине өттү. Учурдагы кырдаал мамлекеттин саламаттыкты сактоо тутумундагы каржылык милдеттенмелерди аткаруу мүмкүнчүлүгүн бир топ солгундатты. Ошол эле учурда, дары-дармектер жана электр энергиясы сыяктуу саламаттыкты сактоо мекемелеринин ишин колдоо үчүн зарыл болгон негизги товарлардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн наркы жогорулады. Натыйжада, бул факторлор дары-дармектердин жетишсиздигине жана саламаттыкты сактоо технологияларына, мамлекеттик кызматтар боюнча карыздардын топтолушуна жана медициналык жардам, дары-дармек каражаттарына жана саламаттыкты сактоо технологияларына "расмий эмес төлөмдөрдүн" көбөйүшүнө алып келди.

Түйүндүү сөздөр: калк, ден-соолук, медицина, мамлекет, дары-дармектер, мекеме, саясат, процесс, каражат, технология.

THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF INNOVATIVE MEDICAL DEVELOPMENT IN THE COUNTRY

Annotation

Public health has traditionally been a priority of public policy in the Kyrgyz Republic. Population health is one of the indicators of socio-economic development of the country. During the economic transformation that gained independence in 1991, the health care system of the Kyrgyz Republic experienced a financial shortage. The actual level of gross domestic product (GDP) and public sector revenues halved by the mid-1990s, and then began a gradual recovery process. The current situation has significantly weakened the state's ability to meet financial obligations in the health care system. At the same time, the cost of basic goods and services needed to support health care facilities, such as medicines and electricity, has increased. As a result, these factors have led to shortages of medicines and health technologies, accumulation of public service debt, and increased "informal payments" for health care, medicines, and health technologies.

Key words: population, health, medicine, state, medicine, institution, policy, process, means, technology.

Экономикалык жана социалдык кыйынчылыктарга карабастан, саламаттыкты сактоо тармагы маанилүү ийгиликтерге жетишти. Саламаттык сактоо секторун өнүктүрүү стратегиясы саламаттыкты сактоону профилактикалык жана баштапкы медициналык-санитардык жардамга багыттоого багытталган; ресурстарды бөлүштүрүүдө тендикти өркүндөтүү; медициналык кызматтарга жеткиликтүүлүктөгү финансылык жана финансылык эмес чектөөлөрдү жоюу [1].

"Манас" программасы 1996-2005-жылдары, "Манас таалими" улуттук программасы 2006-2011-жылдары ишке ашырылган. Бул программалар мурунку тутумга салыштырмалуу максаттарында, мекемелеринде, иштөө багыттарында олуттуу өзгөрүүлөргө, кызмат көрсөтүүлөрдүн көлөмүн көбөйтүүгө жана каражаттарды топтоого жана саламаттыкты сактоонун сатып алууларына алып келди.

Негизги реформалар кызматтарды сатып алуучу менен камсыздоочунун бөлүнүүсүн камтыды (саясатты жүргүзүү үчүн Кыргыз Республикасынын Саламаттыкты сактоо министрлиги жана бирдиктүү төлөөчү тутуму аркылуу кызматтарды сатып алуу үчүн ММК Фонду); баштапкы медициналык-санитардык жардамга жана үй-бүлөлүк медицинага, оорукананын реструктуризациясы менен коштолгон көңүлдүн күчөшү; калктан кошумча төлөмдөрдү (кошумча төлөмдөрдү) камтыган Мамлекеттик кепилденген жөлөк пулдар

программасынын (мындан ары - МКТ) алкагындагы кызматтардын белгиленген тизмесин көрсөтүү, ошондой эле чыгымдардын эффективдүүлүгүн жогорулатуу, анын ичинде жалпы үлүшүн көбөйтүү саламаттыкты сактоо чыгымдары, дары-дармек каражаттарын бөлүштүрүүнү көбөйтүү, ооруканалардын керебеттерин кыскартуу жана түздөн-түз пациенттерди тейлөөгө жумшалган саламаттыкты сактоо чыгымдарынын үлүшүн көбөйтүү [2].

Максаты изилдөө калктын ден соолук көрсөткүчтөрүн жогорулата турган, саламаттык сактоо бирдей кыскартуу, ошондой эле каржылык жана коргоону камсыз кылууга багытталган адам борбордуу саламаттык сактоо системаларын жана өмүр бою сапаттуу кызматтарды көрсөтүү, бекемдөө болуп саналат.

Медициналык камсыздоочуларды каржылоонун жаңы механизмдери киргизилген, мисалы, оорукананын деңгээлинде дарыланган учур үчүн акы төлөө жана жан башына БМСК деңгээлинде каржылоо, ошондой эле мамлекеттик бюджеттен "бир пункт" боюнча каржылоого өтүү, бул жеткирүүчүлөр үчүн ушул төлөм механизмдерин натыйжалуу пайдалануунун өбөлгөсү [3].

Кошумча ресурстарды тартуу, каржылык тобокелдиктерден коргоо деңгээлин жогорулатуу жана натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн медициналык кызматтарды сатып алуу механизмдерин өркүндөтүү максатында милдеттүү медициналык камсыздандыруу тутуму киргизилген.

1.Коомдук саламаттыкты натыйжалуу башкаруу максатында ден-соолукка коркунучтарды баалоо жана башкаруу боюнча бирдиктүү улуттук тутумду изилдөө.

2.Коомдук саламаттыкты сактоо кызматын изилдөө, анын негизги функцияларын кеңейтүү жана профилактика, байкоо жүргүзүү, коргоо жана ден-соолукту чыңдоо боюнча кызматтардын сапатын камсыз кылуу. Профилактика, байкоо, ден-соолукту коргоо жана чыңдоо кызматтары менен кызматтарынын ортосунда адамдык ресурстарды бөлүштүрүүдө тийиштүү тең салмактуулукту камсыз кылуу маанилүү.

3.Приоритеттүү жугуштуу эмес жугуштуу ооруларга, анын ичинде өзгөчө кооптуу жана социалдык жактан маанилүү, анын ичинде калктын деңгээлинде профилактикалык кызматтардын пакеттерин комплекстүү байкоо тутумун изилдөө.

4.Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарын, жергиликтүү жамааттарды жана башка негизги өнөктөштөрдү тартуу менен, маалыматтык технологияларды колдонуп, заманбап инновациялык маалыматтык-коммуникациялык ыкмаларды кеңири колдонуу менен ден-соолукту чыңдоо тутумунизилдөө.

1996-2005-жылдардагы "Манас" программасынан баштап, саламаттыкты сактоо тутумун кымбат баалуу медициналык жардам көрсөтүү тажрыйбасынан баштап, баштапкы медициналык-санитардык жардам деңгээлинде чыгымы аз, алдын-алууга багытталган медициналык жардам көрсөтүү тажрыйбасына багыттоо курсу кабыл алынды. Үй-бүлөлүк медицина институту киргизилип, бүткүл өлкө боюнча үй-бүлөлүк дарыгерлер топтору түзүлдү. Үй-бүлөлүк медицина боюнча кыска мөөнөттүү (4 айлык) курстарда болжол менен 2700 жалпы практикалык дарыгерлер, педиатрлар жана акушер-гинекологдор квалификациясын жогорулатышты. 2005-жылы үй-бүлөлүк дарыгерлердин штаты 74% ды түздү, бул баштапкы медициналык-санитардык жардамдын негизги функцияларына оң таасирин тийгизди, ооруканага жаткыруулардын саны азайып, адистерге медициналык-санитардык баштапкы медициналык жардам көрсөтүлүүчү шарттар кам көрүү деңгээли.

2007-2010-жылдары өлкөдөгү экономикалык рецессия жана саясий туруксуздук мезгилине, ошондой эле реформаларды саясий колдоонун солгундашына байланыштуу кадрлардын кетиши байкалган. Кийинки реформаларда ден-соолук үчүн кадрдык көйгөй актуалдуу бойдон кала берди.

2012-2018-жылдарга "Ден соолук" программасы жогоруда айтылган реформаларды андан ары бекемдөөгө жана жайылтууга багытталган.Программа төрт артыкчылыктуу багыттар аркылуу ден-соолуктун натыйжаларын жакшыртууга багытталган: жүрөк-кан тамыр ооруларын контролдоо; эне менен баланы коргоо; кургак учук жана ВИЧ/СПИД. "Ден- соолук программасы" ушул төрт артыкчылыктуу багыттар боюнча кызмат көрсөтүүлөрдүн камтуусун

кеңейтүүгө жана өркүндөтүүгө, атап айтканда, саламаттыкты сактоо тутумундагы тоскоолдуктарды жана тоскоолдуктарды жоюу аракетин көрдү. Чыңдоо үчүн беш компонент аныкталды: калктын саламаттыгы; ылайыкташтырылган кызматтар; каржылоо; ресурстарды түзүү; стратегиялык башкаруу.

"Ден соолук" Программасынын алкагында, 30-39 жаштагы адамдардын жүрөк-кан тамыр ооруларынан жалпы өлүмдү кыскартууга мүмкүн болду, 2012-жылы 45,5 / 100,000ден, 2016-жылы 31,1 / 100,000ге чейин; кургак учуктан жана инсульттан өлүмдүн деңгээлин төмөндөтүү. БУУнун Эл аралык балдар фондунун (ЮНИСЕФ) глобалдык отчетуна ылайык, 2015-жылы Кыргыз Республикасы Миң жылдыктын өнүгүү 4-Максатына жетишкен: 1990-жылга салыштырмалуу балдардын өлүмүн 2/3 кыскартуу. Бирок, Миң жылдыктын өнүгүү максаты 5: энелердин ден-соолугун жакшыртуу жетишилген жок. Энелердин жана ымыркайлардын өлүмүнүн көрсөткүчү төмөндөп жатат, бирок жайыраак темп менен.

Жетишкендиктердин айрым баштапкы саламаттык сактоо менен байланышкан Ден соолук "Кудайдын алдын басым. Мисалы, кош бойлуулуктун 12-жумасына чейин катталган кош бойлуу аялдардын саны 2011-жылы 1/2 болсо, 2016-жылы 3/4 дан ашты. Балага эмдөөнүн көрсөткүчү жогору бойдон калууда (97%); жана кош бойлуу аялдардын 95% антенаталдык жардамдын негизги пакетин алышат. Көп дарыга туруктуу кургак учук менен ооруган адамдарды дарылоону камтуу 2011-жылы 58% дан 2016-жылы 93,5% га чейин жогорулады.

Саламаттык сактоо тутумун башкарууну өркүндөтүү боюнча маанилүү кадамдар жасалды, мисалы, ооруканага жаткырууну талап кылбаган жана так талаптарга жооп берүүчү ооруларга карата бир катар клиникалык көрсөтмөлөрдү / клиникалык протоколдорду киргизүү; Өнүктүрүү боюнча өнөктөштөрдүн катышуусунда регионалдык деңгээлде саламаттык сактоо саясаты жана сапаты боюнча биргелешкен "тегерек столдорду" өткөрүү практикасын киргизүү.

"Ден- соолук" программасын ишке ашыруу мезгилинде, натыйжалуу мыйзамдык жөнгө салууга жана дары-дармектердин рынокто жүгүртүлүшүндө ачык-айкындуулук жана отчеттуулук принциптеринин сакталышына өзгөчө көңүл бурулган.

Жарлыгы менен жылдын 8-июлунда берилген Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2014-жылдын Программа Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2014-2020-жылдарга Кыргыз Республикасында дары каражаттарды жүгүртүү чөйрөсүн өнүктүрүү боюнча Кыргыз Республикасынын элебекитилген. Ушул Программаны ишке ашыруунун алкагында дары-дармек жүгүртүү чөйрөсүндөгү мыйзамдарды өркүндөтүү боюнча олуттуу иштер жүргүзүлүүдө. Кыргыз Республикасынын Саламаттыкты сактоо министрлиги Дары-дармектердин улуттук маалыматтар базасын жана дары-дармектердин кодификаторун мамлекеттик сатып алуулардын электрондук тутумуна техникалык курал катары киргизүү боюнча иш алып барууда. Дары-дармек рыногун жөнгө салуунун ченемдик укуктук базасын чыңдоо, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Евразия экономикалык бирлигине интеграцияланышынын алкагында стратегиялык багыт болуп саналат.

Ден-соолукка мамлекеттик чыгымдар мамлекеттик чыгымдардын жалпы көлөмүнүн кеминде 13% деңгээлинде сакталды.

Акыркы он жылдын ичинде мамлекеттик жана жеке чыгымдардын катышы олуттуу өзгөрүүлөргө дуушар болду, эгерде 2005-жылы мамлекеттик чыгымдардын үлүшү саламаттык сактоого жумшалган жалпы чыгымдын болжол менен 41% түзсө, анда жеке төлөмдөрдүн үлүшү дээрлик 60% га жеткен, бирок 2012-жылга карата кырдаал кескин өзгөрүп, мамлекеттик чыгымдардын үлүшү дээрлик 53,5% га чейин көбөйгөн, ал эми жеке чыгымдар 47% дан төмөн түшкөн.

Стандарттар натыйжалуу финансылык менеджменттин шартында акысыз медициналык жардам көрсөтүүнүн чыныгы чыгымдарына жооп бериши керек. Жетишпеген стандарттар менен Программаны керектүү финансылык ресурстар менен камсыз кылуу мүмкүн эмес, стандарттарды ашыра баалоо бул каражаттарды натыйжасыз сарптоого алып келет. Финансылык ресурстарды бөлүштүрүү алдын-ала пландаштырууну, конкреттүү объектилерди аныктоону, көлөмүн жана жүзөгө ашыруунун мөөнөттөрүн, ресурстарды максаттуу

пайдаланууну жана ченемдик укуктук актыларда консолидацияны камтыйт. Дал ушул финансылык бөлүштүрүү функциясынын маңызын чагылдырган ченемдик укуктук актылардын сакталышын контролдоо каржынын контролдук ишинин мазмунун чагылдырат. Ошондуктан, саламаттыкты сактоодо базар экономикасынын принциптерине өтүүгө байланыштуу, ресурстук потенциалды оптималдаштырууну камтыган каржылык менеджментти киргизүү жөнүндө маселе келип чыкты. Финансылык менеджмент финансылык ресурстарды интеграциялоо жана натыйжалуу пайдалануу максатында аларды жөнгө салуунун принциптеринин, укуктук ченемдеринин, методдорунун, формаларынын жана ыкмаларынын тутумун камтыйт, алардын кыймылын жана финансылык ресурстардын кыймылынын жүрүшүндө субъекттер ортосунда пайда болгон мамилелерди башкарууга багытталган. Саламаттыкты сактоодогу финансылык менеджменттин актуалдуу көйгөйлөрү жана инновациялар - каржылык ресурстардын жетишсиздигине байланыштуу медициналык жардам көрсөтүүнүн наркынын өсүшү D Медициналык кызматтарга суроо-талаптын жана сунуштун жөнгө салынышын колдонуу үчүн медициналык жардамдын наркынын өсүшүн ооздуктоо көйгөйүн чечүү кызматтар. Талаптарды жөнгө салуу жарандардын медициналык жардамга, анын ичинде жамааттык ыктыярдуу камсыздандырууга кошумча төлөмдөрдү киргизүү жолу менен жүзөгө ашырылышы мүмкүн; бир жылдан бери оорубаган жарандарга милдеттүү медициналык камсыздандыруу боюнча камсыздандыруу төгүмдөрүнүн бир бөлүгүн акы түрүндө кайтарып берүү менен, медициналык жардамдынайрым түрлөрүнүн жеткиликтүүлүгүн нормалдаштырууга багытталган артыкчылыктуу багыттарды белгилөө.

Ушул шарттарда, финансылык башкаруунун макро деңгээлдеги негизги милдеттери каржылоонун артыкчылыктуу багыттарын белгилөөгө негизделген, чектелген финансылык ресурстардын пайдаланылышына көзөмөлдү күчөтүүдөгү финансылык пландаштыруу болуп калат.

Адабияттар:

1.Саламаттыкты сактоону өнүктүрүү стратегиясы <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/72164534>

2."Ден-соолук" артыкчылыктуу улуттук долбоору <https://strategy24.ru/rf/health/projects/natsional-nyu-proyekt-zdravookhraneniye>

3.Саламаттыкты сактоо: учурдагы абалы жана мүмкүн болгон сценарийлери [Текст]: Докл.

*Абдухалилова М.Х., магистрант
МНУ имени К.Ш.Токтомаматова*

ЦИФРОВОЙ МАРКЕТИНГ И МАРКЕТИНГ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ

Аннотация

Технологические разработки изменили способы связи компаний со своими целевыми клиентами на новые и инновационные способы, такие как цифровые медиа. С ростом использования клиентами цифрового маркетинга цифровой маркетинг становится стратегически важным инструментом для бизнеса. Благодаря цифровому маркетингу компании могут привлекать и удерживать своих клиентов в любое время, в любом месте и при любых обстоятельствах. Это исследование привлекает внимание к этому возникающему явлению и предлагает всесторонний обзор цифрового маркетинга путем подробного изучения инструментов цифрового маркетинга, преимуществ цифрового маркетинга, особенности маркетинга в социальных сетях, управления отношениями с клиентами на платформах социальных сетей и роли социальных сетей в процессе покупки потребителями.

Ключевые слова: цифровой -маркетинг, интернет-маркетинг, маркетинг в социальных сетей, инструменты цифрового маркетинга.

DIGITAL MARKETING AND SOCIAL MEDIA MARKETING

Annotation

Technological developments have converted the way of companies to connect with their target customers in new and innovative way such as digital media. With the increasing usage of digital marketing activities by customers, digital marketing is a strategically important tool for companies to attract and retain their customers at any time, at any place at any circumstances. This study draws attention to this emerging phenomenon and offers a comprehensive overview of digital marketing by examining in detail the digital marketing tools, the benefits of digital marketing, the specifics of social media marketing, customer relationship management on social media platforms, and the role of social media in the consumer buying process.

Keywords: digital marketing, internet marketing, social media marketing, digital marketing tools.

Понятия цифрового маркетинга

Цифровой маркетинг - это использование Интернета, мобильных устройств, социальных сетей, поисковых систем и других каналов для охвата потребителей. Цифровой маркетинг в простейшей форме можно охарактеризовать как реализацию маркетинговой деятельности в цифровой среде через Интернет.

Концептуальные рамки цифрового маркетинга

Цифровой маркетинг продолжает коммерческую деятельность с использованием Интернета, мобильных и других интерактивных платформ для поддержки и продвижения бренда и бизнеса, используя методы, далекие от традиционных средств массовой информации, таких как телевидение, радио и журналы. Цифровой маркетинг также определяется как интерактивный маркетинг, онлайн-маркетинг, электронный маркетинг и веб-маркетинг.

Цифровой маркетинг состоит из четырех этапов. Эти этапы; «Приобретение - Конвертация - Измерение и оптимизация - Сохранение и рост».

Эти методы являются продолжением друг друга и имеют стратегическое значение для компаний, пытающихся привлечь своих клиентов с помощью цифрового маркетинга.

С помощью метода приобретения обрабатываются действия, используемые для привлечения клиента на веб-сайт или страницу, на которой осуществляется продажа.

Основными методами его получения являются поисковая оптимизация (SEO), маркетинг в социальных сетях, маркетинг по электронной почте, аффилированный маркетинг и мобильный маркетинг. Поисковая оптимизация (SEO: поисковая оптимизация) - это вся работа, которая выполняется для того, чтобы сайт находился на верхних позициях на странице результатов поисковой системы. Когда слово набирается в поисковой системе, срабатывает комплексный алгоритм, который начинает работать со всеми связанными веб-номерах. Благодаря этому алгоритму веб-сайты, наиболее ассоциированные с группой набранных слов, расположены вверху первой страницы. Есть много критериев, по которым поисковые системы определяют, какие страницы должны занимать первое место в результатах поиска. Контент на

веб-странице и контент, взятый с других веб-сайтов, являются одними из этих критериев. Оптимизация поисковой системы оптимизирует эти критерии и позволяет ей занимать первое место в популярных поисковых системах.

Конвертация - это достижение целей в соответствии с целью создания сайта, если клиенты начали входить на сайт после завершения первого этапа. Например, если клиенты, которым нужно адресовать сайт покупок, были достигнуты, и трафик сайта увеличился, в этот процесс включены действия, обеспечивающие включение входящих в него покупателей. Для этого в качестве примеров можно привести кампании, проводимые на сайте, и такие методы, как совместное использование, которое направляет потребителя к покупкам.

Метод измерения и оптимизации - его можно назвать важнейшим этапом в деятельности цифрового маркетинга. Если первые два этапа были завершены и сайт достиг своей цели в соответствии с целями, в этот процесс включаются оценочные исследования, которые необходимо провести. Применяются тесты и методы анализа, которые помогают компании измерить свой успех, понять, что правильно, а что нет, и позволяют сравнивать себя со своими конкурентами. Например, в этот процесс включены такие методы, как измерение и оценка количества людей, заходящих на сайт с помощью Google Analytics, определение каналов, по которым приходящие клиенты попадают на сайт, или сравнение с конкурентами.

Сохранение и рост - этот процесс можно кратко назвать работой, проделанной для удержания существующих клиентов. Обеспечение качественного обслуживания клиентов, маркетинг по электронной почте, программы лояльности, применение стратегий динамического ценообразования, персонализация, создание сообщества и запуск справочных программ - это методы, которые можно использовать в этой области. Например, развитие службы поддержки клиентов для клиентов, которые в настоящее время используют сайт, создание секции поддержки в реальном времени или проведение кампаний, таких как купон на 10% скидку на каждую пятую покупку, могут быть среди стратегий, которые можно применять для удержания существующих клиентов.

Основные преимущества цифрового маркетинга

Цифровой маркетинг имеет много преимуществ перед традиционными маркетинговыми стратегиями с развивающимися технологиями. Стратегии цифрового маркетинга очень эффективны для охвата более широкой аудитории, более точного определения целевой аудитории, получения отдачи от маркетинговой аудитории и выполнения их с меньшими затратами.

Хотя традиционные маркетинговые инструменты, такие как телевизионная реклама, по-прежнему очень популярны, трудно охватить только желаемую аудиторию. Однако гораздо проще определить целевую аудиторию в цифровой среде в Интернете. Например, если компания, производящая специальные клавиатуры для компьютерных игр, размещает рекламу на игровых каналах YouTube и сайтах игровых новостей вместо рекламы на телевидении, это напрямую отразится на целевой аудитории. Таким образом, будет измеряться как рейтинг кликов, так и эффективность рекламы, а обратная связь будет оцениваться вместе с последующими комментариями. Таким образом, вместо неудачной рекламы могут быть созданы новые альтернативы. Компания, которая размещает рекламу в Твиттере и Фейсбуке с одинаковым бюджетом, может анализировать, для какой аудитории привлекает реклама и сколько кликов, исключив менее эффективный канал между ними и придав больший вес другому.

Традиционные маркетинговые стратегии часто обходятся дорого. Компании с низким или средним бюджетом, использующие стратегии цифрового маркетинга, могут достичь целевой аудитории с гораздо меньшими затратами, если будут следовать правильной стратегии.

Одно из важнейших преимуществ - быть в контакте с целевой аудиторией, где применяются стратегии цифрового маркетинга. Комментарии, которые потребители находят в социальных сетях или в электронных письмах, которые они отправляют, укрепляют общение между бизнесом и потребителем. Это позволяет легче решать проблемы или легче понимать

потребности целевой аудитории. В качестве хорошего примера можно привести раздел Live Chat, который обычно находится в правом нижнем углу некоторых веб-сайтов. Потребитель, у которого есть вопросительные знаки об особенностях рекламируемого продукта, может таким образом связаться с компанией, получить информацию о продукте и принять соответствующее решение о покупке. Однако в традиционных методах маркетинга нет такой простой возможности.

В настоящее время большинство потребителей принимают решение о покупке соответствующим образом, оставляя комментарии и оценки в Интернете перед покупкой продукта или услуги. Поэтому положительные отзывы, которые бренды получают в Интернете, играют очень важную роль в активизации потребителя. Статьи, которые бренды будут предоставлять другим блогам, кроме их собственных сайтов, или реклама, которая будет размещена в информационных статьях, могут возвращаться очень эффективно.

Благодаря информации, полученной при подписке на веб-сайты или рассылке по электронной почте бюллетеням бесплатно, компании могут получить доступ к информации о клиентах в цифровой среде намного проще и с меньшими затратами, чем традиционные методы маркетинга. Таким образом, клиенты могут быть сгруппированы в соответствии с планируемым маркетингом, и гарантируются время и затраты, потраченные на маркетинговые стратегии, предназначенные для желаемой аудитории.

Очень полезны оценки, которые должны быть сделаны с помощью Google Analytics компанией, применяющей стратегии цифрового маркетинга. С помощью Google Analytics компании могут бесплатно оценить, какие страницы сайта получают больше всего трафика, осуществляется ли доступ к сайту через мобильную платформу или компьютер, а также на какие страницы сайта тратится больше времени. В результате этих оценок они могут улучшить свои стратегии, сосредоточив внимание на том, какой метод является наиболее эффективным. Однако практически невозможно точно определить, сколько людей охватывают телевизионные рекламные ролики, к какой возрастной группе они могут понравиться или как долго их смотрят.

Недостатки цифрового маркетинга

Помимо множества преимуществ, цифровой маркетинг также имеет недостатки как для бизнеса, так и для потребителей. Первое из них заявлено как авторское право с точки зрения бизнеса. Цифровые маркетинговые компании, подготовленные компаниями по своей природе, можно легко скопировать, имитировать, и даже названия брендов и логотипы могут быть скопированы конкурирующими компаниями.

Поскольку это маркетинговая деятельность в Интернете, сбои и отключения, которые происходят в Интернете, иногда отнимают у клиента много времени и портят веселый характер цифрового маркетинга. Кроме того, тот факт, что цифровой маркетинг полностью основан на технологиях, время от времени порождает некоторые проблемы.

К сожалению, цифровые каналы не являются привлекательными, особенно для старшего поколения, которое любит делать покупки по традиционным каналам, поскольку они не позволяют трогать и изучать продукты, не покупая их.

Другим недостатком является то, что транзакции по переводу денег, совершаемые в электронной среде, не могут полностью вызвать у людей чувство доверия из-за проблем с безопасностью и конфиденциальностью (копирование, кража, продажа и т.д.)

Маркетинг в области СМИ.

Социальные сети - это область, в которой важность брендов растет с каждым днем, и в этот сектор вкладываются серьезные инвестиции. Сегодня это одна из площадок, где проходят наиболее эффективные маркетинговые мероприятия. Маркетинг в социальных сетях, продвижение продукта или услуги в социальных сетях, повышение узнаваемости бренда и т.д. Это маркетинговый метод, при котором совершаются транзакции. Другими словами, все маркетинговые стратегии, разработанные на платформах социальных сетей, называются «Маркетингом в социальных сетях».

Одна из наиболее важных причин, почему бренды предпочитают этот метод маркетинга; В традиционном маркетинге невозможно полностью охватить целевую аудиторию или это намного дороже. Однако маркетинг в социальных сетях позволяет охватить нужную целевую аудиторию и больше людей с меньшим бюджетом. Другая важная причина: Это достижение двустороннего взаимодействия и происходит в короткие сроки. Например, возникла неблагоприятная ситуация с товаром или услугой. Если потребитель передает эту жалобу из учетных записей бренда в социальных сетях, и бренд решает эту жалобу в короткие сроки, это может защитить его от возможной катастрофы, а также обеспечить удобство и экономию времени для обеих сторон.

Маркетинг в социальных сетях имеет много преимуществ. Создание определенных целевых аудиторий, таких как местоположение, демографическая информация, интересы пользователей, поведение потребителей, и показ рекламы только этой целевой аудитории; Оптимизируя данные с целевой аудиторией, вы получаете возможность точно определять рекламу в маркетинге. Это показывает нам силу социальных сетей.

Этапы процесса маркетинга в социальных сетях

Сегодня потребители проводят больше исследований в Интернете, прежде чем принять решение о покупке продукта или услуги. Маркетинг в социальных сетях - это стратегия привлечения, которая позволяет потребителям получить доступ к интересующему их бренду, продукту или услуге. Группа онлайн-аудитории используется как настоящая фокус-группа. Беседы включают широкий спектр блогов, сайтов с мнениями и социальных сетей. Компании сосредотачиваются на процессах маркетинга в социальных сетях, чтобы управлять социальными сетями точным и устойчивым образом. Компании поддерживают процесс маркетинга в социальных сетях, состоящий из четырех основных этапов. Эти; прослушивание, подключение, измерение и оптимизация. Слушание выявляет удовлетворенность клиентов продуктом или услугой, их лояльность к бренду, разработку продукта и новые идеи продукта, деятельность конкурентов и рыночные возможности. Это также позволяет компаниям глубже понять своих клиентов. При прослушивании одним из преимуществ анализа речей клиентов с качественной точки зрения является то, что все соответствующие онлайн-разговоры исследуются путем установления причинно-следственной связи в их контексте.

Лояльность к бренду означает, что у потребителя формируется положительное отношение к определенному бренду, он часто покупает бренд, к которому он принадлежит, продолжает покупать и использует этот бренд в течение длительного времени. Сегодня потребители сталкиваются со слишком большим количеством вариантов при выборе бренда. Выбирая между брендами, они отображают покупательское поведение на этапе выбора бренда, который принесет им наибольшую выгоду. Уровень удовлетворения, возникающий, когда потребители удовлетворяют их потребности, желания и ожидания, также влияет на уровень лояльности к бренду. Компании должны быть очень осторожны в действиях направленных на повышение лояльности клиентов на страницах, которые они создают для своих брендов в социальных сетях. Действия в социальных сетях эффективны для создания лояльности потребителей. Деловые круги стремятся войти в сознание потребителей и запомниться во время принятия решений, а также установить эмоциональные связи. По этой причине предприятия используют новые методы и инструменты. Социальные сети - один из инструментов, используемых бизнесом для этих целей. Измерение социальных сетей определяется как отслеживание деятельности компаний в социальных сетях в соответствии с их целями и измерение эффективности этой деятельности. Сбор и измерение данных в различных областях платформ социальных сетей дает компаниям возможность узнать больше о процессах принятия решений их клиентами и о том, что происходит в социальных сетях.

На этапе оптимизации маркетинга в социальных сетях предприятиям следует стремиться к активным долгосрочным отношениям с клиентами. Знание того, что и как хочет потребитель, и насколько эффективно решение, обеспечивает важную обратную связь для бизнеса. Оптимизируя эти коммуникационные усилия, предприятия возвращаются к начальному процессу, стадии «прослушивания», и повторяют этот процесс.

Инструменты маркетинга в социальных сетях

Компании используют некоторые инструменты для эффективного продолжения своей маркетинговой деятельности в социальных сетях. Эти; отслеживание в социальных сетях, создание закладок и тегов в социальных сетях, социальное измерение и отчетность, управление взаимоотношениями с клиентами в социальных сетях и маркетинг блогов.

Сегодня социальные сети, которые продолжают развиваться и использоваться все шире, приобрели большое значение как для частных лиц, так и для брендов. По этой причине стало очень важно следить за социальными сетями. Хотя социальные сети позволяют компаниям напрямую общаться с потребителями, они позволяют им достигать этого с гораздо меньшими затратами по сравнению с традиционными средствами связи. Чтобы привлечь больше клиентов и укрепить существующие отношения с клиентами, компании создают узнаваемость бренда, укрепляют связи со своими клиентами и устанавливают новые деловые партнерские отношения, открывая учетные записи от имени компании в социальных сетях, таких как Facebook, Instagram и Twitter. Предоставляя информацию о продуктах и услугах, их сообщения в социальных сетях также влияют на покупательское поведение потребителей.

Сервисы, которые предоставляют пользователям услуги по хранению, организации и совместному использованию сайтов, которые они часто используют, называются «сайтами социальных закладок». Самым большим преимуществом социальных закладок является предоставление ссылок на страницы с аналогичным содержанием на продукты и услуги на сайтах для совместного использования и ознакомления пользователей. Эти сайты содержат ссылки, которые нравятся пользователям и которыми они хотят поделиться с другими пользователями. Социальные теги - это ссылки на человека, страницу или место в сообщениях, например на фотографии или обновления статуса.

Брендам недостаточно открыть аккаунт в социальных сетях и оттуда общаться со своими клиентами. Им нужно заниматься социальным измерением и отчетностью. Осведомленность о том, о чем говорят в социальных сетях, и принятие необходимых мер - обязательный этап использования социальных сетей для бизнеса. На этом этапе предприятиям необходимо провести другие измерения. В соответствии с проведенными измерениями и анализами компании могут включать измерения социальных сетей в свои корпоративные структуры. Кроме того, эти измерения дают возможность определить поведение потребителей в процессе покупки, измерить демографическую ситуацию, укрепить ценность бренда и понять уровень корпоративной репутации, а также определить рентабельность вложенных инвестиций.

Социальная CRM способствует взаимодействию между различными заинтересованными сторонами для поддержки продаж и маркетинга. Социальная CRM имеет очень важные преимущества для каждой функциональной области бизнеса. Это помогает взаимодействовать с клиентом и улучшать качество обслуживания клиентов. Социальная CRM - это ответ компании на то, что покупатель владеет речью.

Увеличение количества потребительских блогов, которые делятся своими мыслями о продуктах и услугах в Интернете, сделало потребительские блоги эффективной маркетинговой деятельностью и привело к использованию «блогового маркетинга» в качестве важного инструмента социальных сетей. В соответствии с этими разработками компании хотят установить эффективный диалог со своими потребителями, открывая свои собственные страницы в блогах. Благодаря блогам компании повышают свою видимость и осведомленность среди своих внутренних и внешних клиентов. Крупные или маленькие компании могут напрямую обращаться к своим клиентам и вступать в двустороннюю маркетинговую коммуникацию. Блоги также помогают компаниям получать информацию, которую они могут учитывать при принятии решений.

Есть четыре основных типа блогов. Личные блоги - это блоги, которые создаются индивидуально в Интернете. Тематические блоги - это блоги, которые создаются и редактируются экспертами по определенной теме. Блоги сообщества - это блоги, написанные участниками блога, которые являются членами этого сообщества в соответствии с

определенными критериями. Корпоративные блоги - это блоги, в которых компании более подробно представляют свои новости публике.

Преимущества маркетинга в социальных сетях для бизнеса

Самая важная задача в продвижении в маркетинге - это общение с существующими и потенциальными клиентами без ограничений по времени и месту и повышение узнаваемости бренда. В соответствии с этими целями платформы социальных сетей являются одним из инструментов, которые компании могут использовать для достижения своих целей. В дополнение к традиционным средствам массовой информации, таким как телевидение, радио, журналы и газеты, предприятия позволили современным платформам социальных сетей наладить эффективную маркетинговую коммуникацию с инструментами социальных сетей, которые дают возможность взаимодействовать с потребителями. Помимо традиционных средств массовой информации, инструменты социальных сетей открыли новый взгляд на маркетинговые подходы компаний. Нововведения и функции, предлагаемые Интернетом, содержат отличия от традиционных средств массовой информации. Это также предоставило возможности для социального общения и построения отношений, таких как прямое общение между людьми и учреждениями. Инструменты социальных сетей также предлагают предприятиям возможности для стимулирования продаж. Компании могут выбирать целевую аудиторию для своей деятельности по продвижению продаж, а специальные кампании могут достигать целевой аудитории через социальные сети.

Социальные сети открывают перед бизнесом широкие возможности для коммерческой и экономической деятельности. Компании могут повысить популярность своих веб-сайтов и услуг, делясь информацией и ценами на свои продукты и услуги. Инструменты социальных сетей предоставляют компаниям возможность укрепить свои отношения с потребителями и повысить степень близости. Благодаря этому компании могут влиять на своих существующих и потенциальных клиентов и повышать лояльность к бренду.

Компании, использующие платформы социальных сетей, могут общаться с людьми в интерактивном режиме и направлять их к положительным мыслям о своих брендах. Когда эти люди рекомендуют бренд другим пользователям в социальных сетях и делятся своим опытом, это также влияет на покупательское поведение других пользователей социальных сетей. Тот факт, что платформы социальных сетей сегодня являются частью жизни потребителей, создает важные возможности для компаний. Использование компаниями социальных сетей более ценно для укрепления имиджа их бренда и обеспечения престижа, чем для обязательства. Виртуальные сообщества известны как эффективный ресурс для принятия стратегических решений, поскольку компании могут получать доход от рекламы в онлайн-сообществе. Благодаря этому отношения с клиентами могут быть улучшены, поведение потребителей может быть осмысленным, а клиенты также могут участвовать в процессах разработки новых продуктов.

Закключение

В этом исследовании всесторонне рассматриваются цифровой маркетинг и маркетинг в социальных сетях, которые очень важны для бизнеса и помогают им в привлечении новых клиентов и поддержании долгосрочных хороших отношений с существующими клиентами, а также обсуждаются известные исследования по этой теме в соответствии с целью исследования. Цель этого исследования - собрать воедино предыдущую литературу и рассмотреть инструмент коммуникации нового поколения, цифровой маркетинг в целом и маркетинг в социальных сетях в частности, с целостной точки зрения. В контексте; Были изучены инструменты цифрового маркетинга, преимущества и недостатки цифрового маркетинга, особенности маркетинга в социальных сетях, отношения с клиентами на платформах социальных сетей и влияние социальных сетей на процесс покупки, и исследование сделало академические и управленческие выводы.

Сегодня широкое использование Интернета, незаменимое положение мобильных телефонов в жизни человека, быстро меняющиеся технологии и ожидания клиентов дифференцируют маркетинговую среду. Компании общаются со своими клиентами иначе, чем

традиционные методы коммуникации, и активно используют цифровые каналы. Поскольку деятельность цифрового маркетинга носит комплексный и подробный характер, компаниям следует лучше всего интегрировать методы цифрового маркетинга в традиционные маркетинговые мероприятия, используя методы цифрового маркетинга. В деятельности цифрового маркетинга очень важны непрерывность и последующие действия. В цифровой среде компании должны постоянно обновлять свою информацию и учитывать потребности и запросы своих клиентов. Принимая во внимание эти требования и запросы, предприятия могут также устанавливать со своими клиентами отношения с высокой добавленной стоимостью и лучше объяснять свой бизнес своим клиентам.

Использование цифрового маркетинга и социальных сетей имеет множество последствий для поставщиков и розничных продавцов бизнеса. Что касается поставщиков, особенно поставщиков, которые понимают важность социальных сетей в развитии отношений с клиентами, получают поддержку своих брендов в цепочке поставок и могут обеспечить дополнительную ценность, обеспечивая позитивную коммуникацию между клиентами и брендами. Феномен цифрового маркетинга и социальных сетей, которые могут эффективно использоваться розничными продавцами, поддерживает их в создании лояльности клиентов.

Наиболее заметные преимущества цифрового маркетинга для предприятий заключаются в том, что они могут охватить большую аудиторию, они могут продвигать и продавать свои продукты или услуги, они могут быстро и легко проводить анализ клиентов и, что наиболее важно, они могут делать это с низкими затратами. Что касается преимуществ, которые это предоставит потребителям, они могут связываться с предприятиями в любое время, передавать свои запросы и жалобы и направлять их в соответствии с их запросами, участвуя в процессах разработки продуктов или услуг.

В мире и в нашей стране предприятия, как правило, продвигают свои приложения для социальных сетей, повышают осведомленность о продуктах или брендах, которые они предлагают, увеличивают свои продажи через социальные сети, повышают репутацию своего бизнеса, обмениваются информацией со своими клиентами и принимают меры в отношении их мнения, предложения или жалобы, чтобы участвовать в процессах развития, обмениваться информацией и идеями между предприятиями, а также создавать новую рабочую силу и влиять на потенциальную рабочую силу.

Активность цифрового маркетинга, важность которой растет день ото дня, в будущем станет главным критерием как для бизнеса, так и для потребителей. Потребители будут делать выбор, исходя из активности бизнеса в цифровой среде. Предприятия оценят невысокую стоимость и другие преимущества. Сегодняшним компаниям необходимо разработать конкурентные стратегии и быстро адаптироваться к ним, чтобы выжить. Хотя компании, разрабатывающие стратегии цифрового маркетинга, получают конкурентные преимущества, если они сумеют реализовать это хорошо, они быстро достигнут своих целей.

В результате исследования было замечено, что этот инструмент коммуникации нового поколения, цифровой маркетинг, особенно маркетинг в социальных сетях, имеет много преимуществ как для бизнеса, так и для потребителей, но в то же время есть опасения по поводу этого вопроса. Предполагается, что преимущества и проблемы, создаваемые этим стратегически важным предметом в будущих исследованиях, должны быть оценены эмпирически как для бизнеса, так и для потребителя.

Литература:

- 1.Амирова Д.Р. Социальный медиа-маркетинг как эффективный инструмент продвижения / Д.Р. Амирова, О.И. Запорожец // Вестник Евразийской науки – 2019. –Т.11. – №2. – С.3.
- 2.Годин В. В. Цифровая реклама как инструмент продвижения товара или услуги. Опыт реализации проектов / В. В. Годин, А. Е Терехова // Е – Менеджмент – 2019. – т.2. – №3. – С.13-21.
- 3.Aytan, C., & Telci, E. E. (2014). Markaların sosyal medya kullanımının tüketici davranışı üzerindeki etkileri. The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication, 4(4), 1-15.

- 4.Baird, C. H., & Parasnis, G. (2011). From social media to Social CRM: reinventing the customer relationship. *Strategy & Leadership*, 39(6), 27-34.
- 5.Barker, M., Barker, D. I., Bormann, N., & Neher, K. (2012). *Social media marketing: A strategic approach*. Nelson Education.
- 6.Barutçu, S., & Toma, M. (2013). Sürdürülebilir Sosyal Medya Pazarlaması Ve Sosyal Medya Pazarlaması Etkinliğinin Ölçümü. *Journal of Internet Applications & Management/İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 4(1), 5-23.
- 7.«Definition of digital marketing» *Financial Times*, <https://www.ft.com/>
- 8.Dholakia, U., & Bagozzi, R. P. (2001). Consumer behavior in digital environments. *Digital marketing*, 163-200.
- 9.Digital Marketing. *Techopedia.*, <https://www.techopedia.com/definition/27110/digital-marketing>
- 10.Durukan, T., Bozaci, I., & Hamsioglu, A. B. (2012). An investigation of customer behaviours in social media. *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, 44(44), 148-159.
- 11.Kietzmann, J. H., Hermkens, K., McCarthy, I. P., & Silvestre, B. S. (2011). Social media? get serious! understanding the functional building blocks of social media. *Business Horizons*, 54, 241-251.
- 12.Rohra, G., & Sharma, M. (2012). *Social CRM–Possibilities and Challenges*. TATA Consultancy Services, White Paper, 1-14.
- 13.Safko, L., & Brake, D. (2009). *The social media bible: Tactics, tools, and strategies for business success*. Hoboken: Wiley John & Sons
- 14.Taken Smith, K. (2012). Longitudinal study of digital marketing strategies targeting Millennials. *Journal of Consumer Marketing*, 29(2), 86-92.

*Абдухалилова М. маэрант
МНУ имени К.Ш.Токтомаматова*

РЕКЛАМА И МАРКЕТИНГ

Аннотация

Реклама и маркетинг играет важную роль в нашей повседневной жизни. Они в основном определяют образ жизни и влияют на наше мышление, а также на отношение к себе и окружающему миру.

Может показаться, что реклама и маркетинг - две концепции, преследующие одну и ту же цель. Фактически, у них действительно та же цель: оповещение потребителей о продаваемых продуктах и услугах. У маркетинга и рекламы много общего, но есть некоторые различия. Понимание этих различий и сходств поможет любому бизнесу или организации со своей стратегией по привлечению клиентов и аудитории.

Маркетинг - это процесс, который включает в себя проектирование, создание, исследование и анализ данных о том, как наилучшим образом согласовать идею продукта или услуги с целевой аудиторией. Маркетинг помогает определить продукт даже больше, чем сам продукт. Маркетинг включает в себя исследования и анализ. Это включает изучение реакции аудитории и создание языка и дизайна, которые лучше всего повлияют на эту аудиторию.

Реклама - это буквальный процесс популяризации продукта и услуги среди аудитории. Это описание, используемое для представления миру продукта, идеи или услуги. Обычно это влечет за собой рекламные кампании в СМИ. Рекламная кампания использует креативное позиционирование в СМИ. Реклама должна быть своевременной и использоваться исключительно стратегически.

Реклама показывает нам готовые формы поведения в определенной ситуации. Он определяет, что хорошо, а что плохо. Мы покупаем то, что люди говорят или «советуют».

Я выбрала эту тему, потому что она очень актуальна сегодня и интересна своей сложностью и психологической сущностью. На всех, даже не осознавая этого, влияет реклама. Мы не замечаем, как она влияет на нас. Мы стали рабами научно-технического прогресса, и реклама умело этим пользуется.

Ключевые слова: реклама, маркетинг, интернет, интернет-маркетинг, интернет-реклама

ADVERTISING AND MARKETING

Annotation

Advertising and marketing plays an important role in our daily life. They mainly determine the way of life and affect our thinking, as well as our attitude towards ourselves and the world around us.

It may seem that advertising and marketing are two concepts with the same goal. In fact, they really have the same goal: to educate consumers about the products and services being sold. Marketing and advertising have a lot in common, but there are some differences. Understanding these differences and similarities will help any business or organization with their strategy for reaching customers and audiences.

Marketing is a process that involves designing, creating, researching and analyzing data on how to best align a product or service idea with a target audience. Marketing helps define a product even more than the product itself. Marketing includes research and analysis. This includes studying audience reactions and creating the language and design that will best impact that audience.

Advertising is the literal process of promoting a product and service to an audience. This is a description used to represent a product, idea, or service to the world. This usually entails media advertising campaigns. The ad campaign uses creative media positioning. Advertising must be timely and only used strategically.

Advertising shows us ready-made forms of behavior in a certain situation. He determines what is good and what is bad. We buy what people say or "advise."

I chose this topic because it is very relevant today and is interesting for its complexity and psychological essence. Everyone, without even realizing it, is influenced by advertising. We do not notice how it affects us. We have become slaves of scientific and technical progress, and advertising uses that skillfully.

Keywords: advertising, marketing, internet, internet marketing, internet advertising

Понятие и сущность маркетинга и рекламы

Поскольку технологии продолжают развиваться и приобретать все большее значение, современные компании используют разнообразные маркетинговые и рекламные стратегии для привлечения потенциальных клиентов и закрытия продаж. Переход от традиционных СМИ к цифровому маркетингу в Интернете и в социальных сетях, маркетинг и реклама, кажется, повсюду. Частично это связано с эффективностью маркетинговых и рекламных стратегий в обеспечении успеха компаний любого размера и формы.

Хотя иногда они используются как взаимозаменяемые, на самом деле между маркетингом и рекламой существует много различий. В общих чертах, маркетинг - это процесс выявления потребностей клиентов и определения того, как лучше всего удовлетворить эти потребности. Напротив, реклама - это продвижение компании и ее товаров или услуг через платные каналы. Другими словами, реклама - это составляющая маркетинга. Но на этом различия не заканчиваются.

Маркетинг и важность маркетинга

Маркетинг - это бизнес-практика, которая включает выявление, прогнозирование и удовлетворение потребностей клиентов. Эффективные маркетинговые стратегии помогают предприятиям определить, как лучше всего обслуживать свою клиентскую базу, и в то же время максимизировать доход. В маркетинге «бизнес-потребитель» (B2C) маркетинговые усилия направлены на потребителей. В маркетинге B2B маркетинговые усилия направлены на другие предприятия.

Как в B2C, так и в B2B, при разработке маркетинговой стратегии необходимо учитывать несколько важных факторов. В частности, опытные маркетологи оценят:

Ориентация - Маркетинговая ориентация относится к руководящим принципам самого бизнеса, часто называемым философией бизнеса или корпоративной культурой. Обычно организации решают ориентироваться на продукт, продажи, производство или маркетинг.

Микс. Маркетинговый комплекс служит руководством для принятия решений в маркетинговых усилиях компании. Современный маркетинговый комплекс обычно сосредоточен на четырех компонентах: клиент / покупатель, стоимость, удобство и коммуникация.

Окружающая среда. Маркетинговая среда относится ко всем факторам, которые могут повлиять на выполнение компанией маркетинговой стратегии или принятие решений. В этом ключе компании должны учитывать внутреннюю среду в своей организации.

Также важно учитывать внешние факторы, такие как макро- и микросреда.

Рынок - целевой рынок относится к характеристикам идеального клиента компании. Исследования и сегментация могут помочь изолировать географические и демографические факторы, которые помогут компании выйти на рынок и продавать свои продукты или услуги.

После тщательной оценки ориентации, состава, среды и рынка можно оценить затраты и выгоды различных маркетинговых методов и стратегий. Эта часть процесса планирования жизненно важна, поскольку существует множество различных способов участия бизнеса в маркетинге.

Распространенные типы маркетинга

Традиционно маркетинговые усилия опирались на четыре различных канала связи с клиентами: печать, почта, телевидение и телефон. Компании могут задействовать любой или все эти четыре канала для доставки корпоративных сообщений и повышения эффективности брендинга. На протяжении XX века доминирующий маркетинговый подход вращался вокруг печатных и вещательных СМИ в сочетании с эффективными сообщениями и рекламой.

Однако по мере того, как мир перешел в 21 век, маркетинговые стратегии эволюционировали, чтобы учесть рост Интернета и электронной коммерции. С переходом к жизни и коммерции в Интернете цифровой маркетинг изменил способ делового общения со своими клиентами. Новые платформы обмена сообщениями, такие как социальные сети, обеспечивают двустороннюю связь между бизнесом и клиентом. В частности, с точки зрения маркетинга современные технологии значительно упростили сбор информации о поведении, потребностях, желаниях клиентов и т. д. Сегодня существует несколько распространенных типов маркетинга.

Цифровой маркетинг - Цифровой маркетинг относится к применению маркетинговых стратегий к устройствам электронной связи, таким как компьютеры или смартфоны. Стратегии цифрового маркетинга часто используют поисковые системы, электронную почту, веб-сайты, блоги и другие методы для охвата клиентов.

Маркетинг в социальных сетях - Подмножество цифрового маркетинга, маркетинг в социальных сетях использует социальные платформы, такие как Facebook или Twitter, для охвата потенциальных клиентов. Такой стиль маркетинга позволяет компаниям использовать заработанные средства массовой информации от людей, не входящих в их организацию. Развивающейся частью маркетинга в социальных сетях является маркетинг влияния, когда популярные пользователи получают вознаграждение за продвижение продуктов или услуг компании.

Глобальный маркетинг - В период между глобализацией и Интернетом некоторые из крупнейших мировых компаний разработали глобальные бренды. Соответственно, глобальный маркетинг позволяет этим компаниям использовать единую стратегию для одновременного охвата клиентов на местном, региональном, национальном и международном уровнях.

Маркетинг взаимоотношений - Маркетинг взаимоотношений избегает агрессивных стратегий, таких как реклама или реклама, и вместо этого полагается на удовлетворение потребностей клиентов. Опираясь на стратегии, которые помогают удерживать и удовлетворять клиентов, маркетинг взаимоотношений стремится создать базу постоянных и лояльных клиентов.

Управление брендом - Управление брендом пытается установить связь между клиентом и брендом конкретной компании. Для этого необходимо оценить продукты или услуги компании, а также логотип, дизайн, упаковку и другие элементы. Управление брендом также оценивает аспекты целевого рынка, прямой конкуренции и существующих отношений с клиентами.

Разработка продукта - Разработка продукта - это процесс преобразования бизнес-возможности в продаваемый продукт или услугу. Развитие может происходить как с существующими, так и с новыми продуктами. Успешная разработка продукта включает в себя множество маркетинговых концепций, включая определение потребностей клиентов, а также исследование и анализ рынка.

Хотя это еще не так распространено, как вышеперечисленные методы, в этой беседе важно упомянуть социальный маркетинг. Социальный маркетинг, также называемый устойчивым или зеленым маркетингом, выходит за рамки традиционных границ выявления, прогнозирования и удовлетворения потребностей клиентов. Социальный маркетинг включает более важные потребности общества и мира в культуру, бренд и деятельность компании. Для отслеживания и измерения прогресса в компаниях, ориентированных на общество, широко распространена отчетность по тройной чистой прибыли. К ним относятся социальные и экологические последствия наряду с финансовыми показателями/

Реклама и важность рекламы

Реклама - это бизнес-практика, когда компания платит за размещение своих сообщений или брендов в определенном месте. Компании используют рекламу для продвижения своих продуктов и услуг на продажу, а также для создания корпоративной культуры и брендинга. При правильном и стратегическом использовании реклама может способствовать привлечению клиентов и увеличению продаж. Реклама устанавливает односторонний канал связи, по которому компании могут транслировать неличные сообщения для широкой аудитории. В отличие от других видов маркетинга или даже связей с общественностью, компании полностью контролируют рекламу. Когда компания платит за размещение рекламы, она полностью контролирует, как продвигается соответствующий контент.

Успешная рекламная кампания дает бесчисленное множество преимуществ. В обычной практике компании могут использовать рекламу, чтобы:

Информировать клиентов о характере продуктов или услуг

Убедить клиентов в превосходстве продуктов или услуг

Улучшать восприятие покупателями бренда или культуры

Формировать потребность или желание клиентов в продуктах или услугах

Демонстрировать новые приложения для продуктов или услуг

Привлечение новых клиентов для покупки продуктов или услуг
Сохранить существующую клиентскую базу.

В целом компании, выделяющие ресурсы на рекламу, могут получить много ценных выгод. Чтобы получить эти преимущества, многие компании используют один или несколько распространенных типов рекламы, описанных ниже.

Распространенные типы рекламы

Как и в случае с маркетингом, реклама в 21 веке претерпела значительные изменения. Цифровая эпоха открыла перед компаниями новые возможности для рекламы, от поисковых систем до социальных сетей и веб-сайтов всех форм и размеров. В этой новой реальности компании могут достигать рекламных целей и привлекать потенциальных клиентов практически в любом месте, особенно с преобладанием смартфонов.

В сфере распространенных рекламных методов многие компании отдают приоритет одному или всем из следующих методов.

Традиционная реклама - этот термин относится к размещению рекламы в традиционных печатных и вещательных СМИ. Общие примеры традиционной рекламы включают в себя газетные объявления, телевизионные рекламные ролики и рекламные ролики на радио.

Розничная реклама - этот термин относится к рекламе и размещению в розничных магазинах для увеличения продаж. Распространенные примеры розничной рекламы включают размещение продуктов в магазинах, рекламу на тележках для покупок и демонстрацию товаров.

Интернет-реклама - этот термин относится к размещению рекламы в Интернете в средствах массовой информации и на других веб-сайтах. Распространенные примеры интернет-рекламы включают контекстную рекламу в поисковых системах, баннеры на веб-сайтах, рекламные видеоролики и спонсируемый контент.

Мобильная реклама - этот термин относится к размещению рекламы на мобильных телефонах и смартфонах. Распространенными примерами мобильной рекламы являются средства автоматического набора номера, баннеры для загрузки приложений и объявления с интерактивным номером телефона.

Наружная реклама - этот термин относится к размещению рекламы на внешних структурах, как правило, в местах с интенсивным движением, чтобы привлечь наибольшее внимание. Распространенные примеры наружной рекламы - это рекламные щиты, баннеры снаружи зданий и брендовые автомобили.

Реклама с оплатой за клик (PPC) - этот термин относится к размещению рекламы в Интернете, предназначенной для привлечения трафика на веб-сайт компании. Компании получают обширные данные о клиентах из этих объявлений, платя только тогда, когда пользователи переходят по ссылке.

Размер рекламного рынка оценить сложно, и оценки аналитиков различаются друг от друга. Это связано с тем, что окончательная стоимость рекламы для любой организации включает расходы на креатив и агентство; маркетинговые усилия; связи с общественностью, каталоги, брошюры и другая печатная продукция, создание и обслуживание веб-сайтов, рассылки по электронной почте и кампании в социальных сетях и множество других компонентов, помимо расходов на СМИ.

Цифры, доступные для анализа и сравнения, обычно ограничиваются фактическими расходами на средства массовой информации, такие как радио, телевидение, рекламные щиты, платный поиск или онлайн-рекламу.

Оценочные расходы на рекламу могут включать в себя расходы как в местных, так и в национальных СМИ, а также расходы на интернет-СМИ через платный поиск и онлайн-рекламу.

В последние годы к расходам средств массовой информации добавилась реклама в социальных сетях.

Еще одним важным событием стало использование интеллектуального анализа данных и прогнозной аналитики для изучения моделей использования потребительских медиа с целью

размещения рекламы, особенно цифровой, перед самой лучшей аудиторией для конкретной рекламы.

Например, Facebook позволяет рекламодателю детально изучить демографические данные, вкусы, привычки и регион потребителей, чтобы показывать рекламу группам, имеющим узкую нишу. Google предлагает аналогичные рекламные инструменты, основанные на демографии потребителей и привычках просмотра.

Общие аспекты рекламы и маркетинга

Прежде всего, важно отметить, что реклама - это составляющая маркетинга. Маркетинг - это подготовка продукта к выходу на рынок. Реклама делает ваш продукт и услугу известными аудитории или рынку. Реклама - это особый шаг в маркетинге. Реклама использует данные и исследования, собранные с помощью маркетинговых стратегий, для наилучшего информирования о бренде.

Маркетинг - это более контролируемый и масштабный процесс, в то время как реклама специфична для коммуникации бренда. В каком-то смысле маркетинг - это и исследование, и практика, а реклама - это прямая практика. Маркетинг включает в себя поведение потребителей и маркетинговые исследования, а реклама включает творческие усилия, такие как дизайн и производство мультимедиа.

Разница между маркетингом и рекламой

Основное различие между этими двумя методами ведения бизнеса заключается в том, что реклама - это часть маркетинга. Успешная маркетинговая стратегия обычно выделяет ресурсы на рекламу на нескольких уровнях, размещая корпоративные маркетинговые коммуникации в различных типах средств массовой информации. Чтобы глубже разобраться в этом вопросе, будет полезно рассмотреть различия между платными, собственными и заработанными СМИ.

Платные СМИ - этот тип СМИ предполагает, что компания платит издателю за размещение маркетинговых сообщений. Примеры платных СМИ включают рекламные щиты, вещательную и печатную рекламу, рекламу в поисковых системах, рекламу в социальных сетях и прямую почтовую рассылку или электронную почту.

Собственные СМИ - этот тип СМИ предполагает, что компания использует свои собственные каналы для размещения маркетинговых коммуникаций. Примеры собственных средств массовой информации включают розничный мерчандайзинг, веб-сайты и бизнес-блоги, брошюры, корпоративные социальные сети и пресс-релизы.

Заработанные средства массовой информации - этот тип средств массовой информации включает в себя внешние сообщения о компании от сторонних субъектов. Примеры заработанных средств массовой информации включают онлайн-обзоры, статьи в газетах или журналах, поддержку в социальных сетях, демонстрации клиентов и виды внешней рекламы.

Как указано выше, реклама обычно ограничивается областью платных СМИ. Это заложено в самой природе рекламы как деловой практики - размещение сообщений или брендинг в обмен на вознаграждение. Иначе говоря, когда компании размещают рекламу, обычно прилагается ценник.

С другой стороны, эффективные маркетинговые стратегии могут повлиять на платные, собственные и заработанные СМИ. Успешно выявляя желания и потребности клиентов и оценивая лучший способ их удовлетворения, маркетинг контролирует то, как компания рекламирует в платных СМИ. Маркетинг также определяет, как компания общается через собственные средства массовой информации, не говоря уже о том, как она взаимодействует с другими через заработанные средства массовой информации.

Заключение

Многие успешные компании включают многогранные рекламные стратегии в свой общий маркетинговый план. Это особенно верно для глобальных компаний, где маркетинговая стратегия и размещение рекламы должны учитывать клиентов по всему миру. Хотя это также относится к малому и среднему бизнесу, особенно с учетом доступности цифровой рекламы через поисковые системы и социальные сети. При этом существует

ситуация, когда маркетинг, вероятно, более ценен, чем реклама. В случае стартапов и других новых предприятий приоритетом должна быть разработка маркетингового плана. Если эти организации с самого начала тратят слишком много на рекламу - без установленного или устойчивого маркетингового плана - это может обернуться катастрофой.

В начале существования компании первостепенное значение имеет определение и выполнение маркетингового плана путем определения желаний и потребностей клиентов. Таким образом, любые будущие маркетинговые или рекламные усилия будут иметь определенный подход и будут иметь больше шансов на успех.

Литература:

1. Advertising & Branding Industry Market Research'', <https://www.plunkettresearch.com/>
2. American Marketing Association "Marketing vs. Advertising'', <https://www.ama.org/pages/marketing-vs-advertising/>
3. Dany Ortiz, "DIGITAL MARKETING Marketing and Advertising: What's the Difference?'' , on 28 October 2019, <https://www.cyberclick.net/numericalblogen/marketing-and-advertising-whats-the-difference>
4. Svetlana Frolova, "THE ROLE OF ADVERTISING IN PROMOTING A PRODUCT'', Thesis CENTRIA UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES Degree Programme in Industrial Management May 2014
5. The Economic Times. Available: <http://economictimes.indiatimes.com/definition/advertising>
6. Миннивалеев Ф.М., "Интернет-маркетинг как современное средство коммуникации'', <https://cyberleninka.ru/article/n/internet-marketing-kak-sovremennoe-sredstvo-kommunikatsii>
7. Н.П.Гончарова, П. Г. Перерва, «Маркетинг Инновационного Процесса», http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPIPress/27665/1/Goncharova_Marketing_innovatsion_nogo_1998.pdf
8. Чалова А.А., «Исследование рынка рекламы: теоретический и практические аспекты», Вестник Белгородского Университета Кооперации, Экономики и права Учредители: Белгородский университет кооперации, экономики и права (Белгород) ISSN: 2223-5639, Страницы: 273-284, год: 2014.

Маманов Э.О., магистрант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ

АЙЫЛ ЧАРБА ТАРМАГЫНЫН ӨНҮКТҮРҮҮДӨГҮ КӨЙГӨЙЛӨРҮ

Аннотация

Мамлекетинин өнүгүүсүнүн азыркы этабында айыл чарба көйгөйлөрү өзгөчө кызыгууну туудурат. Мамлекеттик кызмат органдарын реформалоо учурунда жарыяланган аткаруу бийлигинин бардык органдарынын пландарын жана натыйжалуулук көрсөткүчтөрүн тутумдуу баалоого өткөндүгүнө карабастан, ыйгарым укуктары жана функциялары, ошондой эле аймактын агроөнөр жай комплексинин административдик органдарынын ортосунда аларды делимитациялоо так жазылган эмес.

Мамлекет менен жеке дыйкан өндүрүш секторунун ортосундагы мамилелердин жаңы, конструктивдүү тутумун түзүү менен айыл чарба өндүрүшүнүн мындан ары кыйрашына жол бербөө үчүн шашылыш чараларды көрүүгө мезгил келди. Айыл чарба өндүрүшүн техникалык жактан кайра жабдуу жана жеке машина-трактор станцияларын (МТС) тармагын түзүү жана айылдык механизаторлордун айыл чарба техникаларын жаңыртууга болгон каалоосун конкреттүү мамлекеттик колдоо аркылуу гана кырдаалды өзгөртүүгө болот деп ишенем.. Бул көйгөйлөрдү чечүү, өз кезегинде, бир гана шартта - лизингдик кызмат көрсөтүүлөрдү өнүктүрүү, республикада айылдык калкага ушул кызматтарды көрсөткөн жеке каржы компанияларынын, банктардын тармагынын болушу мүмкүн.

Түйүндүү сөздөр: көйгөй, мамлекет, лизинг, айыл чарба, укук, функция, тутум, натыйжа, иш планы, банк.

THE PROBLEMS IN THE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR

Annotation

At the current stage of development of the country, the problems of agriculture are of particular interest. Despite the transition to a systematic assessment of plans and performance indicators of all executive bodies announced during the civil service reform, their powers and functions, as well as their delimitation between the administrative bodies of the agro-industrial complex of the region are not clearly defined. It is time to take urgent measures to prevent further collapse of agricultural production by creating a new, constructive system of relations between the state and the private agricultural sector. I believe that the situation can be changed only through the technical re-equipment of agricultural production and the creation of a network of private machine-tractor stations (MTS) and the specific state support for the desire of rural machine operators to upgrade agricultural machinery. The solution to these problems, in turn, is possible only on one condition - the development of leasing services, a network of private financial companies and banks that provide these services to the rural population in the country.

Keywords: problem, state, leasing, agriculture, law, function, system, result, action plan, bank.

Белгилүү болгондой, айыл чарба экономиканын платформасы, Кыргызстандын социалдык портретинин негизи болуп саналат жана калктын кыйла бөлүгүн жашоо жана жумуш менен камсыз кылат. Мамлекеттин ролу - бул тармак заманбап менеджменттин жана айыл чарба илиминин жетишкендиктеринин негизинде эркин жана натыйжалуу өнүгө турган шарттарды түзүү [1].

Бирок, бүгүнкү күндө биз айыл чарбасынын алфавитин - негизги иштин сапаттуу аткарылышын - айдоону байкабай жатабыз. Бул, чындыгында, дыйкандардын негизги өндүрүш каражаты - жердин толугу менен жараксыз болушуна алып келет. Айдалган аянттардын отоо чөптөрү бардык жерде ойго келбеген масштабга жетип, айрым жерлерде жер отоо чөптөрдүн көзөмөлүнө толугу менен өтүп кеткен [2].

Топурактын даттануусу күндөн-күнгө жогорулап жаткандыктан, анын түшүмдүүлүгү чоң зыянга учурады. Бул өлкөдө талап кылынган сапаттуу, заманбап айыл чарба шаймандары жоктугунун кесепети: айдоо аянттары - энергияны көп талап кылган тракторлор + сапаттуу соколор, жер иштетүүчү ар кандай машиналар, сепкичтер, культиваторлор, чачкычтар, органикалык дистрибьюторлор. жана минералдык жер семирткичтер, чөп чапкычтар, пресс-подборщиктер, жыйноочу техникалар сенаж жана силостор, башка атайын орнотулган жана чиркелген машиналар [3].

Мал чарбасында өндүрүш процесстерин механизациялоонун жана автоматташтыруунун деңгээли тездик менен нөлгө жакындап баратат - тоют даярдоо, аны бөлүштүрүү жана башка көп эмгекти талап кылган операциялар кол менен аткарылат. Ветеринардык кызматта эң жөнөкөй шаймандар гана бар.

Дыйканчылыктын пайдубалы бузулду - өндүрүш процесстерин механикалаштыруу. Жөнөкөй дыйкандардын эмгеги натыйжасыз болуп калды, демек, пайдасыз болуп калды. Дыйкандар менен малчылар өз көйгөйлөрү менен жалгыз калышты - жылаңач колдору жана салыштырмалуу чакан жер тилкелери менен. [4].

Натыйжасы жалпыга белгилүү - айылдардагы жашоо-турмуштун деградациясы, жакырчылык жана кыйроолор, адамдар жакшы жашоо издеп үйлөрүн таштап кетүүгө аргасыз болушкан.

Ар тараптуу жана атаандаштыкка жөндөмдүү айыл экономикасын түзүү үчүн агрардык сектордо тез реформалар жүргүзүлүшү керек. Фермерлердин кызыкчылыгына жооп берген бирдиктүү каржы, айыл чарба жана техникалык саясатты иштеп чыгуу жана жүзөгө ашыруу. Мамлекеттик жана жеке дыйкан бизнесинин өз ара аракеттенүүсүнүн оптималдуу негиздерин жана формаларын аныктаңыз. Жаңы система дыйкандардын мамлекеттик административдик түзүмдөрдөн көзкарандысыздыгын камсыз кылышы керек [4].

Өлкө жетекчилеринин милдети - мамлекеттик чиновниктердин тар чөйрөсүнүн кызыкчылыгына гана кызмат кылган айыл чарба техникаларын, минералдык жер семирткичтерди, үрөндөрдү дүнүнөн сатып алуунун жана бөлүштүрүүнүн коррупциялык схемаларын бузуу.

Мамлекеттик насыялоонун максаттуу багыттарынын жоктугуна жана элет жериндеги өндүрүштү өнүктүрүүнүн фундаменталдык негиздерин чыңдоо үчүн иштелип чыккан эл аралык уюмдардын гранттарын пайдаланууга көңүл буруу - өлкөнүн машина-трактор паркын жаңыртуу. Кредиттик рыноктун мамлекет менен эркин, жеке катышуучуларынын ортосунда өнөктөштүк механизми жок.

Жеке финансылык компаниялардын, банктардын жана бизнес структуралардын лизингдик кызматтарды көрсөтүүдөн баш тартуусу мыйзам базасынын жеткилеңсиздигинен жана жарым-жартылай дыйкандардын кудуретсиздигинен келип чыккан. Айылдын эскирген инфраструктурасы, айыл чарба өндүрүшүнүн кирешелүүлүгүнүн төмөндүгү банкирлер үчүн жогорку каржылык тобокелдиктердин аймагына кирүүдөн коркуп, жагымсыз кылат. Бул каардуу чөйрө болуп чыгат....

Чечкиндүү аракеттердин - реформаларга жолду тазалоонун, бир катар мыйзамдык жана ыктыярдуу административдик чечимдерди кабыл алуунун мезгили келди:

1.Дыйкандарга тракторлорду, комбайндарды, айыл чарба машиналарын жана шаймандарын, мал чарбасын механикалаштыруу жана айыл чарба продукциясын кайра иштетүү үчүн жабдууларды сатып алуу боюнча кызмат көрсөтүү үчүн көз карандысыз "Кыргызагролизинг" компаниясын түзүү.

2.Лизингдик кызмат көрсөтүүдө Кредиттик союздарды колдоо жана өнүктүрүү боюнча Финансылык Компаниянын (FCSDCU) болгон потенциалын жана тажрыйбасын иштеп чыгуу жана пайдалануу.

3.Айыл чарба өндүрүшүнүн негизги каражаттарын жаңыртуу максатында, Айыл Банкынын насыялык саясатын, анын каржы булактарын жана дыйкандарга лизингдик кызмат көрсөтүүлөрдү жүзөгө ашыруу үчүн, кайра карап чыгуу.

4.Өлкөдө лизингдик кызмат көрсөтүүлөрдүн өнүгүшүнө тоскоол болгон бардык тоскоолдуктарды жоюп, бул жааттагы бардык катышуучулардын - лизинг берүүчүлөрдүн, өндүрүш ишканаларынын жана айылдык товар өндүрүүчүлөрдүн эркин иштеши үчүн жагымдуу шарттарды түзүп бериңиз. Бардык лизинг берүүчүлөр - банктар, финансылык компаниялар, бизнес структуралар, кредиттик союздар жана жабдууларды берүүчүлөр негизги каражаттарды импорттоодо бажы алымдарын жана КНС төлөөдөн, лизингдин мөөнөтү ичинде киреше салыгынан жана мүлк салыгын төлөөдөн бошотулсун. ижарага берүүчүлөр менен ижарачылардын ортосундагы келишимдер - бардык категориядагы айыл чарба субъекттери;

5.Бардык айыл чарба техникаларын өндүрүүчүлөргө өз атаандаштарын эркин атаандаштыктын негизинде жайылтуу үчүн бирдей, бирдей, адилеттүү баштапкы шарттарды камсыз кылуу.

6. Агрардык секторду башкарууда реформаларды жүргүзүү - Айыл чарба министрлигинин ролун жана түзүмүн кайра карап чыгуу, анын ыйгарым укуктарын жана мамлекеттин жана дыйкандар коомчулугунун алдындагы жоопкерчилигин жогорулатуу.

Мен дыйкандарды заманбап менеджментке негизделген квалификациялуу лизингдик кызматтар менен камсыз кылуу максатында иштелип чыккан таза баракчадан "Кыргызагролизингди" түзүүнү сунуш кылам. Лизинг идеясынын баркын кетирген, азайып бараткан квазизингдик компаниялардын кайгылуу тажрыйбасын эске алуу керек.

Компаниянын негизги артыкчылыгы тез, дыйкандардын айыл чарба техникаларына болгон муктаждыктарын тез арада алардын суроо-талаптарына ылайык, эч кандай тендерсиз канааттандыруу болушу керек. Айыл чарба техникаларын жапырт сатып алууда болгон бардык тендерлер жасалма жана дыйкандардын катышуусуз өткөрүлгөн. [5].

Кийинчерээк, ыкма "уурулар" же "дежур" дыйкандардын тар чөйрөсүнө үй-бүлөлүк байланыштар жана коррупциялык административдик бөлүштүрүүнүн негизинде сунушталды. Ар бир дыйкан менен жекече иш алып баруу, аларды финансылык ижарага өткөрүү шарттарына салыштырмалуу кыска мөөнөттөгү жабдууларды тандоодо аларга квалификациялуу жардам көрсөтүү компаниянын каржы булактарын кайтарып берүүнү камсыз кылган негизги принцип болуп калууга тийиш. Компаниянын кызмат көрсөтүүлөрүнүн сапаты эл аралык каада-салттарга жана стандарттарга, ошондой эле лизингге берилген буюмдардын сапатына шайкеш келиши керек.

Каржылоонун баштапкы булактары болуп, Кыргыз Республикасынын Финансы министрлигине караштуу Экономикалык Өнүктүрүү Фондунун атайын топтоо эсебине топтолгон Япониянын, Кытайдын Өкмөтүнүн кайтарымдуу гранттары, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн бюджеттик каражаттары болушу мүмкүн., эл аралык донорлордун гранттык каражаттары, өкмөттөр аралык келишимдердин негизинде алынган, алгач ушул максат үчүн арналган каражаттар.

Кыргыз агролизингдин ыкчам түзүлүшү өлкөнүн негизги өндүрүш тармагында чечкиндүү реформалардын символу болуп калат деп ишенем. Жаңы шаймандар жылдык сезондук жумуштарга даярдык деңгээлин кыйла жогорулатат жана дыйкандардын экономиканын агрардык секторун өнүктүрүүнүн келечегине болгон көз карашын түп-тамырынан бери өзгөртөт, айыл тургундарынын эртеңки күнгө ишенимин арттырат жана алардын бийликке болгон ишенимин калыбына келтирет органдар. Айыл чарбасын техникалык жактан кайра жабдууга болгон кесипкөй мамиле гана эң прогрессивдүү технологиялык чечимдерди киргизүүгө, дыйкандардын эмгегинин рентабелдүүлүгүн жана кадыр-баркын жогорулатууга жана ошону менен ички миграциянын темпин ооздуктап, биздин айылдарды өзгөртө алат радикалдуу.

Жаңы түзүлгөн компаниянын миссиясын мен бүтүндөй талкаланган системаны - "Кыргызсельхозтехниканы" жандандырууда, эркин базардын иштөө принциптерине негизделген заманбап чечмелөөдө көрүп турам. Күтүлгөн натыйжа - элет жериндеги деградацияны токтотуу, кырдаалды чыгармачыл каналга айлантуу. Элеттеги машина-трактор станциялары бүгүнкү күндө прогресстин кыймылдаткычы, айлануу борбору, жаңы кошумча наркты жаратуу үчүн бүткүл өндүрүш чынжырын өнүктүрүүнүн генератору болуп калышы мүмкүн. Өнүгүүдө мамлекеттик колдоонун ролун жогорулатуу максатында агроөнөр жай комплекси жана региондун азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу, төмөнкү маселелерге көңүл буруу керек:

-күйүүчү майга жана электр энергиясына баанын жөнгө салынбаган өсүшүнөн келип чыккан жоготууларды ордун толтуруу, баалардын регионалдык мониторингинин негизинде белгиленген көлөмдө продукцияны үнөмдүү өндүрүүнү камсыз кыла турган субсидиялардын талап кылынган көлөмдө жана субсидиялардын ставкаларында;

-каржылоонун бардык булактарын бириктирүү менен керектүү натыйжаларга жетүү үчүн бюджеттик каражаттарды пайдалануунун натыйжалуулугун түп-тамырынан өзгөртүүгө багытталган айыл чарбасын өнүктүрүү программаларын иштеп чыгуу жана жетекчилердин ролун жана жоопкерчилигин консолидациялоо дайындалган милдеттер;

-ашыкча бюрократияны азайтуу, ачык-айкындуулукту, жеткиликтүүлүктү, калыстыкты жана акча каражаттарынын кепилденген келип түшүүсүн камсыз кылуу, ошондой эле региондук бюджеттин каражаттарынын бир бөлүгүн сарптоого ыйгарым укуктарды жергиликтүү деңгээлге өткөрүп берүү максатында мамлекеттик колдоо фонддорун берүү процессин минималдаштыруу;

-чыгымдардын ордун толтурууну камсыз кылуу жана бюджеттик каражаттарды пайдаланууда натыйжалуулукту жана мыйзамдуулукту сактоо максатында айыл чарбасында камсыздандыруу механизмин аяктоо;

-агроөнөр жай комплексин мамлекеттик колдоого бөлүнгөн бюджеттик каражаттарды пайдалануунун натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн өндүрүштү кошумча кеңейтүүнү стимулдаштыруу механизмин иштеп чыгуу, айрым чарбалардын өнүгүү долбоорлорун конкурстук негизде колдонуу менен элиталык үрөндөрдү сатып алууга, асыл тукумдуу малдарды, жабдууларды жеткирүүгө субсидиялар, аларды ишке ашырууга жооптуу адамдардын чөйрөсүнүн натыйжалуулугун аныктоого өзгөчө көңүл бурунуз.

Адабияттар:

1.Нестерова А.Д. Государственное регулирование экономики: Курс лекций / Калинингр. ун-т. - Калининград, 1997. - 63 с.

2.Ковалев В.В. Финансовый анализ: методы и процедуры. - М.: Финансы и статистика, 2002. - 560 с.

3.Шестакова Н. Н. Государственная поддержка сельскохозяйственных организаций Красноярского края: диссертация кандидата экономических наук: 08.00.05 / Шестакова Нина Николаевна; [Место защиты: Рос. гос. аграр. ун-т]. - Москва, 2007. - 218 с.

4.One International Inc. And Universal Corporation Resolve Related FCPA Matters Involving Bribes Paid To Foreign Government Officials. US DoJ (1 January 2011). Архивировано 9 мая 2012 года.

5.Agriculture in the Black Sea Region, Kyrgyzstan: Organic farming may become Kyrgyzstan's perfect future (недоступная ссылка). Дата обращения: 25 июня 2020. Архивировано 3 декабря 2013 года.

Маманов Э.О., магистрант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА АЙЫЛ ЧАРБАСЫН МАМЛЕКЕТТИК ЖӨНГӨ САЛУУНУН ЖАЛПЫ БАГЫТТАРЫ

Аннотация

Базар мамилелерине айыл чарба жаатында өткөнгө чейин эч кандай олуттуу көйгөйлөр болгон. Ал эми базар мамилелерине өтүү жана натыйжада, мамлекеттик менчиктин жеке менчикке өтүшү ошол учурдагы тутумга кыйрашына алып келди. Талаалар туруп, чөп басып кетти, чарбалар кыйрады же банкрот болду. Өндүрүш чыгашасыз болуп калды. Болжол менен 30% гана аман калып, ишин улантууда мүмкүн болбой калды. Башка жолду тандаганы тура келди. Ал заманбап жолу болчу. Заманбап экономика бул рыноктук механизмдин жана мамлекеттик жөнгө салуунун элементтеринин синтези болуп эсептелет.

Түйүндүү создор: мамлекет, бызыр мамилеси, көйгөйлөр, айыл чарба, колхоз, совхоз, талаа, жеке менчик, аймак, мүмкүнчүлүк.

GENERAL DIRECTIONS OF STATE REGULATION OF AGRICULTURE IN THE KYRGYZ REPUBLIC

Annotation

Before the transition to market relations in the field of agriculture, there were no serious problems. The transition to market relations and, consequently, the transfer of state property to private ownership led to the collapse of the current system. Fields were uprooted, grass was destroyed, farms were destroyed or bankrupted. Production has become unprofitable. Only about 30% survived, making it impossible to continue. He had to choose another path. It was a modern way. The modern economy is a synthesis of this market mechanism and elements of government regulation.

Key words: state, relationship, problems, agriculture, collective farm, state farm, field, private property, territory, opportunity.

Илимпоздордун жана саясатчылардын көз-караштарындагы бардык карама-каршылыктар жана дал келбестиктер үчүн белгилей кетүүгө болот:

Ар кандай пикирлер өкмөттүн экономикага кийлигишүүсүнүн формаларына жана үлүшүнө байланыштуу [1].

Заманбап базар өкмөттүн кийлигишүүсүз мүмкүн эмес болду. Рынок антисоциалдык иш-аракеттер жана тенденциялар менен мүнөздөлөт, бул микро гана эмес, ошондой эле макропорциялардын бузулушуна, демек, каржылык, экономикалык, энергетикалык жана башка кризистик көрүнүштөр менен процесстерге алып келет. Тажрыйба көрсөткөндөй, аларды мамлекеттик жөнгө салуучу органдар гана чектейт [2].

Айыл чарбасында мамлекеттик жөнгө салуу - мамлекеттин агроөнөр жай комплексинин өнүгүүсүнүн микро- жана макроэкономикалык процесстерине туруктуулукту сактоо же коом үчүн зарыл болгон багытты өзгөртүү максатында максаттуу таасири. Мамлекеттик жөнгө салуу иш-чаралар тутумунда ар кандай аспектилер айырмаланат - практикалык жана илимий. Практикалык тажрыйба - бул мамлекеттик жөнгө салууну ишке ашыруу боюнча конкреттүү иш-чаралардын жыйындысы. Теориялык аспект - бул айыл чарбасынын натыйжалуу өнүгүшүн калыптандырууга багытталган мотивдерди, иш-аракеттерди, чараларды системалуу түрдө илимий изилдөө. Илимий ыкмалар моделдерди жана божомолдорду иштеп чыгууну камтыйт.

Мамлекеттик жөнгө салуунун маңызына таянып, ушул сыяктуу максаттар аныкталат. [3]. Экономика дүйнөлүк деңгээлде жөнгө салуунун башкы, жогорку максаты жана колдонмо максаттары деп эсептейт. Кайсы гана мамлекетте болбосун, эң жогорку максат бүтүндөй коомдун жыргалчылыгына жетишүү болушу керек. Бирок аны жүзөгө ашыруу колдонулуучу максаттарга жетүү аркылуу мүмкүн болот, ага төмөнкүлөр кирет:

- экономикалык өсүш;
- толук жумуш менен камсыз кылуу;
- баалардын деңгээлинин туруктуулугу жана улуттук валютанын туруктуулугу;
- тышкы экономикалык баланс.

Экономикалык максаттар тутумунда экономикалык өсүүнү камсыз кылуу алдыңкы конкреттүү милдет деп эсептелет. Анын чечими ИДПнын абсолюттук жана салыштырмалуу көбөйүшү менен байланыштуу.

Экономикалык өсүш дагы бир негизги максат - жумуш менен толук камсыз кылуу талаптарын канааттандыруу менен байланыштуу. Анын маңызы - эмгекке жарамдуу калктын максималдуу жана узак мөөнөттүү туруктуу пайдалануусуна жетишүү. Тактап айтканда, жаңы жумуш орундарын түзүү жана жумушсуздук менен күрөшүүнүн башка ыкмалары аркылуу маселе чечилүүдө. Өлкөнү өнүктүрүүдөгү ушул иш-чаралардын комплекси адатта жумуш менен камсыз кылуу саясаты деп аталат.

Баанын деңгээлинин жана улуттук валютанын туруктуулугу экономиканын туруктуулугунун шарты болуп саналат. Демек, бул максатка жетүү мамлекеттин иш-аракетиндеги эң маанилүү көрсөтмө болуп саналат [4].

Тизмеде көрсөтүлгөн үч максаттуу милдетти чечүү улуттук экономиканын алкагында салыштырмалуу макроэкономикалык тең салмактуулукка жетишүүнү билдирет жана тышкы экономикалык тең салмактуулукка жетишүү үчүн кыйла ыңгайлуу шарттарды түзөт. Аны эл аралык соода, капиталдын, эмгек ресурстарынын өлкөлөр аралык кыймылы жана тең салмактуу төлөм балансын камсыздоо жаатында өкмөттүн иш-чаралар тутуму колдойт. Айыл чарбасына келсек, бул ата мекендик экономиканын маанилүү тармактарынын бири. Бул Кыргыз Республикасынын аймагын гана эмес, башка өлкөлөрдү да азык-түлүк менен камсыз кылуу функциясы жүктөлгөн тармак. [4].

Статистикалык маалыматтарга ылайык, 2019-жылы Кыргызстандын ИДПсындагы айыл чарбасынын үлүшү 4,7% ды түзөт. 2019-жылы өлкөнүн айыл чарбасында, аңчылыкта жана токой чарбасында дүң кошумча нарктын көлөмү 1,53 трлн. сом.... 2018-жылы айыл чарбасында иштегендердин үлүшү 10% ды түзөт.

Айыл чарбасын мамлекеттик жөнгө салуу көбүнчө экономикалык жөнгө салуу ыкмаларын (баалар, салыктар, насыялар, жыйымдар) колдонуп, рыноктук негизде иштеген айыл чарба ишкердүүлүгүнүн тутумуна мамлекеттин таасири катары каралат., айыл чарбасын башкаруунун административдик методдору (мамлекеттик заказдар, квоталар, лицензиялар ж.б.). Мамлекеттик жөнгө салуу укуктук механизмди колдонуу менен жана тийиштүү укуктук формаларда жүзөгө ашырылаарын эске алганда, мамлекеттик жөнгө салуунун элементтерине айыл чарба мамилелерин жөнгө салуучу мыйзамдарды жана башка ченемдик укуктук актыларды кабыл алуу, айыл чарбасын мамлекеттик колдоо чараларын жүзөгө ашыруу, түзүү тутумунун жана бул чөйрөдөгү башкаруу органдарынын компетенттүүлүгүн аныктоонун. [5].

Мамлекеттик жөнгө салуу, башкаруу сыяктуу эле, буйрук берүүчү, уюштуруучу иш. Ошентсе да, мамлекеттик жөнгө салуу айыл чарба мамилелеринин катышуучуларына менеджментти камсыз кылбаган жүрүм-турум вариантын тандап алуу мүмкүнчүлүгүн берет деп болжолдонууда.

Айыл чарбасында мамлекеттик жөнгө салуунун объективдүү зарылдыгы агрардык реформанын жүзөгө ашырылышын, айыл чарба өндүрүшүндө жердин сарамжалдуу пайдаланылышын, агрардык рыноктун туруктуулугун бир гана мамлекет камсыз кыла тургандыгына байланыштуу; ишкердүүлүктү өнүктүрүүгө, сапаттуу тамак-аш азыктарын өндүрүүгө кепилдик берет. Демек, мамлекеттик жөнгө салуу уюштуруу-экономикалык гана эмес, саясий жана укуктук категория болуп саналат.

Азыркы этаптагы агроөнөр жай комплексин мамлекеттик жөнгө салуунун негизги милдеттери:

- туруктуу өнүгүүгө жетишүү үчүн агроөнөр жай өндүрүшүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу;

- өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу;

- калктын сапаттуу тамак-аш азыктарына, ал эми өнөр жайдын айыл чарба чийки затына болгон муктаждыгын канааттандыруу;

- айыл чарбасы менен экономиканын башка тармактарынын ортосундагы экономикалык паритетке жетишүү;

-ички жана тышкы рыноктордо агроөнөр жай өндүрүшү жаатында ата мекендик айыл чарба өндүрүүчүлөрүн колдоо жана коргоо.

Айыл чарбасын мамлекеттик жөнгө салуунун негизги багыттарына төмөнкүлөр кирет:

-агрардык реформаны ишке ашыруу;

-айыл чарбасында баа түзүүнү, насыялоону, эсептешүүлөрдү жана камсыздандырууну жөнгө салуу;

-айыл чарба өндүрүшүн мамлекеттик колдоонун экономикалык жана укуктук механизмдин калыптандыруу;

-айылдын социалдык чөйрөсүн жана айыл чарба илимин өнүктүрүүнү камсыз кылуу.

Мамлекеттик жөнгө салуунун актуалдуу багыттарынын бири болуп айыл чарба чийки зат жана азык-түлүк рыногун калыптандыруу жана анын туруктуулугун камсыз кылуу саналат. Көптөгөн өлкөлөрдө бул максат сатып алуулар жана маркетинг аркылуу жүзөгө ашырылат кийлигишүү. Сатып алууларга кийлигишүү - бул суроо-талап менен сунушту тең салмакташтыруу, атаандаштыкты өнүктүрүү, турукташтыруу фонддорун түзүү жана айыл чарба өндүрүүчүлөрүнүн кирешелерин кеңейтилген көбөйтүүнү жүргүзүү үчүн жетиштүү деңгээлде кармап туруу максатында айыл чарба продукциясын уюшкандыкта сатып алуу.

Товардык кийлигишүү - суроо-талапты жана сунушту турукташтыруу, товардык таңкыстыкты жоюу жана товардык рынокто бааларды төмөндөтүү максатында стабилдештирүү фондуларынан айыл чарба продукциясын уюшкан түрдө сатуу. Сатып алуулар жана товардык кийлигишүүлөр, эреже катары, мамлекет тарабынан аныкталган атайын субъекттер тарабынан жүзөгө ашырылат.

2011-жылдан 2020-жылга чейин Кыргызстандын айыл чарба өндүрүшүнүн индекси 55% га жогорулаган. 2020-жылы айыл чарба продукциясынын көлөмү 2010-жылдын деңгээлинен 87%, өсүмдүк өстүрүү - 130% га жакын, мал чарбачылыгы - 60% ды түздү. Бирок быйылкы пандемияга байланыштуу биздин өлкөнүн агроөнөр жай комплекси өзүнүн кемчиликтерин, айрыкча өсүмдүктөрдү өстүрүү жаатында берди.

Өлкөнүн айыл чарба тармагындагы насыялардын көлөмү 2019-жылы 615 миллиард сомду түздү (анын ичинен субсидияланган насыялар - 285 миллиард сом), 2020-жылы - 715 миллиард сом (анын ичинен субсидияланган насыялар - 310 миллиард сом).

2019-жылы өлкөнүн айыл чарбасынын дүң продукциясынын жалпы көлөмү 2099,6 миллиард сомду түздү, анын ичинен өсүмдүк өстүрүү (айыл чарба) 1174,9 миллиард сомду (55,96%), ал эми мал чарбачылыгы - 924,7 миллиард сомду (44,04%) түздү. Өндүрүүчүлөрдүн категориялары боюнча, продукциянын көпчүлүгү жеке көмөкчү чарбалар тарабынан өндүрүлгөн (48,75% же 1023,6 млрд. Сом суммасында); экинчи орунда - 43,76% же 918,7 млрд сом берген айыл чарба уюмдары (колхоздор, совхоздор ж.б.), дыйкан чарбалары эң аз өндүргөн - 7,49% же 157,3 млрд сом суммасында...

Кыргызстандагы учурдагы экономикалык кырдаалга баа берүүлөр бири-бирине карама-каршы келет. Өлкөнүн экономикалык тутумунун терең кризиси жөнүндө кеңири чөйрөдөгү пикирлердин басымдуулук кылгандыгына карабастан, статистика 2016-жылдын башында экономикалык өнүгүүнүн көрсөткүчтөрүнүн басымдуу көпчүлүгүнүн жогорулагандыгын көрсөтүп турат. Ошол эле учурда көптөгөн талдоочулар кыргыз экономикасынын кризистик абалын белгилешет товарлардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн өндүрүшүнүн өсүшүнүн жоктугу менен мүнөздөлөт, бирок жалпы социалдык туруксуздук жана ишкер чөйрөнүн сапатынын төмөндүгү. Кыргыз экономикасынын негизги тармактары:

-айыл чарба (ИДПнын үчтөн бир бөлүгүнөн ашыгын берет, анда экономикалык активдүү калктын көпчүлүгү иштейт);

-кызмат көрсөтүү сектору;

-өнөр жай (ИДПнын 20% дан азы жана жумуш менен камсыз болгондордун 6% гана).

Өнөр жайда төмөнкүлөр басымдуулук кылат:

-тоо-кен казып алуу;

-гидроэнергетика;

-жеңил жана тамак-аш классы.

2015-жылдагы макроэкономикалык көрсөткүчтөр

Бир катар кризистик көрүнүштөргө, мисалы, масштабдуу “менчикти кайра бөлүштүрүүнүн” башталышына жана “революциялык синдром” деп мүнөздөлгөн башка көрүнүштөргө карабастан, жалпысынан алганда, Кыргызстан 2015-жылы экономикалык кескин төмөндөөнүн реалдуу коркунучун жеңе алды көрсөткүчтөр. Негизги макроэкономикалык көрсөткүчтөр өткөн жылдын деңгээлинде сакталып, бир катар өскөн. Ошол эле учурда, айрым маанилүү көрсөткүчтөр начарлап кетти, мисалы, өнөр жай жана айыл чарба өндүрүшүнүн индекстери, керектөө баалары, бирок жалпысынан бул терс тенденциялар чечүүчү мааниге ээ эмес. дыйкандарды жер семирткичтер, химикаттар жана айыл чарба шаймандары менен камсыз кылууга багытталган, ал эми Жер Азыгы ассоциациясы айыл чарба дүкөндөрүнүн тармагын ачат жана Фергана өрөөнү - Агроэкспо соода жарманкесин жыл сайын өткөрүп турат, анда айыл чарба шаймандарынын, үрөндөрдүн, жер семирткичтердин, өсүмдүктөрдү коргоо каражаттарынын кеңири тандоосу өткөрүлөт. жана башка товарлар аймактын айыл чарба тармагына керектүү.

Адабияттар:

- 1.Нестерова А.Д. Государственное регулирование экономики: Курс лекций / Калинингр. ун-т. - Калининград, 1997. - 63 с.
- 2.Ковалев В.В. Финансовый анализ: методы и процедуры. - М.: Финансы и статистика, 2002. - 560 с.
- 3.Шестакова Н. Н. Государственная поддержка сельскохозяйственных организаций Красноярского края: диссертация кандидата экономических наук: 08.00.05 / Шестакова Нина Николаевна; [Место защиты: Рос. гос. аграр. ун-т]. - Москва, 2007. - 218 с.
- 4.US DoJ. Alliance One International Inc. And Universal Corporation Resolve Related FCPA Matters Involving Bribes Paid To Foreign Government Officials. US DoJ (1 January 2011). Архивировано 9 мая 2012 года.
- 5.Agriculture in the Black Sea Region, Kyrgyzstan: Organic farming may become Kyrgyzstan's perfect future (недоступная ссылка). Дата обращения: 25 июня 2020. Архивировано 3 декабря 2013 года.

Оружьев О.К., профессор
МНУ имени К.Ш.Токтомаматова

ДОПРИЗЫВНАЯ ПОДГОТОВКА - НАЧАЛО ПОДГОТОВКИ МОЛОДЕЖИ К ВОЕННОЙ СЛУЖБЕ

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы начальной подготовки молодежи к военной подготовке и службе. Выявлены некоторые проблемы допризывной подготовки. А так же сложившаяся ситуация в сфере подготовки граждан к военной службе.

Ключевые слова: допризывная подготовка, молодежь, военная служба.

АСКЕРГЕ ЧЕЙИНКИ ДАЯРДЫК - ЖАШТАРДЫ АСКЕРДИК КЫЗМАТКА ТАРБИЯЛООНУН БАШАТЫ

Аннотация

Бул макалада жаштарды аскердик даярдыкка жана кызматка алгачкы даярдоо маселелери каралат. Аскерге чакырууга чейинки даярдыктын айрым көйгөйлөрү аныкталды. Ошондой эле жарандарды аскердик кызматка даярдоо жаатындагы учурдагы абал.

Түйүндүү сөздөр: аскерге чейинки даярдык, жаштар, аскердик кызмат.

PRE-RECRUITMENT - THE BEGINNING OF TRAINING YOUTH FOR MILITARY SERVICE

Annotation

This article examines the issues of the initial training of young people for military training and service. Some problems of pre-conscription training have been identified. As well as the current situation in the field of preparing citizens for military service.

Key words: pre-conscription training, youth, military service.

Одним из приоритетов государственной политики по обеспечению национальной безопасности страны является повышение престижа военной службы, поскольку главным условием комплектования Вооруженных Сил солдатами, матросами, сержантами и старшинами является подготовка граждан КР к военной службе.

В соответствии с Большой Медицинской энциклопедией допризывная подготовка представляет собой первое звено в общей системе военной подготовки Красной армии и населения, которое имеет своей главной задачей военную, военно-политическую и физическую подготовку молодого поколения с наименьшим ее отрывом от трудовой деятельности и в возможно кратчайшие сроки.

Практический смысл допризывной подготовки в том, чтобы молодые люди имели обширное представление о военной службе и военном деле, а также получили навыки обращения с оружием, что является одним из главных составляющих мобилизационных возможностей государства.

Военный энциклопедический словарь рассматривает допризывную подготовку как военное обучение молодежи допризывного возраста в целях подготовки к призыву на военную службу.

В рамках Юнциклопедии допризывная подготовка – это обучение молодежи допризывного возраста военному делу. Главной задачей школьного предмета является подготовка молодого поколения к дальнейшему прохождению срочной службы в вооруженных силах страны.

Итак, допризывная подготовка представляет собой комплекс мероприятий, выполняемых в рамках реализации гражданами КР конституционного долга и обязанности по защите Отечества.

Допризывная подготовка молодых людей выполняется:

- государственными образовательными учреждениями всех видов и типов;

- муниципальными учреждениями по месту жительства;
- общественными и др. организациями, которые имеют в своих уставных документах данный вид деятельности по согласованию с уполномоченными органами местного самоуправления и органами исполнительной власти.

Допризывная подготовка граждан (подготовка к военной службе) предусматривает обязательную и добровольную подготовку.

Обязательная подготовка граждан к военной службе включает:

- получение начальных знаний в области обороны;
- подготовку по основам военной службы в государственном или негосударственном образовательном учреждении среднего (полного) общего образования, образовательных учреждениях НПО и СПО и в учебных пунктах организаций вне зависимости от формы собственности;

- военно-патриотическое воспитание;

- подготовку по военно-учетным специальностям по направлению военного комиссариата;

- медицинское обследование и медицинское освидетельствование;

- лечебно-оздоровительные мероприятия.

Добровольная подготовка граждан к военной службе включает:

- обучение в сфере военно-прикладных видов спорта;

- занятия по дополнительным образовательным программам, которые нацелены на военную подготовку несовершеннолетних молодых людей, в образовательных учреждениях среднего (полного) общего образования, а в других войсках, воинских формированиях и органов;

- занятия по программе подготовки офицеров запаса на военных кафедрах при государственных или обладающих государственной аккредитацией по надлежащим направлениям подготовки (специальностям) негосударственных образовательных учреждениях высшего профессионального образования;

- подготовку по основам военной службы в образовательных учреждениях среднего (полного) общего образования, начального профессионального и среднего профессионального образования лиц женского пола, пригодных по состоянию здоровья к военной службе.

Организация допризывной подготовки молодежи к службе в Вооруженных силах КР является одним из приоритетных вопросов молодежной политики страны.

Цель системы допризывной подготовки – создание условий для подготовки морально-психологически и физически подготовленных призывников, которые должны обладать позитивной мотивацией к прохождению военной службы, получивших подготовку по основам военной службы и военно-учетным специальностям.

Основные задачи системы допризывной подготовки молодых людей к военной службе:

- рост мотивации к военной службе и усовершенствование военно-патриотического воспитания молодого поколения в современных условиях;

- рост уровня физической подготовленности юношей к военной службе;

- повышение качества медицинского освидетельствования юношей и улучшение состояния здоровья, которые подлежат призыву на военную службу;

- получение старшеклассниками в государственных образовательных учреждениях начальных знаний в области обороны и основ военной службы;

- качественное и всестороннее обучение по военно-учетным специальностям.

Допризывная подготовка молодежи имеет военно-патриотическую направленность, нацеленная на решение проблем патриотического воспитания, формирование знаний, умений и навыков, которые необходимы для подготовки будущих защитников Отечества, содействие по развитию у обучающихся общественно значимых ориентаций и готовности к военной службе, укрепление и сохранение здоровья, развитие социальной активности обучающихся.

Будучи неотъемлемой частью общего воспитательного процесса, патриотическое воспитание, является систематической и целеустремленной деятельностью органов государственной власти и общественных организаций по развитию высокого патриотического

сознания среди граждан, чувства лояльности к своему Отечеству, готовность выполнить гражданский долг и конституционные обязанности по защите интересов Родины. Современная система патриотического воспитания, представленного государственными и негосударственными организациями, является результатом эволюции исторических форм патриотического воспитания, которое существовало в нашей стране. Таким образом, важной составляющей в системе подготовки молодежи к военной службе является допризывная подготовка в учреждениях общего среднего, профессионально-технического и среднего специального образования.

В настоящее время сложившаяся ситуация в сфере подготовки граждан к военной службе характеризуется некоторыми негативными факторами, такими как, снижение показателей физического развития и состояния здоровья; отсутствие единого перечня требований к физической, психологической и интеллектуальной подготовленности гражданина к военной службе; отсутствие федеральной системы подготовки граждан к военной службе, которая охватывала бы все категории граждан начиная с дошкольного возраста; недостаточные объемы физической нагрузки в образовательных учреждениях во время занятий по физическому воспитанию; отсутствие органа, который обеспечивал бы руководство деятельностью в системе подготовки граждан к военной службе.

Выявленные проблемы требуют совершенствования системы допризывной подготовки молодого поколения, создания условий для подготовки физически и морально-психологически адаптированных призывников, обладающих положительной мотивацией к прохождению военной службы, получивших подготовку по основам военной службы и военно-учетным специальностям.

Организация допризывной подготовки старшеклассников в рамках курса ОБЖ будет способствовать положительному отношению старшеклассников к службе в армии – подтвердилась, цель достигнута, задачи решены.

Литература:

1. Авдеева Н.В., Абрамова В.Ю. К вопросу о гражданском образовании и воспитании на уроках ОБЖ [Текст]: Молодой ученый, Н.В.Авдеева. - 2014. №12(71). С.245-248.
2. Агапова, И. Патриотическое воспитание в школе: сборник сценариев внеурочных мероприятий [Текст] / И. Агапова, М. Давыдова. – М.: Айрис-Пресс, 2010. – 224 с.
3. Бачевский, В.И. Педагогические основы подготовки старших школьников к военной службе [Текст]: дис. канд. педагог. наук: 13.00.01: Н. Новгород, 2015. – 211 с.
4. Беспятова, Н.К. Военно-патриотическое воспитание детей и подростков [Текст] / Н. К. Беспятова. – М.: Феникс, 2009. – 192 с.
5. Бурдейный, М.А. Все о призывниках и военной службе [Текст] /М. А. Бурдейный. – М.: Вече, 2009. – 208 с.
6. Большая медицинская энциклопедия. Допризывная подготовка [Режим доступа]: [http://medwiki.org.ua/article/Допризывная Подготовка](http://medwiki.org.ua/article/Допризывная%20Подготовка)
7. Военный энциклопедический словарь. Допризывная подготовка [Режим доступа]: <http://encyclopedia.mil.ru/encyclopedia/dictionary/details.htm>
8. Допризывная подготовка. Вести ДОСААФ [Режим доступа]: <http://vestidosaa.ru/2018/01/25/4927/>

*Аттокурова А.Э., преподаватель
МНУ имени К.Ш.Токтомаматова*

ФАКТОРЫ РИСКА БОЛЕЗНЕЙ СЕРДЕЧНО-СОСУДИСТОЙ СИСТЕМЫ. СТРАТЕГИИ СНИЖЕНИЯ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ПОВЕДЕНЧЕСКИХ ФАКТОРОВ РИСКА

Аннотация

Сердечно-сосудистые заболевания (ССЗ) занимают львиную долю причин смерти среди всех остальных нозологий. В данной статье рассмотрены факторы риска сердечно-сосудистых заболеваний, влияние каждого фактора на систему кровообращения, стратегии снижения распространенности поведенческих факторов риска сердечно-сосудистых заболеваний (ССЗ).

Ключевые слова: сердечно-сосудистые заболевания, факторы риска, артерии, стратегии, профилактика.

ЖҮРӨК-КАН ТАМЫР ООРУЛАРЫНЫН ТОБОКЕЛДИК ФАКТОРЛОРУ. ЖҮРҮМ- ТУРУМ ТОБОКЕЛДИК ФАКТОРЛОРУНУН ЖАЙЫЛЫШЫН АЗАЙТУУ СТРАТЕГИЯСЫ

Аннотация

Жүрөк-кан тамыр оорулары башка нозологиялардын арасында өлүмдүн себептеринин үлүшүн ээлейт. Бул макалада жүрөк-кан тамыр ооруларынын коркунуч факторлору, ар бир фактордун кан айлануу системасына тийгизген таасири, жүрөк-кан тамыр оорулары (CVD) үчүн жүрүм-турум тобокелдик факторлорунун жайылышын азайтуу стратегиясы жөнүндө сөз болот.

Түйүндүү сөздөр: жүрөк-кан тамыр оорулары, коркунуч факторлору, артериялар, стратегиялар, алдын алуу.

THE RISK FACTORS OF THE CARDIOVASCULAR DISEASES. THE STRATEGIES TO REDUCE THE SPREAD OF BEHAVIORAL RISK FACTORS

Annotation

Cardiovascular diseases (CVD) occupy the lion's share of the causes of death among all other nasologies. This article discusses risk factors of the cardiovascular diseases, the impact of each factor on the circulatory system, strategies for reducing the prevalence of behavioral risk factors of the cardiovascular diseases (CVD).

Key words: cardiovascular diseases, risk factors, arteries, strategies, prevention.

Сердечно-сосудистые заболевания-это группа заболеваний, при которых наблюдается патология сердца и кровеносных сосудов. К ним относятся атеросклероз, являющийся неотъемлемой составляющей поражения артерий и внутренних органов на его основе, ИБС, инфаркт миокарда, врожденные и приобретенные пороки сердца, гипертоническая болезнь(ГБ) и многие другие.

Основные факторы риска ССЗ делятся на модифицированные и немодифицированные [1, с 300-310]

1.Немодифицированные (неизменяемые) ФР:

- пол(мужской),
- возраст старше 50-60лет,
- отягощенная наследственность.

2.Модифицированные(изменяемые)ФР:

- дислипидемии;
- АГ;
- курение;
- ожирение;
- нарушения углеводного обмена (гипергликемия, сахарный диабет);
- гиподинамия;
- нерациональное питание и др.

Дислипидемия. В развитии дислипидемии наблюдается повышение концентрации атерогенных липидов в крови (ЛПНП и ЛПОНП, триглицеридов.). Содержание общего холестерина(ОХ) считается «желанным» при значениях 5,2ммоль/л. [1 с 301].

Артериальная гипертензия. АГ — это повышение уровня артериального давления выше 140/90 мм.рт.ст. Данная патология может быть, как проявлением, так и осложнением уже имеющихся кардиоваскулярных заболеваний.

Стратегии по снижению потребления соли могут изменить распределение артериального давления среди населения таким образом, чтобы снизить сердечно-сосудистый риск [3].

Курение. Риск развития сердечно-сосудистых заболеваний у курящих примерно в 2–3 раза выше, чем у некурящих. Как показали современные исследования, курение прежде всего ассоциируется с дисфункцией эндотелия, являющейся пусковым фактором развития и прогрессирования атеросклероза. Кроме того, курение оказывает обратимое про тромботическое влияние, повышая уровень фибриногена в крови и адгезию тромбоцитов, приводит к снижению уровня ЛВП и повышению тонуса сосудистой стенки. Доказано, что прекращение курения может привести к снижению риска обострения ИБС в течение 1 года на 50% [1.с307].

Согласно оценкам, курение табака является причиной примерно 10% случаев ССЗ [2].

Ожирение. Ожирение является не только самостоятельным и независимым ФР атеросклероза и других сердечно-сосудистых заболеваний, но и, возможно, одним из пусковых механизмов других ФР, например, АГ, ГЛП, инсулин резистентности и сахарного диабета. Ожирения, инсулин резистентности, гипертриглицеридемии и АГ- “смертельный квартет” (N.M.Karlan) [1 с 309].

Сахарный диабет. Как показала практика, сахарный диабет-это не только сопутствующая патологии ССЗ, усугубляющая тяжесть последних, но и порой является и триггерным фактором в развитии данной нозологии. Сахарный диабет диагностируется при повышении уровня гликированного гемоглобина выше 6,0%.

В 2008 г. распространенность сахарного диабета в мире оценивалась в 10 % [3].

Гиподинамия. Гиподинамия-малоподвижный образ жизни, способствующий торможению обмена веществ, неадекватному функционированию систем, регулирующих деятельность сердечно-сосудистой системы(ССС).

В настоящее время разработаны многочисленные группы препаратов, успешно применяемые при лечении и профилактики ССЗ. Однако медикаментозная терапия, вторичная профилактика при отсутствии или даже некорректном выполнении немедикаментозной терапии и первичной профилактики будет мало эффективной, больше даже не эффективной.

Основные стратегии профилактики поведенческих факторов риска [5]:

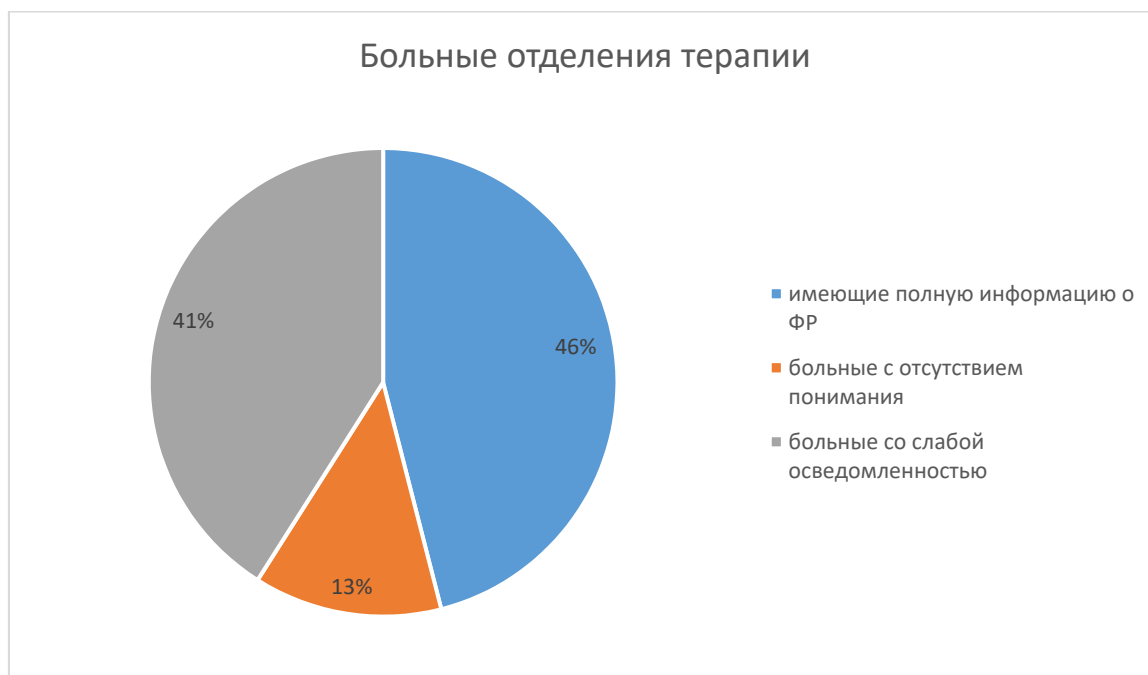
Популяционная: изменение образа жизни, экологической обстановки, пропаганда здорового образа жизни.

В ряду наиболее действенных мер – принятие законодательно-правовых актов, таких как запрет на употребление табачных изделий и алкоголя в общественных местах (за исключением специально отведенных); запрет на продажу табачной и алкогольной продукции лицам, не достигшим 18 лет; запрет на продажу алкогольной продукции в вечерние и ночные часы; запрет на рекламу табачных изделий, алкоголя, нездорового питания в средствах массовой информации (СМИ); повышение цен на табачную и алкогольную продукцию за счет налогово-аксцизных мер; унификация упаковки и маркировки продуктов питания с указанием всех ингредиентов продукта, включая содержание соли и натрия, в четком и правдивом виде и др. [4]

Стратегия высокого риска: превентивные меры, направленные на снижение уровня факторов риска ССЗ. Эти направления профилактики должны взаимно дополнять друг друга.

По данным анкетирования среди больных отделения терапии Жалал-Абадской Областной клинической больницы была выявлена слабая осведомленность пациентов о всех возможных влияниях факторов риска ССЗ-41%. Среди этих больных были больные с

отсутствием понимания пагубного влияния поведенческих факторов риска и недооцениваем о всех возможных осложнениях и следствиях-13%.

Таким образом по причине низкой осведомленности населения о всех возможных следствиях поведенческих факторов риска, вопрос и актуальность данного раздела остается открытым. По данной причине необходимо увеличить радиус выполнения санитарно-просветительных работ работникам здравоохранения, в частности первичному звену, куда относятся ГСВ, ФАП, ЦСМ. Также необходим четкий надзор над выполнением рекомендаций немедикаментозной терапии по снижению поведенческих факторов риска ССЗ.

Литература:

- 1.Г.Е.РойтбергА.В.Струтынский.Внутренние болезни (сердечно-сосудистая система).
- 2.World Health Organization. Global health risks: Mortality and burden of disease attributable to selected major risks. Geneva, WHO, 2009.
- 3.World Health Organization. Global status report on noncommunicable diseases 2010. Geneva, WHO, 2010
- 4.Национальная рекомендация «Кардиоваскулярная профилактика2017»-Москва,2017 <https://www.dzhmao.ru/spez/RKO/rec2017kardProf.pdf>
- 5.Профилактика сердечно-сосудистых заболеваний [электронный ресурс]//URL:<http://www.cardio.by/profilaktika-serdechno-sosudistih-zabolevaniy>

*Алимов Ш.К., магистрант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ
Сулайманов К.А., ю.и.к., профессор
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ*

МАМЛЕКЕТТИК БАШКАРУУДАГЫ ЖАШТАР КӨЙГӨЙҮ

Аннотация

Макалада, учурдагы мамлекеттик башкаруу системасындагы жаштардын орду жана алардын укуктук, социалдык жана экономикалык көйгөйлөрү жөнүндө сөз болот. Автор тарабынан бул багыттагы орун алган айрым терс көрүнүштөгү маселелердин келип чыгуу себебтери ачыкталып, аларды жөнгө салуу жана жоюу жөнүндө өз көз карашы сунушталган.

Түйүндүү сөздөр: Мамлекеттик башкаруу, көйгөйлөр, жумушсуздук, миграция, экстремизм, коррупция, бангилик, крим чөйрөсү, менчиктештирүү.

ПРОБЛЕМЫ МОЛОДЕЖИ В ГОСУДАРСТВЕННОМ УПРАВЛЕНИИ

Аннотация

В статье речь идет о роли и месте молодежи в современной системе государственного управления и об их правовых, социальных и экономических проблемах. Автором определены причины возникновения имевших место негативных явлений в данном направлении и предполагается своя точка зрения по их урегулированию и искоренению.

Ключевые слова: Государственное управление, проблемы, безработица, миграция, экстремизм, коррупция, наркомания, кримсреда, приватизация.

YOUTH PROBLEMS IN PUBLIC ADMINISTRATION

Annotation

The article deals with the role and place of youth in the modern system of public administration and their legal social and economic problems. The author defines the reasons for the occurrence of negative phenomena in this direction and assumes his own point of view on their settlement and eradication.

Keywords: Public administration, problems, unemployment, migration, extremism, corruption, addiction, criminal environment, privatization.

Кыргыз Республикасы эгемендүү, демократиялык, укуктук жана социалдык мамлекет [2] болуп өз жолун баштагандан бери эле, мамлекет тарабынан эле эмес, жалпы кыргыз эли, коомчулук жана мекенчил атуулдар «Бир жакадан баш – бир женден кол чыгарып» алгылыктуу иш-чараларды жасап, бир топ ийгиликтерге жетиштик десек болот. Алибетте бул багытта Кыргызстандын жаштары да четте калган жок. Жаштардын өлкөбүздүн социалдык жана экономикалык өнүгүүсүндө укуктук негизде орду бар экендигине далил катары өлкөбүздүн Жаштар министирлигинин жана анын област, шаарлардагы өкүлчүлүктөрүнүн жүргүзүп жаткан жаштар саясаты боюнча жигердүү иштерин айтсак болот.

Тилекке каршы, дале болсо айрым өкүнүчтүү көрүнүштөрдөн арыла албай жатканыбыз сыр эмес. Айта кетсек, мамлекеттик башкаруу системасындагы жаштардын орду, алардын өнүгүү жолундагы, айрыкча бийлик бутактарына тартуу маселелери эске алынбай, көз жазымда калып келет. Тагыраак айтканда, биз келечек муундардын, жаш жетилип бараткан адистердин көз карашы менен баам салсак, өлкөбүздүн социалдык жана экономикалык өнүгүүсүнүн көптөгөн көйгөйлөрүнүн арасында жаштарга да тиешелүү терс көрүнүштөрдү белгилеп кетсек болот.

Булар: Жаштар арасындагы жумушсуздук маселеси; Жаштар миграциясы; Жаштар арасындагы диний экстремизм маселеси жана коррупциянын жаштарга тийгизген таасири.

Эми, катары менен аталган көйгөлөргө токтолуп кетсек, жаштар арасындагы жумушсуздук маселеси.

Жумушсуздук биздин мамлекетте кээңири тараган – десек жаңылышпайбыз. Ар бир област, шаар, жада калса ар бир үй-бүлөдө бар. Жумушсуздуктун кесепетинен экономикабыз

начар. Баардык балээ жумушсуздуктун айынан келип чыгат. Мисалы: жаш өспүрүмдөр ар тараптарга кошулуп бангиликке, ичимдиктерге, крим чөйрөсүнө, уурулук, талаптоочулукка жада калса адам өмүрүн кыйууга чейин барып жатышат. [1] Адамдын курсагы ачкан учурда адам баарына даяр. Ушундай учурдан пайдаланып ар түрдүү диний агымдар биздин эр-азамат жигиттерибизди, улан-кыздарыбызды акча менен алдап, ар түрдүү жолдорго алып барууда. Ал жаштар өздөрү билбейт, эмнеге бараткандыгын, бирок акча алуунун айласын табууда барына даяр. Айрымдары башка өлкөгө иштегени кетишет, ал жакта курулуштарда жана башка оор жумуштарда иштешет. Алардын ден-соолугу, өмүрү тууралуу эч ким ойлонбойт. Эгерде ошол курулуштар бизде болуп, биздин өлкөбүздө курулса, бир гана жаштарга эмес баарыбызга, өлкөбүзгө да жакшы болмок. Кыргыз жаштары Америка, Турция, Россия жана башка өнүккөн мамлекеттерде иштеп мыкты тажрыйбаларга жетишүүдө. Эгер өлкөбүздө шарт түзүлсө, ошол азаматтар бөтөн элге эмес, өз элине кызмат кылмак. Айыл жаштары үй-бүлөлүк оор шартына жараша көптөрү окуй албай калышат, ал эми мүмкүнчүлүк таап арандан окуп келсе иш орун жок. Булар күндөн-күнгө жумушсуздар катарын көбөйтүүчү ресурска айланып баратышат. Карап турсаң окууну мыкты бүткөн жаштар эмнегедир ишке кире албайт. Ал эми окууга келип-келбеген, эптеп диплом алган балдар ишке орнойт. Себеби ал байдын, чиновниктин баласы же тууганы болот. Ошентип турганда жумушсуздук күчөйт, экономикабыз көтөрүлбөйт, коррупция күч алат, кылмыштуулук көбөйөт.

Ал эми улуу жаштагы агаларыбызга келсек. Айлап-жылдап кызмат орундарын бошотушпай иштеп келишет. Өзүнүн ээлеген кызмат ордун династия катары көрүшөт. Өзү кызматтан кетип жатып өзүнө караштуу адамын койуп кетет. Баары өзүнүн командасын топтойт. Мамлекетибизде өрнөк ала турган адамдарыбыз азайды. Массалык маалымат каражаттарында берилип, көрсөтүлүп жаткан Жогорку Кеңештеги, уруш-талашты, депутаттардын мушташтарын көрүп жаштар кандай ойдо калабыз. Жогорку эшалондо болсо, жаны ойу жок, крим чөйрөсүнө аралашкан, бирок бай адамдар алардын айрымдарынын үстүнөн кылмыш иши козголгон, соттолгон, кээ бирөөлөрдүн дипломдору жасалма. [4] Туура баары эле жаман эмес, арасында жакшылары бар, өсө турган жаштар бар, бирок аларды кысып сүйлөтө койушпайт. 5 жыл депутат болуп бир жолу да трибунага чыгып сүйлөбөгөн агаларыбыз да бар. [4] Аксакалдар батасын берип, ой пикири менен бөлүшүп кызмат ордун бошотуп, ордуларына конкурстун негизинде илимдүү, билимдүү жаш жигиттерди тартса жакшы болмок.

Билим берүү багытында да бир топ мүчүлүштүктөр бар, университеттердин саны көбөйгөн. Баары эле жогорку окуу жайларын бүтүрө берсе, баарына иш табылабы, иш орундар барбы. Кыйналып-кысталып, убактысын, акчасын кетирип окуусун бүткөн соң, иш-орду жок. Бул маселени чечүү үчүн жаштарга туура жол көрсөтүп, үгүттөө жолу менен кесип тандоого багыт берүү боюнча иш-чараларды жүргүзүү керек. Мамлекет тарабынан квота койулуп берилсе, жана ал бүтүрүүчүлөр кызмат менен камсыз кылынса эң сонун болмок. Туура, жогорку окуу жайынан орун жетишпей же окууга өтпөй калганы болсо эмне кылат - деген суроо пайда болот! Бул багытта мамлекет тарабынан кесиптик окуу жайларын көбөйтүүгө көңүл бурулуусу керек. Жаштар кесиптик лицейлерге да окуубуз зарыл. “Өнөрлүү – өлбөйт” – деген жакшы сөз бар. Адамдын идирек-шыгына карап окуу жайларга багыттоо саясатын күчөтүү керек.

Иш ордуларын табуу үчүн өзүбүздүн иштебей жаткан завод, фабрика жана ар түрдүү кароосуз калган жана жеке менчикке айландырылган ар түрдүү иш-каналарды [5] кайра мамлекетке кайтарып жандандырсаң, өнөрлүү жаштар иштеп өнүп-өссөк болот. Ошондой эле, өзүбүздөн табият белек кылган ар-түркүн жер астынан чыккан ресурстарды бирөөгө бербей өзүбүз иштетсек, турмушубуз да онолмок, иш орундар да табылмак. Ушунун баарын акырындык менен баштасак мамлекетибиз да бакубат болоруна ишенем.

Жаштар миграциясы.

Миграция темасын баштоодон мурда, миграция деген түшүнүктү билип алсак. Миграция – бул латын тилинен алынганда бир жерден бир жерге көчүү дегенди түшүндүрөт. [5]

Мисалы: бир мамлекеттен-мамлекетке, бир региондон-регионго өтүү, туруктуу жайын өзгөртүү деп түшүнсөк болот.

Ал эми статистиканы карап көрсөк. Кыргызстандын калкынын жарымынан көбү 25 жашка чыга электер, 32 пайызга жакыны 15 жаштан 32 жашка чейинкилерди түзөт. [5] Алар ар кандай үй-бүлөдө чоңоюп өскөн балдар. Эр жетип ишке киреин десе иш орундар жок. Мамлекетибиздин экономикасын начарлыгынан, иш-орун таба алышпай чет өлкөгө кетүүгө мажбур болушууда. Ал жакта иштеп орун табып байыганы келип үй-бүлөсүн карап, үй-жай салып, бир туугандарына жардам берип, оңдой албаганы уят-намыстын күчү менен келгенден уялып, ошол жактарда калып кетүүдө. Ал жакта жүрүп түрдүү кырсыктарга, балекеттерге учурап, кылмыштарга кабылып кыргыз элинин атына уят келтиргендер да жок эмес. Алардын балдар-кыздары, ата-энелери жана урук-туугандары сөзгө калып, уят болуп азап чегүүдө. Алар көрбөгөн азапты көрүп, кыйналган турмушта, ден-соолугун аябай, укпаган сөздөрдү угуп иштеп бутка турушат. Ал жакта мамлекеттик кызмат кармаган эч ким деле жок. Бир ирет үй-жай салып турмушун оңдогон соң, кийинки турмушу кантип өтөт? Окуусун бүтпөсө, иш-тажрыйбасы жок, бир кесиптин ээси эмес! Мамлекет аларга жардам бербейт. Биздин мамлекетке ишке жарамсыз, ден-соолугу начар абалда кайтып келет. Копчулук жаштар азыркы учурду ойлоп, азыркы учур менен жашап келет. Биз келечекти ойлоп жашообуз абзел.

Мамлекетибизде бар иштеп жаткан завод, фабрикалар сатып, менчиктештирип жок кылынган [6]. Аларды бийлик кайра тартып алып, ишке кириштирсе канчалаган иш-орундар пайда болуп миграция маселеси жеңилдемек. Ал жаатты жакшы түшүнгөн кыргыз адистер башка өлкөлөрдө иштеп башка өлкөгө пайдасын тийгизүүдө. Алар келип ушул иштерди мыкты жүргүзсө болот. Бирөөнүн эли-жеринде иштегенден көрө, өз мекенине пайда келтирип үй-бүлөсүнүн жанында иштегени өзүнө да, мамлекетке да пайда эмеспи. “Бирөөнүн жеринде Султан болгончо, өз элинде ултан бол” – деп бекеринен айтылбаса керек. Алыста жүргөн жердештерибиздин да ойлору ушундай деп ишенем. Алар да бул күндү күтүп, бүл өзгөрүүнү самап жүрүүдө. Баарыбыз жапа-тырмак бул айтылган сөздөрдү угуп, аткара баштасак кыргыз элим, жерим өнүгөт – деп ойлойм. Бизден, жаштардан ушундай ой-пикирлерди угуп жаткандан кийин чоңдорубуз бираазда болсо ойгоноор!

Диний экстремизмдин жаштарга тийгизген таасири.

Адегенде баш мыйзамыбыз Конституцияны карасак – «Кыргызстан, мамлекеттик башкарууга дин аралашпаган мамлекет, эч бир дин мамлекеттик же милдеттүү дин катары кабыл алынышы мүмкүн эмес, дин жана бардык ырасымдар мамлекеттен ажыратылган, диний бирикмелердин жана дин кызматчылардын мамлекеттик органдардын ишине кийлигүүсүнө тыюу салынат» [2] - деп ачык, так, даана, түшүнүктүү жазылып турат. Анда эмне үчүн Кыргызстанда дин жана башка ырасымдар козукарындай көбөйүп өсүп жатат – деген суроо туулбай койбойт. Диний экстремизмдин, акыркы он жылдын ичинде өлкөбүздө кеңири жайылганы, күндөн-күнгө тереңдеген тамыр алганы, кала берсе дүйнө жүзүндө коопсуздукка коркунуч келтирген, тыюу салынган. кырдаалды курчуткан диний экстремистик уюмдар «хизб-ут-тахрик», «ал-Каида» сыяктуу кара тизмедеги уюмдардын тамыр жайып, ирденип бараткандыгы жөнүндө коомчулука белгилүү. [1]

Ошого карабастан, диний экстремизм жугуштуу оору сыяктуу элибиздин калын катмарын арасында жаштар чөйрөсүн да булгап баратат. Өкүнүчтүүсү, динге кызыгып, анын «суннит же шийит» - экенин ажырата албаган, азгырылып адашкан балдардын жашы он жаштан төмөн түшүп бараткандыгында. Буга далил издөөнүн кереги деле жок, жөн эле жума намазга барсак, мотурайган эне сүтү оозунан кете элек, ак топусун кийген наристелерди көрөбүз. Ачык айтсам, мамлекеттик бийликтин өкүлдөрүнүн, кала берсе укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин арасында да намаз окуган, жума намаздан калбай барып жүргөн инсандарыбыз жок эмес – десек аша чапкандык болбос. Маселе, туура жана таза исламды колдонууда турат.

Өкүнүчтүүсү, кылмыштуу диний агымдарга кошулуп, өлкөбүздөгү болуп жаткан терактыларга катышкан, Сириядагы, Оогандагы согуштарга кетип жаткан жаштар жөнүндө фактылар бар. Кечээ күнү эле Ноокат районунун тургуну, Сирияга жердештерин жөнөтүп

жүргөндүгү аныкталып, Ош аэропортунда колго тушкөндүгү жөнүндө телевидениеден берилди. [6 Буга окшогон окуялар массалык маалымат каражаттарынан байма-бай айтылып келет.

Кыргызстанда мечиттердин саны мектептерден көп болуп кетти. Алардын көпчүлүгү каттоодон да өткөн эмес, мыйзамсыз курулуп жатат. [1] Карап көрсөңөр, заңгыраган кооз имараттар шаар кыштактарды басып кетти. Ошол эле учурда, мектептер эскилиги жетип кулап түшүп, балдар палаткаларда окуп жаткан фактылар зээн кейитет. Бул, диний экстремизм - деп аталган илдеттен тезиреек тазаланбасак, жаштардын эле эмес, мамлекетибиздин келечегине, коопсуздугуна да коркунуч жарала берет.

Андыктан, жаштарды туура жолго, туура динге багыттоо үчүн, таза исламды таанытуу керек. Мектептерде, колледждерде, университеттерде ислам таануу сабактарын, теология предметтерин окуу программаларга киргизүү зарылдыгы келип жетти – десек жанылыштык болбос. Керек болсо, туура, такыбаа жолдо бараткан илимдүү дин кызматкерлерин аралаштырып, аларды сабак берүүгө катыштыруу керек – деп ойлоймун.

Коррупциянын таасири.

Коррупция дегенде биз – мамлекеттик кызматчылардын өзүлөрүнүн ээлеп турган кызмат абалынан кыянаттык менен пайдаланып, мыйзамсыз байып кетүү жана башка байлыктарды өз кызыкчылыгына алуу жана пайдалануу дегенди түшүнөбүз. [3]

Демек бул жөнөкөй карапайым калктын колунан келбеген, өтө коркунучтуу кылмыш. Бул кылмышты көп учурда жогорку эшалондогу чиновниктер жана башка мамлекеттик кызматтагы адамдар гана жасайт. Коррупция бул жаңы эле пайда болгон илдет деп айтууга болбойт. Мамлекет пайда болгондон бери эле коррупция мамлекет менен кошо жашап келет. Айлап-жылдап коррупция менен күрөшүп келебиз, бирок найтыжасы аз. Ал кырылып жок болуунун ордуна, коом жаңыланган сайын, жаңыланып келет.

Биз жаштар ишенебиз мындан коркунучтуу адамзат кырылган «Чума» сыяктуу ооруу менен да күрөшүп адам баласы женген, коррупцияны жок кыла албасак да, аны тизгиндеп азайтып турсак, келечекте чыныгы патриот эр азаматтар өсүп жетилсе бул балээнин да бир даарысы табылар. Азыркы учурда кайсыл жакты караба бүт коррупциялашкан. Мисалы: больница, төрөт үйү, окуу жай, мектеп жада калса бала бакчаларга чейин. Бул көрүнүштүн баарын көрүп туруп, бир жагынан өкүнсөң, бир жагынан кыжырданууну пайда кылат. Айрым спорт окуу жайын бүткөн күчтүү спортсмендер өлкөнүн желегин желбиретүүнүн ордуна жансакчы же криминал чөйрөсүндө күн өткөрүүдө. Окуу жайды бүтүп, армияга барып кызмат өтөп келген жаш жигиттер күжүрмөн жоокерлер, офицерлер дарамети жоктугунан кызматка тура албайт, же болбосо өзүнүн тааныш тамыры жоктугунан ишке кире албайт. Ошентип айла жоктон мыкты адистер, патриот жаштар кара жумуш менен алек болуп же болбосом чет өлкөгө кетүүдө.

Мына ошондуктан мен жаштардын атынан чиновник агаларыбыздан суранаарым, байлык-бийлигине карабай, жаш, ой-пикири бар, таза дипломдуу, тажрыйбасы жогору жаштарды коррупцияга аралаштырбай эле ишке алып, мамлекетибиздин келечегин бизге ишенип, биз менен ой бөлүшүп иштешсе, мына ошондо 20-30 жыл аралыгында өлкөбүздү бир канча алдыга сүрүп, биз да бизден кийинки жаштарды дал ушундай жол менен өстүрүп, өзүбүздүн тарбиябызды эстафета катары таштап кетмекбиз. Ушундай гана прогрессивдүү, таза коррупциясыз жол менен алдыга умтула алабыз деген ойдомун.

Адабияттар:

- 1.Жалал-Абад обласстык ички иштер башкармалыгынын 2017-жылдын он бир айлык маалыматы. (отчету)
- 2.КР. Конституциясы. 2010 ж.
- 3.КР. Кылмыш-жаза кодекси. 2009 ж.

Масиралиев Ф.М., магистрант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ
Улан уулу А., PhD, доцент
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ

ЖАРАНДЫК КООМДУН УКУКТУК МАДАНИЯТЫ

Аннотация

Макалада заманбап шарттарда укуктук тутумдун өркүндөтүлүшү, өнүгүшү жана туруктуу иштеши укуктук социалдык мамлекеттин калыптануу процесси жана жарандык коомдун калыптанышы менен аныкталат.

Түйүндүү сөздөр: жарандык коом, социалдык укуктук мамлекет, адамдын жана жарандын укуктарынын кепилдиги, коомдук мамилелер.

ПРАВОВАЯ КУЛЬТУРА ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация

В статье определяется совершенствование, развитие и устойчивое функционирование правовой системы в современных условиях путем становления законности и формирования гражданского общества.

Ключевые слова: гражданское общество, правовое социальное государство, права человека и гражданина, общественные отношения.

LEGAL CULTURE OF CIVIL SOCIETY

Annotation

The article defines the perfection, development and sustainable functioning of the legal system in modern conditions through the establishment of the rule of law and the formation of civil society.

Keywords: civil society, social legal state, guarantees human and civil rights, public relations.

Азыркы биз жашап жаткан коомдо социалдык укуктук мамлекеттин, жарандык коомдун калыптануу процесси, мыйзамдардын жана укуктук актылар жаңыланууда. Өлкөбүздө жүргүзүлүп жаткан реформалардын ийгилигинин кепилдиктеринин бири бул калктын укуктук маданиятынын жогорку деңгээлине жетишүүсүндө. Жогоруда айтылгандар Кыргыз Республикасында мыйзамдарды жанылоого дагы тиешелүү. Ошондой эле укуктук тутумдун өркүндөтүлүшү, өнүгүшү жана туруктуу иштеши түздөн-түз укуктук социалдык мамлекетти түзүү жана заманбап жарандык коомду калыптандыруу процесси менен аныкталат.

2010-жылы Кыргыз Республикасы конституциялык негизде өзүн мамлекеттүүлүктүн социалдык-маданий потенциалын мобилизациялоого жана адамдык факторду активдештирүүгө таянып, мамлекеттүүлүктүн өнүккөн социалдашуусуна шарт түзүп, өзүн социалдык жана укуктук мамлекет деп жарыялаган. Ошол эле учурда, илимий адабияттарда укуктук жана социалдык мамлекет антитезалар эмес, адам укуктарынын артыкчылыгын таанып, ушул багытка ылайык формаларын жана ыкмаларын аныктаган заманбап мамлекеттүүлүктүн өнүгүшүнүн диалектикасы деп туура баса белгилеген. Ошентип, жеке адамдын социалдык статусу мыйзамдуу негизге - укуктук кепилдиктерге ээ болгон социалдык-укуктук мамлекет жөнүндө сөз болуп жатат.

Кыргыз Республикасында онугуу тарыхында социалдык мамлекеттин калыптануу процесси өзүнүн тарыхына жана өзгөчөлүгүнө ээ, бул социалдык мамлекет түшүнүгүнүн биздин тарыхый практикабызга жана коомдун менталитетине жакындыгынан келип чыгат. Бир жагынан, Батыштын өнүккөн өлкөлөрүндө социалдык мамлекеттүүлүктүн калыптанышы менен Кыргызстанда социалдык мамлекеттүүлүктү калыптандыруу милдети коюлган шарттардын ортосундагы айырмачылыкты белгилей кетүү орундуу.

Социалдык функциялар жөнүндө маселе Батышта бекем орногон укуктук мамлекеттүүлүк кырдаалында пайда болду, агрессивдүү “алгачкы капиталды топтоо” мезгили акыр аягында мыйзам чегинде иштеген базар менен алмаштырылды. Биздин мамлекетте социалдык мамлекеттүүлүктү калыптандыруу милдети ал мыйзамда колдоо таба элек мезгилде, укуктук нигилизм жана адам укуктарын сыйлабоо кырдаалында коюлуп жатат.

Ошондой эле, Батыш дүйнөсүндө социалдык мамлекеттүүлүктү калыптандыруу өнүккөн жарандык коомдо жүргүзүлүп, коомдук мамилелерди шайкеш келтирүү, катаклизмдердин жана кескин тирешүүлөрдүн алдын алуу маселелерин чечүүгө ыңгайлуу шарттарды түзгөн. Кыргызстанда социалдык мамлекеттүүлүк өз колдоосунан - жарандык коомдон кур калып, анын калыптанышы өтө эле создуктурулуп келген. Батыш дүйнөсүндө социалдык мамлекеттүүлүктү калыптандыруу өнүккөн жарандык коомдо жүргүзүлүп, коомдук мамилелерди шайкеш келтирүү, катаклизмдердин жана кескин тирешүүлөрдүн алдын алуу маселелерин чечүүгө ыңгайлуу шарттарды түзгөн. Кыргызстанда социалдык мамлекеттүүлүк өз колдоосунан - жарандык коомдон кур калып, анын калыптанышы өтө эле создуктурулуп келген.

XXI кылымдын башында экендигин белгилей кетүү керек. мамлекеттин социалдык саясатка карата өзгөчө бурулушу бар. Ошентип, 2016-жылдын аягында өкмөт медицина, билим берүү, курулуш жана айыл чарба жаатында жаңы жетишкендиктерди жаратышы керек болгон төрт улуттук долбоорду ишке ашыргандыгын жарыялады. Улуттук долбоорлордун башталышында 2016-жылдын аягында тандалган максаттар 2020-жылга чейин Кыргыз Республикасын өнүктүрүү концепциясынын узак мөөнөттүү көрсөтмөсү катары пландаштырылган (бирок анын параметрлери дайыма ондолуп турчу).

Биздин өлкө үчүн социалдык мамлекеттин калыптанышы көптөгөн реформалык маселелерди чечүүнү билдирет. Геосаясий кырдаалдын жана алдыдагы кризистин кескин курчуп кетишинин шарттарында биздин мамлекетте социалдык мамлекетти түзүүнүн негизги милдеттери кайсылар жана бул учурда укук системасы кандайча өзгөрүлдү?

Азыркы учурдагы приоритеттүү багыттарды белгилеп кетели: баардык өндүрүш тармагын модернизациялоо жана технологиялык жактан жаңыртуу, жакырчылыкты женип чыгуу, эмгек рыногундагы чыңалууну азайтуу, жаңы жумуш орундарын түзүү, пенсияларды көбөйтүү, ден-соолукка мамлекет тарабынан камсыздалган социалдык кепилдиктерди ишке ашыруу, сактоо сектору жана турак жай. Ушул багыттарды жүзөгө ашыруу, биздин оюбузча, укуктун жаңы тармактарынын калыптанышына шарт түзөт, атап айтканда: шайлоо укугу, билим берүү укугу, керектөө укугу, социалдык укук, эмгек укугу ж.б.

Бирок, жогоруда айтылган көйгөйлөрдү чечүү бир катар тышкы жана ички факторлор менен татаалдашат. Ошентип, 2018-жылдын аягында өлкөнүн экономикалык абалы начарлап кетти. Бул Кыргызстандын жашоосуна түздөн-түз таасирин тийгизип жаткан мунай заттын баасынын кескин өзгөрүшүнө байланыштуу болуп турат.

Биздин мамлекетте социалдык мамлекеттин калыптанышы узак, татаал жана карама-каршылыктуу процесс болуп жатат. Бүгүнкү күндө биздин өлкөдө коомдун өнүгүшүнө жана укуктук тутумдун туруктуу иштешине өзгөчө коркунуч, жумушсуздуктун кесепетинен келип чыгып, жакырчылык көйгөйүн күчөтүүдө, бул өз кезегинде ашыкча тобокелчиликтерди алып келет: этностор аралык карама-каршылыктарды гана козутпастан (ксенофобия жана сабырсыздык биринчи кезекте калктын жакыр топторунун арасында пайда болот), бирок ошол эле учурда кедейликтин атайын субмаданиятын калыптандыруу менен кедейлердин көбөйүшүн пайда кылат.

Азыркы учурда биздин мамлекетте социалдык чөйрөдө бир топ иштер жасалгандыгына карабастан, мамлекеттин жеке адамга карата багыты жана анын социалдык укуктарын жана эркиндиктерин Конституцияда жарыялаган, көпчүлүк учурда декларативдүү бойдон калууда. Демек, укуктук тутумду “гумандаштыруу” процесси жайлап жатат. Ушул шарттарда укуктук тутумдун туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылган маанилүү фактор болуп, ар кандай формада мыйзамга таасир этүүчү бул жарандык коом эсептелет. Тескерисинче, бул процесс эки тараптуу - өткөөл мезгилдин мыйзамы жаңы жаралып жаткан жарандык коомго таасирин тийгизет.

Биздин илимпоздор мыйзамды өнүктүрүүдөгү өткөөл мезгил укуктук фундаменталдуу, глобалдык революция экендигин туура белгилешет. Анын маңызы жаңы, салттуу эмес укуктук түзүмдөрдү курууда чагылдырылат. Мындан тышкары, укук мамлекеттен эрктүүлүк аркылуу өткөөл өнүгүүнүн импульсун алат, ага гетерогендүү социалдык топтордун кызыкчылыктары

синтезделет. Ошол эле учурда, коомдун айрым катмарлары мыйзамды өзүнүн тар таптык максаттары үчүн колдонууга умтулушат. Ар бир бийликке келген социалдык топтор, тараптар же катмарлар өз күчүн жана таасирин чыңдоо жана кеңейтүү үчүн түзгөн укугунан пайдаланууга умтулушуна макулбуз. Мындай учурда укуктун таптык маңызы, анын жарандык коомдо укуктук карама-каршылыктардын пайда болушуна тийгизген таасири жөнүндө сөз кылуу керек.

Башкача айтканда, мыйзамдарда таптык, тар корпоративдик принциптердин болушу, анын коррупциясы жарандык коомдо карама-каршы укуктук кызыкчылыктарды пайда кылышы жана натыйжада жарандардын укуктары менен милдеттеринин тең салмактуулугун бузушу мүмкүн.

Мыйзамдагы таптык, тар корпоративдик принциптердин мүмкүнчүлүгү өткөөл укуктун бирден-бир белгиси эмес. Башкалар бар. Биздин оюбуз боюнча, аларды жарандык коомдо укуктук карама-каршылыктардын пайда болушунун шарттары катары кароо максатка ылайыктуу.

Аларга төмөнкүлөр кирет:

- мыйзамдардын туруксуздугу жана карама-каршылыктары;
- тутумсуз мыйзам чыгаруу иши;
- социалдык укуктук кагылышуу;
- укуктук ой жүгүртүүнүн бир тектүүлүгү.

Келгиле, алардын айрымдарына токтололу.

Бүтүндөй укук тутумунун туруксуздугунун сакталышы өткөөл мезгил мыйзамынын иштешинин жана өнүгүшүнүн жалпы мыйзам ченемдүүлүгү экендигин белгилей кетүү керек. Укук системасынын туруксуздугу көптөгөн факторлорго байланыштуу. Тагыраак айтканда, алардын - мыйзам чыгаруу иш-аракетинин кескин күчөшү, анын тутумдашпаган мүнөзү. Мыйзам чыгаруу саясатынын карама-каршылыгына, биринчиден, парламенттин иш тажрыйбасында ырааттуулуктун жоктугу таасир этет; экинчиден, мыйзам чыгаруучу органда саясий компромисстердин жоктугу; үчүнчүдөн, ар кандай деңгээлдеги депутаттардын жана чиновниктердин укуктук маданиятынын төмөндүгү болуп жатат. Илимпоздор “өткөөл мезгилдеги мыйзамдардын тез өнүгүшү табигый жана зарыл корунуш. Бирок чыгармачыл процесстин өзүнүн терс жагы бар: шашылыштык, мыйзам чыгаруу ишинин темпин жогорулатуу, кооптуу секирик, эбегейсиз зор кучак жайып кирүү. Илимий адабиятта мыйзам чыгаруу ишинин мындай динамикасына болгон мамиле эки ача: айрым окумуштуулар анын терс кесепеттери бар деп эсептешет жана мыйзам чыгаруунун интенсивдүүлүгүн төмөндөтүү керек, башкалары ченемдик укуктук актыларды кабыл алуу деңгээлин жогорулатууну талап кылышат.

Карап корсок, ошол окумуштуулардын көз карашы боюнча, өсүп бараткан, көзөмөлгө алынбаган укуктук инфляция коркунучтуу, терс көрүнүш болуп көрүнөт, анткени начар аткарылган мыйзамдар эч ким колдонбогон "мыйзамдар китепканасына" айланат. " Мындан тышкары, биздин оюбузча, мыйзамдарды ишке ашыруунун ырааттуулугу жана натыйжасыздыгы жеке адамдын социалдык жана укуктук корголушун төмөндөтүүчү факторлор болуп саналат.

Ошентип, мыйзам чыгаруу процессинин курчтугу эмес. Мыйзамдын демократиялык мүнөздөгү маселелери кыйла маанилүү; жарандык коомдогу инсандын мыйзамдуу кызыкчылыктарын, мыйзамдагы таптык жана жалпы принциптерди эске алуу менен; аны иш жүзүндө жүзөгө ашыруунун натыйжалуулугу. Укуктун социалдык чыр-чатак мүнөзүнө токтолсок, ал эки тараптуу мүнөзгө ээ, юридикалык дагы, юридикалык дагы эмес. Укуктук көз караштан алганда, айрым окумуштуулар муну конфликт катары мүнөздөшөт. Башкалары бул көйгөйгө кененирээк карашат.

Укук тутумунун жаңы сапатка өтүү процесси ар кандай чыр-чатактуу кырдаалдар жана деформациялар менен толукталат. Башаламандык, укуктук калыптануу процессинин дал келбестиги, укуктук ченемдердин аракетсиздиги, ажырымдын көбөйүшү жана чыр-чатак укуктун мыйзамдары, укуктук негиздин интенсивдүүлүгү жана оордугу. Жалпысынан, жогорудагы көз карашка каршылык көрсөтпөстөн, укуктук аң-сезим укуктун коллизиялык

мүнөзүн анчалык билдирбестен, тескерисинче, анын карама-каршылыгынын “идеалдуу” булагы катары кызмат кылаарын эске алуу керек.

Укуктук чыр-чатактарды эки деңгээлде карасак болот: социалдык (укуктук эмес) жана укуктук. Окумуштуулар бул коомдун турукташуусуна жана анын алдында турган саясий, экономикалык жана социалдык маселелердин ийгиликтүү чечилишине тоскоол болуп, заманбап өнүгүүнүн доминанттарынын бири деп эсептешет.

Чындыгында, укуктук чыр-чатактын материалдык жана саясий булактары жөнүндө айтып жатышат, буга чейин айтылгандай, жарандык коомдун укуктук турмушунда башаламандык, укуктук калыптануу процессиндеги карама-каршылык, укуктук ченемдердин аракетсиздиги түрүндө көрүнөт, көбөйгөн боштуктар жана укуктук карама-каршылыктар, интенсивдүүлүк жана оор ченемдик укуктук база болуп саналат.

Өз кезегинде укуктук чыр-чатактар коомдук процесстердин өнүгүшүнө терс таасирин тийгизет. Укуктун коллизиялык мүнөзүнүн натыйжасы "өткөөл шарттардагы социалдык бөлүнүүнү эске салган коомдун терең социалдык дифференциациясы". Ал эми жетилген жарандык коомдо укуктун коллизиялык мүнөзү субъекттердин укуктарынын жана милдеттеринин дисбалансын аныктайт, инсандын социалдык жана укуктук корголушуна терс таасирин тийгизет, атап айтканда, адамдын укуктук коопсуздугун талаптагыдай камсыз кылуу мүмкүнчүлүгү. Адабияттарда адамдын укуктук коопсуздугунун булагы болгон ар кандай терс көрүнүштөр келтирилген. Алардын арасында төмөнкүлөр деп аталат: мамилелердин конкреттүү чөйрөсүн жөнгө салуучу мыйзамдагы боштуктар, карама-каршы жана натыйжасыз укуктук ченемдер, алардын экономикалык коопсуздугу; бийликтин жана мыйзамдын авторитетине шек келтирген, укуктук мыйзамсыздыкка, көмүскө мыйзамдын өнүгүшүнө өбөлгө түзгөн юридикалык жана расмий органдардын укуктук ченемдерди колдонбоосу; чыр-чатактын тараптарынын чектелбеген өзүм билемдиги; келип чыккан укуктук жаңжалды жөнгө салууга чакырылган сот, укук коргоо жана башка юридикалык органдардын кызматкерлеринин жана кызмат адамдарынын өзүм билемдиги ж.б.

Натыйжалуу укуктук чыр-чатактарды чечүүнүн механизмдерин түзүү калктын укуктук коопсуздугун камсыз кылууга, алардын укуктарын пайдалануу мүмкүнчүлүгүнө жана натыйжада коомдогу чыр-чатактарды азайтууга байланыштуу экендиги анык. Укуктук чыр-чатактарды чечүү жарандык коомдун укуктук жашоосун шайкеш келтирүүгө, биринчи кезекте, адамдын социалдык-укуктук корголушунун, анын укуктук коопсуздугунун талаптагыдай деңгээлин камсыз кылууга жана мамлекеттин мыйзамдарынын тутумун оптималдаштырууга жөндөмдүү.

Жыйынтыктап жатып төмөнкүлөрдү белгилей кетүү керек. Азыркы биз жашап жаткан коомдо социалдык мамлекеттин жана жарандык коомдун интенсивдүү өнүгүүсү заманбап мамлекеттеги көптөгөн коомдук мамилелердин өнүгүшүнө түрткү берди. Азыркы учурда укук тутуму мыйзамды “гумандаштыруу” процессин башынан өткөрүп жатат, тармактык мыйзамдар тездик менен өнүгүп, бул ченемдик материалдын көбөйүшүнө жана кеңейишине алып келүүдө. Ошондой эле, шайлоо укугу, керектөө укугу, социалдык укук, эмгек укугу ж.б., укуктун өз алдынча тармактары катары калыптанат. Укуктук мамлекеттин институттары жана жарандык коом укук тутумунун өнүгүшүнө түздөн-түз таасирин тийгизип, аны демократиялуу, гумандуу жана социалдык багыттагы кылып, адамдын эркиндигин камсыз кылууга, адамдын жана жарандын укуктарын кепилдөөгө жана татыктуу жашоо сапаты, мамлекеттин бардык жарандары.

Адабияттар:

1.Кыргыз Республикасынын Конституциясы. 2010-жылдын 27-июнунда Кыргыз Республикасынын референдуму менен кабыл алынган. (КР 2010-жылдын 27-июнундагы Мыйзамы менен күчүнө кирген). - Бишкек, Академия басма үйү, 2010-жыл

2.Малахов, В.П. Өткөөл мезгил мыйзамынын белгилери // Мамлекет жана укук тарыхы. - 2009. - № 8. - С. 2-7.

3.Рыбаков, В.А. Укуктун өнүгүшүндөгү өткөөл мезгил: түшүнүк маселесине // Азыркы укук. - 2009. - № 4. - С. 3-10.

*Осмоналиев Д.А., магистрант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ
Улан уулу А., PhD, доцент
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ*

ЖАРАНДЫК СОТ ӨНДҮРҮШҮНДӨ МЫЙЗАМДУУЛУК ПРИНЦИБИН ИШКЕ АШЫРУУНУН КӨЙГӨЙЛӨРҮ

Аннотация

Бул макалада мыйзамдуулук принциби жана анын жарандык сот өндүрүшүндө жүзөгө ашырылышы каралат. Мыйзамдуулук идеялардын жана көз караштардын жыйындысы катары каралат, ал аркылуу укуктук мамилелердин бардык катышуучулары мыйзамдуу актыларды жасоого ички муктаждыкты түзөт.

Түйүндүү сөздөр: сот адилеттиги, конституция, мыйзам, принциптер, сот.

ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ ПРИНЦИПА ЗАКОННОСТИ В ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Аннотация

В представленной статье рассматривается принцип законности и его реализация в гражданском процессе. Законность рассматривается как совокупность идей и взглядов, посредством которых у всех участников правовых отношений формируется внутренняя потребность в совершении правомерных поступков.

Ключевые слова: судопроизводство, конституция, закон, принцип, правосудие.

PROBLEMS OF THE IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF LEGALITY IN CIVIL PROCEEDINGS

Annotation

In the present article deals with the principle of the rule of law and its implementation in the civil procedure. Legitimacy is considered as a set of ideas and beliefs through which all the participants of legal relations formed an inner need of committing acts lawful.

Keywords: justice, constitution, law, principles, court.

Жарандык процесстеги мыйзамдуулук принциби бул жарандык иштер боюнча сот адилеттигин Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык жүзөгө ашыруу, материалдык, процесстик укуктун жана башка ченемдик укуктук актылардын бардык ченемдерин так сактоо. Жарандык процесстик мыйзамдын талаптарынан чыгып кетүү, аны колдонууда кетирилген катачылык, мыйзамдуулук принцибин бузуу, мамлекетке жана жарандарга ири өлчөмдө зыян келтирүү. Жарандык сот өндүрүшү мамлекеттик иш-аракеттердин түрлөрүнүн бири болуп саналат, ошондуктан анын негизги максаты жарандык иштер боюнча сот адилеттигин жүзөгө ашыруу болуп саналат.

Кыргыз Республикасынын конституцияна ылайык - Кыргыз Республикасы (Кыргызстан) - эгемендүү, демократиялык, укуктук, светтик, унитардык, социалдык мамлекет. Кыргыз Республикасы өз аймагында толук мамлекеттик бийликке ээ, ички жана тышкы саясатты өз алдынча жүргүзөт. Адамдын укуктары жана эркиндиктери ажырагыс жана төрөлгөндөн баштап ар бир адамга таандык.

Адамдын укуктары жана эркиндиктери Кыргыз Республикасынын эң жогорку баалуулуктарынын катарына кирет. Алар түздөн-түз иш алып барышат, бардык мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана алардын кызмат адамдарынын ишинин маанисин жана мазмунун аныкташат. Кыргыз Республикасы өзүнүн аймагында жана анын юрисдикциясында турган бардык адамдарды урматтайт жана камсыз кылат, адамдын укуктары жана эркиндиктери. Эч кимди жынысы, расасы, тили, майыптыгы, улуту, дини, жаш курагы, саясий жана башка көз карашы, билими, теги, мүлкү же башка абалы жана башка жагдайлар боюнча кодулоого болбойт.

Эл аралык милдеттенмелерге ылайык, ар кандай социалдык топтор үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылууга багытталган мыйзамда белгиленген атайын чаралар. Кыргыз

Республикасында мыйзам жана сот алдында бардыгы бирдей (Конституциянын 16-беренеси). Демократиялык, укуктук мамлекетте адамдын жана жарандын укуктары, эркиндиктери жана мыйзамдуу кызыкчылыктары токтоосуз жана натыйжалуу болот. Алар мыйзамдардын жана башка ченемдик укуктук актылардын мазмунун, маанисин жана колдонулушун аныктайт, аткаруу бийлигинин жана мыйзам чыгаруучу бийлик органдарынын ишинин багытын жана мазмунун мамлекеттик мажбурлоо жолу менен укук бузуулардан коргоо жана коргоону камсыз кылат.

Ата мекендик окумуштуулар мыйзамдуулукту идеялардын жана көз караштардын жыйындысы болгон принцип катары алдын-ала аныкташат, ал аркылуу укуктук мамилелердин бардык катышуучулары мыйзамдуу актыларды жасоого ички муктаждыкты түзөт. Коомду мамлекеттик башкаруу ыкмасы катары, режим, мамлекет жана башкалар катары мыйзамдуулуктун мүнөздөмөлөрүндө, чындыгында, бардык укуктук мамилелердин субъекттери тарабынан колдонуудагы мыйзамдарды жана укуктук ченемдерди так жана кыйшаюусуз сактоо жөнүндө сөз болуп жатат.

Илипоздор мыйзамдуулукту "мыйзамдарды так жана кыйшаюусуз сактоо жана аткаруу" деп аныктама берип, "мыйзамдуулуктун негизинде анын сакталышы жана аткарылышы гана мыйзамдуулуктун мазмунун түзөт" деп эсептешет [5, б. сегиз]. Ошондой эле мыйзамдуулук принциби мыйзамдарды жана мамлекеттин башка укуктук актыларын мыйзамдардын негизинде бардык органдар, коомдук уюмдар, кызмат адамдары жана жарандар тарабынан кыйшаюусуз жана так сактоону болжолдойт" [6, стр. 2].

Кыргыз Республикасынын 2010-жылдагы Конституциясы - бул мыйзамдуулук принциби менен ажырагыс байланышкан, үстөмдүк жана түз иш-аракет касиеттери бар мамлекеттин Негизги Мыйзамы. Анын жоболору мыйзамдардын жана башка ченемдик укуктук актылардын анын мазмунуна шайкештигин аныктаган жогорку юридикалык күчкө жана үстөмдүккө ээ. Мындан тышкары, Негизги Мыйзам түздөн-түз аракеттенүү касиетине ээ, анын натыйжасында укуктук мамилелер мыйзамдар жана башка ченемдик актылар менен гана эмес, биринчи кезекте конституциялык жоболор менен жөнгө салынат.

Сот адилеттигинин принциптерин түшүнүү менен сот бийлиги конституциялык жоболордо, укуктун ченемдеринде, ошондой эле эл аралык укуктун жана Кыргыз Республикасынын келишимдеринин жалпы таанылган принциптеринин жана ченемдеринин иш-аракетинде чагылдырылган элдин эрки менен чектелгендигин билдирет.. Мыйзамдуулук принциби сот тутумунда өзгөчө статуска ээ жана өзгөчө мааниге ээ, ал эми Конституция өзү сот бийлигинин артыкчылыгынын негизи болуп саналат.

Сот адилеттигин ишке ашыруу - бул мыйзамдуулук принцибинин көрүнүшү үчүн дагы бир уюштуруу-укуктук механизм. Негизги максаты - мыйзамда белгиленген конституциялык ченемдерге жана юридикалык процедураларга ылайык ата мекендик мыйзамдардын так жана кыйшаюусуз аткарылышын камсыз кылуу. Сот адилеттигин жүзөгө ашыруу сот жол-жоболорунун ар бир түрү үчүн мыйзам менен аныкталган процессуалдык формада жүзөгө ашырылат. Бул тиешелүү түрдө Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексинде, Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинде болгон конституциялык, административдик, жазык, жарандык сот өндүрүшүнүн эрежелери.

Учурдагы процесстик мыйзамдар судьяларга Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жана мыйзамдарынын жоболоруна ылайык чечим кабыл алуу, ошондой эле сот иштерин объективдүү, ар тараптуу жана толук кароону камсыз кылуу милдетин жүктөйт. Мыйзамдуулуктун талаптарына ылайык (Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексинин 3-беренеси), судья жана сот, тергөөчү жана прокурор Кыргыз Республикасынын Конституциясынын, Кодексинин талаптарын так аткарууга милдеттүү. Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик процесси жана башка мыйзамдар. Мыйзамдарды бузууга жол берилбейт, анын ченемдерин сактабоо ар кандай юридикалык жоопкерчиликке алып келиши мүмкүн, ал эми ченемдик укуктук күч жок деп табылат жана токтоосуз жокко чыгарылат.

Процессуалдык мыйзамды атайылап одоно же системалуу түрдө бузуу, бюрократияга алып келген жана жарандардын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын олуттуу түрдө

бузган, кызматтан эрте бошотулганга чейин тартиптик жоопкерчиликке алып келген мыйзам бузуу катары каралышы керек [7, стр. 25].

Бардык мыйзам актылары жеткиликтүү болушу керек: ар кандай шартта жарандар белгилүү бир учурда колдонулган ченемдерге шилтеме жасашы керек. Бирок, жарандар өз иш-аракеттерин жөнгө салышы үчүн, ал так эмес формулировкаланган учурда, норма мыйзам катары каралбайт.

Кыргыз Республикасынын Конституциясы - бул түздөн-түз таасир этүү актысы, ошондуктан кызмат адамдары бардык чечимдерин актоодо тиешелүү конституциялык жоболорго түздөн-түз кайрыла алышат. Эгерде мыйзамдардын текстинде башкача белгиленбесе, Жарандык процесстик кодекс жана башка мыйзамдар юридикалык жактан эквиваленттүү. Нормалар карама-каршы келген учурда, алардын нормалары жарандардын укуктарын, эркиндиктерин жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын сактоо талаптарына эң жакшы жооп берген колдонулушу керек. Эл аралык мыйзамдарда, пакттарда, келишимдерде бекитилген жана Кыргыз Республикасы тарабынан ратификацияланган эл аралык укуктун белгилүү ченемдери жана принциптери, Конституцияга ылайык, мамлекеттин улуттук укук тутумунун ажырагыс бөлүгү болуп саналат. Жарандык иштер боюнча маселелерди кароодо, мыйзамдар деңгээлинде ратификацияланган, Кыргыз Республикасы үчүн мыйзамдуу күчүнө кирген эл аралык келишим башка эрежелерди белгилеген учурда, мыйзамдардын ченемдерин колдонууга тыюу салынат. Мындай учурларда эл аралык келишимдин эрежелери жана ченемдери колдонулат.

Жарандык сот өндүрүшүнүн жүрүшүндө, ченемдик укуктук актылар колдонуудагы ички мыйзамдардын ченемдерине каршы келбесе гана колдонулат. Тийиштүү чечимдерди негиздөө менен, чиновниктер ал көрсөткөн же түшүндүргөн мыйзамдын ченемдерине кайрылышы керек, мындай актыларга гана эмес. Жарандык иш боюнча маселелерди карап жаткан кызмат адамдары тарабынан мыйзам бузулган учурларда, аларга карата ар кандай юридикалык жоопкерчилик түрлөрү колдонулат. Ишти карап жатканда адамды айыпкер катары тартууга же башка укуктарды, эркиндиктерди жана мыйзамдуу кызыкчылыктарды бузууга өбөлгө түзгөн мыйзам бузуу фактысын аныктаган сот органдары сөзсүз түрдө токтом чыгаруу менен жооп берүүгө милдеттүү. Өз кезегинде мындай чечим мыйзамды бузган адамдарга карата жазалоо чараларын колдонууга негиз болуп берет. Кызмат адамдарынын кылмыш жаза белгилерин камтыган иш-аракеттери тиешелүү беренелер боюнча кылмыш жоопкерчилигине тартылат. Мыйзамдарды бузуу менен түзүлгөн бардык процесстик актылар юридикалык жактан жараксыз деп табылат, ошондой эле токтоосуз жокко чыгарылууга жатат.

Жыйынтыктап жатып, биз, биринчиден, жарандык процесстеги мыйзамдуулук бардык процесстик чечимдердин жана аракеттердин укуктук ырааттуулугунун ажырагыс шарты катары иш алып барат деген тыянакка келебиз. Экинчиден, мыйзамдуулук дегенде биз сот органдарынын өзүлөрүнүн уюштуруу жана иш жүргүзүү принцибин гана эмес, ошондой эле процесстин негизги максатын да түшүнүп жатабыз, анткени сот анын мүмкүн болгон бузулушунун себептерин жана шарттарын четтетүү же бузулган мыйзамдуулукту калыбына келтирүү милдетин алдыга койдук.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы. 2010-жылдын 27-июнунда Кыргыз Республикасынын референдуму тарабынан кабыл алынган. (Кыргыз Республикасынын 2010-жылдын 27-июнундагы Мыйзамы менен күчүнө кирген). - Бишкек, Академия Басмаканасы, 2010-жыл.

2. 1996-жылдын 8-майындагы № 15 Кыргыз Республикасынын Жарандык процессуалдык кодекси.

3. 2017-жылдын 25-январындагы N14 Кыргыз Республикасынын Жарандык процессуалдык кодекси.

4. Ожегов С.И. Орус тилинин түшүндүрмө сөздүгү // URL: <http://www.ozhegov.org/index.shtml>.

5. Отчет Осмонкулов Кыргыз Республикасынын Жогорку Сотунун Төрагасынын орун басары. Кыргыз Республикасынын Жогорку Сотунун Жарчысы. 1 (52) 2011 [Текст] Бишкек, С. 25.

6. Орус тилинин сөздүгү: 4 томдукта / АКК, Лингвистикалык институт. изилдөө. 4-басылышы, Тазаланган. М.: Рус. lang.; Полиграфтар, 1999, Т. 1. А - Y. S. 410.

Чонатаева М.С., окутуучу
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ
Торобеков Б.Т., аспирант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ
Абдыжапарова Ж.Ж. магистрант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ИЧКИ ИШТЕР ОРГАНДАРЫНЫН АДИСТЕРИН КЕСИПТИК ДАЯРДОО ТУТУМУНУН ИШТӨӨСҮНҮН МЫЙЗАМДЫК НЕГИЗДЕРИ

Аннотация

Макалa ички иштер органдарынын кызматкерлерин кесиптик даярдоо жаатындагы негизги мыйзамдарды талдоо жана алардагы дал келүүчүлүк жана карама-каршылыктарды аныктоо менен аларды жоюунун жолдорун сунуш кылууга арналган. Аны даярдоонун жүрүшүндө ички иштер органдарынын кызматкерлерин кесиптик даярдоо жаатындагы ички тутумдук мамилелердин мыйзам-ченемдик базасын түзгөн негизги мыйзамдык актыларды талдоо жүргүзүлгөн. Талдоонун негизинде ички иштер органдарынын кызматкерлерин кесиптик даярдоо ишмердүүлүгүн укуктук тескөөнүн предметин бул тутумдун туруктуу жана өзгөрүлмө курамы билим берүү жана тарбиялоо жараянында кабылуусу мүмкүн болгон билим берүүчүлүк (педагогикалык) коомдук мамилелер гана эмес, башкаруучулук да (административдик), эмгектик да, мүлктүк да, каржылык да ж.б. мамилелер түзөөрү белгиленди. Муну менен кошо комплекстүү мүнөздө экендигине карабастан, каралып чыккан ченемдик укуктук актылар Кыргыз Республикасынын адистештирилген ЖОЖдорунун ишмердүүлүгү чөйрөсүндөгү мамилелердин олуттуу бөлүгүн толук укуктук жөнгө салууну камтый албай жаткандыгы белгиленип, андагы көйгөйлөр көрсөтүлдү жана аларды чечүү боюнча сунуштамалар берилди.

Түйүндүү сөздөр: мыйзамдар, ички иштер органдарынын кызматкерлери, кесиптик даярдоо, адистештирилген окуу жайлары, укуктук мамилелер, коллизия.

ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ПРОЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Аннотация

Статья призвана проанализировать основные законы в сфере профессиональной подготовки сотрудников МВД и предложить пути их устранения путем выявления в них несоответствий и противоречий. В ходе его подготовки был проведен анализ основных законодательных актов, формирующих правовые основы внутрисистемных отношений в сфере профессиональной подготовки сотрудников МВД. Исходя из анализа, можно утвердить, что предметом правового регулирования подготовки специалистов являются не только образовательные (педагогические) общественные отношения, но и административные, трудовые, имущественные и финансовые, с которыми можно столкнуться в процессе обучения и воспитания будущих сотрудников МВД. При этом было отмечено, что, несмотря на свой комплексный характер, рассмотренные нормативные акты не охватывают значительную часть взаимоотношений в сфере профильных вузов Кыргызской Республики, вследствие чего выявлены проблемы и даны рекомендации по их устранению.

Ключевые слова: законодательство, сотрудники органов внутренних дел, профессиональная подготовка, специализированные учебные заведения, правоотношения, коллизия.

LEGAL BASIS FOR THE FUNCTIONING OF THE SYSTEM OF PROFESSIONAL TRAINING OF SPECIALISTS OF THE INTERNAL AFFAIRS BODIES OF THE KYRGYZ REPUBLIC

Annotation

The article is intended to analyze the main laws in the field of professional training of employees of the Ministry of Internal Affairs and propose ways to eliminate them by identifying inconsistencies and contradictions in them. In the course of its preparation, an analysis was carried out of the main legislative acts that form the legal basis of intra-system relations in the field of professional training of employees of the Ministry of Internal Affairs. Based on the analysis, it can be argued that the subject of legal regulation of the training of specialists is not only educational (pedagogical) public relations, but also administrative, labor, property and financial, which can be encountered in the process of training and educating future employees of the Ministry of Internal Affairs. At the same time, it was noted that, despite their complex nature, the considered normative acts do not cover a significant part of relationships in the field of specialized universities of the Kyrgyz Republic, as a result of which problems were identified and recommendations were given for their elimination.

Keywords: legislation, employees of internal affairs bodies, professional training, specialized educational institutions, legal relations, conflict.

Кыргыз Республикасынын ички иштер органдарынын адистерин кесиптик даярдоо тутумунун иштөөсүн жөнгө салуучу мыйзам актыларына эң жогорку юридикалык күчкө ээ болгон жана 32-беренеси менен Кыргыз Республикасынын жарандарынын билим алууга болгон укугун жана аны ишке ашырууга көмөкчү болгон башка укуктарды бекиткен Кыргыз Республикасынын Конституциясы [1], ошондой эле кесиптик билим берүү чөйрөсүндөгү, анын ичинде Кыргыз Республикасынын ИИМ тутумунда кесиптик билим берүүдөгү укуктук мамилелерди тескөөчү бир катар башка мыйзамдар кирет.

Макаланы максаты болуп ички иштер органдарынын кызматкерлерин кесиптик даярдоо жаатындагы негизги мыйзамдарды талдоо жана алардагы дал келүүчүлүк жана карама-каршылыктарды аныктоо менен аларды жоюунун жолдорун сунуш кылуу саналат.

Ички иштер органдарынын кызматкерлерин кесиптик даярдоо жаатындагы ички тутумдук мамилелердин мыйзам-ченемдик базасын түзгөн негизги мыйзамдык актыларды талдоо алардын кээ бирлери (толугу менен же кандайдыр бир бөлүгү) бул ишмердүүлүктү түздөн-түз тескей тургандыгын, ал эми башкалары мындай ишмердүүлүктүн алкагын тигил же бул даражада аныктоо менен кыйыр түрдө тескей тургандыгын көрсөттү.

Ички иштер органдарынын кызматкерлерин кесиптик даярдоо ишмердүүлүгүн укуктук тескөөнүн предметин аталган социалдык тутумдун туруктуу жана өзгөрүлмө курамы билим берүү жана тарбиялоо жараянында кабылуусу мүмкүн болгон билим берүүчүлүк (педагогикалык) коомдук мамилелер гана эмес, башкаруучулук да (административдик), эмгектик да, мүлктүк да, каржылык да ж.б. мамилелер түзөт. Андыктан ички иштер органдарынын кызматкерлерин кесиптик даярдоо тутумунун ишмердүүлүгү улуттук укуктук тутумдун бир нече тармактарынын мыйзамдары менен тескелет. Ал эми укуктук ченемдердин көп түрдүүлүгү, албетте, аларды камтыган жана туюнткан булактардын көп түрдүүлүгүн да көздө тутат.

Каралып жаткан контекстте тутум түүүчү мыйзамдык акт болуп Кыргыз Республикасынын “Билим берүү жөнүндөгү” мыйзамы саналаарын дароо эле байкоого болот [2]. Ал интеграциялоочу функцияны аткарат, б.а. ички иштер органдарынын адистерин кесиптик даярдоо чөйрөсүндөгү укуктук мамилелерди тескөөчү укуктук-ченемдик актылардын бүткүл жыйындысын билим берүү мыйзамдуулугунун бирдиктүү тармагына бириктирет. Бул позициядан караганда аны ички иштер органдарынын адистерин кесиптик даярдоо тутумунун иштөөсүнүн негиз салуучу же базалык мыйзамы катары атоого болот. Мыйзам жаратуучулук техникасынын эрежелерине ылайык мындай мыйзамдык актылар “укуктук тескөөнүн андан ары түрдүк мыйзамдарда өнүгүүө ээ болуучу жалпы принциптерин жана режимдерин” киргизет [3].

Алсак, Кыргыз Республикасынын “Билим берүү жөнүндөгү” Мыйзамынын ченемдеринин мазмунун талдоодон келип чыгуу менен билим берүү жөнүндөгү мыйзамдуулуктун негизги милдеттери болуп Кыргыз Республикасынын ар бир жаранына сапаттуу билимге болгон тең конституциялык укукту бекитүү, бул укуктун көлөмүн орнотуу жана аны коргоо, билим берүү чөйрөсүндөгү билим берүү программаларын уюштуруунун жана ишке ашыруунун субъекттеринин арасында компетенцияларды чектөө, ошондой эле бул чөйрөдөгү коомдук мамилелерди укуктук жөнгө салуу саналат. Мындан кийин мыйзамда кесиптик даярдоонун максаты [2, 19-берене] жана билим берүүнүн ар бир тармагынын, анын ичинде кесиптик билим берүүнүн милдеттери белгиленген. Мында баштапкы кесиптик билим берүүнүн, орто кесиптик билим берүүнүн, жогорку кесиптик билим берүүнүн, ЖОЖдон кийинки кесиптик билим берүүнүн жана кошумча билим берүүнүн максаттары жана субъекттери мыйзамдын өз алдынча мааниге ээ болушкан укуктук ченемдери менен бекемделген [2, 19, 20, 21, 22, 23, 24-беренелер].

“Билим берүү жөнүндөгү” мыйзамдын укуктук ченемдерине анча терең эмес талдоо жүргүзүү менен биз анын жоболору ички иштер органдарынын кызматкерлерин кесиптик даярдоо тутумунун компоненттеринин иштөөсүнүн дээрлик бардык негизги аспектилерин бекиткенин жана жөнгө салаарын белгилейбиз, атап айтканда:

-билим берүү формалары;

-билим берүү мекемелеринин компетенциясы жана жоопкерчилиги;

- билим берүүнүн мазмунуна карата жалпы талаптар;
- билим берүү жараянын уюштурууга болгон жалпы талаптар;
- кесиптик билим берүү программаларын ишке ашыруу;
- билим берүү тутумун башкаруу, анын ичинде билим берүү мекемелеринин ишин түзүү жана жөнгө салуу, ошондой эле аны кайра уюштуруу жана жоюу жол-жобосу;
- билим берүү тутумунун экономикасы;
- жарандардын билим алууга болгон укуктарын ишке ашыруунун социалдык кепилдиктери
- билим берүү тармагындагы эл аралык ишмердүүлүк маселелери.

Биз бул укуктук жөнгө салуу түрдүк мыйзамдардагы анык бир өзгөчөлүктөргө карата өзүнүн өнүгүүсүн талап кылган интеграциялоочу ролду ойной турганын баса белгилейбиз. Демек, каралып жаткан перспективада укуктук жөнгө салуунун натыйжалуулугу мындай өзгөчөлүктөрдүн тийиштүү тармактык республикалык мыйзамдарда терең жана ар тараптуу каралышынан көз каранды экени ачык көрүнүп турат.

Ички иштер органдарынын кызматкерлеринин кесипкөй адистерин Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн чечимдерине ылайык түзүлүүчү, кайра уюштурулуучу жана жоюлуучу Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин [4] адистештирилген билим берүү мекемелери, ошондой эле башка кесиптик билим берүү мекемелери тарабынан даярдалат. Анын төмөнкү бир жобосу бизге маанилүү көрүнүүдө. Мыйзам актыларында Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин милиция адистерин даярдоочу адистештирилген билим берүү мекемелеринин студенттери жана курсанттары, ошондой эле бул окуу жайлардын жетекчилиги жана профессордук-окутуучулук курамы милиция кызматкерлери болуусу керек деп атайын түрдө белгиленген. Бул “Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин адистештирилген билим берүү мекемелеринин өздүк курамынын укуктук макамына байланыштуу мурда болгон түшүнбөстүктөрдү” тактады жана ошол эле учурда жок кылды.

Ички иштер органдарынын кызматкерлерин кесиптик даярдоо тутумунун айрым компоненттерин мыйзамдык укуктук жөнгө салууну деталдаштырууга келсек, учурда ведомстволук билим берүү мекемелери эң пайдалуу позицияда экендигин байкайбыз. Бул ички иштер органдарында кесиптик даярдоо тутумунда жогорку жана ЖОЖдон кийинки кесиптик билим берүү чөйрөсүндөгү билим берүү мамилелери Кыргыз Республикасынын Конституциясы, Жоболор, Кыргыз Республикасынын “Башталгыч кесиптик билим берүү жөнүндөгү” Мыйзамы [5] жана Кыргыз Республикасынын жогоруда аталган “Билим берүү жөнүндөгү” Мыйзамы менен жөнгө салына тургандыгы менен түшүндүрүлөт. Бул ченемдик укуктук актыларда тар предмет – жогорку жана ЖОЖдон кийинки кесиптик билим берүү чөйрөсү абдан так жөнгө салынган, ал, албетте, Кыргыз Республикасынын ички иштер органдарынын адистерин даярдоо, кайра даярдоо жана квалификациясын жогорулатуу боюнча окуу борборлорунун ишмердүүлүгүнө байланыштуу жалпы жоболорду такташтырат жана деталдаштырат.

Атап айтканда, бар болгон боштуктарга карабастан, бул ченемдер жогорку кесиптик билим алуу менен байланышкан мамилелерди, ошондой эле ички иштер органдарынын кызматкерлери илимий-педагогикалык адистерди Кыргыз Республикасынын адистештирилген ЖОЖдорунда, аспирантурада жана докторантурада окутууда жана даярдоодо жана илимий даражаларды жана наамдарды алууда аралашуусу мүмкүн болгон мамилелерди тутумдук жөнгө салууну өз ичине камтыйт.

Бул мыйзам актыларынын укуктук ченемдерине жүргүзгөн талдообуз көрсөткөндөй, анын негизги мазмунун төмөнкүлөрдү бекемдөөчү жөнгө салуучу ченемдик жана укуктук жоболор түзөт:

1.Жалпы жоболорду (укуктук жөнгө салуу, мамлекеттик саясат жана Кыргыз Республикасынын жарандарынын жогорку жана ЖОЖдон кийинки кесиптик билим берүү чөйрөсүндөгү укуктарынын мамлекеттик кепилдиктери);

2.Жогорку жана ЖОЖдон кийинки кесиптик билим берүү системасын (мамлекеттик билим берүү стандарттары жана билим берүү программалары; жогорку окуу жайлары, алардын милдеттери жана түзүмү; илим-изилдөө, долбоорлоо жана башка мекемелер жана

уюмдар; жогорку жана ЖОЖДон кийинки кесиптик билим берүүнүн баскычтары жана башкаруу органдары, башкаруу органдары жана башкалар.);

3.жогорку жана ЖОЖДон кийинки кесиптик билим берүү тутумундагы окуу жана илимий ишмердүүлүк субъекттеринин укуктук макамы;

4.жогорку жана ЖОЖДон кийинки кесиптик билим берүү тутумун башкаруу субъекттери жана тартиби;

5.ЖОЖДордун жана окуу жараянынын башка субъекттеринин экономикалык жана эл аралык байланыштары.

Ошол эле учурда комплекстүү мүнөздө экендигине карабастан, каралып жаткан ченемдик укуктук актылар, албетте, Кыргыз Республикасынын адистештирилген ЖОЖдорунун ишмердүүлүгү чөйрөсүндөгү мамилелердин олуттуу бөлүгүн толук укуктук жөнгө салууну камтыган эмес. Ички иштер органдарында кесиптик даярдоо тутумунун бул компоненттеринин ишинин айрым аспектилері боюнча Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин, Кыргыз Республикасынын Эмгек кодексинин жана Кыргыз Республикасынын башка ченемдик укуктук актыларынын жоболорун эске алуу талап кылынат.

Чындыгында, ички иштер органдарынын адистерин кесиптик даярдоо чөйрөсүндөгү башкаруучулук жана билим берүүчүлүк мамилелерин укуктук жөнгө салуу учурда Кыргыз Республикасынын бир нече ченемдик укуктук актыларынын негизинде гана жүзөгө ашырылат. Булар Кыргыз Республикасынын “Билим берүү жөнүндөгү” Мыйзамы, Кыргыз Республикасынын “Башталгыч кесиптик билим жөнүндөгү” Мыйзамы жана “Кыргыз Республикасынын жогорку кесиптик билим берүү боюнча билим берүү уюму жөнүндөгү” Жобосу [6]. Бул ички иштер органдарынын кадрларын кесиптик даярдоо маселелерин мамлекеттик деңгээлде жөнгө салуучу ченемдик укуктук актылар тутумунда билим берүү жөнүндөгү мыйзам актыларынын салыштырмалуу салмагынын өтө төмөн экендигин ынандырарлык түрдө күбөлөндүрөт. Мунун баары Кыргыз Республикасы билим берүү тармагын расмий түрдө артыкчылыктуу деп жарыялаганына карабастан ушундай көрүнүштө болуп олтурат.

Ички иштер органдарынын кызматкерлерин кесиптик даярдоону укуктук жөнгө салуунун кызыктуу жана маанилүү аспектилеринин бири болуп Кыргыз Республикасынын “Мамлекеттик кызмат жөнүндөгү” Мыйзамы саналат [7]. Бул мыйзамда Кыргыз Республикасынын мамлекеттик кызматчысын даярдоону жөнгө салуучу берене бар [7, 21-берене] Анда мамлекеттик кызматчыны окутуу анын квалификациясын жогорулатуу, тиешелүү мамлекеттик органдын потенциалын өнүктүрүү, мамлекеттик кызматтын ишинин натыйжалуулугун жана ишке жөндөмдүүлүгүн жакшыртуунун жаңы эрежелерин, жол-жоболорун жана тутумдарын киргизүү менен реформаларды жүргүзүү максатында, ошондой эле аталган штаттык кызматтын кызматтык милдеттенмелери өзгөргөн учурда мамлекеттик кызматчынын аттестациясынын жыйынтыгынын негизинде жүргүзүлөөрү айтылат.

Жогоруда айтылгандардын негизинде, биздин изилдөө учурдагы мыйзамдар билим берүү мекемесин башкаруунун укуктук негиздерин жөн гана бекемдегендигин жана тиешелүү мамилелерди жөнгө салуунун функционалдык толуктугун камсыз кыла албагандыгын тастыктап тургандыгын баса белгилеп кеткибиз келет. Көрүнүп тургандай, тилекке каршы бул башкаруу тармагында гана эмес, толугу менен Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин адистештирилген окуу жайларына таралган.

Ошентип, Кыргыз Республикасынын мыйзамдары Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин адистештирилген билим берүү мекемелерин башкаруу жараянында пайда болуучу көптөгөн мамилелерди укуктук жөнгө салууну камсыз кыла албайт деп айтууга болот. Биз ошондой эле мыйзамдык базанын бар болгон кемчилдиги башкаруунун эффективдүүлүгүн төмөндөтүп гана калбастан, мыйзам алдындагы актылар тарабынан уюштуруучулук жана башкаруучулук мамилелерди жөнгө салууда дагы ашыкча убарагерчиликти да пайда кылаарын түшүнүшүбүз керек.

Билим берүү мекемелерин уюштуруу институтуна байланыштуу дагы бир жагдайга көңүл буралы. Ал Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин адистештирилген билим берүү мекемелеринин филиалдарынын, өкүлчүлүктөрүнүн жана башка түзүмдүк

өзүнчө бөлүмдөрүнүн укуктук макамын аныктоого тиешелүү. Жекече алганда, Кыргыз Республикасынын “Билим берүү жөнүндөгү” Мыйзамы билим берүү уюмдары юридикалык жактын же филиалдын макамына жана өзүнчө бөлөк мүлккө ээ болгон түзүмдүк бөлүмдөрдү түзө алаары белгиленген [4, 4-пункт, 37-берене], бул жарым -жартылай жарандык мыйзамдардын нормаларына туура келбейт.

Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексине ылайык, өкүлчүлүктөр жана филиалдар юридикалык жактар болуп саналбайт. Аларга аларды түзгөн юридикалык жак тарабынан мүлк берилет жана ал бекиткен жоболордун негизинде иш алып барат [8, 3-п., 90-б.]. КР ЖК нын бул беренесинин укуктук ченемдерине ылайык, юридикалык жактын өзү жайгашкан жеринен тышкары жайгашкан түзүмдүк бөлүмдөрү катары, билим берүү мекемелеринин өкүлчүлүктөрү жана филиалдары аларды түзгөн юридикалык жак тарабынан мүлккө ээ боло алат жана ал тарабынан бекитилип берилген жоболордун негизинде иш алып барат.

Бирок, Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинде филиалдар, бөлүмдөр, түзүмдүк бөлүмчөлөр ишеним кат боюнча толук же жарым-жартылай юридикалык жактын ыйгарым укуктары жабдылуусу мүмкүн экендиги каралган. Муну менен адистештирилген билим берүү мекемелеринин түзүмдүк өзүнчө бөлүмдөрүнүн ыйгарым укуктарын кыйла кеңейтилет. Жарандык жана билим берүүчүлүк мыйзамдуулугунун ортосундагы бул укуктук карама -каршылык ушул күнгө чейин чечилбей келет.

Жана акыркысы, ушул өңүттө чечилиши керек болгон башка көйгөйлөрдүн арасында билим берүү жана жарандык мыйзамдардын ченемдеринде Кыргыз Республикасынын билим берүү уюмдарын жоюуга карата негиздери боюнча дал келбөөчүлүктөр бар экендигин баса белгилөө зарыл. Алсак, Кыргыз Республикасынын “Билим берүү жөнүндөгү” Мыйзамынын 42 - беренесинде Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинин 2-пунктунун 96-беренесинде көрсөтүлгөн бүтүндөй юридикалык жактарды жоюу үчүн негиздердин тизмесинен башка билим берүү уюмдарын жоюунун негиздери жөнүндө эч нерсе айтылган эмес.

Жекече алганда, “Билим берүү жөнүндөгү” мыйзамда Кыргыз Республикасынын билим берүү уюмдарын жоюу үчүн юридикалык жакты каттоодо мыйзамды же башка укуктук актыларды оңдолушу мүмкүн эмес одоно бузуулар, мыйзамды же башка укуктук актыларды бир нече жолу же өтө орой бузуулар орун алгандыгына байланыштуу сот тарабынан жараксыз деп табуу сыяктуу негиздер жок.

Жогоруда айтылгандарды жалпылоо менен, билим берүү мыйзамдарынын ченемдери Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин тутумунун адистештирилген билим берүү мекемелери үчүн Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин ченемдерине салыштырмалуу башка укуктук режимди белгилейт деген тыянак чыгарууга болот. Ошону менен бирге, бул учурда биз укуктук режим дегенде “тескөөнүн өзгөчө багыттуулугун түзүүчү, өз ара аракеттенишүүчү уруксаттарынын, тыюу салуулардын, ошондой эле позитивдүү милдеттөөлөрдүн өзгөчө айкалышын мүнөздөгөн укуктук каражаттардын комплексинде туюнтулган” коомдук мамилелерди жөнгө салуу жол-жобосун түшүнөөрүбүздү тактап өтөлү.

Жогоруда белгиленген көйгөйлөрдү жыйынтыктап жатып, биз кыскача тезис түрүндө ички иштер органдарында кесиптик даярдоо тутумунун иштөөсүнүн мыйзамдык аспектилеринин реалдуу абалын мүнөздөгөн негизги тыянактарды түзүүгө аракет кылдык.

Биринчиден, азыркы учурда ички иштер органдарынын кызматкерлерин кесиптик даярдоо тутумунун ишмердүүлүгүнүн туруктуу укуктук негизин түзүүнү билим алуучулар жана ведомстволук билим берүү чөйрөсүндөгү укуктук мамилелердин башка субъекттери менен аны башкаруу органдарынын, окуу мекемелеринин, жетектөөчү жана командалык-окутуучулук курамынын өз ара мамилелерин жалпылоочу анык бир ченемдик эрежелерсиз жана биринчи кезекте мыйзамдарсыз элестетүүгө мүмкүн эмес.

Экинчиден, жүргүзгөн изилдөөбүз көрсөткөндөй, ички иштер органдарынын кызматкерлерин кесиптик даярдоо чөйрөсүндөгү колдонуудагы мыйзамдар, бул изилдөөнүн көз карашынан алганда эң маанилүү деп эсептелинген уюштуруучулук, башкаруучулук жана тарбиялык мамилелерди жөнгө салуучу үч мыйзам менен гана берилген, анын үстүнө алар бул чөйрөнүн субъекттеринин принциптерин, формаларын, жүрүм-турумун жетишээрлик толук

эмес жөнгө салып, бир катар учурларда аларды мыйзам алдындагы актыларга, ал тургай Кыргыз Республикасынын ички иштер министрлигинин адистештирилген билим берүү мекемелеринин уставдарына жана башка жергиликтүү актыларына баш ийип калуусун камсыз кылып койгон. Мындан, акыркы жылдары ички иштер органдарынын кызматкерлерин кесиптик даярдоо тутумунун ченемдик-укуктук базасы үчүн мүнөздүү болгон укуктук жөнгө салуу тутумундагы ченемдик укуктук актылардын үлүшүнүн өсүүүнө карата туруктуу тенденция орун алып жаткандыгы жөнүндө айтууга болот.

Үчүнчүдөн, Кыргыз Республикасынын ички иштер органдарында кесиптик даярдоо тутумунун ишмердүүлүгүн жөнгө салуучу мыйзамдын мыйзамдык формалары (булактары) реалдуу боштуктардын болушунан тышкары, айрым тармактык мыйзамдардын ортосундагы, анын ичинде билим берүү мыйзамдарынын тутумундагы көптөгөн карама -каршылыктардан жана четтөөлөрдөн да бош эмес. Өзгөчө ачык укуктук кагылышуулар бул жерде коомдук (административдик жана тарбиялык) жана жеке (жарандык) укуктун ченемдик актыларынын ортосунда көрүнүп турат. Анын үстүнө, айрым учурларда, коомдук мамилелерди жөнгө салуунун бул чөйрөсүндө мыйзам актыларынын ченемдери гана эмес, укуктук жөнгө салуунун ыкмалары жана жолдору да атаандашат.

Төртүнчүдөн, жогоруда айтылгандарды жыйынтыктап, биз жыйынтык чыгарышыбыз мүмкүн, аракеттеги мыйзамдуулуктун базасында Кыргыз Республикасынын ички иштер органдарында кесиптик даярдоо тутумунун ишмердүүлүгүн укуктук жөнгө салуунун көптөгөн көйгөйлөрү бири -бири менен чырмалышкан, бирок аларды чечүүнүн ачкычы да ушул жерде экендиги талашсыз. Анткени, укуктук талааны түшүнүксүз, эскирген, карама -каршы жана атаандаш укуктук ченемдерден “тазалоонун” жаңы укуктук актыны кабыл алуудан, эскисин жоюудан, ошондой эле колдонуудагы мыйзамдарга өзгөртүүлөрдү, тактоолорду жана толуктоолорду киргизүүдөн өткөн натыйжалуу жолу жок.

Бул үчүн биздин изилдөөбүздө каралган Кыргыз Республикасынын ченемдик-укуктук актыларына да тиешелүү өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү зарыл. Албетте, бул иш мыйзам чыгаруучуга тиешелүү, бирок бул көйгөйлөрдү аныктоо, жалпылоо, негиздөө жана мыйзам чыгаруу демилгесинин субъекттерине жеткирүү бүтүндөй ички иштер органдарынын адистерин кесиптик даярдоо системасынын жетекчилигинин иши.

Мунун баары жогорку профессионалдык деңгээлде, Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин тутумунун илимий потенциалын, Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин адистерин, коомдук уюмдардын жана жалпы коомчулуктун өкүлдөрү тартуу менен жүргүзүлүүчү тыкыр, ойлонулган, салмактуу ишти талап кылат.

Адабияттар:

1.Кыргыз Республикасынын Конституциясы, референдумда (бүткүл элдик добуш берүүдө) кабыл алынган, 27-июнь, 2010-жыл.

2.Кыргыз Республикасынын “Билим берүү жөнүндөгү” Мыйзамы, 30-апрель, 2003-жыл, № 92. Кыргыз Республикасынын мыйзамдарынын 4-июль, 2013-жыл № 110-редакциясында.

3.Поленина СВ., Сильченко Н.В. Научные основы типологии нормативно-правовых актов СССР. - М.: Юрид. лит., 1987. С 63.

4.Средняя специальная школа МВД Кыргызской Республики имени генерал-майора милиции Ж. Шабирова Академия министерства внутренних дел Кыргызской Республики имени генерал-майора милиции Алиева Э.А.

5.Закон Кыргызской Республики «О начальном профессиональном образовании» от 26 ноября 1999 года № 129. В редакции Закона Кыргызской Республики от 10 апреля 2012 года №28.

6.Положение «Об образовательной организации высшего профессионального образования Кыргызской Республики» Утверждено постановлением Правительства Кыргызской Республики от 3 февраля 2004 года N 53.

7.Закон Кыргызской Республики «О государственной службе» от 11 августа 2004 года № 114. В редакции Законов КР от 16 апреля 2014 года № 60.

8.Кыргыз Республикасынын Жарандык кодекси. 8-май, 1996-жыл, № 15.

Чонатаева М.С., окутуучу
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ
Торобеков Б.Т., аспирант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ
Абдыжапарова Ж.Ж. магистрант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ

ЭМГЕК УКУГУ: ПАЙДА БОЛУУ ТАРИХЫ ЖАНА ӨНҮГҮҮ ӨЗГӨЧӨЛҮГҮ

Аннотация

Макала дүйнөлүк юридикалык практикада эмгек укугунун пайда болуусунун тарыхын жана анын өнүгүүсүндө орун алган өзгөчөлүктөрдү изилдөөгө арналган. Эң маанилүү адамзаттык баалуулуктар катары болгон татыктуу эмгек жана татыктуу жашоонун укуктук негиздерине баа берилди. Эмгек мамилелери түшүнүгүнүн маңызы ачып көрсөтүлдү. Эмгек укугунун пайда болуусунун жана өнүгүүсүнүн жалпы эволюциясына кеңири талдоо жүргүзүлүп, анын өзгөчөлүктөрү бөлүп көрсөтүлдү.

Түйүндүү сөздөр: эмгек укугу, эмгек мамилелери, татыктуу эмгек, эл аралык укуктар, укуктардын муундары, ажыралгыс укуктар, социалдык укуктар, жамааттык укуктар, соматикалык укуктар.

ТРУДОВОЕ ПРАВО: ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ

Аннотация

Статья посвящена изучению истории возникновения трудового права в мировой юридической практике и особенностям его развития. Были оценены правовые основы достойного труда и достойной жизни, которые являются важнейшими общечеловеческими ценностями. Раскрыта сущность понятия трудовых отношений. Подробно проанализирована общая эволюция возникновения и развития трудового права, выделены его особенности.

Ключевые слова: трудовое право, трудовые отношения, достойный труд, международное право, поколения прав, неотделимые права, социальные права, коллективные права, соматические права.

LABOR LAW: HISTORY OF ORIGIN AND FEATURES OF DEVELOPMENT

Annotation

The article is devoted to the study of the history of the emergence of labor law in world legal practice and the peculiarities of its development. The legal foundations of decent work and a decent life, which are the most important universal human values, were assessed. The essence of the concept of labor relations is revealed. The general evolution of the emergence and development of labor law is analyzed in detail, its features are highlighted.

Key words: labor law, labor relations, decent work, international law, generations of rights, inseparable rights, social rights, collective rights, somatic rights.

Дүйнөлүк коомчулуктун жана жекече алганда индивиддин өзүнүн эмгектик ресурстарын пайдалануу аркылуу өздөрүнүн физикалык да, руханий да мүнөздөгү керектөөлөрүн канааттандырууга багытталган максатка ылайыктуу жана аң-сезимдүү ишмердүүлүгү адамзаттын глобалдаштыруунун алкагындагы учурдагы көйгөйлөрүн чечүүдө маанилүү рол ойнойт. Адамдардын татыктуу эмгектенүүсүн жана жашоосун камсыз кылуу эң маанилүү жалпы адамзаттык баалуулук болуп саналат. Олуттуу натыйжаларга жетишүү үчүн адам эмгегинин натыйжалуу болуусу анча маанилүү эмес болгон адамзаттын бир да жашоо чөйрөсү жок.

Эмгек мамилелери – бул кесиптик ишмердүүлүктүн ар кандай чөйрөсүндөгү адамдардын ортосундагы эмгек жараянын түзүүгө, сактоого жана өнүктүрүүгө багытталган мамилелер чөйрөсү. Эл аралык да, улуттук да эмгек мыйзамдарынын алкагында биргелешкен ишмердүүлүктү жүргүзүү үчүн адамдардын биригүүсү белгилүү бир саясатты түзүү жана эл аралык эмгекти коргоону жөнгө салуунун бирдиктүү механизмдин иштеп чыгуу үчүн ар кандай деңгээлдеги аракеттерди координациялоого жардам берет. Адамдар кандай гана болбосун эмгек мамилелерине кирип, өз укуктарын толук колдонуусу жана милдеттерин аткаруусу керек.

Эмгек укуктарынын жалпы цивилизациялык маанисин таануу эмгек укуктарынын адам укуктары тутумундагы ордун аныктоодо маанилүү кадам болуп саналат. Эмгек адамдарга

жашоонун максатын жана кадыр-баркты берет жана социалдык өз ара аракеттенүү жана интеграция үчүн аянтча түзөт. Адам Смит, Карл Маркс, Зигмунд Фрейд жана башка философтор эмгек биздин инсандыгыбыздын, макамыбыздын жана өзүн өзү сыйлоо сезимибиздин өнүгүүсүнө өбөлгө түзөт деп ырасташкан [1, 43-б.]. Владимир Соловьев эмгекти адамдар менен материалдык дүйнөнүн ортосундагы баарлашуу катары мүнөздөдү, ал баарына татыктуу жашоону камсыз кылышы керек [2, 27-28-бб.]. Учурдагы француз юристи А.Супио жазгандай, «эмгек укугу азыркы кылымдын (XX кылымдын) укуктук инновациясына айланды, ал эми анын негизги принциптери таптакыр маанисин жоготкон жок. Аларды негиз салуучу баалуулуктарды сактоо менен бирге социалдык жана экономикалык өзгөрүүлөргө ылайыкташтыруу гана зарыл» [3, 13-б.].

Эл аралык укукта адам укуктары ар кандай муундагы укуктарга карата классификацияланат. Бул ыкма XX кылымдын 70-жылдарынын аягында Чех окумуштуусу Карел Васак тарабынан сунушталган, ал адам укуктарын француз революциясынын үч идеалы: эркиндик, теңдик жана бир туугандык менен байланыштыруудан турат [4, 47-б.]. Биринчи муундагы укуктар, тактап айтканда жарандык жана саясий укуктар 17-18-кылымдарда калыптана баштаган. Буга түрткү болуп коомдун адамдын мамлекеттеги ролу бир маанилүү эмес экенин жана алар мамлекеттик бийликти башкаруунун кандайдыр бир механизминде ээ болушу керектигин түшүнө баштаганы саналды. Жеке эркиндик идеясы жана жеке адамды мамлекеттик өзүм билемдиктен коргоо идеясы – бул жарандык жана саясий укуктарды калыптандыруу үчүн кызмат кылган нерсе болду. БУУнун Экономикалык, Социалдык жана Маданий Укуктар боюнча Комитетинин 1993-жылдагы Венадагы Адам укуктары боюнча Бүткүл Дүйнөлүк Конференциясында билдиргенине караганда, “Кырдаалдын коркунучтуусу... мамлекеттер жана жалпы эле эл аралык коомчулук өтө көп учурда экономикалык, социалдык жана маданий укуктардын бузулуусуна сабырдуулукту улантууда, эгер алар жарандык жана саясий укуктарга байланыштуу келип чыкканда, үрөйдү учуруп, нааразычылыкты жаратмак жана кырдаалды оңдоо үчүн тез арада чараларды көрүүгө болгон биргелешкен чакырыктарга алып келмек» [5, 2-б.].

Экинчи муундагы укуктарга социалдык, экономикалык жана маданий укуктар кирет. Социалдык, экономикалык жана маданий укуктар үчүн жалпы нерсе болуп алардын теңчилик идеяларына жана негизги социалдык, экономикалык жыргалчылыкка, кызматтарга жана мүмкүнчүлүктөргө болгон кепилденген жеткиликтүүлүккө негизделгендиги саналат [5, 2-б.].

Индустриялаштыруунун натыйжасында эл аралык коомчулук укуктардын экинчи муунун тааныды. Жаңы муктаждыктар, жашоону татыктуу кылуу болгон каалоолордун пайда болуусу менен эл аралык укуктук булактарда социалдык, экономикалык жана маданий укуктарды бышыктоо зарылчылыгы пайда болду. Социалдык укуктар адамдын социалдык эркиндиги менен туюнтулат. Социалдык укуктардын болуусу жана аларды ишке ашыруу жөндөмү адамдын татыктуу жашоо деңгээли менен туюнтулган жашоосун камсыздайт. Социалдык укуктар – бул жаран ээ болгон жана ал коомдун өкүлү катары башка адамдар менен социалдык мамилелер аркылуу ишке ашыра ала турган укуктардын жыйындысы жана мындай укуктарды ишке ашыруунун натыйжалуулугуна мамлекет адамдын жеке жаратылышын коргоону камсыз кылганда гана жетишилет [6, 5-б.]. Эреже катары, мындай укуктарга билим алуу укугун, ден соолукка кам көрүү укугун, жеке жашоого кол тийбестик укугун, жумушсуздуктан коргоону, турак -жайга, жагымдуу курчап турган чөйрөгө жана социалдык камсыздоого болгон укуктар кирет.

Экономикалык укуктар адамдын анык бир минималдуу материалдык деңгээлин камсыздайт. Бул укуктарга жеке менчикке укук, мурастоо укугу, ишкердик ишмердүүлүк эркиндиги, эмгек эркиндиги кирет. Маданий укуктар маданий жана илимий чөйрөдөгү коомдун “жашоо образын” чагылдырат.

“Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар боюнча Эл аралык пакт” (1966-ж.) адамдын социалдык укуктарынын тутумундагы негизги булактардын бири болуп саналат. Бул эл аралык келишимге ылайык, мамлекеттер “эркектер жана аялдар үчүн экономикалык, социалдык жана маданий укуктардан пайдалануусуна бирдей укукту камсыз кылууга”

милдеттендирилген. Пактынын 6 -беренесинде "ар бир адамдын эркин тандап алган же эркин макул болгон иши менен жан багуу мүмкүнчүлүгүн алууга болгон эмгекке болгон укугу" бекитилген [7, 2-3-бб.]. Мындан сырткары, 7-беренедө "ар бир адамдын адилеттүү жана жагымдуу эмгек шарттарына укугун тааныт, анын ичинде: бардык кызматкерлер үчүн, жок эле дегенде, акы төлөөнү камсыздоо; адилеттүү эмгек акы жана эч кандай айырмасы жок бирдей баалуулуктагы эмгек үчүн бирдей акы алуу, жекече алганда аялдарга бирдей эмгек үчүн бирдей акы төлөнүүчү, эркектер үчүн түзүлгөн шарттардан кем болбогон эмгек шарттары кепилденген болуусу керек; коопсуздук жана гигиена талаптарына жооп берген эмгек шарттары; ар бир адамга эмгек стажынын жана квалификациясынын негизинде гана тиешелүү жогорку баскычтарга өтүү үчүн бирдей мүмкүнчүлүк; эс алуу жана жумуш убактысын акылга сыярлык чектөө, мезгилдүү акы төлөнүүчү өргүү, ошондой эле майрам күндөрү үчүн акы төлөө» [7, 2-3-бб.].

Адам укуктарынын биринчи мууну экинчи муундун укуктарын түзгөн экономикалык жана социалдык укуктардан кыйла айырмаланаарын белгилей кетүү маанилүү, анткени экономикалык жана социалдык укуктарды ишке ашыруунун натыйжалуулугун кароодо мамлекеттин экономикасынын абалын жана анда болгон ресурстарды эске алуу зарыл. 1966 -жылкы "Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар боюнча Эл аралык пактыда" "укуктар акырындык менен жана колдо бар ресурстардын максималдуу чегинде камсыздалуусу керек" деп жазылган [8].

Адам укуктары жаатындагы кээ бир окумуштуулар ажыратылгыс укуктарга биринчи муундагы укуктарды гана кошушат. Алсак, М.В. Баглай "экономикалык жана социалдык укуктардын коргоолуучулугу юридикалык күчү боюнча саясий жана жарандык укуктарга караганда алсызыраак экенин" баса белгилейт. Ал муну рынок экономикасынын шарттары жана мамлекеттин экономикалык жараяндарга таасир берүү мүмкүнчүлүгүнүн төмөндөөсү менен байланыштырат. Анын ою боюнча, экинчи муундагы укуктар сотто корголуусу мүмкүн эмес, анткени сот конкреттүү жоопкердин жоктугуна байланыштуу укуктарды конституциялык бышыктоонун негизинде гана жарандык доону кабыл албайт. Натыйжада, социалдык укуктар алар тарабынан укуктук ченемдер менен эмес, мамлекет өз саясатында умтулуусу керек болгон стандарттар менен таанылат» [9, 216-б.].

С.С.Алексеевдин ою боюнча "экинчи муундагы адам укуктары ажыралгыс укуктар эмес, анткени алар өздөрүнүн юридикалык тегине которулган эмес жана мамлекеттин экономикалык абалынан көз каранды" [10, 621-б.].

О.Э.Лейстин көз карашы менен макул болууга болот. Ал "эмгек мамилелерин укуктук жөнгө салуу коомдо өкүм сүрүп жаткан коомдук-саясий жана экономикалык реалдуулуктарды эске алуу менен келечекке багытталган болуусу керек" деп эсептейт [11, 31-б.].

А.М.Лушниковдун жана М.В.Лушникованын ойлору боюнча аткарылышы жашоо үчүн зарыл болгон каражаттарды алууга мүмкүндүк берген эмгек укугу, ошондой эле коопсуз эмгек шарттарына ээ болуу укугу адамдын табигый укуктарынын катарына кирет, бирок алардын анык мазмуну мамлекеттин экономикалык абалына жана бир катар башка факторлорго жараша болот [12, 26-б.].

Жогорудагылар менен биргеликте илимге "жамааттык укуктар" деп аталган үчүнчү муундагы укуктар да белгилүү. Өнүгүүгө, тынчтыкка, сергек курчап турган чөйрөгө болгон укуктар, адамзаттын жалпы мурасын биргелешип пайдалануу, маалымат алуу, гуманитардык жардам алуу укугу – бул укуктар көбүнчө үчүнчү муундагы укуктардын категориясына кирет. "Жамааттык укуктар" түшүнүгү адам укуктары жаатындагы эл аралык эксперттердин ортосунда талашып-тартышууну жаратат, анткени алар адам укуктарына жеке адам гана ээ боло алат деп ырасташат, ал эми үчүнчү муундагы укуктар адамдардын чоң тобуна таандык. Дүйнө коомчулугу укуктардын үчүнчү мууну боюнча бир пикирге келе элек, бирок бул маселе эл аралык укуктук доктринада андан аркы тереңирээк изилдөөнү талап кылат.

Коомчулукта төртүнчү муундун укуктары боюнча да бирдей маанилүү эмес пикир куралууда. Алар өз денесин манипуляциялоо менен байланышкан соматикалык же жеке укуктар деп аталат. "Жеке (соматикалык укуктар)" терминин илимий жүгүртүүгө В.И. Красс

киргизген. Окумуштуу адамдын өз денесин өз алдынча буйруу “укугуна” карата фундаменталдуу дүйнө таануучулук ишенимге негизделген денесин “модернизациялоо”, “реставрациялоо” жана ал тургай “фундаменталдуу реконструкция жүргүзүү”, организмдин функционалдык мүмкүнчүлүктөрүн өзгөртүү жана бул мүмкүнчүлүктөрдү техникалык-агрегаттык же дары –дармек каражаттары менен кеңейтүү сыяктуу укуктардын тобун бөлүп көрсөттү [13, 43-б.].

Белгилей кетсек, бардык эле изилдөөчүлөр адам укуктарынын мындай классификациясын колдобойт. Кээ бирөөлөр бардык укуктар бөлүнгүс деп эсептешет, индивид дайыма ар кандай укуктарды алып жүрүүчү болуп эсептелет, ал эми бөлүнүү шарттуу мүнөзгө ээ болуу менен анык эл аралык укуктук ченемдерди түзүүнүн тарыхый өзгөчөлүктөрүн гана чагылдырат [14, 148-б.].

Эмгек укуктарынын коомдук жашоодогу ролун толук аныктоо үчүн эл аралык эмгек укугунун өнүгүүсүнүн жана калыптануусунун тарыхый этаптарын кароо зарыл. Эмгек мыйзамы жаралган күндөн тартып эле эмгек маселелери боюнча өлкөлөрдүн улуттук мыйзамдары эл аралык эмгек стандарттарын иштеп чыкпастан жана аларды андан ары ишке ашырбастан туруп жетишсиз юридикалык тегиздик болоору айкын болду. Бул эл аралык укуктук ченемдер эмгектин адилетсиз шарттарынан коргоонун бир түрү болгон [15, 17-б.]. Ушуга байланыштуу эмгек мыйзамын түзүүнүн биринчи аракеттери 19-кылымдын башында пайда болгон. Алгачкы жолу эмгекти эл аралык укуктук жөнгө салуу зарылдыгы жөнүндөгү идея англиялык өнөр жайчы Роберт Оуэнде, француз экономисти Жером-Адольф Бланкиде жана бельгиялык Эдуард Дуспетодо пайда болгон. Бирок, эл аралык эмгек мыйзамын түзүүгө кыйла тутумдуу мамиле Эльзасстык фабрикант Д.Леграндга таандык. 1840-жылдан 1855-жылга чейин ал Европанын алдыңкы мамлекеттеринин (Франция, Улуу Британия, Россия, Швейцария) өкмөттөрүнө билдирүүлөрдү дайыма жөнөтүп турган, анткени ал жумушчу тобунун көтөрүлүшү сөзсүз болорун толук түшүнүп, мындай тобокелдерди болтурбоого жардам берүүсү үчүн эмгек мыйзамдарын реформалоону талап кылган [16, 163-б.]. Эмгек укугунун нормаларын түзүү боюнча көп сандаган сунуштар Франция менен Германиянын парламенттерине берилген. Д.Легран жумушчу табын дайыма ашыкча иштөөдөн коргоо үчүн эл аралык эмгек укугунун ченемдерин юридикалык түрдө бышыктоону, жумушка кабыл алууда минималдуу жашты белгилөөнү каалаган, анткени бул балдардын деградациясынын, алардын физикалык абалынын начарлашынын жана үй -бүлөсүнөн обочолонуусунун түпкү себеби болгон. 1844 –жылы ал Эл аралык эмгек кодексин түзүү демилгесин көтөрүп чыккан, анын жоболорун бир нече жолу иштеп чыгып, жакшырткан. Анын идеяларына он эки сааттык жумуш күнү жана түнкүсүн жумуштун дээрлик бардык түрүнө тыюу салуу кирген. Эл аралык эмгек укугунун калыптануусу жана өнүгүүсү үчүн Д.Легранд эмгекти эл аралык укуктук жөнгө салуу дүйнөлүк саясатта жаңы тенденция болорун жарыялоо менен мурдагыларынан айырмаланып, чоң эмгек кылган. 1843 -жылы Бельгиянын кылмыш -укуктук эксперти жана өндүрүштүк мамилелерди изилдөөчү Эдуард Дюспето да өнөр жай ишканаларында жаш жумушчулардын физикалык жана моралдык шарттарын изилдөөсүнүн алкагында эмгек укуктарын эл аралык деңгээлге чыгаруу демилгесин көтөргөн. Ал ошондой эле кул сатууга каршы болуп, жумушчулар үчүн жалпы толеранттуулукка жана мыйзамдуу түрдө уюштурулган кайрымдуулукка чакырган.

Биринчи расмий демилгени Европа өлкөлөрүндө болуп өткөн консультацияларга ылайык 1876 -жылы Швейцария (кийин кайрадан 1881-ж.) билдирген. 1883-жылы Цюрихте болгон жумушчу жолугушууда профсоюздун кызыкдар өкүлдөрү өкмөттөр ортосунда шашылыш сүйлөшүүлөрдү жүргүзүүнү талап кылышкан. 1885-жылы социалисттердин тобу эмгек маселелери боюнча эл аралык уюмун түзүү долбоорун даярдашкан, бирок бул демилге дүйнөлүк коомчулук тарабынан колдоого алынган эмес. Швейцария өкмөтү 1890 -жылдын май айында Берн эмгек конференциясын өткөрүүнү демилгелеген. Күн тартибинде жекшемби күндөрү иштөө, балдардын өндүрүштө иштөө үчүн жаш курагынын минимумун белгилөө, жашы жете электердин жумуш күнүн кыскартуу, аялдардын, балдардын жана өспүрүмдөрдүн кооптуу жана зыяндуу өндүрүштө эмгектенүүсүнө тыюу салуу маселелери каралды. Албетте,

алдыдагы конференциянын маанилүү маселеси Европа өлкөлөрүнүн көбү катыша турган эл аралык укуктук актыны иштеп чыгуу болушу керек эле. Көпчүлүк мамлекеттер 1890-жылдагы сунушталган ушул конференцияга катышууга макулдугун беришти, анткени алар коомго эл аралык эмгек шарттары керек экенин сезишти. Бирок, ошол эле учурда Германиянын Императору Вильгельм II Берлинде ушундай түрдөгү конференцияны уюштурган. Конференциянын негизги шарты жумушчу маселелери боюнча конвенцияны иштеп чыгуу болгон деп божомолдонгон. Жер астындагы жумуштардагы аялдардын жана балдардын эмгек укуктарын коргоо, эс алуу күнүн белгилөө көйгөйлөрү бул конференциянын күн тартибинде өзгөчө орунду ээледі. Германия статистика жүргүзүүгө тийиш болгон мамлекеттик кызматкерлердин белгилүү бир санын дайындоону жана абрикалык мыйзамдарды иштеп чыгууну өз ичине камтыган аткарылган иштердин негизинде конференцияларда отчетторду берүүнү талап кылды. Швейцария өкүлдөрүнүн узак мөөнөттүү идеялары жана милдеттери бар болчу. Алар Конференцияга катышкан өлкөлөр кабыл ала турган конвенциянын жоболорун иштеп чыгууну көздө туткан “милдеттүү түрдө уюштурулган ишти” белгилөө зарыл деп эсептешти. Ошол кездеги алардын ишмердүүлүгүнүн приоритеттүү багыты болуп кийинки конференциялар үчүн эмгек маселелери боюнча бардык маалыматты координациялоочу жана бириктирүүчү туруктуу бюронун түзүү саналды. Конференциянын иши мурда өкмөттөргө сунушталган эмгек стандарттарын кабыл алуу болгон.

1897-жылы Швейцариянын профсоюз уюмдары социалисттер жана католик профсоюздарынын өкүлдөрү менен бирге Цюрихте эмгекчилердин укуктарын коргоо боюнча эл аралык конгрессти чакырышканда, эл аралык эмгекти жөнгө салуу маселеси кайра көтөрүлгөн, бул конгреске Европанын он үч өлкөсүнөн жана АКШдан 400 делегат жана 200 байкоочу катышкан. Бул конгресстин жыйынтыгы боюнча 1900-жылы июлда эмгек уюмун түзүү долбоору 6 мүчөдөн турган атайын комитет тарабынан талкууга алынган. Мындан кийин Эмгекчилерди коргоонун эл аралык ассоциациясы (International Association for Labour Legislation) түзүлгөн. Ассоциациянын иши учурунда Базелде анын аткаруучу органы – Эл аралык эмгек бюросу (International Labour Office) түзүлгөн. Эл аралык эмгек бюросунун ишмердүүлүгү мамлекеттердин улуттук эмгек мыйзамдарын изилденүүсү, эмгек стандарттарын универсалдуу деңгээлде шайкеш келтирилүүсү жана башка өлкөлөр менен эмгек маселелери боюнча байланыш түзүлүүсү үчүн эмгекти жөнгө салуу боюнча мүмкүн болгон бардык мыйзамдарды жарыялоого, отчетторду жана башка документтерди даярдоого негизделген.

Эл аралык Эмгек Бюросу Эл аралык Эмгек Бюросунун ыйгарым укуктарын өзүнө алган Эл аралык Эмгек Уюму [17] түзүлгөнгө чейинки 1901-1919-жылдары иштеп келди.

ЭЭУ Биринчи дүйнөлүк согуштан кийинки социалдык реформага байланыштуу тынчсыздануусун билдирүү жана ар кандай реформа эл аралык деңгээлде жүргүзүлүүсү керек деген ишенимди билдирүү үчүн түзүлгөн. Бул уюмду түзүү идеясы 19-кылымдын орто ченинде жана 20-кылымдын башында Европада жана Түндүк Америкада болгон жумушчулардын олуттуу, кээде адамгерчиликсиз эксплуатациялоонун эсебинен жетишилген өнөр жай төңкөрүшүнүн жана экономикалык өсүштүн натыйжасында пайда болгон [18, 7-б.].

Болгария эл аралык юристи И.Янулов XX кылымдын 30 -жылдарында эмгек боюнча эл аралык укуктук ченемдерди түзүүнүн бир катар негиздерин белгилеген, анын ичинде эмгек жөнүндөгү улуттук мыйзамдардын да, мээгектин эл аралык ченемдеринин да пайда болуусунун негизги себеби болгон, өнөр жай революциясынын натыйжасы болуп калган начар эмгек шарттарын белгилеген. Эмгек мыйзамдуулугу боюнча жеке адамдардын бардык демилгелери жана конгресстер ири өнөр жайларындагы эмгек шарттарынын көйгөйлөрүн изилдөөдө эл аралык кызматташтыктын зарылдыгына көңүл бурушту [19, 20-б.].

Биринчи дүйнөлүк согуштун жыйынтыктары боюнча, 1919-жылдын 28-июнунда Версаль тынчтык келишимине кол коюлган, анын XIII бөлүгүндө эмгекти эл аралык укуктук жөнгө салуу боюнча жоболор камтылган, тактап айтканда анда Эл аралык эмгек конференциясын өткөрүү жана Эл аралык Эмгек Уюмун Улуттар Лигасынын түзүмдүк бөлүмү катары уюштуруу каралган.

Биздин оюбузча, ЭЭУнун түзүлүүсүнө үч топ себеп болгон: гуманитардык, социалдык жана экономикалык. Жумушчулар оор абалда тургандыктан, мамлекеттер гумандуураак эмгек стандарттарын жана эмгек ишмердүүлүгүнүн шарттарын орнотуу үчүн гуманитардык чөйрөдө кызматташуусу керек болчу. Кандайдыр бир стандарттарды белгилөөнүн социалдык себеби ар тараптуу трансулуттук мүнөзгө ээ боло турган ар кандай нааразычылыктардан коркуу менен байланышкан. Акыр-аягы, экономикалык ойлор – бул башка мамлекет мамлекеттин улуттук экономикасы менен жумушчулардын эмгегине кеткен чыгымдардын төмөндүгүнүн эсебинен атаандашат деген коркунучтар. Айрым өлкөлөрдүн жумушчулардын абалын жакшыртууга болгон умтулуусу чыгымдардын өсүүсүнө, продукциянын өздүк наркынын өсүүсүнө алып келип жатты, бул атаандаштык күрөштү татаалдаштырды жана көпчүлүк өлкөлөрдө социалдык көйгөйлөрдү чечүүнү талап кылды.

Адабияттар:

- 1.J.M. De Neve and G. Ward: Happiness at work, Chapter 6, in J. Helliwell, R. Layard and J. Sachs: World Happiness Report 2017, New York, Sustainable Development Solutions Network. 2017. P. 43.
- 2.Соловьев В.С. Оправдание добра. Нравственная философия. 1897. С. 27-28.
- 3.Киселев И.Я. Новый облик трудового права стран Запада (прорыв в постиндустриальное общество). Бизнес-школа «Интел-Синтез», 2003. С. 13.
- 4.Vasak K. Human Rights; A Thirty-Year Struggle: the Sustained Efforts to Give Force off the Universal Declaration of Human Rights. UNESCO Courier, 1977. P. 47.
- 5.Компас: Пособие по образованию в области прав человека с участием молодежи. Страсбург. Совет Европы. 2015. С. 2.
- 6.Fundamental Social Rights in Europe. European Parliament. Luxembourg. 1999. P. 5-6.
- 7.Международные пакты о правах человека. СПб., 2003. С. 2-3.
- 8.Конвенции и соглашения. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml - Дата обращения: 7 марта 2018.
- 9.Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации. М., 1998. С. 216.
- 10.Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия. М., 1999. С. 621-622.
- 11.Лейст О.Э. Сущность права. М., 2002. С. 31.
- 12.Лушников А.М., Лушникова М.В. Трудовые права в XXI веке: Современное состояние и тенденции развития. М., Проспект, 2015. С. 26.
- 13.Крусс В.И. Личностные («соматические») права человека в конституционном и философско-правовом измерении: к постановке проблемы // Государство и право. 2000. № 10. С. 43.
- 14.Международное право в 2 т : учебник для академического бакалавриата / А. Н. Вылегжанин [и др.]; под ред. А. Н. Вылегжанина. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Издательство Юрайт, 2015. Т.1. С.148.
- 15.Valticos N. International Labour Law. Springer Science, Business Media Dordrecht, 1979. P.17.
- 16.B. Reinalda. Routledge History of International Organizations: From 1815 to the Present Day. 2010. P. 163.
- 17.B. Reinalda. Routledge History of International Organizations: From 1815 to the Present Day. 2010.
- 18.Бекашев Д.К. Международное трудовое право. Публично-правовые аспекты. М.: Проспект, 2015. С. 7.
- 19.Давлетгильдеев Р.Ш. Международно-правовая защита трудовых прав человека. М.: РУДН. 2017. С. 20.

*Суюмбаев Т.Т., преподаватель
МНУ имени К.Ш.Токтомаматова*

ПРОБЛЕМАТИКА ВОЗНИКНОВЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ КАК ПРАВОВОГО ЯВЛЕНИЯ

Аннотация

Теоретические и практические проблемы правового регулирования политических партий относятся к числу приоритетных и традиционно находятся в центре внимания как зарубежной, так и отечественной юридической и политической науки. На современном этапе развития Кыргызской Республики данные проблемы приобретают особую актуальность в силу того, что под влиянием проводимых в стране преобразований, сопровождающихся углублением экономического кризиса, уровень эффективности осуществления связи между государством и обществом политическими партиями остается удручающе низким.

Ключевые слова: политических партий, законодательное регулирование, обществе, форма правления, социальное явление.

THE PROBLEM OF THE ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF POLITICAL PARTIES AS A LEGAL PHENOMENA

Annotation

Theoretical and practical problems of legal regulation of political parties are among the priority ones and are traditionally in the focus of attention of both foreign and domestic legal and political science. At the present stage of the development of the Kyrgyz Republic, these problems are of particular relevance due to the fact that under the influence of the reforms carried out in the country, accompanied by a deepening economic crisis, the level of effectiveness of communication between the state and society by political parties remains depressingly low.

Key words: political parties, legislative regulation, society, form of government, social phenomenon.

При изучении такого социально-правового феномена как политические партии наиболее заметным фактом является отсутствие умеренности в оценках их роли и сущности. Эта излишняя «эмоциональность» характерна как для наших, так и для зарубежных ученых. Даже исследователи классической американской партийной системы, имеющей длительную историю, не проявляют умеренности в своих рассуждениях о политических партиях. В основном это проявляется при оценке взаимосвязи «политические партии - демократия». Одни прославляют партии как представителей демократизма общества и даже как инструменты, посредством которых демократическое население осуществляет руководство, само собой. Так, Дж. Брайс однозначно утверждал, что «дух и сила партий были в Америке также необходимы для приведения правительственного механизма в действие, как пар необходим для локомотива». Некоторые делали шаг дальше, объявляя партии творцами демократических процессов, которые они в настоящее время и обслуживают. Например, Е. Шаттнейдер указывал, что «рост влияния политических партий, несомненно, один из принципиальных отличительных признаков современного управления. Партии, фактически, сыграли главную роль как создатели демократического управления. Вначале должно решительно утверждаться, что эта книга посвящена следующим тезисам: во-первых, политические партии создали демократию и, во-вторых, современная демократия немыслима без партий». Это героическое видение партий находится в полном контрасте с выражениями антипартийных настроений, присущими другой группе исследователей, считающих, что политические партии не являются необходимыми или даже губительно воздействуют на демократическую политическую жизнь. Некоторые исследователи придерживаются крайних позиций, считая необходимым запрещение деятельности политических партий. Республиканские отцы-основатели были достаточно подозрительно настроены по отношению к организованным группам в политической жизни. Джеймс Мэдисон назвал процесс образования партий «бедой группировок». Реформы американских прогрессистов были направлены, в основном, против осознаваемого вреда закрепившихся политических партий и их контроля над политическим процессом.

Если говорить о исследователях политических партий, то и здесь заметно их разделение на тех, кто считает, что демократия и политические партии суть неразрывны, и тех, кто считает, что политические партии не только не реализуют идеалы демократии, а, наоборот, уничтожают их. И эмоциональный накал споров этих двух групп не меньше, чем у зарубежных коллег. При этом такие дискуссии характерны не только для современной науки. Если говорить о критическом отношении дореволюционных ученых к модели «политические партии - демократия», яркий пример представляет собой взгляд М.Я.Осторгорского, который подчеркивал, что «партия обычно представляла из себя лишь вывеску, прикрывающую иногда глубоко внутренние расхождения во мнениях, борьбу между фракциями, иногда более ожесточенную, чем та борьба, в которую она вступала с соперничающей партией. Члены партии объединялись, чаще всего, общим стремлением возможно выгодно использовать в политике «то, что было в ней» для организации или связанных с нею частных интересов». Споры о соотношении партий и демократии продолжаются до настоящего времени. Так, политолог С.Марков указывает, что «альтернативой партиям являются не всеобщее согласие и соборность, а жестокая борьба без правил», следовательно, демократия без партий невозможна. С наличием демократии связывают существование политических партий В.Н.Даниленко, Н.К.Кисовская, В.В.Комарова, К.Г.Холодковский и многие другие. На настоящем этапе критический взгляд на функциональное назначение политических партий приобрел новых сторонников. Это нашло отражение в распространении политологических теорий «кризиса партий», «упадка двухпартийной системы», которые подчеркивают потерю значения политических партий по сравнению с внепарламентскими неформальными объединениями (гражданскими инициативами, различными социальными движениями, группами давления и другими). Сторонники подобных теорий разделяют мысль, что политические партии в современном обществе во все возрастающей мере теряют способность эффективно выполнять свои функции. Существует мнение, что политические партии — это анахронизм, институт, теряющий свое функциональное назначение, что на смену партиям пришли такие институты как группы давления и ассоциации бизнеса, которые с успехом заменяют политические партии в их основных функциях по связи с государственными органами, делегированию представителей соответствующих слоев в политическую элиту общества. Данного мнения придерживаются многие современные ученые, например, М.Доган, А.Н.Кулики т.д.

По мнению автора, не вполне верно говорить о прямой связи между существованием политических партий как таковых и демократией как политическим режимом. Не существует категорической зависимости между установлением демократии и возникновением, и развитием политических партий. Партии в их современном виде были порождены не демократией, а потребностями сложного, урбанизированного, индустриального общества и велениями мира, охваченного международной напряженностью. Именно эти факторы играют фундаментальную роль в появлении и развитии политических партий. Партии начинают появляться там, где реальности общественной жизни не позволяют отдельной личности эффективно бороться за власть. Чем более сложно организовано общество, чем более труден процесс вхождения в политическую элиту государства, тем более благоприятны условия для создания политических партий. Когда общество разделено на множество социальных групп, часть которых (или все) формально допущены к осуществлению государственной власти, то наиболее эффективно политические права будут реализовываться политической партией - специальным инструментом введения представителей определенных социальных групп в политическую элиту. Таким образом, политические партии возникают вне связи с формами правления и политическими режимами. Однако, государство может оказывать существенное влияние на формы существования политических партий путем правовой регламентации в пределах, ограниченных определенной формой правления и политическим режимом. Форма правления и политический режим порождают каждый для себя особые виды деятельности политических партий в сфере борьбы за государственную власть. Так, если представить себе сложноорганизованное, урбанизированное общество с высокой степенью стратификации,

формой правления которого будет аристократия, то можно с уверенностью предположить, что и в этом недемократическом обществе будут существовать партии и партийная система. Демократия же создает наиболее благоприятные условия для многообразия политической жизни, свободной деятельности любых партий на политической арене и защиты прав всех граждан на политические объединения. Данный вывод подтверждается тем, что древнейшие демократии Афин и Новгорода не знали партий и партийных систем, эти общества не были достаточно сложно организованны. Примером отсутствия связи между демократией и возникновением партий, на наш взгляд, является также действительность конца XIX - начала XX века. Политический режим того времени нельзя назвать демократическим, однако, первые политические партии возникли именно при отсутствии демократического устройства государства и общества. Все вышеуказанное позволяет сделать вывод, что политические партии были порождены потребностями сложноорганизованного общества, и дальнейшая эволюция партий как форм социальной реальности тесно связано с эволюцией этого общества.

Итак, можно твердо утверждать, что одним из подходов к изучению политических партий является их исследование как особого социального явления.

Политические партии как социальное явление имеют достаточно длительную историю. Среди исследователей существует точка зрения, согласно которой прототипы партий существовали ещё во времена афинской демократии. Действительно упоминание о существовании нескольких противоборствующих групп в Афинах в VI веке до н.э. можно найти у Аристотеля. Также в Древнем Риме термином «pars» обозначались группы должностных лиц, поддерживающих того или иного императора. Однако, если понимать под политическими партиями всего лишь группу людей, имеющих схожие взгляды на деятельность по управлению, то можно выяснить, что партии появились одновременно с возникновением власти и существовали уже в неолите, ибо ни что так не свойственно людям как стремление объединяться для совместных действий с теми, кто придерживается похожих взглядов. Если же рассматривать политическую партию как структуру более сложную, чем просто группа единомышленников, то можно утверждать, что история возникновения партий началась гораздо позже. Организации, от которых произошли политические партии в их современном понимании, возникли в период ранних буржуазных революций в XVII - XVIII веках. Первыми считаются политические партии, возникшие в начале XVII века в Голландии в результате борьбы оранжистов и республиканцев. Партии расширяли сферу своей деятельности и увеличивали свою значимость в политической жизни постепенно с вовлечением в политику, в том числе в избирательный процесс, все более широких слоев населения. Если первоначально партии представляли собой узкие клубы экономических и политических элит, для которых не было типичным существование местной организации и партийной дисциплины, то, начиная с конца XIX века, партии приобретают все больше черт, свойственных четко организованным группам. Происходит это потому, что с усложнением самой общественной структуры и с допуском к избирательному процессу более широких масс населения, политические партии для того, чтобы выжить, преуспеть и найти своё место в этой структуре, вынуждены были привлекать эти массы на свою сторону. Для этого было необходимо сменить те четкие и узкие элитарные интересы, которые партии представляли первоначально, на более широкое представительство интересов массового электората. По мере ещё большего усложнения и урбанизации общества увеличивался его отрыв от государства, функцию посредников между этими двумя важнейшими структурами взяли на себя различные политические и околополитические организации и группы. Таким образом, с формированием сложноорганизованного гражданского общества с его разнообразными и противоречивыми потребностями политические партии стали наиболее эффективными выразителями этих потребностей, выразителями социального заказа. Они стали играть роль посредников между государственной машиной, принимающей конкретные решения, и гражданским обществом, несущим груз этих решений. Фактически политические партии проводят информацию в обе стороны - как от гражданского общества к государству, так и от государства к гражданскому обществу. Таким образом, видно, что для формирования

здоровых партий и партийных систем в их современном понимании, по нашему мнению, необходимы, как минимум, три условия - существование сложноорганизованного социума, наличие развитого гражданского общества и наличие в этом обществе более или менее четко выраженных разнообразных интересов. Степень эффективности партий, по нашему мнению, находится в прямой зависимости от степени реализации вышеуказанных условий. Данное утверждение в значительной мере объясняет проблемы современных политических партий. Слабость и неэффективность партийной системы порождена, в основном, двумя факторами. Во-первых, негативное влияние на формирование партий оказывает слабость гражданского общества как такового. Неразвитость гражданского общества порождает и другую важную проблему - отсутствие связи между политической элитой и обществом. Это объясняется тем, что политические партии являются не представителями гражданского общества, в силу несформированности такового, а представителями той же политической элиты. В силу этого необходимости в осуществлении связи между обществом и политической элитой у них просто не может возникнуть. Фактически политические партии Кыргызстана находятся на уровне развития, соответствующем уровню развития европейских партий в XVII — XVIII веках, когда они представляли собой узкие клубы экономических и политических элит без местной структуры и партийной дисциплины. Вторым фактором, объясняющим слабость политических партий, является отсутствие в обществе четко выраженных интересов более или менее значительных социальных групп. Образно говоря, нельзя быть оратором, когда не имеешь речи. Чтобы стать представителями общества в отношениях с государством, партия должна знать, какие интересы ей нужно представлять. Формирование подобных социальных интересов в обществе находится на стадии инстинктивного ощущения. Интересы недостаточно четко выражены, чтобы можно было использовать для их реализации такое мощное орудие, как политическая партия.

В Кыргызстане партии как явление социальной реальности возникли достаточно поздно - только на рубеже XIX-XX веков. Основой возникновения партий стали общественно-политические кружки, возникшие в 20-ых — 30-ых годах XIX века. Появившиеся партии действовали, в основном, нелегально. Первой возникла РСДРП в 1898 году, затем в 1901 году - партия социалистов-революционеров. Всплеск образования партий произошел после событий 1905 года, в начале XX века было создано более 80 партий. Однако, до февраля 1917 года свободная организация и деятельность партий были запрещены. Легальная деятельность партийной политической оппозиции была разрешена после Февральской революции. После Октябрьской революции партийное движение стало постепенно затихать, и к 30-ым годам в стране сформировалась однопартийная система. Постепенно КПСС перестала быть партией и вошла составной частью в государственный аппарат.

Формирование советской «партийной» системы подтверждает правильность нашего утверждения о решающей роли в формировании эффективных партий трех условий - существование сложноорганизованного социума, наличие развитого гражданского общества и наличие в этом обществе четко выраженных разнообразных интересов. При поглощении государством гражданского общества, при отсутствии четкости и разнообразия социальных интересов в стране не могут возникнуть здоровые партии, несмотря даже на присутствие такого условия, как сложная организация общества. Как только все три вышеуказанных условия реализуются, то при активизации политической оппозиции происходит возникновение партий

Литература:

1. Дж. Брайтс. Американская республика. М., 1980 г., ч.2, с.267;
2. E.E.Schattschneider, Party Government (New York: Rinehart, 1942), p. 1;
3. Федералист. Политические эссе. А.Гамильтон, Дж.Мэдисон, Дж.Джей. Москва, 2000г. Эссе № 10, с.79;
4. М.Я.Острогорский. Демократия и политические партии. М., 1930, т.2, с.250-251;
5. С.Марков. Формы существования политических партий в современной России. Формирование политической системы России. Под ред. А.Кортунова. М., 1996, с.42;

6. Конституционное право зарубежных стран. Учебник. Под ред. М.В.Баглая. М., 1999, с. 150;
7. Н.К.Кисовская. Партии и перспективы демократизации в России. Политические институты на рубеже тысячелетий. Дубна, 2001, с.444;
8. В.Комарова. Формы непосредственной демократии в России. Учебное пособие. М., 1998, с.232;
9. К.Г.Холодковский. Партии: кризис или закат? Политические институты на рубеже тысячелетий. Дубна, 2001, с.80;
10. М.Доган. Падение традиционных ценностей в Западной Европе: религия, государство, нация, власть. «МЭиМО», 1999, № 12, с.28;
11. А.Кулик. Политические партии постсоветской России: опора демократии или костыль режимной системы? «МЭиМО», 1998, №12, с.57-58;
12. Аристотель. Сочинения: В 4 т. Т.1, Москва, 1975 г., с.367;
13. Словарь юридических латинских терминов и выражений. Москва, 1999 г., с.86;

*Аттокурова М.У., преподаватель
МНУ имени К.Ш.Токтомаматова
Тойгонбаева Н.О., преподаватель
МНУ имени К.Ш.Токтомаматова*

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ ГРАЖДАНСТВА

Аннотация

В данной статье рассматривается вопрос гражданства и определение его сущности. Понятие гражданства выступает одним из базовых вопросов суверенитета, а в суверенитете каждого государства равным образом содержит источник развития и существования вопроса гражданства. Институт гражданства регулирует не только вопросы государственного управления и суверенитета, но также рассматривает вопросы обеспечения государством защиты основных прав и свобод своих гражданам как внутри страны, так и за ее пределами.

Но тем не менее регулирование вопроса гражданства относится к внутренним компетенциям каждого государства. Вопросы приобретения или утраты гражданства регулируются национальным законодательством каждого государства самостоятельно, хотя могут возникнуть коллизии в законах о гражданстве в разных государствах. Такие столкновения могут стать основой для конфликта между государствами. И для решения таких конфликтных ситуаций государства стараются заключить между собой соглашения, то есть создать определенные правила, регулирующие данный вопрос на международном уровне.

Ключевые слова: суверенитет государства, гражданство, население, международные договора, права и свободы человека.

ЖАРАНДЫКТЫН ТҮШҮНҮГҮ ЖАНА МАҢЫЗЫ

Аннотация

Бул макалада жарандык маселеси жана анын маңызын аныктоо жөнүндө сөз болот. Жарандык түшүнүгү суверендүүлүктүн негизги маселелеринин бири болуп саналат жана ар бир мамлекеттин эгемендигинде ал жарандык маселесинин өнүгүшүнүн жана болушунун булагын камтыйт. Жарандык институту мамлекеттик башкаруу жана эгемендүүлүк маселелерин гана жөнгө салбастан, өлкө ичинде жана анын чегинен тышкары өз жарандарынын негизги укуктары менен эркиндиктерин мамлекет тарабынан коргоону камсыз кылуу маселелерин да карайт.

Бирок, ошого карабастан, жарандык маселени жөнгө салуу ар бир мамлекеттин ички компетенциясына таандык. Жарандыкты алуу же жоготуу маселелери ар бир мамлекеттин улуттук мыйзамдары тарабынан өз алдынча жөнгө салынат, бирок ар кайсы мамлекеттердеги жарандык жөнүндө мыйзамдарда чыр-чатактар чыгышы мүмкүн. Мындай кагылышуулар мамлекеттер ортосундагы чыр-чатактын негизи болуп калышы мүмкүн. Жана ушундай чыр-чатактуу кырдаалды жөнгө салуу үчүн мамлекеттер бири-бири менен келишим түзүүгө, башкача айтканда, бул маселени эл аралык деңгээлде жөнгө салган айрым эрежелерди түзүүгө аракет кылып жатышат.

Түйүндүү сөздөр: мамлекеттик суверендүүлүк, жарандык, калк, эл аралык келишимдер, адамдын укуктары жана эркиндиктери.

THE CONCEPT AND ESSENCE OF CITIZENSHIP

Annotation

This article examines the issue of citizenship and the definition of its essence. The concept of citizenship is one of the basic issues of sovereignty, and in the sovereignty of each state it also contains the source of the development and existence of the issue of citizenship. The institution of citizenship regulates not only the issues of public administration and sovereignty, but also considers the issues of ensuring by the state the protection of the fundamental rights and freedoms of its citizens both within the country and abroad.

But nevertheless the regulation of the issue of citizenship belongs to the internal competences of each state. The issues of acquiring or losing citizenship are regulated by the national legislation of each state independently, although conflicts may arise in the laws on citizenship in different states. Such clashes can become the basis for conflict between states. And in order to resolve such conflict situations, states are trying to conclude an agreement with each other, that is, to create certain rules that regulate this issue at the international level.

Keywords: sovereignty of the state, citizenship, population, international treaties, human rights and freedoms.

Согласно статьи 15 Всеобщей декларации прав человека, каждый человек имеет право на получение гражданства, и никто не вправе изменить или лишить его гражданства.

Особенность такого предписания состоит в том, что гражданство является главной особенностью с помощью которого устанавливается взаимосвязь человека и государства, следствием юридического статуса личности.

В Конституции и в законах каждого государства в первую очередь устанавливаются права и свободы, а также обязанности человека, непосредственно связанные с гражданством, но с учетом того, что он является гражданином именно этого государства.

В статье 1 нормативно-правового акта «О согласованных принципах регулирования гражданства», утвержденной Межпарламентской Ассамблеей государств – участников Содружества Независимых Государств 29 декабря 1992 года, прописано, что под гражданством понимается устойчивая правовая связь человека со своим государством, где выражены их общие обязанности и конечно же их права.

Таким образом характеризующим свойством суверенного государства является его гражданство, в рамках которых определяются его основные права и свободы, а также обязанности.

В настоящее время, независимо от закрепленных в нормативно-правовых актах понятий гражданства в науке, нет общего понятия юридической природы гражданства.

Поэтому при исследовании вопроса гражданства возникают определенные проблемы при определении сущности права на гражданство, его значимости в системе конституционных прав и основных свобод человека в Кыргызской Республике. Спорный характер изучаемого вопроса гражданства, истолковывается не только трудностью самой проблемы гражданства, как специального государственного явления, но также внутренней связью гражданства с правом и государством, общие понятия, которого также отсутствуют.

При изучении института гражданства необходимо отталкиваться от того, что дефиниция всякого понятия обязана определять основные границы его предмета.

Любое понятие должно состоять из четко сформулированного определения, которое раскрывает основные элементы, а также структуру изучаемого явления. Но тем не менее раскрытие содержания понятия гражданства, не во всех случаях положительна в теоретическом понимании его предмета.

Многочисленность дефиниций понятия гражданства, объясняется тем, что данный вопрос постоянно изучается и вносятся изменения в его содержание.

Понятие гражданства связана определенными ситуациями, связанными с развитием самого человечества, а также и с определенными историческими событиями.

Таким образом, гражданство, находясь в определенной политико-правовой категории, порождает разные понятия своей природы.

Также в правоведении есть свои главные подходы к понятию гражданства: это когда под гражданством понимаем устойчивую правовую связь человека со своим государством, которая порождает права и обязанности с обеих сторон.

Тем не менее, понятие гражданства, прописанное в Законе Кыргызской Республики «О гражданстве Кыргызской Республики» от 21 мая 2007 года № 70, стало началом новой системы взаимного отношения государства и человека.

На основании статьи 3 Закона Кыргызской Республики «О гражданстве Кыргызской Республики», понимаем под гражданством правовую связь человека со своим государством, которая определяет определенный объем прав и обязанностей друг перед другом.

Юридический характер взаимосвязи человека с государством, которая определяет отношения гражданства, формулируется в ее правовом оформлении.

Вообще гражданство – это фактическое состояние, а не правовое. Нельзя рассматривать граждан той или иной страны только как общность лиц, которые живут на его территории, потому что именно граждане формируют население этого государства. Но также нужно отметить, что население государства состоит не только из своих граждан, но также и из иностранных граждан, временно проживающие на территории данной страны и лиц без гражданства, желающие в дальнейшем получить гражданство этой страны.

Понятие содержания гражданства состоит из правового оформления отношений гражданства и проявляется: в их общем правовом регулировании, определяющемся в их законодательстве, а также признания государством этого лица как своего гражданина, как на основе приобретения, так и утраты или прекращения гражданства; в оформлении гражданства в индивидуальном порядке для каждого подавшего на гражданство лица, то есть гражданство оформляется путем выдачи документа, подтверждающего его гражданство. Такими документами являются свидетельство о рождении, официальный документ удостоверяющий личность гражданина - (ID- карт) или же другой документ, доказывающий гражданство данного лица. Со стороны государства выполняется не только выдача гражданства, но параллельно осуществляется контроль за регистрацией рождения ребенка, заключения браков и удостоверения смерти человека.

Устойчивая правовая связь гражданина со своим государством состоит в их постоянном характере, которая длится с самого рождения и до наступления смерти гражданина, а также не допускается прекращение гражданства в одностороннем порядке. Прекращение гражданства должна быть осуществлена путем оформления соответствующих документов в индивидуальном порядке с согласия государства.

Исходя из вышеуказанного понятия, прописанного в Законе Кыргызской Республики «О гражданстве Кыргызской Республики», определяется, что гражданство нужно рассмотреть, как: суверенное право человека стать гражданином данного государства и быть всегда под его покровительством и защитой, обладать наделенными правами и свободами в рамках законодательства; суверенное право кыргызского государства создавать и принимать соответствующие нормативно-правовые акты в сфере гражданства, определять круг своих граждан, а также принимать решения о выдаче или прекращении гражданства; конституционно- правовой институт; элемент его суверенности, есть основной признак каждого государства.

В следствии этого под гражданством понимаем:

-правовое состояние – это есть длительное юридическое соглашение в двустороннем порядке, которое возникает между государством и человеком (в субъективном смысле);

-комплекс правовых норм, регламентирующие общественные отношения, которые связаны с гражданством и формируют конституционно-правовой институт (в объективном смысле), так как его нормы обладают конституционным характером, что выступает регулятором общественных отношений.

Поэтому, изучая понятия гражданства, нужно учесть следующие направления: гражданство – это есть правовой институт в нормах которого закрепляются отношения гражданства; гражданство – это есть правоотношение, в содержании которого представлены взаимные права и обязанности граждан и государства; гражданство – это есть субъективное право граждан выбирать принадлежность к тому или государству.

В полной мере гражданство включает в себя как индивидуальные, так и коллективные начала. Коллективные начала содержат в себе закрепление политико-правового состояния многих лиц, а индивидуальность выражается в закреплении политико-правового состояния отдельного лица. Гражданство отдельного лица сравнивается с гражданством в государственно-правовой форме как единое целое или его часть.

Коллективные начала и индивидуальность жизни общества и человека не делимы друг от друга. Они в общем отражены в конституционном статусе личности в целом, а также в составляющих его компонентах: как его права, свободы, обязанности, в правомочности и гражданстве.

Гражданство должно строиться на согласованном единении коллективного и индивидуального начала. В гражданстве одно начало не должно противостоять другому.

Поэтому гражданство не нужно рассматривать только как взаимодействие государства и отдельной личности вместе взятой.

Личность выступая первичным обладателем гражданства, также является частью целого общества, которое в итоге составляет само государство, проявляя тем самым в себе все свойства гражданства.

Отсюда следует отметить, что объединение коллективных и индивидуальных начал, определяющие меру социальной свободы лица, формулирует понятие гражданства, которая состоит в установлении и принятии нужного баланса между взаимосвязанными правами и обязанностями государства и индивида.

Гражданство для государства выполняет государствообразующую функцию, а для общества этнообразующую функцию, что выступает внутренней функцией гражданства. А внешняя функция гражданства выступает в качестве метода разделения насилия между государствами.

Гражданство- в индивидуальном порядке выполняет подтверждающую роль относительно принадлежности лица к тому или другому государству и функционально выступает базовой частью правового положения лица в государстве.

Таким образом, под гражданством понимаем, во-первых, устойчивую правовую связь гражданина с Кыргызской Республикой, которая выражается в общем, в их взаимных правах и обязанностях, а также совместной ответственности гражданина и самого государства, а во-вторых, право на получения гражданства является конституционным правом каждого индивида, которое предоставляется лицам, желающим получить гражданство определенного государства, но с соблюдением установленных требований данного государства.

Литература:

1.Всеобщая Декларация прав человека [Текст]: Принята 10 декабря 1948 года Генеральной Ассамблеей ООН // Российская газета. – 1995. – 05 апреля. – С. 5-6.

2.Гражданство. Регистрация [Текст] / М.Ю. Яковлева, А.А. Рождествина. – М.: Юрайт-Издат, 2007. – 3.

3.Проект Постановления Верховного Совета Российской Федерации «О рекомендательном законодательном акте Межпарламентской ассамблеи государств - участников Содружества Независимых Государств «О согласованных принципах регулирования гражданства» [Текст]: Постановление Президиума Верховного Суда РФ от 24 мая 1993 года № 5014-1 // Ведомости СНД и ВС РФ. – 1993. – № 23. – Ст. 831.

4.Российское гражданство: Учебное пособие [Текст] / И.Ф. Амельчаков, А.И. Прудников, Г.Ф. Скрипников и др. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – С. 73-74.

5.Закон Кыргызской Республики «О гражданстве Кыргызской Республики» от 21 мая 2007 года № 70 (в редакции Законов КР от 13 июля 2011 года N 94, 10 февраля 2012 года N 6, 17 марта 2012 года N 23).

6.Зиновьев, А.А. Конституционное право России: проблемы теории и практики [Текст] / А.А. Зиновьев. – СПб.: Герда, 2000. – С. 97-98.

Бекболотов К.А., магистрант
МНУ имени К.Ш.Токтомаматова

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ВОПРОСОВ ИММУНИТЕТА ГОСУДАРСТВА И ЕГО СОБСТВЕННОСТИ

Аннотация

В статье рассматривается иммунитет государства в зарубежных законодательствах и международно-правовых актах, также правовые позиции по вопросу иммунитета государства.

Ключевые слова: Иммунитет государств, иммунитет государства в зарубежных законодательствах, правовая позиция.

МАМЛЕКЕТКЕ ЖАНА АНЫН МҮЛКҮНӨ КОЛ ТИЙБЕСТИК МАСЕЛЕЛЕРИН ЭЛ АРАЛЫК УКУКТУК ЖӨНГӨ САЛУУ

Аннотация

Макалада мамлекеттин кол тийбестиги жөнүндө чет элдик мыйзамдаржана эл аралык укуктук актылар, ошондой эле мамлекеттик кол тийбестик маселесиндеги укуктук позициялар каралат.

Негизги сөздөр: Мамлекеттик иммунитет, чет элдик мыйзамдар боюнча мамлекеттик кол тийбестик, укуктук позиция.

INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF ISSUES OF IMMUNITY OF THE STATE AND ITS PROPERTY

Annotation

The article examines the immunity of the state in foreign laws and international legal acts, as well as legal positions on the issue of state immunity.

Keyword: State immunity, state immunity under foreign laws, legal position.

Национальные законы разных стран имеют разные взгляды на институт иммунитета иностранного государства, и существует тенденция рассматривать государство как обычного участника коммерческой деятельности, не связанной с социальными и правительственными функциями суверена. Функциональный иммунитет государства основан на национальном законодательстве по этому вопросу.

В большинстве стран нет специальных законов о государственном иммунитете, а положения об иммунитете включены в общие законы. Таким образом, в нашем национальном законодательстве есть всего несколько положений об иммунитете государства. В Кыргызской Республики регулирование отношений собственности осуществляется на основе положений, содержащихся в разделе VII «Применение норм международного и частного права к гражданско-правовым отношениям» части второй ГК КР, в частности в ст. 1167-1187, 1188-1192, 1193-1197. Указанные нормы национального законодательства свидетельствуют о том, что в настоящее время наше национальное право придерживается концепции абсолютного иммунитета иностранного государства.

С развитием международного гражданского оборота расширяется сфера участия государства в гражданско-правовых отношениях, осложненных иностранным элементом. Особенностью участия государства в частных международно-правовых отношениях, в том числе во внешнеэкономических сделках, является его юрисдикция. В эту особенность входит рассмотрение вопроса о государственной неприкосновенности.

Отказ государства от иммунитета - сложная и необходимая процедура в современных условиях для реализации возможности участия в частных правоотношениях, осложненных иностранным элементом, что способствует расширению участия государства в международном гражданском праве.

Государственный иммунитет - это принцип международного права, согласно которому суверенное государство не подчиняется власти других государств.

В то же время сложная практика внешнеэкономической деятельности и международная договорная практика нашей страны показывают, что Кыргызская Республика твердо согласна отказаться от юрисдикции иностранных судов.

Важность вопроса о государственном иммунитете подтолкнула к принятию Генеральной Ассамблеей ООН 19 декабря 1977 года специальной резолюции, в которой Комиссии ООН по международному праву (МКП) рекомендовалось включить в свою программу вопрос о юрисдикционном иммунитете государств и их правовой иммунитет. Специальная рабочая группа Комиссии давно работает над обобщением законодательной, судебной и международно-правовой практики в области государственного иммунитета. Работа комиссии была сложной, возникли две противоположные точки зрения: социалистические и некоторые развивающиеся страны отстаивали абсолютный иммунитет государства, а большинство членов комиссии поддерживали функциональный иммунитет государства. Сложность работы по Конвенции заключается в том, что с 1977 по 2004 годы Генеральная Ассамблея ООН приняла восемь промежуточных резолюций по проекту документа. В истории Генеральной Ассамблеи ООН этот орган редко издавал документ с такой стабильностью и последовательностью, чтобы судьба мира не зависела напрямую от него.

В настоящее время ограничение иммунитета государства абсолютно необходимо для нормального развития гражданско-правовых отношений с юридическими и физическими лицами иностранных государств, поскольку повышает доверие участников правоотношений друг к другу, способствует реализации важнейшего принципа гражданских правоотношений – равенства сторон. При подготовке Конвенции ООН столкнулись две несовместимые позиции в подходе к иммунитету государства, что в итоге объясняет и длительность работы над текстом Конвенции и ее непоследовательный, противоречивый характер. Непоследовательность Конвенции ООН состоит в отсутствии действенного механизма реализации обеспечительных мер до вынесения судебного решения и выполнения судебного решения, без чего судебное разбирательство во многом утрачивает смысл.

Однако любая кодификация государственных иммунитетов, безусловно, свидетельствует о прогрессивном развитии международного частного права. В будущем Кыргызской Республике было бы очень полезно присоединиться к Конвенции ООН о юрисдикции государств и их собственности.

Литература:

1. Гражданский Кодекс Кыргызской Республики от 8 мая 1996 года №15;
2. Европейская конвенция об иммунитетах государств от 16 мая 1972 года;
3. Акт Австралии об иммунитете иностранного государства 1984 г.;
4. Хлестова И.О. Проблемы юрисдикционного иммунитета иностранного государства в работе Комиссии международного права // Советский ежегодник международного права. 1988. М.

Маматкулов Э.М., магистрант
МНУ имени К.Ш.Токтомаматова
Акматабеков К.А., магистрант
МНУ имени К.Ш.Токтомаматова

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ АДВОКАТУРА - ЖАРАНДЫК КООМДУН ИНСТИТУТУ КАТАРЫ

Аннотация

Юридикалык кесип жарандардын гана бирикмеси эмес, ошондой эле мамлекет уюмдарга жана жарандардын жана юридикалык жактардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо боюнча иш-чараларды жүзөгө ашырган өзүн өзү башкаруучу кесиптик тутум. Жарандык коомдун институту катары Адвокатуранын көзкарандысыз өкмөттүк эмес уюм катары институционалдык түзүмү Кыргыз Республикасынын мыйзамдары тарабынан ага жүктөлгөн адамдын укуктарын жана эркиндиктерин коргоону камсыз кылуу милдети менен шартталган. Келечектеги адвокат кесибин өз ыктыяры менен тандайт, бирок мындай тандоо адвокаттардын жүрүм-турум эрежелерин жана этикалык жүрүм-турумун белгилөө укугуна ээ болгон адвокаттык кесипке милдеттүү катышуу менен байланыштуу экендигин билиши керек. Учурда Кыргыз Республикасында соттук-укуктук реформа жүрүп жатат. Бүткүл сот тутумун олуттуу жаңылоо жана бардык мыйзамдарды жаңылоо зарылдыгы белгиленди. Буга байланыштуу Жарандык кодексин жаңы редакциясын кабыл алуу, ошондой эле көптөгөн башка ченемдик укуктук актылар сыяктуу эле, өлкөдөгү сот тутумунун абалын олуттуу өзгөрткөн жана коргоо тутумун түп-тамырынан бери өзгөрткөн маанилүү кадамдар жасалды. кылмыш иши жана адвокаттын позициясы.

Түйүндүү сөздөр: юрист, укук, адвокатура, лицензия, коргонуу, саясат, юридикалык жардам, адвокат, мамлекет.

АДВОКАТУРА - КАК ИНСТИТУТ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Аннотация

Адвокатура - это не только объединение граждан, но и самоуправляемая профессиональная система, в которой государство дает организации и осуществление мер по защите прав и свобод граждан и юридических лиц. Как институт гражданского общества Институциональная структура адвокатуры как независимой неправительственной организации обусловлена обязанностью по обеспечению защиты прав и свобод человека, возложенной на нее законодательством Кыргызской Республики. Будущий юрист выбирает профессию добровольно, но он должен знать, что такой выбор связан с обязательным участием в адвокатуре, которая имеет право устанавливать правила поведения и этического поведения юристов.

В настоящее время в Кыргызской Республике проводится судебно-правовая реформа. Отмечена необходимость существенно модернизировать всю судебную систему, обновить все законы. В этой связи уже предприняты важные шаги, такие как принятие новой редакции Гражданский кодекса, а также многие другие нормативные акты существенно изменили состояние судебной системы в стране и кардинально изменили систему защиты от уголовного судопроизводства и положение адвоката.

Ключевые слова: адвокат, закон, адвокатура, лицензия, право, защита, политика, юридическая помощь, юрист, государство.

Деятельность адвокатуры регулировалась Законом СССР «Об адвокатуре в СССР» от 30.11.1979 г. и Положением «Об адвокатуре Киргизской ССР», утвержденным Законом Киргизской ССР от 11.11.1980 г. Этими Законами и нормативными актами в своей деятельности адвокатура Кыргызстана руководствовалась до 1999 года.

С принятием Закона Кыргызской Республики «Об адвокатской деятельности» введенного в действие Законом Кыргызской Республики от 21.10.1999 года № 115, адвокатура Кыргызстана приобрела статус независимого органа, а адвокатская деятельность в Кыргызской Республики стала лицензируемым государством видом деятельности. Право на защиту является одним из основополагающих требований для обеспечения права на справедливое судебное разбирательство, гарантированное международным правом, Конституцией и законодательством Кыргызской Республики.

Государственная политика Кыргызской Республики в области бесплатной юридической помощи отражена в Конституции Кыргызской Республики и соответствующих

законодательных актах. Статья 40 Конституции Кыргызской Республики гарантирует оказание квалифицированной юридической помощи и защиту прав и свобод каждого гражданина Кыргызской Республики, а в случаях, предусмотренных законом, юридическая помощь оказывается за счет государства.

Одним из важнейших вопросов юридической профессии сегодня является повышение качества юридической помощи, повышение профессионализма юристов. По итогам ряда «конференций», «круглых столов», встреч с участием юристов, государственных служащих, парламентариев, неправительственных организаций и международных организаций были проведены встречи, на которых обсуждались качество и доступность юридической помощи, оказываемой юристами. Эффективность адвокации. Определена необходимость. Меры по совершенствованию кампании. В целях реализации вышеназванных задач Жогорку Кенешем Кыргызской Республики 14 июля 2014 года принят Закон Кыргызской Республики «Об адвокатуре Кыргызской Республики и адвокатской деятельности».

В целях обеспечения прозрачности и качества взаимодействия правоохранительных органов, судебных органов и лиц, нуждающихся в юридической помощи, юристы обязаны сдавать квалификационные экзамены и действия (бездействие) перед органами местного самоуправления, повышать квалификацию юристов, адвокатов.

Закон предусматривает положения Уголовно-процессуального кодекса и Гражданского процессуального кодекса, а также направления судебной реформы, приоритет защиты прав и свобод граждан, юридической помощи, государственных гарантий при оказании квалифицированной помощи, правовой судопроизводство, неконкурентность. общественная работа и т. д.

В законе сохранены такие понятия, как «принципы адвокатуры», «права» и «обязанности адвокатов». Закон защищает лицензирование юридической деятельности. Новый закон представляет собой независимую некоммерческую организацию, основанную на обязательном членстве - образование Коллегии адвокатов Кыргызской Республики, приказ Коллегии адвокатов Кыргызской Республики, право создания региональной коллегии адвокатов по инициативе.

26 октября 2014 года Министерством юстиции Кыргызской Республики был подготовлен и проведен Учредительный съезд адвокатов Кыргызской Республики, на котором была создана новая профессиональная организация с обязательным членом коллегии адвокатов - Коллегия адвокатов Кыргызской Республики. С созданием единого органа самоуправления, на наш взгляд, повысится статус Коллегии адвокатов Кыргызской Республики, наряду с решением внутренних проблем, повышением квалификации, а также ответственностью самих юристов. Адвокатура Кыргызской Республики служит для установления международного сотрудничества, проведения независимой адвокатуры и оказания гарантированной государством юридической помощи.

Адвокатура стала органом самоуправления, направленным на повышение профессионального уровня адвокатов, защиту интересов и прав адвокатов. Коллегия адвокатов - одна из главных гарантий укрепления государственности. Кампания, направленная на обеспечение верховенства закона и эффективное функционирование правоохранительных и судебных органов, очень важна для нашего общества.

Адвокатская деятельность, осуществляемая в духе преданности идеалам принципиальности, ответственности, правдивости и справедливости поможет успешной защите конституционных прав и законных интересов граждан. Необходимо приложить все усилия и возможности для становления и совершенствования самоуправляемого института Адвокатуры.

Совершенствование института самоуправления адвокатуры. Согласно Конституции Кыргызской Республики, в демократическом правовом государстве человек, его права и свободы являются высшими ценностями. Приоритетом любого правового государства, особенно Кыргызстана, является обеспечение прав и свобод человека. В связи с тем, что в уголовном процессе часто ограничиваются права и свободы человека, отдельные субъекты

уголовного процесса вынуждены самостоятельно защищать свои права и законные интересы на досудебной стадии. В соответствии с действующим уголовно-процессуальным законодательством участие адвокатов в досудебном производстве по уголовным делам зависит от стадии предварительного следствия и полностью регулируется только в отношении лиц, выполняющих функцию защиты подозреваемого и обвиняемого. Несмотря на то, что принцип состязательности и равноправия сторон нашел свое место в современном досудебном производстве, его соблюдение нельзя считать достаточно полным из-за отсутствия необходимых гарантий непосредственного участия адвокатов, представляющих интересы разных стороны. обстоятельства, положительно влияющие на правовой статус лиц, которых они представляют.

Способность адвокатов определять обстоятельства уголовного дела в досудебном процессе, конечно, сложно сравнивать с полномочиями предварительного следствия. Квалифицированный и честный адвокат может раскрыть следователем дополнительные факты уголовного дела, что положительно скажется на процессуальном статусе его подзащитного. Это нельзя назвать параллельным расследованием, потому что самое главное, что должен доказать адвокат, - это обеспечение прав, свобод и законных интересов человека. В то же время, в результате всестороннего изучения обстоятельств событий различными субъектами доказательств возможно достижение качественных результатов.

Отсутствие регламентации, существенные нарушения прав и свобод участников уголовного судопроизводства на стадии возбуждения уголовного дела и предварительного следствия, участие потерпевшего, гражданского истца и досудебной стадии гражданского судопроизводства, необходим юрист, поскольку представитель уголовного производства. Тактика участия юриста на досудебной стадии. В практике доказывания на досудебных стадиях уголовного и гражданского судопроизводства адвокаты активно используют процессуальные обращения, жалобы, ходатайства, апелляции, что является формой ответа на определенные юридические факты, предусмотренные законом. Кроме того, заявления адвокатов являются источником информации об обстоятельствах расследуемого дела, что подтверждается другими документами. Поэтому при изучении дисциплины необходимо работать над процессуальными документами, правовыми методами. Адекватное исследование проблем участия адвоката на досудебной стадии уголовного и гражданского судопроизводства, отсутствие практических рекомендаций и методических указаний для студентов, особая важность работы юриста, требовала рассмотрения вопросов.

Литература:

1. Кайсарова Г.М. Помощник адвоката (досудебная стадия). Бишкек, 2003 г.
2. Профессиональные навыки адвоката. отв. ред. Ким О. Д. Бишкек, 2006
3. Сопуев Ж.А. Руководство для адвоката. Бишкек, 2008 г.
4. Кайсарова Г. М. Помощник адвоката (досудебная стадия) Бишкек, 2003 г. 5. Ким О. Д. Мы и право. Бишкек, 2000 г.
6. Буробина В. Н. Адвокатская деятельность. Москва, 2001 г.
7. Демидова Л. А. Адвокатура в России. Москва, 2004 г.
8. Лубшев Ю. Ф. Адвокатура в России. Москва, 2001 г.
9. Адвокат: навыки профессионального мастерства. Под. ред. Л. А. Восковитовой.
10. Деханов С.А. Анализ законодательства, регулирующего организацию и деятельность адвокатуры в странах Центральной Азии [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://naukarus.com/analiz-zakonodatelstva-reguliruyuschego-organizatsiyu-i-deyatelnost-advokatury-v-stranah-tsentralnoy-azii>.
11. Яртых, И. С. Адвокатура и гражданское общество [Текст]: монография/И.С. Яртых. Москва, 2007.

*Калбаев Ж.О., магистрант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ
Аманбек уулу А., магистрант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ*

КЕЛИШИМ ЭМГЕК УКУКТУК МАМИЛЕЛЕРИНИН БУЛАГЫ КАТАРЫ

Аннотация

Макалада эмгек келишиминин мазмуну, маңызы жана зарылчылыгы, анын түзүүнүн тартиби, жумуш берүүчү менен жумушчунун ортосундагы келишим, алардын укуктары жана милдеттеринин маселелери каралган. Эмгек келишимин түзүүдө эмнеге көңүл буруу керектиги жана келишим түзүүнүн тартиби такталган. Келишим түзүүдө милдеттүү жана кошумча шарттар көрсөтүлгөн.

Түйүндүү сөздөр: кызматкер, жумуш берүүчү, келишим, милдеттүү жана кошумча шарттар, тараптардын укуктары жана милдеттери.

ДОГОВОР КАК ИСТОЧНИК ТРУДОВЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы содержания, сущности и необходимости трудового договора, как соглашения между работодателем и работником, их права и обязанности. Порядок его заключения, на что следует обращать внимание при оформлении трудового договора. Указаны обязательные и дополнительные условия, которые учитываются при заключении договора.

Ключевые слова: работник, работодатель, договор, обязательные и дополнительные условия, права и обязанности сторон.

CONTRACT AS A SOURCE OF LABOR RELATIONS

Annotation

The article discusses the content, essence and necessity of an employment contract as an agreement between an employer and an employee, their rights and obligations. The procedure for concluding it, what you should pay attention to when drawing up an employment contract. Mandatory and additional conditions are indicated that are taken into account when concluding a contract.

Keywords: employee, employer, contract, mandatory and additional conditions, rights and obligations of the parties.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 42-беренесине ылайык, ар бир адам эмгек эркиндигине, эмгекке жөндөмдүүлүгүн пайдаланууга, кесибин жана иштин түрүн тандоого, коопсуздуктун жана гигиенанын талаптарына жооп берген эмгек шарттарына жана эмгекти коргоого укуктуу, ошондой эле мыйзам менен белгиленген жашоо минимумунан төмөн болбогон эмгек акы алууга укуктуу [1]. Өндүрүмдүү жана чыгармачыл эмгекке жөндөмдүүлүктү пайдалануу - бул адамдын өзгөчө укугу. Ал эмгек укугун эмгек келишимин түзүү жолу менен жүзөгө ашыра алат.

Эмгек келишими - бул эмгек эркиндиги принцибин ишке ашыруунун негизги формасы. Эмгек келишими - бул уюмдарда эмгекти жеке жөнгө салуунун укуктук формасы, эмгек мамилелерин орнотуунун негизи.

Кыргыз Республикасынын Эмгек кодексине ылайык жумушчу менен жумуш берүүчүнүн ортосундагы мамиле түзүлгөндүгүн тастыктаган негизги документ дагы эле эмгек келишими болуп саналат. Бирок, анын мазмуну жана формасы бир топ өзгөрдү. Эмгек келишиминин шарттарынын милдеттүү жана кошумча принципалдуу жаңы классификациялары пайда болду.

Эмгек келишимин түзүүдө биринчи кезекте анын мазмуну жана милдеттүү шарттардын так аныкталуусуга көңүл буруу керек. Эмгек келишиминде, жок дегенде, милдеттүү шарттардын биринин жоктугу, мисалы, эмгек акы төлөө, юридикалык инспекторго уюмду административдик жоопкерчиликке тартууга негиз берет.

Бир катар учурларда, эмгек келишимде милдеттүү шарттардын биринин жоктугу, мисалы жумуштун кыдыруучу мүнөзү жөнүндө, уюмду кызматкерден ушул шартты аткарууну талап кылуу укугунан ажыратат.

Кыргыз Республикасынын Эмгек кодексинин 53-беренесине ылайык, эмгек келишими - бул жумуш берүүчү менен жумушчунун ортосундагы келишим, ага ылайык иш берүүчү жумушчуну белгиленген эмгек функциясы боюнча жумуш менен жана эмгек шарттарын камсыз кылууга милдеттенет. Эмгек мыйзамдарынын жана мыйзам ченемдерин камтыган башка ченемдик укуктук актыларда, жамааттык келишимдерде, жергиликтүү ченемдик укуктук актыларда жана ушул келишимдерде каралган, кызматкерге айлык акыны өз убагында жана толук көлөмдө төлөп берүү жумуш берүүчүгө милдеттенет. Кызматкер келишимде аныкталган эмгек функциясын жеке өзү аткарууга жана ички эмгек эрежелерин сактоого милдеттенет.

Эмгек келишиминин мазмуну анын шарттарынын жыйындысынан турат. Эмгек келишиминин шарттары, аларды түзүү тартибине жараша, адатта эки түргө бөлүнөт:

1. мыйзамда белгиленген шарттар. Алар келишим түзүлгөн учурдан тартып тараптар учун милдеттүү болуп саналат;

2. тараптардын макулдашуусу менен аныкталган шарттар. Бул шарттардын арасында өз кезегинде милдеттүү жана кошумча шарттар бар.

Мыйзам төмөнкүдөй шарттардын милдеттүү шарттар катары билдирет:

- иштеген жери, ал эми кызматкер башка жерде жайгашкан уюмдун филиалында, өкүлчүлүгүндө же башка өзүнчө түзүмдүк бөлүмүндө иштөөгө жалданган учурда, - өзүнчө түзүмдүк бөлүмүн жана анын көрсөтмөсү менен иштеген уюм же мекеме жайгашкан жер;

- эмгек функциясы (квалификациясын көрсөтүү менен штаттык жадыбалга, кесибине, адистигине ылайык кызмат ордуна ылайык иштөө; кызматкерге ишенип берилген иштин конкреттүү түрү). Эгерде мыйзамдарга ылайык, компенсациялар жана жеңилдиктер берилиши же чектөөлөрдүн болушу белгилүү бир кызматтарда, кесиптерде, адистиктерде жумуш аткарууга байланыштуу болсо, анда алардын аталышы жана аларга коюлган квалификациялык талаптар Кыргыз Республикасынын Министирлер Кабинети тарабынан белгиленген тартипте бекитилген квалификациялык маалымдамаларда көрсөтүлгөн аталыштарга жана талаптарга ылайык келет [3].;

- жумуштун башталган күнү, ал эми мөөнөттүү эмгек келишими түзүлгөн учурда - ошондой эле анын колдонулган мезгили жана ага ылайык мөөнөттүү эмгек келишимин түзүүгө негиз болгон жагдайлар (себептер).;

- эмгек акынын шарттары (анын ичинде кызматкердин эмгек акысынын (кызматтык маянасынын) өлчөмү, кошумча төлөмдөр, жөлөкпулдар жана кызыктыруучу төлөмдөр);

- жумуш убактысы жана эс алуу убактысы (эгер колдонулуп жаткан жалпы эрежелерден айырмаланса);

- эгерде жумушчу тиешелүү шарттарда жумушка алына турган болсо, жумуш ордунда эмгек шарттарынын мүнөздөмөлөрүн көрсөтүү менен, оор жумуштун зыяндуу же кооптуу эмгек шарттары менен иштөөнүн ордун толтуруу;

- зарыл болсо, иштин мүнөзүн аныктоочу шарттар (мобилдик, саякаттоо, жолдо, иштин башка мүнөзү);

- эмгек кодексине жана башка мыйзамдарга ылайык кызматкерди милдеттүү социалдык камсыздандыруу шарты;

- эмгек мыйзамдарында жана эмгек мыйзамдарынын ченемдерин камтыган башка ченемдик укуктук актыларда каралган учурлардагы башка шарттар.

Эгерде эмгек келишимин түзүүдө кандайдыр бир маалымат же шарттар камтылбаса, анда бул эмгек келишимин түзүлгөн эмес таануу үчүн негиз болуп саналбайт. Эмгек келишими жетишпеген маалыматтар же шарттар менен толукталууга тийиш. Мында, жетишпеген маалыматтар түздөн-түз эмгек келишиминин текстине киргизилет, ал эми жетишпеген шарттар эмгек келишиминин тиркемеси же тараптардын жазуу жүзүндө түзүлгөн өзүнчө келишими менен аныкталат, алар эмгек келишиминин ажырагыс бөлүгү болуп саналат.

Эмгек келишиминде белгиленген тартипте эмгек мыйзамдарды жана жергиликтүү ченемдик укуктук актыларды камтыган кызматкердин абалын начарлатпаган кошумча шарттар каралышы мүмкүн, атап айтканда:

-жумуш ордун тактоо жөнүндө (түзүмдүк бөлүмдү жана анын жайгашкан жерин көрсөтүү менен);

-мыйзам менен корголуучу сырларды ачыкка чыгарбоо жөнүндө (мамлекеттик, кызматтык, коммерциялык жана башка);

-эгерде окутуу жумуш берүүчүнүн эсебинен жүргүзүлсө, кызматкердин окуудан кийин келишимде белгиленген мөөнөттөн кем эмес иштөө милдети жөнүндө;

-кызматкерди кошумча камсыздандыруунун түрлөрү жана шарттары жөнүндө;

-кызматкердин жана анын үй-бүлө мүчөлөрүнүн социалдык-турмуш шартын жакшыртуу жөнүндө;

-ушул кызматкердин эмгек шарттарына карата эмгек мыйзамдары жана эмгек мыйзамдарынын ченемдерин камтыган башка ченемдик укуктук актылар менен белгиленген кызматкердин жана жумуш берүүчүнүн укуктарын жана милдеттерин тактоо.

Тараптардын макулдашуусу боюнча, эмгек келишиминде ошондой эле кызматкердин жана жумуш берүүчүнүн эмгек мыйзамдары жана эмгек мыйзамдарынын ченемдерин, жергиликтүү ченемдик укуктук актыларды камтыган башка ченемдик укуктук актыларда белгиленген укуктары жана милдеттери камтылышы мүмкүн.

Эгерде эмгек келишимин түзүүдө Кыргыз Республикасынын Эмгек кодексинин 53-беренесин биринчи жана экинчи бөлүктөрүндө каралган эч кандай маалымат же шарттар камтылбаса, анда бул эмгекти таануу үчүн негиз болуп саналбайт. Эмгек келишими жетишпеген маалыматтар же шарттар менен толукталууга тийиш. Бул учурда жетишпеген маалыматтар түздөн-түз эмгек келишиминин текстине киргизилет, ал эми жетишпеген шарттар эмгек келишиминин ажырагыс бөлүгү болуп саналган жазуу жүзүндө түзүлгөн эмгек келишиминин тиркемеси же тараптардын өзүнчө келишими менен аныкталат.

Ошол эле учурда, Кыргыз Республикасынын Эмгек кодексинин 53-беренесинин редакциясында, келишимде эч кандай маалыматтын жоктугу аны түзүлгөн жок деп таанууга негиз болуп саналбайт, ошондой эле анын токтотулушуна негиз болуп саналбайт. Жетишбеген шарттар эмгек келишимине кызматкердин макулдуугу негизинде кошумча киргизилген.

Эмгек кодексте кызматкердин эмгек келишиминин көчүрмөсүн алгандыгы, жумуш берүүчүдө сакталган эмгек келишиминин көчүрмөсүндөгү өзүнүн жеке колу менен тастыкталууга тийиш экендиги аныкталган.

Мындан тышкары, Кыргыз Республикасынын Эмгек кодексинин жаңы редакциясы эмгек келишимин түзүүдөн мурун жумуш берүүчүнүн кызматкерди кол коюу шарты менен, ички эмгек эрежелери, жамааттык келишим, коопсуздук эрежелери ж.б. менен тааныштыруу милдетин белгилейт.

Кыргыз Республикасынын Эмгек кодексинин 54-беренесинде эмгек келишиминин текстиндеги милдеттүү шарттардан тышкары, кошумча шарттар белгилениши мүмкүн, мисалы, кызматкерди тестирилөө же кошумча камсыздандыруу боюнча.

Кошумча шарттар тараптардын макулдашуусу менен гана түзүлгөнүнө карабастан, аларды эмгек келишиминин текстине киргизүү фактысынын өзү аларды аткарууга милдеттендирет.

Милдеттүү жана кошумча шарттардан тышкары, эмгек келишиминде дагы башка маанилүү маалыматтар камтылышы керек. Жаңы эрежелерге ылайык, эмгек келишиминде эмгек мамилелеринин катышуучулары жөнүндө көбүрөөк маалымат камтылышы керек.

Буга чейин эмгек келишиминде кызматкердин фамилиясын, атын, атасынын атын жана жумуш берүүчүнүн атын гана көрсөтүү талап кылынган. Эмгек кодексинин жаңы редакциясында, кызматкердин инсандыгын күбөлөндүргөн документтер жөнүндө маалыматтарды, кызматкер менен эмгек келишимин түзгөн жумуш берүүчүнүн өкүлү жөнүндө маалыматтарды жана ага тиешелүү ыйгарым укуктарды берген негиздерди, ошондой эле эмгек келишими түзүлгөн жер жана күн.

Эмгек келишимин түзүүдө ишке орношуучу адам иш берүүчүгө төмөнкүлөрдү көрсөтөт: паспорт же инсандыгын ырастоочу башка документ; эмгек китепчеси; социалдык коргоо күбөлүгү; аскердик документтери (аскерге милдеттүүлөр жана аскердик кызматка

чакырылууга тийиш болгон адамдар), ал эми атайын билимдерди (даярдыктарды) талап кылган ишке кызматкер билими жөнүндө (адистиги, квалификациясы) документти; 18 жашка чейинки курактагы адамдарды тарбиялоо, окутуу жана тейлөө менен байланышкан иштерде иштөөсү үчүн соттуулугунун жоктугу тууралуу маалымкатты көрсөтөт.

Биринчи жолу ишке орношуп жаткан адамдарга иш берүүчү тарабынан эмгек китепчеси жана социалдык коргоо күбөлүгү толтурулат.

Ишке кирүүдө Эмгек Кодексте жана башка мыйзамдарда каралгандан сырткаркы документтерди кызматкерлерден талап кылууга тыюу салынат.

Айрым учурларда аткарылуучу иштин өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен Эмгек Кодексте, башка мыйзамдарда ишке кирүүдө көрсөтүлүүчү кошумча документтер каралышы мүмкүн.

Кызматкердин саясий партияларга, кыймылдарга же диний уюмдарга таандык экендиги жөнүндө, ошондой эле кызматкердин жеке турмушу тууралуу маалыматтарды жыйноого тыюу салынат[2].

Эгерде жумуш берүүчү эмгек келишимин түзүүгө шашылбаса, кызматкерди жалдоо жөнүндө буйрук чыгарбаса, эмгек китепчесин, мамлекеттик пенсиялык камсыздандыруунун күбөлүгүн (эгер ал мурда берилген болсо) талап кылбаса, бир күнү мунун баарын аткарам деген гана убада кылса, - анда кызматкердин эмгек укуктары бузулганы анык.

Кызматкер эмгек келишимин түзбөстөн иштесе, ал төмөнкү укуктарынан ажырайт:

-эмгек акыны өз убагында, толук көлөмдө алуу;

-эмгек шарттары жана жумуш ордунда эмгекти коргоонун талаптары жөнүндө толук ишенимдүү маалымат алуу;

-жумалык дем алыш күндөрү, майрам күндөрү, жылдык акы төлөнүүчү өргүү берүү менен камсыз кылынган эс алуу;

-мыйзамдарда каралган учурларда милдеттүү социалдык камсыздандыруу.

Эмгек келишими жок, ким, кайда жана канча иштегенине карабастан, бир дагы кызматкер иштей албайт. Ар бир жумуш берүүчү жана жумушчу келишим түзүүнү укуктук негиздерин билсе, өзүнүн милдеттерин так аткарып, укуктарынан толук колдонсо, келишимдин мыйзамдуулугу жана анын аткарылышы жөнүндө талаштуу маселелердин жаратылышын алдын алат.

Адабияттар:

1.Кыргыз Республикасынын Конституциясы жөнүндө Кыргыз Республикасынын Мыйзамы. 2021-жылдын 5-майы № 59

2.Кыргыз Республикасынын Эмгек кодекси. 2004-жылдын 4-августу №106. (КР 2021-жылдын 23-апрелиндеги № 56 мыйзамынын редакциясында).

3.Эмгек келишиминин үлгүлүү формаларын жана өргүү жазууну бекитүү жөнүндө Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтому. (Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2012-жылдын 27-сентябрындагы № 656 токтомунун редакциясына ылайык)

4.Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2012-жылдын 10-февралындагы №87 "Кыргыз Республикасынын аткаруу бийлигинин органдарын реформалоого байланыштуу уюштуруу чаралары жөнүндө" токтому.

5.Карынов, Ч.К. Мамлекеттин социалдык саясаты жана эмгек укугу: теориялык жана укуктук аспекти [Текст] / Ч.К. Карынов: Автореферат. дис.... Ph.D. - Бишкек, 2009. S. 13. <http://www.dissers.ru/avtoreferati-dissertatsiiyuridicheskie/a416.php>

6.Пазылов Н.А. О качественном анализе действующего законодательства Кыргызской Республики о труде. Наука и новые технологии № 6, 2013

7.Раманкулов К.С. Кыргыз Республикасында эмгекти укуктук жөнгө салуу механизмдин өркүндөтүү маселелери [Текст] / К.С. Раманкулов: Автореферат. дисс... к. юрид. илимдер. http://www.juristlib.ru/book_9558.html

İbrahim Akış, Dr.

Istanbul University Cerrahpasa

Istanbul, Turkey

Akisibrahim33@gmail.com

Ибрахим Акыш, к. филол. н., доцент

Университет Стамбул Жеррахпаша

г. Стамбул, Турция

akisibrahim33@gmail.com

THE TURKISH IMAGE IN THE TURKISH FOR TURKIC WORLD (ELEMENTARY-INTERMEDIATE-ADVANCED) TEXTBOOKS IN THE CASE OF INTERNATIONAL UNIVERSITY NAMED AFTER KANTORO SHARIPOVIC TOKTOMAMATOV

ABSTRACT

Today, it is recognized that learning grammar in language teaching is not enough and new methods have been introduced. It should be kept in mind that language is a culture transmitter in the context of language-culture relationship. Learning a language also means learning the culture of that nation. Therefore, in order to make language teaching more effective, attention should be paid to cultural transfer. In books written for language teaching, an image can be created in people's minds via culture transfer or change the image that already formed. The aim of this study is to investigate the Turkish image in "Turkish For Turkic World (Elementary-Intermediate-Advanced) Textbooks".

Keywords: *Image, Turkish image, Turkish World, Turkish education, Turkish.*

ТУРЕЦКИЙ ОБРАЗ НА ТУРЕЦКОМ ДЛЯ ТУРЕЦКОГО МИРА (НАЧАЛЬНЫЙ-ПРОМЕЖУТОЧНЫЙ-РАСШИРЕННЫЙ) УЧЕБНИКИ НА ПРИМЕРЕ МЕЖДУНАРОДНОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ КАНТОРО ШАРИПОВИЧА ТОКТОМАМАТОВА

АННОТАЦИЯ

Сегодня признано, что изучения грамматики в преподавании языка недостаточно, и были введены новые методы. Следует иметь в виду, что язык является передатчиком культуры в контексте взаимоотношений языка и культуры. Изучение языка также означает изучение культуры этой нации. Следовательно, чтобы сделать обучение языкам более эффективным, следует уделять внимание культурному обмену. В книгах, написанных для обучения языкам, образ может быть создан в сознании людей посредством передачи культуры или изменения уже сформированного образа. Целью данного исследования является изучение турецкого образа в учебниках «Турецкий для тюркского мира (начальный-средний-продвинутый)».

Ключевые слова: имидж, турецкий образ, тюркский мир, турецкое образование, турецкий язык.

INTRODUCTION

Today, with approximately 250 million speakers, Turkish is among the most spoken languages in the world.¹

In the Turkic world, Russian education was given under the influence of the Soviet Union and the use of Turkish was tried to be prevented for a long time. A conscious policy has been implemented in order to alienate the new generations from their essence with the effect of a foreign language and culture. Turkish, as mother tongue, has become increasingly important for Turkic world after gaining independence with the dissolution of the USSR. Founded Turkish republics have developed international relations with Turkey in fields such as politics, economics, military and education. Reciprocal student exchanges, business partnerships and worker transfers have enabled cultural interaction to be enriched. Despite the common history, change of time, geographically wide existence and establishment of relations with various languages have created certain distinctions between Turkey and other countries of Turkic world.

The primary aim of this paper is to investigate the process of cultural transmission via "Turkish for Turkic World Textbooks" used to teach Turkish in the Turkic world. The impression created by the image in those books will help to constitute closer relations between countries of the Turkic world.

THE TURKISH IMAGE IN THE TURKISH FOR TURKIC WORLD (ELEMENTARY-INTERMEDIATE-ADVANCED) TEXTBOOKS

In this study, "Elementary-Intermediate-Advanced Turkish Practice and Selected Texts for the Turkic World" was examined and the elements of Turkish images and culture were investigated.

"Elementary-Intermediate-Advanced Turkish Practice and Selected Texts for the Turkic World" was published by Turkic World Researches Foundation contains three volumes. It is aimed to teach the basic subjects and basic tenses with the first volume of series, "Elementary Turkish for Turkic World Textbook".

In the second book of the series, Intermediate Turkish for Turkic World, exercises and texts about verb conjugation and voice of verbs are included to reinforce the subjects taught at the basic level. Third book consists of three main chapters. Gerund and infinitives, direct and indirect sentences, lexical and structural ambiguity were covered in the first chapter. In the second chapter, texts introducing Turkish culture were selected. These texts were classified according to their subjects. Further, vocabularies, proverbs and idioms in the texts were especially mentioned and exercises related to them were given.

The Turkish Image in Elementary Turkish for Turkic World Textbooks

Since the Elementary Turkish for the Turkic World Textbook² is the first book in the series, the main purpose is to teach beginner level subjects and basic tenses. In particular, exercises have been prepared in order to use the root of words with correct suffixes. The workbook contains making question sentences, arranging the given words in a logical order to extract a meaningful sentences, text comprehension questions, true false questions, verb conjugation exercises. The size

¹ Cihan Demirci, "Dünyada Yaklaşık 250 Milyon Kişi Türkçe Konuşuyor," **Anadolu Ajansı**, 28 Eylül 2017, (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/dunyada-yaklasik-250-milyon-kisi-turkce-konusuyor/921506>, 16 Mayıs 2019.

² İbrahim Akış, Ferhat Aslan, **Türk Dünyası İçin Temel Türkçe Alıştırma Kitabı**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2008.

and number of texts in the book is few due to its practice-oriented nature. Language teaching has been started with the alphabet. Basic subjects such as plural suffixes, possessive suffixes, prepositions, noun phrases, basic tenses, gerunds and infinitives, numbers, hours, days, months, seasons were explained with examples and fictional texts.

Many city names have been emphasised both from Turkey and around the world. There is no detailed information or explanation about city names. Antalya, Ankara and Istanbul are among the most frequently provinces. One of the most important districts of Istanbul Süleymaniye has been emphasized a lot. It may have been wanted to draw attention since Istanbul University is located there. The tastes of Turkish cuisine were chosen as examples in the exercises related to eating and drinking. There are many exercises especially related to breakfast as proof of how much importance is given to breakfast. There are many exercises especially related to breakfast. It proof of how much importance is given to the breakfast. Famous dishes, fruits and desserts of the region are exemplified by their regions. Among the beverages, tea and coffee are frequently used as examples since the their popularity in Turkey. There are also examples of how different tea and coffee types are served and consumed.

It was not intended to be created bias perception about other nations in the texts. It is aimed to teach Turkish equivalents. The most referred nations were Turkish, Japanese, Korean and Russian. Although Asian nations were mentioned more than others, the names of nations from many geographies were mentioned.

The most frequently used occupations are teacher, student and doctor. Apart from these, many different professions are mentioned. In the book, there are two texts in which the teacher and the doctor make explanations about their fields according to their professions. (idib, p.214). The teacher advises his students, and the doctor advises his patients.

The most mentioned location is Süleymaniye Mosque. It is one of the remarkable and important structure located near Istanbul University. Samples were generally selected from İstanbul since the city is rich in historical texture. The one and only sample outside of İstanbul is Anıtkabir from Ankara. Another highly mentioned place is Istanbul University.

Some of the exercises include important, well-known and popular figures for Turkey: Atatürk (idib, s.126, 140, 343), Rauf Denktaş (idib, s.225), Sakıp Sabancı (idib, s.87, 103), Tarkan (idib,s.87, 134), Azra Akın (idib, s.102).

The most cited leisure time activities are going to cinema and concert. The most popular sport activity is noted as football. It is one of the sports branches people like and cherish in Turkey.

The book comprehends also activities with historical information. Mustafa Kemal's landing at Samsun on May 19 (idib, p.140), October 29, 1923 declaration of Republic of Turkey, First World War, 1789 the French Revolution, 1991 dissolution of Soviet Union, 1881 birth of Mustafa Kemal Atatürk, 1988 fall of Berlin Wall, 1453 conquest of Istanbul by Mehmed the Conqueror, 1071 Alparslan's achievement about Anatolia, Attila's advance to Europe, Turkish War of Independence led by Mustafa Kemal resulted with victory are major cases referred in the book.

The Turkish Image in Intermediate Turkish for Turkic World Textbooks

Intermediate textbook³ has been prepared for a better understanding of Turkish grammar topics. For this reason, exercises are included rather than texts. The workbook contains verb conjugation, making question sentences, arranging the given words in a logical order to extract a meaningful sentences, completing sentences, writing sentences related to the subject with given words, etc. There are twenty-two texts and seventeen conversations in the book. Seven of the texts are original and the rest are fiction or adaptation. These texts were used for reading, listening, comprehension and writing exercises. In addition, idioms, which are an important asset of the Turkish language, were used.

Some exercises inform students about Turkish traditions: Turkish hospitality (idib, p.14), "welcoming" new neighbors (idib, p.269), praying before going to sleep (idib, p.185), drinking a cup of Turkish coffee after dinners (idib, p.235), etc.

The Turkish Image in Advanced Turkish and Selected Texts for Turkic World

The last book of the three-volume series, Advanced Turkish and Selected Texts for the Turkic World,⁴ consists of two parts. In the first section of the book, exercises and sample texts have been chosen to be able to comprehend the subjects of gerunds, indirect-direct sentences, lexical and structural ambiguity. The analysis of this section is grouped under the headings of "education, habits, sports, place names, tradition, leisure time activities and rules". Nine texts and five poems from Turkish literature were used in this section. Turkish images in the texts will be investigated.

The second part of the Advanced Turkish and Selected Texts is divided into eleven chapters in itself. After each text, there are exercises about unknown vocabularies and idioms in the texts. In addition, reading-comprehension and oral-written expression exercises related to the texts were added. The traditional structure and Turkish images in these texts will be examined.

The first chapter of the second part is devoted to explaining Atatürk's ideas and what he did for Turkey.

The second chapter of the second part consists of twelve texts gathered under the title of "Common Motifs of the Turkish World". The texts included here are important texts that provide information about Turkish history and Turkish literature not only for Turkey but also for whole Turkic world.

The third chapter of the book is assigned to traditional Turkish handicrafts and titled "Traditional Turkish Arts" (idib, p.116). Traditional arts such as illuminated manuscript, calligraphy, miniature, paper marbling, ceramic tile, glass art, quilting, rug weaving and mahya are explained in detail in the third book. In the text, information such as the historical development of these arts, in which areas they are used and how they are made are explained. In addition, where and how it continues today is also mentioned. The artworks that we still see today are a reflection of history. The masterpieces reflecting Turkish culture and taste attract attention from different cultures. Although the old interest in some branches of art such as illuminated manuscript, calligraphy and miniature has decreased, branches such as paper marbling, ceramic tile and glass art are still alive.

³ İbrahim Akış, Ferhat Aslan, **Türk Dünyası İçin Orta Türkçe Alıştırma Kitabı**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2008.

⁴ İbrahim Akış, Ferhat Aslan, **Türk Dünyası İçin İleri Türkçe Alıştırma ve Seçme Metinler Kitabı**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2008.

In the fourth part of the book, there are texts that introduce different regions of Turkey. While introducing the cities, attention was drawn to the most prominent aspect of that region.

The fifth part of the book gives information about Turkish cuisine and includes our most famous foods and beverages.

The sixth part of the book is titled Dream City Istanbul. In this section, which contains ten texts in total, important values and historical artifacts of Istanbul are introduced.

The seventh part of the book is titled Science and Technology. There are six texts in this section.

The ninth part is given under the title of Stories. This part consists of four short stories.

The tenth part has been given the title of Tune in Turkish. There are two text samples in this section.

The eleventh part is devoted to the poetry samples of the important poets of Turkish Literature.

CONCLUSION

"Elementary-Intermediate-Advanced Turkish Practice and Selected Texts for the Turkic World" have been examined in terms of the Turkish image. As a result of research, the exercises and texts were classified according to their subjects in order to make a general evaluation such as places (country, city, historical places), family structure, education, working life, history, traditions, beliefs, holiday-celebration-festival, sports, art-craft, food and beverage, famous people, characteristics of Turks, leisure time activities, literature, animal rights.

- The main purpose of the books is to teach grammar. Thus the first two books are practice-oriented. Texts have been selected from fictional texts. To ease the communication and learn phrases, examples of dialogues have been used. In the last book of the series, original texts have included and examples to introduce Turkish culture have selected. Since the books have prepared for the Turkic world, they have common cultural elements to attract the attention.

- Without any favor, many cities from worldwide and Turkey are mentioned in the texts including several countries from America, Europe, Africa and the Asia. However, examples from the Asia are in the majority since Turkic world is located in.

Istanbul, İzmir, Ankara, Antalya have been frequently mentioned cities. It has been determined that cities such as Mersin, Marmaris, Bodrum, Çanakkale, Bursa are preferred places for vacation.

The city of Istanbul with its many districts has been described in both exercises and texts. It has been introduced with its historical texture, architectural structure, districts to visit, famous places and coffee houses. Due to the presence of Istanbul University and being rich in historical monuments, Süleymaniye, Beyazıt, Fatih and Sultanahmet have been more noticeable than others. Apart from this, districts such as Taksim, Üsküdar, Kadıköy, Sarıyer have been mentioned as tourist attraction. In order to better explain and promote Istanbul, a section titled "Dream City Istanbul" has been presented in the third book.

- Eventhough the structure of Turkish households vary significantly throughout the country, most households are nuclear. While the parents are working, the only responsibility of the children

is to study. Traditionally, men are the breadwinners and provide the main source of household income. Women are generally seen as homemakers, managing money, cooking, cleaning and hosting. Being a housewife is not considered unusual.

The image of Turkish mother is drawn as overly intrusive. The mother undertakes all the responsibilities of the child and raises him/her dependent on herself. Even in the adult life of her children, she wants to take care and help. After a certain age, she does the same for her grandchildren. She expects the same care from her children in her old age.

Some expressions in the texts suggest that the mother-in-law and bride relations are strained. The impression has been created that being a mother-in-law is a right to complicate life for the bride or groom.

The texts describing family ties were created to explain the words used for kinship. The existence of a wide variety of relative descriptions that are not used in many societies shows that family ties are strong in Turks.

- The most striking point about business life and education is that students have to study a lot in Turkey. Many exercises reflect the fact that students must study hard to get a good school, get into university, or graduate. There is an example of college student who want to study abroad after graduation to specialize in her field and make innovations in Turkey. In addition, an example of student from Turkmenistan comes to Istanbul University to study medicine and tries to do his job properly by returning to his own country. To earn degrees from these departments requires extreme hardwork and endeavour. Hence each of them is one of the valuable professions of today. In addition, professional branches such as architect, soldier, police, hairdresser, optician, farmer, postman, butcher, journalist, secretary, officer, writer, bus driver, florist, waiter, janitor are also mentioned.

- Historical information about important events in Turkey and the world are given in the texts and exercises in the book. Information about world history is included in the exercises. Important events such as the French Revolution, the dissolution of the USSR and the fall of the Berlin Wall were mentioned. The informations in the exercises about Turkish history are: Mustafa Kemal's landing at Samsun on May, declaration of Republic of Turkey, First World War, birth of Atatürk, conquest of Istanbul by Mehmed the Conqueror, 1071 Alparslan's achievement about Anatolia, Attila's advance to Europe, Turkish War of Independence.

The historical events described in the texts are related to the Ottoman history, Atatürk and the establishment of the Turkish Republic. In the text of Fatih Sultan Mehmet's testament, the understanding of the state and administration of the period is mentioned. The story of the conversion of Hagia Sophia into a mosque, the scientific works done in the Ottoman period in the text of Hezarfen Ahmet Çelebi, the history of the Spice Bazaar, the history of the fire department of Ottaman, the history of the cities of Urfa and Bursa are explained in detail in the texts.

A chapter in the third book is dedicated to introducing and explaining Atatürk and his works. This section thoroughly describes the difficult battles for the establishment of the Republic, the genius and wisdom of Atatürk, and Atatürk's significance for Turkey.

It has been understood that Turkish history is full of victories based on historical texts about Ottoman Empire and Turkish Republic. It is understood that the Turkish states established throughout history spread over various geographies and were powerful states of their time. There is an understanding of a social state that is tolerant, does not discriminate between people, protect freedom of religion and cares not only for people but also for animals.

- Islam is the most mentioned religion in the sections where beliefs are handled. After the Turks accepted Islam, they lived their whole life and culture in accordance with Islam and undertook the task of spreading Islam to the whole world.

The month of Ramadan, fasting and iftar are frequently mentioned throughout the section. Being contented and giving thanks, praying, asking God for forgiveness are included in the texts and in the exercises. From time to time, the belief in sufism was explained and the tolerance of the Turkish nation was tried to be explained. In one text, it is explained that mosques, churches and synagogues coexisted in the Ottoman Period and that people were free to perform their religious worship.

- Traditions about celebrating Hidrellez are explained in context of holidays, celebrations and festivals. New year is usually welcomed with the family at home and celebrated with special dishes. The collection of pocket money and candy by children during bayrams, new year celebrations, wedding traditions, traditional postpartum rituals are explained in various parts of the book.

- It has been observed that the most mentioned branch in sports activities is football. Galatasaray and Fenerbahçe are cited as the most popular Turkish clubs. Apart from football, basketball and swimming are mentioned frequently. In addition, in some exercises, daily workout routines are exemplified.

Traditional Turkish sports javelin and wrestling are explained in the texts with historical backgrounds and rules. history and rules of javelin and wrestling, which are traditional Turkish sports, are explained in the texts.

- Art and craft is one of the subjects that is covered more than a few in all three books. Traditional occupations such as illuminated manuscript, calligraphy, miniature, paper marbling, ceramic tile, glass art, quilting, rug weaving and mahya are explained in detail in the third book. Moreover same section informs about Turkish theater. Karagoz and Hacivat, arts of meddah and traditional puppet play are one of the most favoured performances of traditional Turkish theatre. Today, the interest shown in traditional arts and Turkish folk theater is scarcely any.

The diversity and value of melodies in Turkish culture are shown in the section on music. Traditional music, folk music, Ottoman music, contemporary Turkish art music and popular music are among the genres mentioned. Specific informations are given about system of melody types used in Turkish classical music and Turkish folk music, called makam.

The Turkish nation is a society that values art and artists. With centuries' experience welcomed different cultures from various lands and formed a cultural mosaic. In this respect, it has a very deep-rooted richness in terms of culture and art.

- Traditional Turkish foods and drinks have been explained in depth to introduce Turkish culinary culture. Traditional culinary culture from the Ottoman period to the present has been included in all three books.

Turkish people are passionate about food. For that matter, food in Turkey is first and foremost a social occasion and always to be enjoyed with gusto. Food and beverages are served at all events. Known for being hospitable and generous, Turks never let their guest starve. Therefore, examples reflecting this culture are constantly repeated in the text.

- In the books, some famous people of Turkey are introduced and their life stories are told. In exercises, there are not only artists such as Barış Manço and Tarkan, but also political figures and businessman such as Rauf Denktaş, Sakıp Sabancı.

The biographies of some names whose importance for the Turkish nation are emphasized are also included such as Mevlana, Nasreddin Hodja and Atatürk are described.

- Both physical and behavioral descriptions were made in the texts in which the typical characteristics of the Turks were mentioned. Although a brunette Turkish type is more familiar in terms of appearance, Turks with blond hair and blue eyes are also given as an example. Considered as personality traits a picture that is brave, helpful, hospitable, respectful to elders and adheres to traditions stands out. In the perspective of man woman relationship, due to patriarchy it is observed that men are dominant.

- As spare time activities, going to cinema, theatre and concerts, having a picnic, fishing, sightseeing, going on a vacation, reading, visiting relatives and neighbors are mentioned.

- As literary works, stories and tales adapted from Reşat Nuri Güntekin and Ömer Seyfettin, legends, Nasreddin Hodja anecdotes, poems and songs were used. Adaptations were made from the original texts, and poems and songs were given in full text. Reading comprehension questions about stories and legends were prepared. In poems and songs, filling the blanks and verb conjugation studies were carried out.

- In the books, parts about animal rights and the importance given to animals occupy an important place as well. Since animal husbandry were the mainstay of Turks from all eternity, animals have always been taken care of. The fact that being a society living together with animals and considering every living thing to be valuable in the Islamic faith has strengthened this view.

As a result, information transfer was provided to students learning Turkish through these images about Turks. Therefore, while learning a new language, not only the grammar but also the culture of that language is learned. These and similar books that teach Turkish for the Turkic world will carry the deformed Turkish image during the Soviet period to a more realistic ground.

REFERENCES

AKIŞ, İbrahim, ASLAN, Ferhat: **Türk Dünyası İçin İleri Türkçe Alıştırma ve Seçme Metinler Kitabı**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2008.

AKIŞ, İbrahim, ASLAN, Ferhat: **Türk Dünyası İçin Orta Türkçe Alıştırma Kitabı**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2008

AKIŞ, İbrahim, ASLAN, Ferhat: **Türk Dünyası İçin Temel Türkçe Alıştırma Kitabı**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2008.

CAN, Adem: “Şiir Üzerine Yapılan Çalışmalarda İmge Terimi,” **Yeni Türk Edebiyatı**, C.XII, 2015, s. 29 – 59.

DEMİRCİ, Cihan: “Dünyada Yaklaşık 250 Milyon Kişi Türkçe Konuşuyor,” **Anadolu Ajansı**, 28 Eylül 2017, (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/dunyada-yaklasik-250-milyon-kisi-turkce-konusuyor/921506>, 16 Mayıs 2019.

DURMUŞ, Mitat: “İmge- Sembol Kavramlarını Yorumlama Projesi ve Melih Cevdet Anday Şiirinde İmge,” **Turkish Studies**, C. VI, No:3, 2011, s. 746-747.

GÜVENÇ, Bozkurt: “Kimlik, İmaj ve Türk İmajı,” **Dünyada Türk İmgesi**, Haz. Özlem Kumrular, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005, s. 173.

KARABULUT, Mustafa: "İmgenin Psikanalitik Boyutu", **Adıyaman Üniversitesi Bilim, Kültür ve Sanat Sempozyumu-II**.Adıyaman, 2-3 Nisan 2015, s.3-4.

MUSTAFA Ghiulgean: **19. ve 20. Yüzyıl Romen Romanında Türk İmgesi**, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013, s.8.

PARSA, A.Fatoş: “İmgenin Gücü ve Görsel Kültürün Yükselişi”, **Fotoğrafya Dergisi**, C.19, 2007, s. 1-14.

TDK, “İmge,” **Türk Dil Kurumu**, Eylül 26, 2006, (Çevrimiçi)
http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cdcb35deeaf59.85995973 16 Mayıs 2019.

ULAĞLI, Serhat: “Öteki”nin Bilimine Giriş **İmgebilim**”, İstanbul, Motto Yayınları, 2018, s.32-33.

Информация о научно-популярном периодическом журнале «Вестник Международного университета имени К.Ш.Токтомаматова»

В Международном университете имени К.Ш.Токтомаматова издаётся научно-популярный периодический журнал «Вестник Международного университета имени К.Ш.Токтомаматова». Периодичность издания ежеквартально.

Целью журнала является публикация в открытой печати основных научных результатов исследований ученых Кыргызстана и других стран.

«Вестник Международного университета имени К.Ш.Токтомаматова» включён в Перечень научных и научно-технических периодических изданий, рекомендованных для публикации основных научных результатов диссертаций, научных статей утверждённый Высшей аттестационной комиссией Кыргызской Республики (от 29 декабря 2020 года №142).

В журнале публикуются научные статьи по следующим тематическим направлениям исследований:

- актуальные вопросы высшего профессионального образования и воспитательного процесса в сфере высшего профессионального образования, студенческой молодёжи;
- вопросы совершенствования технологии и методологии обучения в вузах и интеграция стран Центральной Азии в Болонский процесс;
- социально-экономические проблемы мировой экономики и стран Центральной Азии;
- вопросы педагогики и психологии;
- актуальные проблемы философии и общественно-языковых дисциплин;
- современные проблемы прикладной математики и информатики;
- международные отношения и туризм.

Международный университет имени К.Ш.Токтомаматова будет благодарен всем, кто будет содействовать распространению информации об этом журнале и выражает готовность к сотрудничеству со всеми заинтересованными лицами.

Статьи и сопроводительные документы необходимо присылать по адресу: Кыргызская Республика, 715613, г. Жалал-Абад, мкр. Спутник ул. Жени-Жок 30, редакция журнала «Вестник Международного университета имени К.Ш.Токтомаматова», (каб. №4), или отправить на электронный адрес: naukamnu@gmail.com, tolomo@mail.ru.

Справки можно получить по телефонам: +996 (3722) 5-07-05, 5-32- 31, 5-18-11.

Статьи будут рекомендованы к публикации после одобрения редакционной коллегией журнала, в состав которого входят видные ученые Кыргызской Республики, Российской Федерации, Турции и Казахстана. Статьи, не получившие одобрения редакционной коллегии, возврату не подлежат. Ответственность за достоверность информации, изложенной в статьях, несут их авторы.

К научным статьям предъявляются следующие требования:

- содержание и техническое оформление должны соответствовать всем требованиям к научным статьям (профессиональную экспертизу осуществляет рецензент - специалист по соответствующему направлению, который определяется редакционной коллегией, а техническую экспертизу проводит ответственный секретарь издания);
- в одном номере журнала публикуется не более 2-х статей одного автора;
- публикация платная, автор должен отдельно выкупить один номер журнала по его розничной стоимости (вне оплаты за публикацию).

Статья будет принята к рассмотрению редакционной комиссией при условии наличия следующих сопроводительных документов:

- выписка из протокола заседания соответствующей кафедры с рекомендацией к печати;
- название статьи на языке изложения и английском языке жирным шрифтом 14 размера, межстрочный интервал -1,5. а также аннотация на английском языке (10 размер шрифта) обязательны;
- аннотация на языке статьи предпочтительна;
- УДК - желательно;

-указание списка использованной литературы не обязательно только для докторов наук, не использовавших какие-либо источники информации, т.е. если статья представляет собой результат его личных исследований;

-краткое резюме автора: Ф.И.О., должность, научная степень и звание, контактные данные;

-рукопись статьи объёмом в 6-16 страниц машинописного текста в одном экземпляре и электронная версия в редакторе Microsoft Word (обязательно приложение электронного носителя с указанием файла); наличие оплаты;

-шрифт для текстов - Times New Roman.

Статьи должны быть оформлены в строгом соответствии со следующими правилами:

УДК, название статьи на языке изложения основного текста, Ф.И.О. автора (авторов, если они представляют один вуз), место работы (наименование вуза, учреждения), город (если в наименовании вуза нет четкого названия города), страна.

Пример:

УДК _____

Тема статьи (шрифт 12): _____

автор _____ ,

наименования вуза /

учреждения _____ ,

город, страна _____ .

(шрифт 12)

Аннотация (на языке изложения, на английском языке):

.....

(шрифт 10)

Ключевые слова (на языке изложения, на английском языке):

.....

(шрифт 10)

Текст статьи (шрифт 12, Times New Roman, интервал 1,5).....

.....

.....

Список использованной литературы (шрифт 12):

1.....

2.....

БИЗДИН АВТОРЛОР / НАШИ АВТОРЫ /OUR AUTHORS:

1.Омошев Тологон Тенирович – к.п.н., профессор, проректор по науке, международным связям и инновационно-образовательным технологиям МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

2.Маткеримова Анаркан Маткасымовна – д.э.н., профессор кафедры “Бухгалтерский учет, анализ и аудит” МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

3.Воробьев Александр Егорович – д.т.н., профессор, академик АГН, главный научный сотрудник ИИИТ РУДН.

4. Хамрабаев Абдурасул Абдусаттарович - к.э.н., профессор кафедры “Бухгалтерский учет, анализ и аудит” МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

5.Сулайманов Куватбек Алимович – к.ю.н., профессор кафедры “Гражданского права и процесса” МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

6.Сулайманова Диларам Капарбаевна – к.э.н., доцент, начальник отдела науки, аспирантуры и докторантуры.

7.Атаканов Болот Курманбекович – к.э.н., доцент, зав. кафедры “Экономики и экономических исследований” МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

8.Токтомаматова Нурзат Кантороевна– к.э.н., доцент, зав. кафедры “Финансы и кредит” МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

9.Кокуева Эльмира Сатыбалдыевна – к.э.н., доцент кафедры “Бухгалтерский учет, анализ и аудит” МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

10.Ганыбаева Уларкан Гаппаровна - к.э.н., доцент кафедры “Бухгалтерский учет, анализ и аудит” МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

11.Улан уулу Авакан - PhD, доцент, зав.кафедры “Теории, истории государства и права” МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

12.Оружев Оруч Карамович – профессор кафедры “Физической культуры и спорта” МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

13.Капарова Гулзат Токтогуловна - доцент, зав. кафедры “Учетно-финансовых дисциплин” МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

14.Кудайбердиева Жанара Арапбаевна – старший преподаватель кафедры “Финансы и кредит” МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

15.Сариева Ниссо Турсуновна – старший преподаватель кафедры “Финансы и кредит” МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

16.Ажиматова Наргиза Мырзакабуловна – преподаватель кафедры “Учетно-финансовых дисциплин” МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

17.Хасанова Барнохон Азамовна – преподаватель кафедры “Учетно-финансовых дисциплин” МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

18.Маматова Асель Базарбаевна – преподаватель кафедры “Учетно-финансовых дисциплин” МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

19.Чонатаева Мээримай Салижановна – преподаватель кафедры “Уголовного права и процесса” МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

20.Карагулова Айназ Ильясовна – преподаватель кафедры “Финансы и кредит” МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

21.Суюнбаев Тагайбек Таалайбекович – преподаватель кафедры “Конституционного права” МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

22.Аттокурова Махабат Ураимовна – преподаватель кафедры “Уголовного права и процесса” МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

23.Тойгонбаева Нуржамал Орозбековна - преподаватель кафедры “Теории истории государства и права” МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

24.Аттокурова Айгерим Эрнестовна – преподаватель Международного медицинского колледжа МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

25.Куваков Женишбек – доцент Жалал-Абадского государственного университета имени Б.Осмонова.

26.Торобеков Бекболот Ташмырзаевич – аспирант МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

27.Кубанычбекова Айгерим Кубанычбековна – магистрант 2 курса Высшей школы магистратуры МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

28.Сарбалаев Нурсултан Абдылдабекович – магистрант 2 курса Высшей школы магистратуры МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

29.Тургунбаев Нурлан Анарбекович – магистрант 2 курса Высшей школы магистратуры МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

30.Алымкулов Элдияр Нурбекович – магистрант 2 курса Высшей школы магистратуры МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

31.Абдираимов Рустамбек Абдираимович – магистрант 2 курса Высшей школы магистратуры МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

32.Токтобаева Динара Абдижапаровна – магистрант 1 курса Высшей школы магистратуры МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

33.Карбекова Мээримай Жумабековна – магистрант 2 курса Высшей школы магистратуры МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

34.Авакьян Моника Вадимовна – студентка Института непрерывного открытого образования МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

35.Артылбекова Жазгул Медетовна – магистрант 2 курса Высшей школы магистратуры МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

36.Хурбаева Чиннигул Гайдар кызы – магистрант 2 курса Высшей школы магистратуры МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

37.Абдухалилова Махпиратхон Худайбердиевна – магистрант 2 курса Высшей школы магистратуры МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

38.Маманов Эдилбек Омурбекович – магистрант 2 курса Высшей школы магистратуры МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

39.Алимов Шамрек Куватбекович – магистрант 2 курса Высшей школы магистратуры МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

40.Абдыжапарова Жылдыз Жусуповна – магистрант 1 курса Высшей школы магистратуры МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

41.Масиралиев Феликс Мелсович – магистрант 2 курса Высшей школы магистратуры МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

42.Осмоналиев Дониер Абдугафурович – магистрант 2 курса Высшей школы магистратуры МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

43.Бекболотов Канатбек Абдылдаевич – магистрант 2 курса Высшей школы магистратуры МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

44.Акматбеков Кубандык Акматбекович – магистрант 2 курса Высшей школы магистратуры МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

45.Маматкулов Элдияр Манасович – магистрант 1 курса Высшей школы магистратуры МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

46.Аманбек уулу Асылбек – магистрант 2 курса Высшей школы магистратуры МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

47.Калбаев Жоодарбек Османбекович – магистрант 2 курса Высшей школы магистратуры МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

48.Акыш Ибрахим / İbrahim Akış – к. филол. н., доцент, Университет Стамбул Жеррахпаша г. Стамбул, Турция

МАЗМУНУ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENTS:

Воробьев А.Е., Торогелдиева А.Б. МЕТОДОЛОГИЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ НАУЧНО-ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВУЗОВ.....	3
Маткеримова А.М., Ганыбаева У.Г. ЭНЕРГЕТИКА ТАРМАГЫНДАГЫ ИШКАНАЛАРДЫН АКТИВДЕРИН АУДИТТӨНУ УЮШТУРУУ.....	10
Маткеримова А.М., Кубанычбекова А.К. ФОРМИРОВАНИЕ И СТАНОВЛЕНИЕ РЫНКА НЕДВИЖИМОСТИ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ.....	15
Маткеримова А.М., Сарбалаев Н.А. ГОСУДАРСТВЕННАЯ ИННОВАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА В КЫРГЫЗСТАНЕ.....	19
Омошев Т.Т., Куваков Ж. ЭСЕПТӨӨ-ЛОГИКАЛЫК ОЙ ЖҮГҮРТҮҮНҮН ГИМНАСТИКАСЫ.....	25
Омошев Т.Т., Сулайманова Д.К. ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА ЮЖНОГО РЕГИОНА КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ.....	29
Хамрабаев А.А., Хасанова Б.А., Абдираимов Р.А. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН АГРОӨНӨРЖАЙ КОМПЛЕКСИНДЕГИ ИННОВАЦИЯЛЫК ПРОЦЕССТЕР: КӨЙГӨЙЛӨР ЖАНА ЧЕЧҮҮ ЖОЛДОРУ.....	37
Хамрабаев А.А., Маматова А.Б., Абдираимов Р.А. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН АГРОӨНӨР ЖАЙ КОМПЛЕКСИН УЧУРДАГЫ ШАРТТАРДА ИННОВАЦИЯЛЫК ӨНҮКТҮРҮҮ.....	41
Токтомаматова Н.К. БАНКОВСКИЕ КАРТЫ И ИХ РАЗВИТИЕ В КЫРГЫЗСТАНЕ.....	45
Атаканов Б.К., Тургунбаев Н.А. РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ КООПЕРАЦИИ КАК ОСНОВЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ РЕСУРСОВ.....	49
Кокуева Э.С., Алымкулов Э.Н. ПОСТСОВЕТТИК МЕЙКИНДИКТЕГИ ИНТЕГРАЦИЯЛЫК БИРИКМЕЛЕРДИН АЛКАГЫНДА РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯСЫНДАГЫ УЧУРДАГЫ КЫРДААЛДЫ ТАЛДОО.....	54
Кокуева Э.С., Токтобаева Д.А. ФИНАНСЫЛЫК ОТЧЕТТУУЛУК ИШКАНАНЫ БАШКАРУУ ҮЧҮН МААЛЫМАТТЫК БАЗА КАТАРЫ.....	58
Капарова Г.Т. ЭМИССИЯ БЕЗНАЛИЧНЫХ ДЕНЕЖНЫХ СРЕДСТВ: ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ.....	63
Ажиматова Н.М. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН СУУ РЕСУРСТАРЫНЫН АЗЫРКЫ АБАЛЫН ЭКОНОМИКАЛЫК ЖАКТАН БААЛОО.....	67
Кудайбердиева Ж.А. КЫРГЫЗСТАНДАГЫ САЛЫК КӨЗӨМӨЛҮ.....	75
Кудайбердиева Ж.А., Карагулова А.И. БЕЗРАБОТИЦА СРЕДИ МОЛОДЕЖИ КЫРГЫЗСТАНА И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ГОСУДАРСТВЕННЫЙ БЮДЖЕТ.....	78
Карбекова М.Ж. АНАЛИЗ ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ В КЫРГЫЗСТАНЕ.....	82
Карбекова М.Ж. ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ В ОАО ЖАФ «ОПТИМА БАНК».....	90
Авакьян М.В., Сариева Н.Т. РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА НА ТЕРРИТОРИИ ЮЖНОГО РЕГИОНА КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ.....	95

Хурбаева Ч.Г., Артылбекова Ж.М. ЭЛ ЧАРБАСЫНДАГЫ СТРУКТУРАЛЫК КАЙРА КУРУУЛАРДЫН МАМЛЕКЕТТИК БАШКАРУУНУН ЫКМАЛАРЫ.....	100
Артылбекова Ж.М., Хурбаева Ч.Г. ӨЛКӨДӨГҮ МЕДИЦИНА ТАРМАГЫНЫН ИННОВАЦИЯЛЫК ӨНҮГҮҮСҮНҮН КӨЙГӨЙЛӨРҮ ЖАНА КЕЛЕЧЕГИ.....	102
Абдухалилова М.Х. ЦИФРОВОЙ МАРКЕТИНГ И МАРКЕТИНГ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ.....	106
Абдухалилова М.Х. РЕКЛАМА И МАРКЕТИНГ.....	114
Маманов Э.О. АЙЫЛ ЧАРБА ТАРМАГЫНЫН ӨНҮКТҮРҮҮДӨГҮ КӨЙГӨЙЛӨРҮ.....	120
Маманов Э.О. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА АЙЫЛ ЧАРБАСЫН МАМЛЕКЕТТИК ЖӨНГӨ САЛУУНУН ЖАЛПЫ БАГЫТТАРЫ.....	124
Оружев О.К. ДОПРИЗЫВНАЯ ПОДГОТОВКА - НАЧАЛО ПОДГОТОВКИ МОЛОДЕЖИ К ВОЕННОЙ СЛУЖБЕ.....	128
Аттокурова А.Э. ФАКТОРЫ РИСКА БОЛЕЗНЕЙ СЕРДЕЧНО-СОСУДИСТОЙ СИСТЕМЫ. СТРАТЕГИИ СНИЖЕНИЯ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ПОВЕДЕНЧЕСКИХ ФАКТОРОВ РИСКА.....	131
Алимов Ш.К., Сулайманов К.А. МАМЛЕКЕТТИК БАШКАРУУДАГЫ ЖАШТАР КӨЙГӨЙҮ.....	134
Масиралиев Ф.М., Улан уулу А. ЖАРАНДЫК КООМДУН УКУКТУК МАДАНИЯТЫ.....	138
Осмоналиев Д.А., Улан уулу А. ЖАРАНДЫК СОТ ӨНДҮРҮШҮНДӨ МЫЙЗАМДУУЛУК ПРИНЦИПИН ИШКЕ АШЫРУУНУН КӨЙГӨЙЛӨРҮ.....	142
Чонатаева М.С., Торобеков Б.Т., Абдыжапарова Ж. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ИЧКИ ИШТЕР ОРГАНДАРЫНЫН АДистерин КЕСИПТИК ДАЯРДОО ТУТУМУНУН ИШТӨӨСҮНҮН МЫЙЗАМДЫК НЕГИЗДЕРИ.....	145
Чонатаева М.С., Торобеков Б.Т., Абдыжапарова Ж. ЭМГЕК УКУГУ: ПАЙДА БОЛУУ ТАРЫХЫ ЖАНА ӨНҮГҮҮ ӨЗГӨЧӨЛҮГҮ.....	151
Суюмбаев Т.Т. ПРОБЛЕМАТИКА ВОЗНИКНОВЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ КАК ПРАВОВОГО ЯВЛЕНИЯ.....	157
Аттокурова М.У., Тойгонбаева Н.О. ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ ГРАЖДАНСТВА.....	162
Бекболотов К.А. МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ВОПРОСОВ ИММУНИТЕТА ГОСУДАРСТВА И ЕГО СОБСТВЕННОСТИ.....	166
Маматкулов Э.М., Акматбеков К.А. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ АДВОКАТУРА - ЖАРАНДЫК КООМДУН ИНСТИТУТУ КАТАРЫ.....	168
Калбаев Ж.О., Аманбек уулу А. КЕЛИШИМ ЭМГЕК УКУКТУК МАМИЛЕЛЕРИНИН БУЛАГЫ КАТАРЫ.....	171
Акыш Ибрахим - İbrahim Akış THE TURKISH IMAGE IN THE TURKISH FOR TURKIC WORLD (ELEMENTARY-INTERMEDIATE-ADVANCED) TEXTBOOKS IN THE CASE OF INTERNATIONAL UNIVERSITY NAMED AFTER KANTORO SHARIPOVIC ТОКТОМАМАТОВ.....	175